

Ölands medeltida kapell

SVERIGES KYRKOR

ÖLAND

RAGNHILD BOSTRÖM

Ölands medeltida kapell

Ölands medeltida kapell

EN ÖVERSIKT JÄMTE BESKRIVNINGAR AV
S:TA BRITAS OCH S:TA MARGARETAS KAPELL,
RUNSTENS HÄRAD, ÖLAND BAND II:6

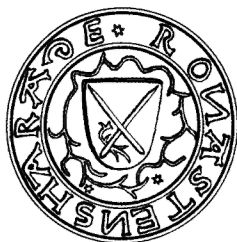
MED RÄTTELSE, TILLÄGG OCH REGISTER TILL BAND II

AV RAGNHILD BOSTRÖM

UNDER MEDVERKAN AV JAKOB LINDBLAD

MED BIDRAG AV SÖLVE GÖRANSSON,

MARGARETA BESKOW SJÖBERG OCH KENNETH JONSSON

VOLYM 233 AV SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

UTGIVET AV RIKSANTIKVARIEÄMBETET OCH KUNGL VITTERHETS HISTORIE

OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

UTGIVET MED ANSLAG FRÅN
LÄNSSTYRELSEN KALMAR LÄN
BERIT WALLENBERGS STIFTELSE
CARL KEMPES STIFTELSE

Volymen avslutar band II av Sveriges Kyrkor, Öland. Förutom rättelser, tillägg och register medföljer därför titelsidor, som vid bandets bindning placeras först. Se anvisningar på s 164.

Skriften ges ut i två upplagor, dels en tryckt, dels en digital som det går att beställa utskrift av via Riksantikvarieämbets hemsida www.raa.se.

Översikten, beskrivningarna av S:ta Britas och S:ta Margaretas kapell samt tillägget till band II avslutades i november 2010. Redaktionssekreterare har varit Jakob Lindblad. Manuskriptet är granskat av Ann Catherine Bonnier. Excerpteringen är huvudsakligen utförd av författaren. Översättning till engelska av bildtexter och sammanfattningar är utförd av Uaininn O'Meadhra. Bildmaterial, anteckningar och excerpter förvaras i ATA, om annat ej anges.

Omslagsbild: Stenkorset vid Sikavarp och S:ta Britas kapellruin från sydväst (fig 17). Foto R Hintze 1980.

Cover: *Stone cross at Sikavarp and ruins of St Brita's Chapel from the south-west (fig 17).*

På omstående sida: Runstens härads sigill från slutet av 1500-talet efter ritning (1949) i RA.

Overleaf: The seal of Runsten hundred, late 16th century. Drawing.

© Riksantikvarieämbetet och författarna 2011

Fotografier: Rolf Hintze samt Clas Hallvik, Lennart Arfwidsson, Anders Johansson, Martin Boström, Johnny Roosval, Kenneth Jonsson och författaren.

Arkivfotografering: ATA och NordM.

Uppmätningar och ritningar: Gunnar Wirén, Jakob Lindblad, författaren samt ritningar i ATA.

Grafisk form: Sture Balgård efter förlagor av Vidar Forsberg 1967–1977.

Tryck: Lenanders Grafiska AB, Kalmar 2011

Miljömärkt Trycksak 341 146

ISSN 0284-1894

ISBN 978-91-7209-574-8

Förord

Den här föreliggande volymen avslutar SVERIGES KYRKORS beskrivning av kyrkorna i Runstens härad. Den omfattar förutom de båda kapellruinerna i häradet även rättelser, tillägg, register och bandtitelark till häradets tidigare publicerade kyrkor. Till detta har även fogats en översikt över de många medeltida kapell som funnits på Öland. Översikten ger en bakgrund till beskrivningarna av S:ta Britas och S:ta Margaretas kapell och resonerar kring deras funktion samt ger nya rön om var det i band I publicerade S:t Olofs kapell varit beläget.

Med denna volym om Ölands medeltida kapell kan fil dr h c Ragnhild Boström se tillbaka på en forskning som hon påbörjade redan 1940. Under många år som fast medarbetare vid forskningsverket SVERIGES KYRKOR har hon skrivit en lång rad publikationer, och hälften av kyrkorna på Öland med deras komplicerade byggnadshistoria är nu genom henne analyserade och beskrivna i monografier. Även som pensionär har hon fortsatt med sin forskning under mer än 25 år och fortsatt att göra kyrkorna kända både för forskare och för den intresserade allmänheten. För detta sitt livsverk har Ragnhild Boström belönats med flera priser, senast med Vitterhetsakademiens Gustaf Adolfs-medalj och Svenska Fornminnesföreningens Oscar Montelius-medalj (2003) samt Borgholms kommuns kulturpris och utmärkelsen Årets ölämning (2009). Vi tackar nestorn bland SVERIGES KYRKORS medarbetare för hennes engagerade och oförtrutna arbete att reda ut Ölands komplicerade medeltida konsthistoria.

Fil lic Margareta Beskow Sjöberg har bidragit med en översikt över Kapelluddens fornlämningar och professor Kenneth Jonsson med en redogörelse för myntfynden från de öländska kapellen. Docent Sölve Göransson har bidragit med avsnitt om måtten i S:ta Britas kapell och S:ta Margaretas kapells jordinnehav samt ett flertal uppgifter, som i text och noter är angivna med hans namn inom parentes. Professor Alf Härdelin och docent Sven-Erik Pernler har bistått med sin sakkunskap. Arkitekt fil dr Jakob Lindblad har redigerat texten samt lämnat författaren förslag på omarbetning och komplettering av manus, särskilt vad gäller avsnitten om kapellruinernas nuvarande miljö, byggnadsbeskrivning och sentida öden. Lindblad har även bland annat utarbetat registren, delvis med stöd av ett tidigare påbörjat registerarbete. Peter Boström har renskrivit huvuddelen av manus. Docent Ann Catherine Bonnier har faktagranskat framställningen i tryckfärdigt skick och liksom fil lic Marian Ullén bistått med korrekturläsning och redaktionella synpunkter.

Fotografering och uppmätning av S:ta Britas kapell utfördes redan 1980–1981 för Sveriges Kyrkors räkning av fotograf Rolf Hintze och framlidne arkitekt Gunnar Wirén. Kompletterande fotografering har utförts av Anders Johansson, Clas Hallvik, Martin Boström, som även bistått under fältarbetet, och Karl-Gunnar Larsson. Fil dr Uaininn O'Meadhra har med engagemang och omsorg översatt bildtexter och sammanfattningar till engelska. Arkitekt Sture Balgård har med

säker formkänsla utfört den grafiska formgivningen i anslutning till tidigare delar av Öland band II. Lenanders Grafiska AB har genom Peter Johanson med intresse ombesörjt arbetets tryckning. För allas stora beredvillighet att bistå författaren vid volymens utgivning vill undertecknade meddela ett varmt tack.

Ett särskilt tack riktas slutligen till Länsstyrelsen i Kalmar län som genom länsantikvarie Kjell-Håkan Arnell bekostat tryckningen samt till Berit Wallenbergs Stiftelse som lämnat bidrag dels till framställning av tryckunderlag, dels till de dendrokronologiska dateringarna som gjorts i flera öländska kyrkor. Stor tacksamhet för hjälp till volymens finansiering riktas även till Carl Kempes Stiftelse samt till författaren som efter pensioneringen utfört sitt omfattande arbete helt utan ekonomisk ersättning.

På senare år har förutsättningarna för SVERIGES KYRKORS publiceringsarbete förändrats på olika sätt, en process som i skrivande stund är långt ifrån avslutad. Det redaktionella arbetet har därför fått drivas under mera tillfälligt ordnade former, delvis genom ideella insatser och där så varit möjligt i samarbete med andra institutioner. Under senare tid har förändringar skett även inom redaktionskommittén. R Axel Unnerbäck har vid sin pensionering lämnat kommittén, där han medverkat sedan 1976. Han har även som chef för SVERIGES KYRKORS personal och som orgelspecialist på ett viktigt sätt bidragit till utgivningen. För detta framförs ett varmt tack. Professor emeritus Anders Åmans bortgång 2008 var en stor förlust för SVERIGES KYRKOR. Genom sin medverkan i kommittén sedan 1994 har han aktivt och idérikt understött verksamheten under en för denna svår tid.

Kommittén företräds här av undertecknade, för Vitterhetsakademien professor Jan von Bonsdorff och professor emeritus Ingmar Brohed samt för Riksantikvarieämbetet enhetschef fil dr Markus Dahlberg.

Stockholm i mars 2011

Jan von Bonsdorff

Ingmar Brohed

Markus Dahlberg

Innehåll

FÖRORD	5	<i>Bilaga</i>	
ÖLANDS MEDELTIDA KAPELL		<i>Anteckningar öfver Lemningarna</i>	
En översikt	9	av H A R Sidén	92
<i>Gudshus och varulager?</i>	10	NOTER	93
<i>Presentation av kapellen</i>	14	KÄLLOR	94
		SUMMARY	94
NOTER	22		
KÄLLOR	24	MYNTFYNDEN FRÅN	
SUMMARY	25	DE ÖLÄNDSKA KAPELLEN	
SANKTA BRITAS (LÅNGÖRE) KAPELL		av Kenneth Jonsson	97
i Bredsättra socken	29	<i>Myntcirkulationen på Öland under medeltiden</i>	97
<i>Topografi och fornlämningar</i>	29	<i>Myntfynd i kyrkor och kapell</i>	98
<i>Fornlämningar, en översikt</i>		<i>Myntfynden i de öländska kapellen</i>	99
av Margareta Beskow Sjöberg	31	<i>Slutsatser</i>	103
<i>Byggherre och skyddshelgon</i>	36	FÖRKORTNINGAR	105
<i>Stenkors</i>	42	SUMMARY	105
<i>Kyrkogård</i>	46		
<i>Byggnadsbeskrivning</i>	48	RÄTTELSE OCH TILLÄGG TILL	
<i>Byggnadshistoria</i>	61	ÖLAND BAND II	107
<i>Måttanalys</i>		<i>Långlöts kyrkor, rättelser och tillägg</i>	107
<i>Om måtten i S:ta Britas kapell</i>		<i>Löts kyrkor, rättelser och tillägg</i>	110
av Sölve Göransson	72	<i>Egby kyrka, rättelser och tillägg</i>	111
<i>Inredning och inventarier</i>	73	<i>Gärdslösa kyrka, rättelser och tillägg</i>	113
		<i>Bredsättra kyrkor, rättelser och tillägg</i>	116
NOTER	75	<i>Runstens kyrkor, rättelser och tillägg</i>	118
KÄLLOR	78		
SUMMARY	79	KÄLLOR OCH LITTERATUR	120
SANKTA MARGARETAS KAPELL			
i Runstens socken	85	FÖRKORTNINGAR I ÖLAND BAND II	127
<i>Topografi, byggherre och skyddshelgon</i>	85		
<i>Jordinnehav</i> av Sölve Göransson	87	REGISTER TILL ÖLAND BAND II	
<i>Kyrkogård</i>	87	av Jakob Lindblad, Sam Selling m fl	
<i>Byggnadsbeskrivning</i>	89	<i>Ortregister</i>	131
<i>Byggnadshistoria</i>	90	<i>Personregister</i>	138
<i>Inredning och inventarier</i>	92	<i>Sakregister</i>	156

ÖLANDS MEDELTIDA KAPELL

En översikt

Under medeltiden var Öland indelat i 34 socknar, var och en med sin kyrka. Utöver dessa sockenkyrkor har det funnits ännu ett antal kyrkobyggnader. På Borgholm fanns under samma tid ett friliggande slottskapell med cirkelrund plan, och ytterligare minst åtta kapell var utspridda på ön. De senare var i biskop Hans Brasks förteckning från cirka 1515 över kapell och kloster i Linköpings stift¹ upptagna som *Capelle non curate*, d v s utan egen präst:

sikawarp i[n] ølandia

Elauj Borholm

Eremitorium Vastenense

Sancti olauj in bøda

S: Ottonis in hogab

S: m[a]rgarete i[n] ronsten

S: kanuti in algutzrum

B[eat]i St[e]phani græsgaard alias barbare

B[eat]i Johannis in kyrkiohaffnis

Med undantag av det gåtfulla *Eremitorium Vastenense*, som Hans Hildebrand förmodar vara en Vadstena kloster tillhörande eremitboning (Sv Med III, s 79), är det dessa och rundkyrkan på Borgholm, som skall presenteras i det följande (fig 2). Alla kapellen synes ha tagits ur bruk under 1500-talet eller kort därefter, varpå de snart revs eller förföll till ruiner. Ordningen i kapellistan är värd att betänka: först Sikavarp's kapell, som låg i anslutning till de många biskopsgodsens i Bredsättra, sedan Elavskapellet nedanför kungens Borgholm, därefter klostrets eremitorium och så de övriga i geografisk ordning från norr till söder. Möjligen låg eremitoriet nära Borgholm; resterna av en stenkällare, benämnd Äpple-

Fig 1. Stenkorset intill S:ta Britas kapell vid Sikavarp på Kapelludden i Bredsättra socken, från öster. I bakgrunden Skedstadviken. Foto Clas Hallvik 1977.

Stone cross at St Brita's Chapel, Sikavarp, Kapelludden, Bredsättra parish; viewed from the east. The bay of Skedstadviken can be seen in the background.

rums kapell, i byn med samma namn i Räpplinge sn (R Boström 1990b, s 93 f), skulle då kunna tolkas som ruinen av denna eremitboning.²

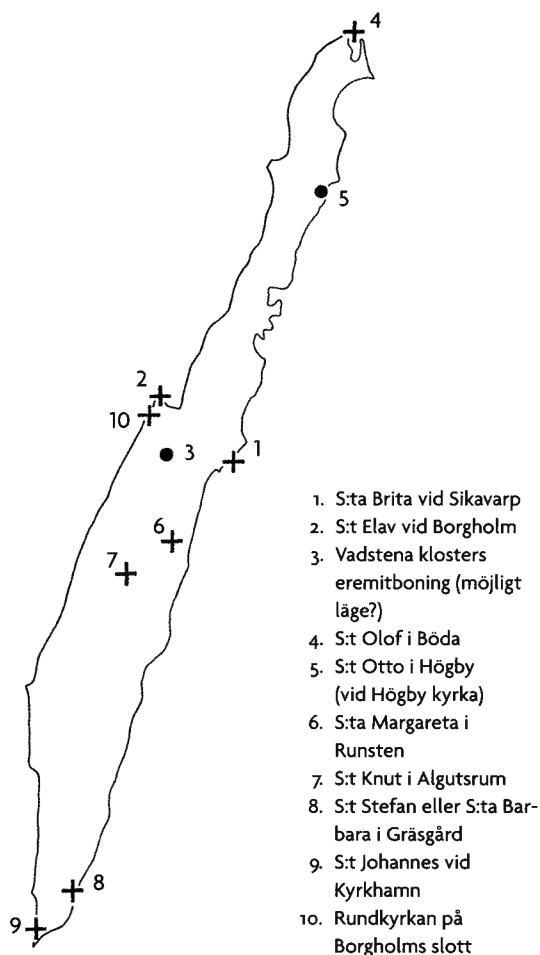

Fig 2. Karta över medeltida kapell på Öland i Hans Brasks förteckning 1515 samt den 1973 påträffade rundkyrkan på Borgholms slott. Kors anger friliggande kapell.

Map of medieval chapels on Öland from Hans Brask's inventory of 1515 (nos 1–9) and the round chapel discovered in 1973 at Borgholm Castle (no 10). Free-standing chapels are marked as crosses.

Gudshus och varulager?

Vilka som var kapellens byggherrar är inte känt. Flera av kapellen har varit rymliga, jämfört med vanliga sockenkyrkor. Inte minst gäller det S:ta Brita och S:ta Margareta. Storleken talar för att de antingen uppförts för att rymma en påfallande talrik gudstjänstfirande församling eller för att de även haft andra funktioner utöver gudshusets. Vallfartskyrkor och fiskarkapell är några förekommande tolkningar, som dock förutsätter en omfattande helgonkult med stora pilgrimsgrupper resp kustnära läge och många besökare under fiskesäsongerna. Även om flera av kapellen ligger vid Östersjöstranden gäller det långt ifrån alla. Lämningar av så många och stora kapell som på Öland är inte heller kända bland medeltida fiskarkapell längs den svenska kusten. Murade kapell måste ha varit en alltför stor investering för tillresta fiskare, som under den korta fiskesäsongen troligen utan större problem kunde fira gudstjänst i enklare lokaler eller t o m utomhus. Genom forskning av Detlev Ellmers (1983) och Paul Johansen (1958, 1965a, b) har andra och mera rimliga tolkningsmöjligheter öppnat sig. Ellmers och Johansen har ägnat en omfattande del av sin forskning åt begreppet köpmanskyrka och därmed sammanhängande förhållanden, och den förre har även besökt S:ta Britas kapell (se nedan). Det är mot bakgrunden av deras forskning, som jag i det följande kommer att pröva i vilken utsträckning kapellen kan identifieras som köpmanskyrkor med allt vad det innebar.

Köpmanskyrkor

Detlev Ellmers var en stor auktoritet, när det gäller den tidiga handeln och fartygstyperna i Östersjö- och Nordsjöområdena, och har efterlämnat en omfattande, vetenskaplig produktion i ämnet. I en uppsats redogör han för sina intryck från ett besök på Kapelludden på Ölands östkust. Enligt hans uppfattning är kapellet där ett ovanligt tydligt exempel på en köpmanskyrka, en *ecclesia mercatorum* i fjärrhandeln, till vilken hörde en viktig hamn och ett upprest, väl synligt kors (Ellmers 1983, s 63, Abb 5). Det var utmärkande för köpmanskyrkorna, att de alltid placerades utanför den egentliga bebyggelsen – som i Sikavarp – och avskilda från den lokala handel, som bedrevs inne i byarna (Ellmers 1983).

Utanför hemlandet var den tidigmedeltida fjärrhandels köpmän rättslösa. De slöt sig därför samman i skuller, exempelvis liknande dem i Hedeby, Birka och Västergarn (Carlsson 1999, s 120 ff), för att ge varandra stöd och hjälp under de riskabla resorna mellan olika länder med dyrbar last av manskap och varor, ständigt hotade av sjörövare, svårt väder och fångenskap. I det främmande landet kunde de räkna med furstens stöd, under förutsättning, att han som en motprestation kunde erhålla rundliga skatter från främlingarna. Ett koncessionsområde (*faktori* eller *fit*) utanför bebyggelsen anvisades då åt gillet. Det omgavs gärna av en skyddsvall eller palissad och bevakades av hundar (fig 3). Där uppfördes även en kyrkobyg-

Fig 3. Grophus, palissad och vaktande hundar. Liknande tillfälliga bostäder har funnits vid många hamnar, bl a i Sikavarp och vid Kyrkhamn. Träsnitt från 1555 i Olaus Magnus Historia om de nordiska folken (bok 12, kap 2). Om dennes bilder som källa, se Boström 1988c.

Pit houses, palisade and guard dogs. Similar temporary dwellings have been found at many harbours, including Sikavarp and Kyrkhamn. Woodcut from 1555.

LEHA

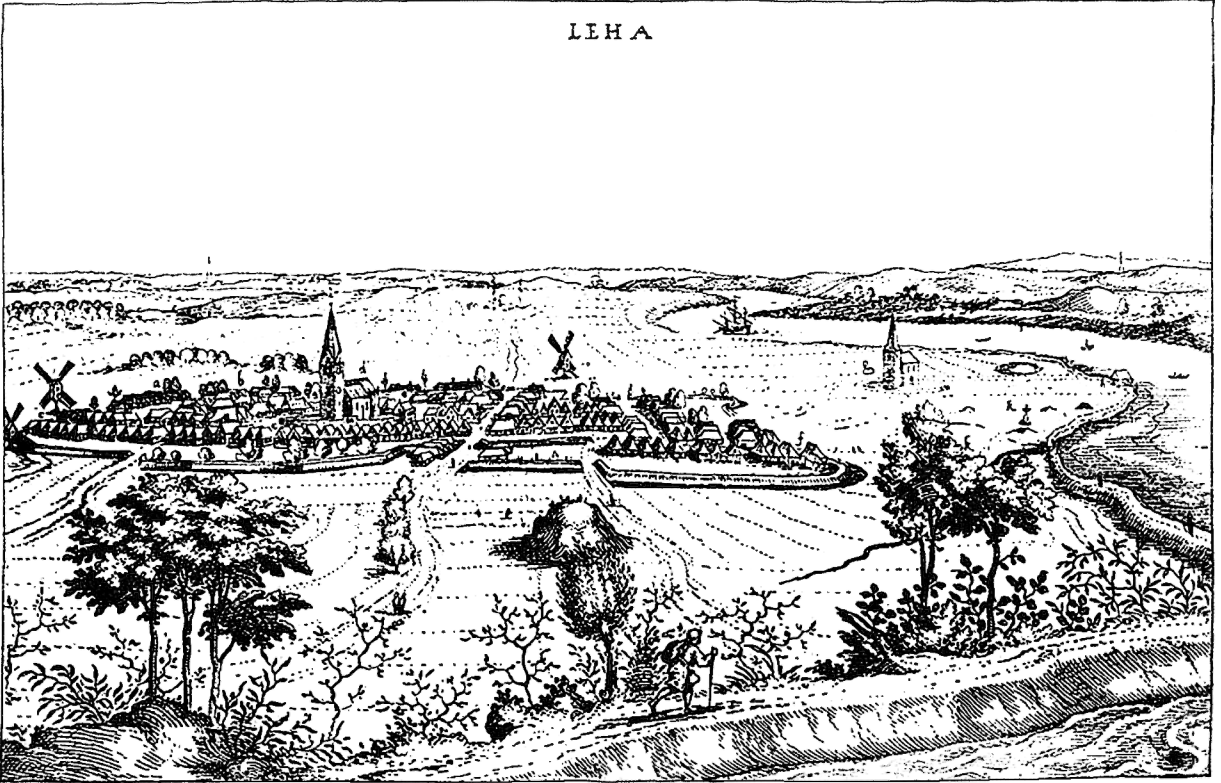
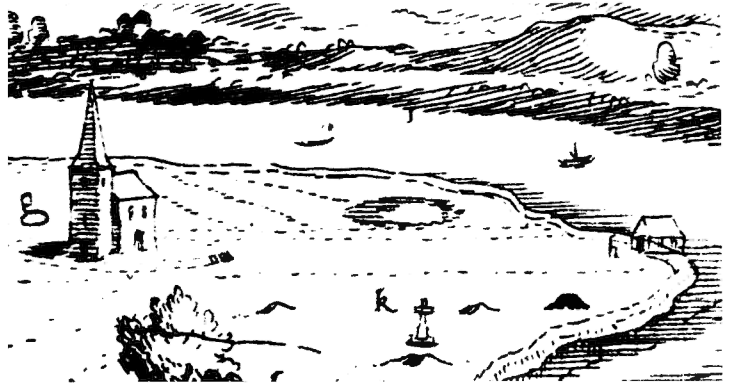

Fig 4 a–b. Lehe (i nuv Bremerhaven) med detalj av hamnområdet i bildens högra del där en kyrkobyggnad och ett rest kors återges. Kopparstick av W Dilich 1603. Efter Wikipedia.org och Ellmers 1983.

Lehe (in present-day Bremerhaven), with detail of the harbour area to the right. Copperplate, 1603.

nad, så stor, att det fanns utrymmen både för gudstjänster, varulager, skepparnas segel, tackel och tåg samt hö för »vinterfararnas« hästar m m (Johansen 1958, 1965a, b).

Kapell hade normalt ingen egen präst och inte heller begravningsrätt. Handlingsgillenas medlemmar fick å andra sidan inte begravas på sockenkyrkans kyrkogård, utan var hänvisade till sin egen begravningsplats (Ellmers 1983, s 51). För kapell, som har haft egen kyrkogård, kan man många gånger sluta sig till att de varit avsedda för andra grupper än sockenborna. Undantag kan vara kapell i trakter där avståndet till sockenkyrkan varit mycket stort,

något som kan gälla platser i skärgårdar eller glest bebyggda skogsområden, men knappast på Öland med sina många kyrkor. Kringresande köpmän, sammanslutna i gillen, bör under tidig medeltid ha utgjort den mest dominerande gruppen av utsocknes. Till att börja med medförde de också sin egen präst, på liknande sätt som Ansgar år 829 följde med några handelsmän som deras präst till Birka, där de sökte stöd och skydd hos kung Björn.

Benämningen köpmanskyrkor används av Paul Johansen (1958), Detlev Ellmers (1983) och Torkel Eriksson (1977, s 58), medan andra svenska forskare

Fig 5. Magdeburg med ringmur och marknadskors och den på detta hängda handsken. Teckning efter manuskript från 1368. Efter Ellmers 1983.

Magdeburg with its town wall and market cross with hanging glove. Drawing after manuscript from 1368.

skriver faktorikyrkor om samma företeelse, som Erik Floderus (1941 och 1953) om kyrkor i Sigtuna och Erik Lundberg (bl a 1945 och 1962) om kyrkor i Visby. Såvitt jag vet, berör ingen svensk forskare konkret, hur dessa kyrkor användes som kombinerade varumagasin (packhus) och gudshus. Några har uttryckt skepsis inför företeelsen och bl a Hugo Yrwing har kritiserat Johansens forskning.³ Detlev Ellmers studie från 1983 om den medeltida hamnen i Lehe (Bremerhaven) ger dock ett viktigt stöd för Johansens uppgifter om köpmanskyrkor.

Enligt Johansen och Ellmers känner man igen en köpmanskyrka på följande sätt: 1) den låg utanför bebyggelsen, 2) den var omgiven av en kyrkogård, reserverad för gillesbröderna och 3) ett högt kors av sten eller trä markerade koncessionsområdet (fig 4). Marknadsplatsen markerades med ett högt kors, på vilken furstens handske hängdes upp som en fridsgaranti, *pax*, under den tid handeln pågick (fig 5, se nedan S:ta Britas kapell, Stenkorset).

Byggherrar och funktion

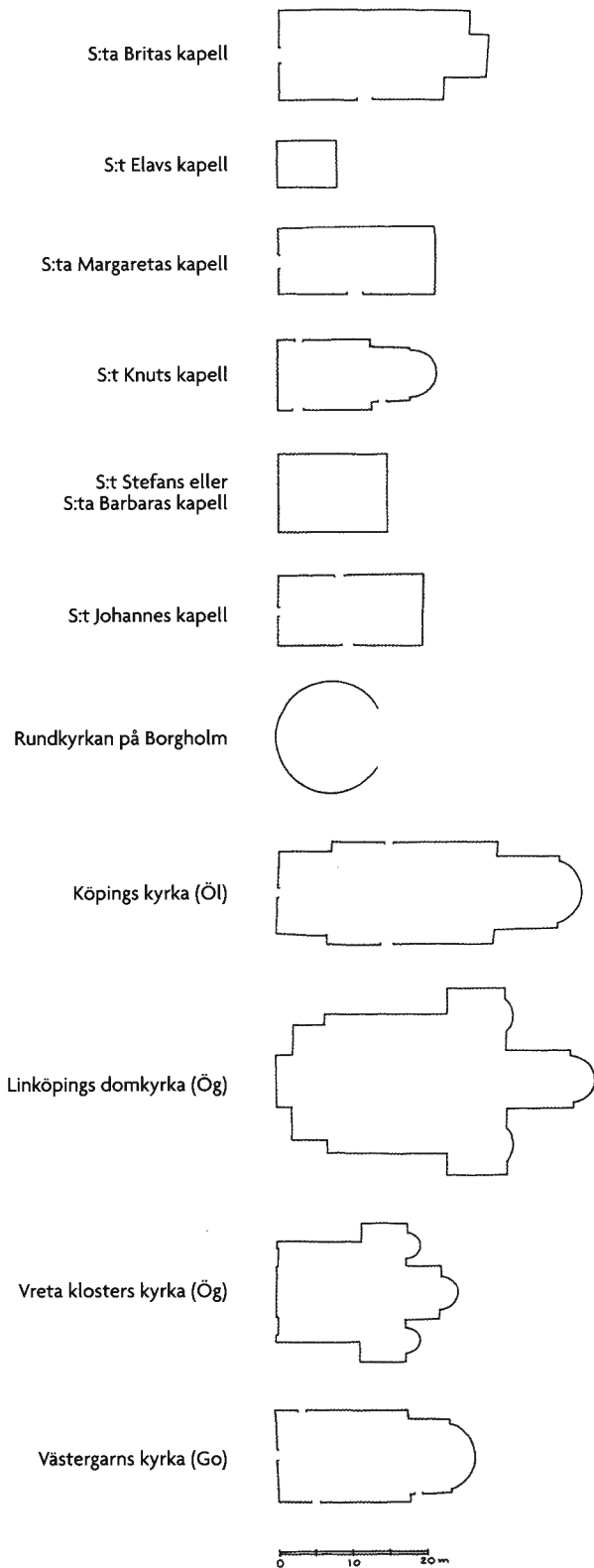
Ölands åtta kapell i biskop Brasks förteckning samt rundkyrkan på Borgholms slott, vilka nedan presenteras i ett sammanhang, kan prövas mot Detlev Ellmers och

Paul Johansens forskning, för att utröna något om deras byggherrar och eventuella funktion utöver att vara gudstjänstrum.

Läget i förhållande till bebyggelsen varierar. S:ta Brita, S:t Olof och S:t Johannes ligger avsides och intill kusten, medan S:t Knut och S:ta Margreta, längre in i landet, i dag ligger i byar. Även vid S:ta Brita och S:t Johannes finns spår av äldre bebyggelse, men det strandnära läget talar för att den kan ha varit tillfällig och säsongsbunden. Kyrkogårdarna vid alla dessa fem kapell har använts för begravingar. Endast vid S:ta Britas kapell är ett marknadskors bevarat. När lämningarna av S:t Knut och S:t Johannes undersöktes – jämte S:ta Brita och rundkyrkan på Borgholm de enda av kapellplatserna på Öland som undersökts arkeologiskt under 1900-talet – saknades frågeställningar utifrån den här refererade forskningen om köpmanskyrkor och det förhållandet, att ett högt kors av sten eller trä var ett nödvändigt inslag i miljön. Därför kan eventuella spår av andra kors ha förbisetts.

Ellmers och Johansens kännetecken stämmer alltså bäst med S:ta Britas kapell, följt av S:t Olof och S:t Johannes samt, vad gäller kyrkogården, S:t Knut och S:ta Margareta. Till Ellmers och Johansens kännetecken för köpmanskyrkor skulle jag efter denna genomgång emellertid vilja föreslå ännu ett: kyrkorummets rymlighet för att som packhus rymma handelsvaror m m. S:t Knuts kapells långhus mätte omkring 70 kvm, vilket motsvarar en »vanlig« öländsk, medeltida sockenkyrka.⁴ S:ta Britas kapell hade en långhusareal på över 200 kvm, medan tre kapell med rektangulär plan och utan yttre markering av koret hade en inre areal av ca 130 kvm, nämligen S:t Johannes, S:ta Margaretas samt S:t Stefans eller S:ta Barbaras kapell (fig 6).⁵ Det sista kapellets rymlighet talar för, att det även här är fråga om en köpmanskyrka, vars eventuella gravar är bortodlade. Läget nära den goda Gräsgårds hamn måste också ha varit viktigt för underhållet av garnisonen på Eketorp (III). Redan 1979 antog Nils Blomkvist ett samband mellan det medeltida Eketorp (III) och de öländska hamnkapellen (1979, bl a s 69 f).

Två kapell i biskop Brasks förteckning har sannolikt inte varit köpmanskyrkor: S:t Ottos kapell var en liten tillbyggnad vid Högby kyrka och det lilla S:t Elavs kapell med en inre areal av ca 30 kvm tillkom troligen på enskilt initiativ för kulten av ett lokalt helgon, även om fiskare, sjömän och andra, som frekventerade hamnen, där kunde förrätta sin andakt. Rundkyrkan på Borgholm bör ha fungerat för slottets gudstjänster. – De övriga kapellen har alltså troligen eller möjligen fungerat som köpmanskyrkor, byggda av olika köpmansgillen. S:t Knuts kapell

ägdes sannolikt av ett danskt gille och S:t Olofs kapell tillhörde förmodligen en gotländsk sammanslutning, medan S:ta Brita kan ha varit öläningarnas eget kapell (se nedan S:ta Britas kapell, Byggherre och skyddshelgon). Inget går att säga om vilka gillen, som kan ha byggt S:t Johannes, S:ta Margaretas och S:t Stefans eller S:ta Barbaras kapell.⁶

För kapellens ursprungliga användning ger tyvärr inte heller myntfynden någon ledning, då mynt från kapellens äldsta tid inte påträffats. De äldsta funna mynten inom kapellens väggar är från tiden kring 1300-talets mitt (se Kenneth Jonssons Myntfynden från de öländska kapellen nedan), vilket är anmärkningsvärt eftersom varken byggnadsformen för S:ta Brita, S:t Knut eller rundkyrkan på Borgholm, där mynt återfunnits, svårligen kan dateras senare än till 1200-talet.

Hansan övertog fjärrhandeln i Östersjöområdet omkring 1300, enligt Paul Johansen (1958, s 517), men man kan förmoda, att förändringarna för gillenas del skedde gradvis och under en följd av år. Detta är emellertid en forskningsuppgift för sig och ligger utanför ramen för denna översikt.

Vad hände med köpmanskyrkorna, sedan Hansan hade tagit över? 1515, när biskop Brask visiterade Öland, hade de förlorat sin självständighet och degraderats till »vanliga« kapell utan tjänstgörande präst. Kapellet i Sikavarp knöts i slutet av 1400-talet genom biskopens försorg till kulten av den heliga Birgitta av Vadstena. S:ta Margareta erhöll jord för dess underhåll vid 1400-talets mitt. I S:t Knuts kapell blomstrade verksamheten ännu i slutet av 1400-talet och omkring 1500, vilket framgår av myntfynden (se Kenneth Jonsson nedan) och kapellets genomgripande iståndsättning. S:t Johannes kapell kan ha fyllt en uppgift för fiskeläget, men även här antyder myntfynden att en rik handel förekommit även under senmedeltiden. Genom reformationstidens indragningar av sådana kyrkliga tillgångar som betraktades som överflödiga för församlingslivet kring sockenkyrkorna försvann förutsättningarna för kapellens existens. Några kan en tid ha använts som fiskarkapell, men de stora stenbyggnaderna krävde mera underhåll än de små kapell som finns vid Väderskår i Tjust, Gnisvärd på Gotland och andra fiskelägen. Samtidigt var materialet i

Fig 6. Storleksjämförelse mellan Ölands medeltida kapell och några andra samtida större kyrkor. Skala 1:1000. Ritn J Lindblad.

Comparison of sizes between Öland's medieval chapels and some contemporary larger churches.

byggnaderna åtråvärt för andra byggnadsändamål, inte minst för de kungliga slottsbyggen som i mitten av 1500-talet pågick i Kalmar och Borgholm.

I beskrivningen av S:ta Britas och S:ta Margaretas kapellruiner nedan antyds möjligheten att de föregåtts av äldre kyrkobyggnader på platsen, kanske med annan byggherre, även om lämningar därav inte är kända. Inte

heller för något av de andra kapellen är det känt om det varit platsens första kapell eller om det ersatt ett äldre. Eventuella äldre föregångare kan ha varit av trä och ersatts i sin helhet av den senare stenbyggnaden. Koret i S:t Knut, som är något äldre än långhuset, avspeglar dock att det kan ha fogats till en äldre kapellbyggnad, som bör ha varit av trä.

Presentation av kapellen

Av öns kapell är en del beskrivna i olika sammanhang, några är ännu ej undersökta arkeologiskt eller ens säkert lokaliserade. Här följer i tur och ordning utifrån Brasks uppräknade korta beskrivningar av kapellen. I enhetlig form redovisas vad som är känt genom byggnadsarkeologiska iakttagelser och arkivhandlingar samt presenteras helt kort de skyddshelgon, vilkas namn är knutna till kapellen.

S:ta Britas kapell

Av Sikavarps, Långöre eller S:ta Britas kapell på Kapelludden i Bredsättra sn (*sikawarp i[n] ølandia*), som mera ingående beskrivs nedan, återstår ruinen av en enhetlig, murad byggnad, uppförd i ett sammanhang sannolikt i början eller förra hälften av 1200-talet. Kapellet har ett rakslutet kor i öster med en liten sakristia vid norra sidan samt ett mycket rymligt långhus med en inre areal av något mer än 200 kvm. Det var alltså på sin tid en av de största stenkyrkorna i Sverige (se fig 6)! Kapellet ligger på en kyrkogård med gravar, en gång väl skyddad av en omsorgsfullt murad, tegeltäckt bogårdsmur.

I kyrkogårdens sydöstra hörn ligger inom en förhöjning den s k S:ta Britas brunn med kallmurat kar av gråsten. – År 1551 indrogs från kapellet en större mängd silver.⁷ Senast i och med detta upphörde kapellet att tjäna som gudstjänstlokal.

Den grunda, lagunartade Skedstadviken var Sikavarps ursprungliga, skyddade hamn. För 800 år sedan låg havsytan ungefär en halv meter högre än nu. Nere vid hamnen står ett medeltida kors, »så högt som en karl till häst« enligt Linné,⁸ ungefär 3,2 m i synlig höjd, uthugget av en tunn stenskiva (fig 1). Korset står i mitten av det som en gång har varit ett litet cirkelrunt torg (ca 130 kvm), omgivet av en vällagd, tegeltäckt kalkstensmur. – Flera byar i socknen lydde under biskopsbordet och inte

långt från kapellet låg Bo gård, biskopens huvudgård på Öland. Spår finns i Sikavarp av äldre bebyggelse, som delvis föregått kapellet. Sannolikt var den säsongsbunden, vilket dock inte går att fastställa.

Tidigare har jag försökt förklara kapellet uppseendeväckande storlek med att det skulle rymma stora skaror av handelsmän, fiskare och pilgrimer (1997a, 2004), men sedan dess har jag tagit del av hur Detlev Ellmers efter ett besök i Sikavarp på ett övertygande sätt lyft fram kapellet som ett ovanligt fullödigt exempel på en s k köpmanskyrka i fjärrhandeln (se ovan). Anläggningen var alltså även packhus, en viktig omlastningsplats och en av knutpunkterna i Östersjöhandeln under tidig medeltid. I det lokala varuutbytet hade kapellet däremot inte någon uppgift under samma tid. Den komplicerade frågan om kapellet skyddshelgon varit S:ta Brigida, S:ta Birgitta – eller S:ta Katarina av Alexandria – diskuteras nedan.

S:t Elavs kapell

S:t Elavs kapell i Borgholm (*Elauj Borcholm*) låg ursprungligen på Kolstads ägor i Köpings sn⁹ på en nu uppgrundad holme, kallad Kapelludden, där staden Borgholms begravningsplats anlades 1879. Kapellet var byggt av kalksten och gråsten och hade planen av en rektangel med yttermåten 14×10,5 alnar (8,4×6,3 m), vilket ger en inre areal av ca 30 kvm.¹⁰ I Rannsakingar¹¹ beskrivs det omkring 1667 som »ett Cappell med sina Murar Vthan taak och dörr« (1992, s 17). Kapellet syns på äldre kartor.¹² C G Hilfeling tecknade av det från långt håll 1797, som en liten taklös ruin med spetsiga gavlar nedanför slottet.¹³ Johan Wallman¹⁴ har avbildat kapellruinen och N I Löfgren ritade av den 2/8 1819.¹⁵ Murarna revs året därpå. Dess ungefärliga belägenhet är känd, belägen nära Hultenbergska graven, och enligt uppgift finns res-

ter kvar på kyrkogården under markytan. Byggnadsrester har påträffats vid gravöppning på kyrkogårdens äldsta del, i sydöstra hörnet, där en rektangulär förhöjning sannolikt markerar kapellplatsen (M Jonsson 2006a, s 14 f). Någon utgrävning, som skulle kunna säga något om dess ålder, har inte företagits.

Den helige Elav (Eleff, Elof, Evald) var Ölands eget lokalhelgon och en källa med hans namn springer ur Köpings klint. En dramatisk folkvisa om Elav väktare och fru Gunnil är i sin helhet återgiven i *Rannsakingar* (1992, s 20 ff). Verklighetsunderlaget var sannolikt en av 1300-talets betydande män på ön.¹⁶ Flera medlemmar av den mäktiga Eloffsönernas ätt är kända på Öland (R Boström 2004, s 300). Elef Sigmundsson var 1346 och 1347 hertiginnan Ingeborgs fogde på Borgholm¹⁷ och i Resmo var flera medlemmar av släkten begravda (SvK vol 203, s 113 ff, 142, not 126). Uppgifter saknas om vem som var kapellets byggherre. Kanske var det uppfört av någon släkting till helgonet? – Omkring 1510 flyttades troligen S:t Elavs relikier från kapellet (se Rundkyrkan på Borgholm nedan).

S:t Olofs kapell

Ett kapell, kallat S:t Olofs kapell i Böda sn (*Sancti olauj in bōda*), låg på en liten holme vid Grankullavik. Det är tidigare behandlat i SvK,¹⁸ men holmen för kapellet var dock inte det där utpekade Storskär, utan Stora Grundet, ön som Långe Erik, norra uddens fyr, står på (Göransson 1980, s 37, utifrån bl a Sidén nedan). Mina lägesuppgifter i SvK måste sålunda revideras, och lämningarna som beskrivs där och i RAÄ:s Fornminnesregister (FMR 108:1–2) härrör alltså inte från kapellet!

Kapellet är varken nämnt av Rhezelius¹⁹ 1634 eller i *Rannsakingar* omkring 1667. En byggnad längst till höger på Olaus Magnus karta 1555 anger möjligen kapellet (R Boström 1996–1997a, s 18), som i så fall hade en takryttare eller annat spetsigt krön (fig 8). Ingenting är annars känt om kapellets utseende eller storlek annat än att det var byggt av kalksten.²⁰ Det som återstod av kapellet togs bort 1845, för att lämna plats och byggnadsmaterial till fyren. Abraham Ahlqvist²¹ berättar om Böda, att det fanns »rudera efter kyrkogård förömdl. efter Capella S. Elavi« (felläsning för Olavi; Ahlqvist, Saml I, S 84, UUB), och enligt H A R Sidén²² påträffades flera människoskelett, när arbetsfolket grävde grund för fyren 1845 (Göransson 1980a, s 37). Detta visar, att S:t Olof hade egen begravningsplats.

Kapellet ägde sannolikt ett alnslångt krucifix av emal-

Fig 7. Karta över Öland 1539 i Olaus Magnus' *Carta Marina*. Hamnarna vid Kyrkhamn och Sikavarp markerade med ankare. Efter Öland 1963.

Olaus Magnus' map of Öland in 1539. The harbours of Kyrkhamn and Sikavarp are marked as anchors.

jerad mässing (Limoges-arbete, 1200-tal? B-M Andersson 1980), eftersom det 1634 fanns två sådana altarkors i Böda kyrka (SvK Öl I:2, s 125, 168).

I »Ørehaffn«, Grankullavik, daterade kung Albrekt ett brev 1367 och kung Kristoffer utfärdade där 1444 ett skyddsbrev för Kalmar nunnekloster. Där ingicks 1487 ett avtal mellan kung Hans, Sten Sture d ä och Ivar Axelson (Tott), som gav Sten Sture Borgholm och Öland.²³ Sannolikt ägde mötena rum i S:t Olofs kapell, som i så fall bör ha varit ganska stort. Det var i bruk ännu 1515 men bör ha varit övergivet före 1500-talets mitt, eftersom uppgifter saknas om indraget silver (se not 7), och senast 1634, då det förmodade altarkorset fanns i Böda kyrka.

Kapellets skyddshelgon var alltså S:t Olof, d v s Olov eller Olav II Haraldsson, den Helige eller den Digre,

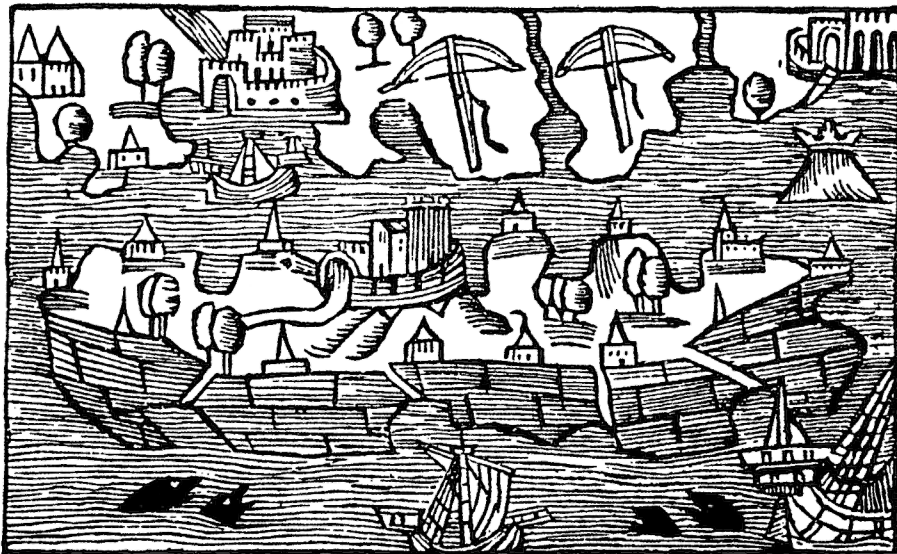

Fig 8. Karta över Öland 1555 i Olaus Magnus Historia om de nordiska folken (bok 2, kap 23). Norr åt höger. Från Borgholms slott leder en väg direkt till en brygga i Sikavarp. De tre bryggorna norr därom betecknar sannolikt Kåre-, Källa- och Högbyhamn. Längst i norr troligen S:t Olofs kapell i Örehamn, längst i söder troligen S:t Johannes kapell i Kyrkhamn. Överst t v Kalmar slott, t h Stegeholm. Efter Öland 1963.

Olaus Magnus' map of Öland in 1555. North is to the right. A road leads from Borgholm Castle directly to a jetty in Sikavarp. The three jetties north of this probably belong to the harbours of Kåre, Källa and Högby. Farthest north: probably St Olof's Chapel in Örehamn; furthest south: probably St John's Chapel in Kyrkhamn. Top left: Kalmar Castle; right: Stegeholm.

norsk kung, död 1030, medeltidens mest folkliga helgon i Norden, därtill dess första helgon, med festdag 29/7 (Pegelow 2001, s 282; 2006, s 208). Enligt gammal folk-tro brukade barnsängskvinnorna låna yxan från kyrkans Olofsbild och lägga i sängen. Detta skulle underlätta förlösningen. S:t Olof var mycket populär längs Östersjö-kusten. Minst sju bilder av helgonet är kända på Öland, vilket visar, att han var folkkär även på denna ö. Flera norrländska hamnkapell var också helgade åt S:t Olof (Huggert 1974, 1978; Lundström 1971–1972, 1981b). S:t Olofsgillen var »talrikast bland de svenska stadsgillena och även på landsbygden« (A Schück 1926, s 378).

Det öländska kapellet kan ha varit byggt av gotlänningar, då S:t Olof var de handelsidkande gotlänningarnas speciella helgon och hamnen i Grankullavik i äldre tid hade en viktig uppgift i trafiken mellan Gotland och fastlandet. Kanske S:t Olof i Visby var det gotländska Olofsgillet huvudkyrka? (Jfr med de danska Knutsgillena, som hade sin huvudkyrka i Ringsted.) Rester av två Olofskapell finns på Gotland. Det ena är S:t Äulas körka (S:t Olofs kyrka) vid Gamlehamn i Färö sn, vars lämningar ligger inom en ringformad vall, som omger en kyrkogård med gravar. Lämningarna torde vara stenfoten till en tidigmedeltida kyrkobyggnad av trä (Edle 1935 i SvK Go

II, fig 17, s 15 f). Nära kapellet vid Gamlehamn är fynd av ostronskal i ballaster tydliga bevis för gotländska handelskontakter med Nordsjön och Kattegatt (Munthe 1942, s 1 ff). Tydligen har det bedrivits handel vid kapellet. Det andra Olofskapellet låg på S:t Olofsholm, det gamla Aker-garn (Hellvi sn), som ursprungligen var en liten ö.²⁴ Det var en stor, murad byggnad. Dess inre areal har beräknats till omkring 200 kvm. Enligt Sven-Erik Pernler har kapellet varit en vallfartskyrka för kulten av den norske helgonkonungen (1978; 1981, s 103 ff), men detta hindrar knappast, att det också har varit en köpmanskyrka. Gotlänningarna hade tidigt en Olofskyrka i Novgorod, omtalad på en runsten ca 1080–1090 (SvR Up 687, Sjosta, Skoklosters sn).²⁵

S:t Ottos kapell

S:t Ottos kapell vid Högby kyrka (*S: Ottonis in hogab*) var sannolikt en liten murad tillbyggnad på kyrkans södra sida.²⁶ Kappellets inre mått bör ha varit omkring 30 kvm. Högby kyrkas relativa kronologi visar, att det tidigast kan ha tillkommit i mitten av 1200-talet. Enligt äldre avbildningar hade kapellet pulpettak och två fönster mot söder (SvK Öl I:3, fig 113 f). Det låg intill och öster om

kyrkans vapenhus, men saknade egen ingång och nåddes via en öppning i långhusets södra mur. Det var uppfört eller ägt av medlemmar av adliga ätten Bielke, att döma av en kalkmålning med ättens vapensköldar (SvK ÖI 1:3, fig 136). Kapellet revs 1797 för att göra långhuset ljusare och betraktades då som ett gravkor utan känd ägare. Genom missförstånd har Ahlqvist och flera med honom velat identifiera S:t Ottos kapell med ruinen efter en borg, byggd i mitten av 1500-talet på Nackholm, numera kallad Klosterholmen i Hornsjön i Högby sn.²⁷ Titelhelgonet, den helige Otto (ca 1063–1139), kallades Pommerns apostel. – Det är emellertid intressant, att Högby kyrka användes som uppställningsplats. Omkring 1720 fick nämligen en skeppare från Amsterdam använda kyrkan, sannolikt den rymliga korvinden. Som en ersättning »för hans saker stodo i Kyrkjan en lijten tijd«, skänkte han till kyrkan 36 daler kontant samt värdefulla textilier och tobak till ett värde av 132 daler kopparmynt »till att försällja till Kyrkans behof och nödvändiga reparerande« (SvK ÖI 1:3, s 228, 269, not 69).

S:ta Margaretas kapell

S:ta Margaretas kapell i Runstens sn (*S: m[a]rgarete i[n] ronsten*) omtalas första gången – då som »Sancta Margitita« kyrka – vid skifte av frälsegods 20/7 1443. Kapellet beskrivs mera ingående nedan. Det var det enda öländska kapell som var »doterat« med jord, d v s jord hade skänkts till kapellet för dess underhåll. 1547 lämnade kapellet en kalk med paten, vilka hade förvarats i socknen och tagits med till gudstjänsterna, och 1550 ett förmodat dopfat, som antyder att kapellet kan ha haft doprätt. Men detta innebär inte, att kapellet övergavs, ty så sent som omkring 1591 ägde kapellet två kalkar, den ena för sockenbud, jämte patener samt en pyxis utan lock, vilket visar, att kapellet fortfarande fungerade som gudstjänstlokal. Sannolikt övergavs det rätt snart. Rhezelius nämner det inte 1634, när han uppmärksammade den intilliggande Bjärbystenen, och i Rannsakingar omkring 1667 omtalas det som förstört. Vid Petrus Frigelius²⁸ besök 1748 stod kapellet utan tak. Före 1825 bröts murresterna ned och stenen användes till ladugårdsbyggnader.

Resterna av byggnaden och dess kyrkogård ligger i Bjärby, 1,5 km norr om Runstens kyrka. På uppdrag av KVHAA undersökte och uppmätte Adam Sidén platsen 1872. Han fann, att kapellets lämningar hade planen av en utdragen rektangel med yttermåten 70×30 fot (ca 21×9 m). Koret kan endast ha varit markerat i det inre. Det var uppfört av kalksten i skalmursteknik och hade

ingång i väster och troligen mitt på sydfasaden. Utan utgrävning kan en datering till 1200-talets andra hälft eller senare verka trolig.

Efter Sidéns dokumentation 1872 avlägsnades det mesta av materialet, men ännu skymtar man i gynnsam belysning västra eller östra gaveln som en vågrät skugga. Grundmurarna lär ligga »ett plogdjup« under markytan. Med en murtjocklek av ca 1 m blir den inre arealen ca 130 kvm. Fynd av människoben på kyrkogården visar, att den använts för begravingar. Om kapellets skyddshelgon se nedan.

S:t Knuts kapell

Ruinen av S:t Knuts kapell (*S: kanuti in algutzrum*) ligger mellan Borgs by och fornborgen Gråborg (Backeborg) i Algutsrums sn. Det har behandlats i en nyligen utgiven publikation om Gråborg, på vilken följande beskrivning bygges.²⁹ Kapellet består av ett absidkor från 1100-talets sista tredjedel och ett rymligt, något mindre påkostat långhus från omkring 1200 eller något senare med en inre areal om ca 70 kvm (se fig 6). Båda visar upp ett vårdat, men sinsemellan olikartat murverk av tuktad kalksten med kvaderritsade fogar. I väster har koret en hel grundsula och koret kan en tid stått intill ett äldre kapell av trä, varav andra lämningar saknas. Koret har skråkantsockel – vilket är sällsynt på Ölands kyrkor – och en portal, som har varit rundbågig med rakt avslutad tympanon. Ett fönster har haft en rundstav omkring dageröppningen (jfr Vreta klosterkyrka, Ög³⁰).

Långhusets ursprungliga portaler var placerade i norr och söder, nära västgaveln. De ersattes i slutet av medeltiden av en enda, mitt i sydfasaden, samtidigt som triumfbågen utvidgades till en hög och vid spetsbåge. Av allt att döma skedde detta i samband med att ett magnifikt altarskåp, nu i Algutsrums kyrka, placerades på högaltaret, som stod fritt i absiden. *Stipes* (altarets underdel) är 1,73 cm lång, men bredden gick inte att mäta upp vid den arkeologiska undersökningen 1999. Möjligen är altarskivan bevarad, till skillnad från vad som förmodas i R Boström 2008 (s 195). Utanför sydportalen i Algutsrums kyrka ligger nämligen en trampflisa av grå kalksten med profilerade kanter, vilken utan tvivel är en altarskiva. Den har måtten 194×119,5 cm. Stenens längd stämmer väl med högaltaret i S:t Knut med en överkravning av 10 cm på vardera långsidan. – Av sidoaltarena syntes inga spår 1999. En glasskärva med målad romansk ornamentik påträffades vid koret 1918.

Yttertaken har sannolikt varit täckta med tjärad spån.

En högt sittande öppning, sannolikt en magasinport, i långhusets västra gavelröste visar, att långhuset har haft en rymlig vind över ett vågrätt innertak. Det finns nämligen inga spår av något murat valv i långhuset. Både absiden och koret var däremot välvda. – Måtten i S:t Knuts kapell har analyserats av S Göransson 2008 (b).

Ett altarskåp, nu i Algutsrums kyrka, anskaffades från Lübeck i slutet av 1400-talet eller omkring 1500. I mitten står Kristus, som visar sina sår för sin Brud, S:ta Birgitta, samt Knut den Helige, på dörrarna S:t Erik, S:t Olof, S:t Henrik och S:t Göran. Ett altarskåp med samma motiv i mittpartiet står i grannkyrkan Torslunda.

Gravar har påträffats på kyrkogårdens västra och södra sidor. Benen är analyserade av Maria Vretemark och Sabine Sten (2008, s 219 f). En sedan länge försvunnen prästgravsten från omkring 1300 skall ha tagits från kapellet. I en förmodad stapel väster om kyrkogården hängde en av Ölands största klockor. En medeltida primklocka är bevarad. – Om myntfynden vid kapellet, se Kenneth Jonsson 2008 samt översikten Myntfynden från de öländska kapellen nedan.

Kapellet var alltså i bruk ännu vid 1400-talets slut och sekelskiftet 1500, då det genomgick den omfattande upp- rustningen, och 1515 omnämns det i biskop Brasks för- teckning. De fem mynt som hittills har påträffats i eller vid ruinen bör alla ha hamnat i jorden mellan cirka 1450 och 1520 (K Jonsson 2008, s 85 f, samt nedan). År 1560 konfiskerades den nyssnämnda klockan, vilket talar för att gudstjänstlivet upphört. 1634 omtalar Rhezelius det som »gamble Cappalet« (Tegnér 2008, fig 2). På kartor från 1641–1642 och 1682 anges kapellet som öde; på den förra visar karttecknet en byggnad med tak, på den senare en utan.³¹ Vid 1700-talets mitt och ännu på 1820-talet stod de taklösa murarna närmast intakta men i början av 1900-talet återstod, utöver västgaveln och ett stycke av triumfbågsmuren, endast murarnas nedre delar. En arkeologisk utgrävning skedde 1918, ledd av Anders Billow.³² 1928–1929 konserverades ruinen och vissa nedfallna murpartier återuppfördes (Sturesson 2008, s 35). Byggnadsfirman Bröderna Olsson i Färjestaden³³ utförde arbetet under ledning av Manne Hofrén³⁴ efter ett av Martin Olsson³⁵ uppgjort förslag (ATA; R Boström 2008, s 188).

Handel bedrevs sannolikt innanför Gråborgs fasta murar under kontrollerade former.³⁶ Vid kapellet ligger Borgs by av okänd ålder. Den är omnämnd första gången 1371 och har få kända förhistoriska lämningar, men är ännu inte undersökt arkeologiskt (Sallnäs 2008, s 23). – Kapellet var enligt Curt Wallin (1975, jfr R Boström

1999b) byggt av ett danskt gille, som hade två skyddshelgon. Först hertig Knut Lavard, mördad 1131, med festdag 7/1, och från ca 1300 även Knut den Helige, Knut Lavards farbror, som mördades 1086, med festdag 10/7 (Gad 1961). Detta innebar inte, att Knut Lavard »avsattes«. Snarare bör Knutsbröderna ha uppfattat detta som en dubbel försäkran om himmelskt stöd i deras verksamhet.³⁷

Gillet stadfästes på 1100-talet, före 1170–1182, då det redan var etablerat i flera danska städer och kung Valdemar I ville ingå som part i brödraskapet (Andrén 2008, s 204 f). Syftet var, att Knutsbröderna skulle ge varandra stöd och hjälp under de riskfyllda handelsfärderna över Östersjön mellan Danmark, Öland, Gotland och Ryssland. Redan 1177 omtalas ett Knut (Lavard-) gille i Visby (A Schück 1926, s 370, 379). Så småningom uppstod minst 47 Knutsgillen i Danmark, medan det i Sverige fanns minst åtta, varav sex i Mälardalen, ett på Gotland, som hörde till Danmark (men i kyrkligt hänseende till Linköpings stift) samt det åttonde, det förmodade gillet vid Gråborg, på 1970-talet uppmärksammat av bl a Wallin (1975) och Blomkvist (1979).

S:t Stefans eller S:ta Barbaras kapell

Kapellet *B[eati] St[e]phani graesgaard alias barbare*, S:t Stefans eller S:ta Barbaras kapell, Gräsgårds sn, torde ha legat nordväst om Össby by vid kusten i socknens södra del.³⁸ Flera platser är utpekade för kapellet (R Boström 1996 i DMS 4:3, s 291), men den undersökning och uppmätning, som Adam Sidén gjorde 1874 (ATA; avb i Rasch 1993, s 60) och en arkeologisk undersökning 1972 talar för att det här angivna läget sannolikt är det korrekta. Dess ena skyddshelgon var S:t Stefan eller Staffan, den förste kristne martyren (Pegelow 2001, s 371; 2006, s 248 f; se även nedan). Han var skyddshelgon för flera kyrkor i vårt land. S:ta Barbara var också ett mäktigt skyddshelgon (Pegelow 2001, s 32; 2006, s 32 f), som dog martyrdöden ca 300. Hon var en av de fyra huvudjungfrurna, jämte S:ta Katarina av Alexandria, S:ta Margareta av Antiokia och S:ta Dorotea. Dessa fyra kvinnliga helgon räknades också till de k nödhjälparna. S:ta Barbara var bergsmännens skyddshelgon, under senmedeltiden även hjälpare i den yttersta stunden.

Vid okänd tidpunkt efter 1515, då Brask nämner kapellet, har det tagits ur bruk. Det är sedan varken omnämnt av Rhezelius 1634 eller i Rannsakingar omkring 1667. När byggnadslämningarna vid Össby undersöktes 1874 av Sidén, återstod endast en stenpackning. Den hade måtten 49×35 fot (ca 14,7×10,5 m), vilket

skulle innebära en inre areal av ca 130 kvm, om murarna var ca 1 m tjocka (se fig 6; R Boström 1993a, s 187). När författaren besökte platsen precis hundra år senare,³⁹ syntes bara en ljus rektangel, som avtecknade sig mot den mörka åkerjorden. Tidigare hade man i närheten hittat en silversked av medeltida typ. Delar av lämningarna togs bort 1968 (FMR). Vid grävningarna 1972 återfanns rester av en husgrund, som man genom föremålsfynd daterade till tidig medeltid (Rasch 1993, s 61, nr 55). – Koret kan endast ha varit markerat i interiören. Sannolikt uppfördes kapellet under 1200-talets andra hälft eller ännu senare.

S:t Johannes kapell

B[eat]i Johannis in kyrkiohaffnis, S:t Johannes kapell vid Kyrkhamn, Ås sn, var en rektangulär byggnad, murad av kalksten och gråsten med en inre areal av cirka 130 kvm

(se fig 6). Genom planformen och påträffade arkitekturdetaljer har det konsthistoriskt daterats till 1200-talets andra hälft (Borg 1975, s 137). En senare tidpunkt kan dock inte uteslutas, kanske t o m en bit in på 1300-talet. Kapellet är närmare beskrivet av Kaj Borg, som var en av de ansvariga för en utgrävning 1974.⁴⁰ En kulle, som grävdes ut 1974, döljer kapellets nedre delar och visade bl a, att koret endast var markerat i det inre. Murarna var bevarade upp till en höjd av c:a 1,2 m över den ursprungliga marknivån (Borg 1975, s 132). Kapellet hade ingångar mitt i syd-, väst- och nordfasaderna. Det fanns också rester av ett fönster av kalksten, troligen ett gotiskt masverksfönster från korets östsida. Om takstolen inte var helt öppen låg över kyrkorummet ett platt trätak, så att det bildades en hög vind över kyrkorummet. Det finns nämligen ingenting som tyder på, att kapellet har varit välvt.

Yttertaget var täckt med munk- och nunnetegel och portalernas omfattningar bestod också av tegel. Detta

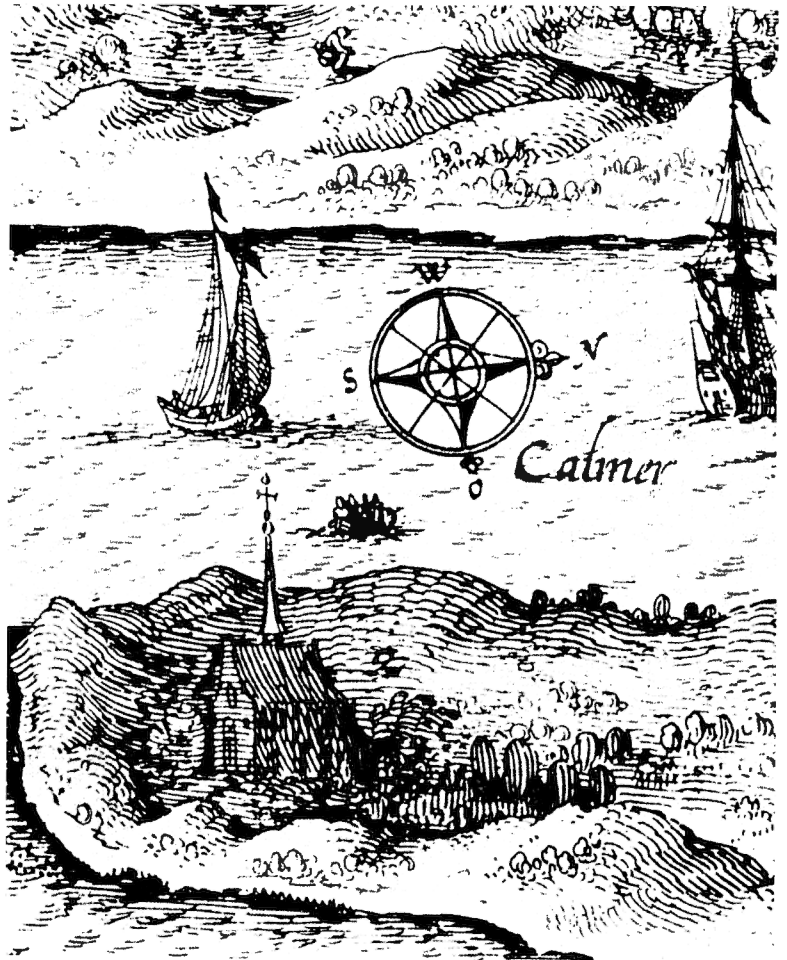

Fig 9. S:t Johannes kapell. Detalj av kopparstick visande belägringen av Kalmar 1611. Det Kongel Bibl, Köpenhamn, Thottske saml. Efter Öland 1963.

St John's Chapel. Detail of copperplate illustrating the siege of Kalmar in 1611.

dyrbara material måste anskaffas från annat håll. På ett holländskt kopparstick, som skildrar belägringen av Kalmar 1611, är kapellets gavlar uppdragna över takfallen (fig 9). Jag har tolkat dem som trappgavlar, då jag utgår ifrån, att takteglan på S:t Johannes var undermurade på öppen läkt, på samma sätt som på S:ta Britas tak (se nedan), och emedan undermurade tegeltak och trappgavlar hör ihop (jfr Araslövs kyrka och Änglahuset i Ystad, Sk⁴⁴). Uppdragna gavlar med annan form än trappgavlar tycks inte ha varit lika vanliga i denna del av Skandinavien. I samråd med mig är kapellet rekonstruerat med trappgavlar, dels i en bronsmodell, dels på en informationstavla, som Länsstyrelsen i Kalmar lät sätta upp vid kapellplatsen i Kyrkhamn 2007 (Kulturmiljövårdens årsber 2007, s 58–60). Den enda trappgavel, som nu är bevarad på en öländsk kyrka, tillhör koret i Gärdslösa, daterat till 1270-talet. Den är »sannolikt en översättning i kalksten av tegelgavlar på t ex Skänninge och Söderköpings stadskyrkor« (SvK ÖI II:3, fig 33, 69, s 66 f, 79). – På taket av S:t Johannes kapell reste sig en hög takryttare (synlig i fig 9 och förmodligen längst t v i fig 8), troligen med en eller ett par klockor.

Vid grävningarna 1974 framkom att kapellet är anlagt på samma plats som en äldre, profan bebyggelse från 1000–1100-talet, vars karaktär emellertid var svår att fastställa. Nära kapellet finns en källa, »Rosenkinds källa« (Borg 1975, s 131 f, 138; Areen 1934). – År 1279 erhöll Nydala kloster patronatsrätt till Södra Möckleby kyrka och »ecclesia de Othanby«. Kaj Borg anför att denna »Ottenby kyrka« avser S:t Johannes kapell, och menar därför att det fanns starka kyrkliga intressen i fisket vid Kyrkhamn (1975, s 131). S Göransson (1975b, s 71 f) visar dock att uttrycket syftar på Ås kyrka. Ottenby var ett äldre sockennamn som, enligt Göransson, bortföll omkring 1300, då sockenkyrkan på landborgens ås behövde kunna åtskiljas från S:t Johannes kapell vid Ottenby fiskeläge.

Kapellet, som även kallats Rosenkinds kapell eller Kyrkhamns kapell, är fortfarande känt som S:t Johannes kapell och enligt allmän uppfattning var dess patronus Johannes Döparen – ett av Sveriges skyddshelgon (Pegelow 2006, s 132 f). Hans viktigaste firningsdag var midsommardagen, 24/6. Av namnet kan man anta, att kyrkan tillhörde ett Johannesgille, men vi vet inte, i vilket land eller landskap det var stationerat. – År 1547 påträffades en kalk och paten i Ås sn som undanhållits av bönderna (Källström 1939, s 305, jfr s 237, 308). Kanske hade desamma använts i kapellet på samma sätt som silvret i S:ta Margaretas kapell (se ovan). Det är emellertid oklart, om de tillhört S:t Johannes kapell eller Ås kyrka.

Kapellet stod, att döma av kartor, under tak ännu efter mitten av 1600-talet (Borg 1975, s 137). 1646 och 1676 angavs det dock som öde, 1705 och 1732 som ruin.⁴² I Rannsakingar omkring 1667 (1992, s 6) heter det: »hwilket Capell ännu står till syna«, vilket kanske betyder, att det ännu kunde användas. Kapellruinens stegvisa förfall återspeglas av följande citat. Generalguvernören Gustaf Kurck skriver till hauptmannen på Borgholm Lars Assarsson 7/11 1671 att emedan grevinnan Maria Sophia de la Gardie erhållit tillstånd att på Ölands södra udde uppbygga en fyrbåk och därför begärt, »det henne till sådant behov concederas måtte den sten som vid det gamble nederfallne Clostret på samma ort ännu skall vara för handen«, beviljar han detta, »efter densamma dock utan dess icke kan till någon nytta employerat bliva«.⁴³ Någon fyrbåk kom dock inte då till stånd (jfr Kumlien 1975, s 145). På sin karta av år 1705 över Ottenby ladugård (LMV, G 115 6:1) redovisar Samuel Frigelius »rude-ra av ett gammalt cappel byggt för fiskeläget skull i gamble tider, nu ruinerat och stenen lagd i Djuregårdsgården«. Vid Linnés besök 1741 var kapellet en ruin och 1784–1785 användes den återstående stenen i dess murar när Långe Jan, fyren på södra udden, byggdes (Kumlien 1975, s 146). På Abraham Ahlqvists tid syntes endast en »grushög« på platsen (Ahlqvist 2:2, 1827, s 131 f). Materialet i kyrkogårdsmuren, som var byggd av kalksten och sannolikt täckt med munk- och nunnetegel, kom också till användning vid fyrbygget.

På kapellets kyrkogård, i det heliga takdroppet intill de södra och östra kyrkväggarna samt inne i kapellets sydöstra hörn fanns gravar (Borg 1975, s 132, 135 ff). Christian Lovén har framhållit, att dessa begravningar innebar brott mot begravningsrätten (2003, s 116). Kaj Borg (1975, s 131, 137) tolkar gravarna som ett tecken på att kapellet varit den ovan nämnda »Ottenby kyrka« och haft ställning som församlingskyrka, något Göransson som sagt avvisat.

Fynd av 105 mynt, ett fåtal från 1500-talet, men de flesta från 1300- och 1400-talen, visar, att besökarna i Kyrkhamn huvudsakligen kom från Gotland, Danmark och de nordtyska Hansestäderna (Borg 1975, s 136 samt Kenneth Jonssons Myntfynden från de öländska kapellen nedan). I anslutning till mynten påträffades en vikt till en balansväg. Fisket fortsatte länge att samla stora skaror i Kyrkhamn, och enligt Rannsakingar från 1660-talet samlades »fordom« 900 fiskare på platsen. Rester av talrika s k grophus erinrar om det (se fig 3 samt Hagberg 1975, fig s 57). Samuel Frigelius (se ovan) uppfattade ju 1705 också kapellet som ett tidigare fiskarkapell.

Olaus Magnus markerade på sin Carta Marina 1539 hamnarna Kyrkhamn och Sikavarp med ankare (fig 7). – Stenkorset på ruinkullen är modernt, ritat av landsantikvarien Dagmar Selling och uppställt 1966 (K Johansson 1975, s 258).

Rundkyrkan på Borgholm

Rundkyrkan på Borgholm är inte omtalad i biskop Brasks kapellförteckning och inte heller, såvitt jag vet, i någon annan skriftlig källa. Grundmurarna till en byggnad med cirkelrund plan, ca 15 m i yttre diameter (se fig 6), grävdes ut 1973 av Lars Redin med bistånd av Marianne Johnson och Karna Jönsson.⁴⁴ När resterna påträffades tillkallades Martin Olsson (not 35), den som 1928 hade grävt fram Borgholms kärntorn. Han förklarade, att murresterna var för klena för att ha burit ett torn. Att det rörde sig om en kyrklig byggnad, framgick senare därav, att två eller möjligen tre gravar grävdes fram, inhuggna i berget under golvet. Murresterna ligger utanför och något under slottets västra länga, som tillhör det av Johan III år 1572 påbörjade slottsbygget. Kyrkan var byggd i »enklare murningsteknik och med obehandlade murstenar, till skillnad från högborgen där alla fasader är byggda av vältuktade block« (Rudolfsson 2003, s 55). I rasmassorna hittades rester av omfattningen till ett fyrpassformat fönster. Den är av röd kalksten och består av tre block, ca 17 cm tjocka, med lodrät behuggning och

kantslag. Dageröppningen, 54 cm bred, saknar fals för glas. 7–8 cm utanför fyrpassets lober är en ritsad cirkel (jfr ett rosettfönster i Löt, SvK Öl II:2, fig 256).

Utifrån myntfynd antar Jim Rudolfsson »att kapellet varit i bruk från de sista decennierna av 1300-talet och fram till 1400-talets mitt« (Rudolfsson 2003, s 56) och räknar kyrkan till slottets tredje byggnadsetapp (1360–1520). En så sen tillkomsttid är diskutabel. Murtekniken talar om högre ålder och vanligen dateras rundkyrkor till 1100- och 1200-talen.⁴⁵ Ett par tidigmedeltida slottskapell med cirkelrund plan är kända, nämligen Mikaelkapellet i Helsingborg och slottskapellet i det danska Söborg (Stibéus 2007, fig 68, 69). – Kapellet torde ha stått kvar ända till Johan III:s slottsbygge, som påbörjades 1572.⁴⁶ Att Brask inte omtalar kapellet på Borgholm, till skillnad från slottskapellen på t ex Stegeholm och Stegeborg, talar för att det hade egen präst 1515 eller redan var taget ur bruk.

Kort efter 1519 fördes relikerna av S:t Elav till kapellet på Köpenhamns slott sedan de en tid, tydligen nio år, stått på Borgholm.⁴⁷ Utifrån bl a detta resonerar Christian Lovén kring ett eventuellt samband mellan S:t Elavs kapell, »Eremitorium Vastenense« och slottskapellet (2001, s 253 f). Det kan inte uteslutas att hamnkapellet redan hade övergivits, när Brask uppgjorde sin förteckning, och att kulten av S:t Elav hade förts över till rundkyrkan på Borgholm, som därför av Brask kan ha åsyftats med »Elauj Borcholm«.

Noter

1. LStB papperscodex, Kh 54, pag 109; transkribering med upplösta abbreviaturer av Sölve Göransson. Förteckningen återgiven i Ahlqvist 2:2, s 299; Hildebrand 1898–1903, Sv Med 3, s 76 f; SRS III:2, s 295 ff. Om denna källa, se Herman Schück 1959, s 12 ff, 190 f.
2. Tidigare översikter över Ölands kapell finns i bl a W Anderson 1931 och R Boström 1978b. Någon undersökning, som kunnat bestämma lämningarna av det förmodade kapellet i Kårehamn (Kåreholm) i Alböke sn (R Boström 1978b, s 120), har ännu inte skett.
3. Yrwing 1980. Jfr även Hoffman 1981, s 163 f och Wienberg 2009, s 230. – Gunnar Svahnström har avvisat den allmänt accepterade uppfattningen, att den stora vinden över S:ta Maria i Visby skulle rymma de tyska köpmännens varor (1978, SvK vol 175, Go XI:1, s 164 f). Han menar, att lagerutrymmena i stället »i första hand var avsedda för kyrkans egna behov av att kunna lagra byggnadsmaterial till reparationer och ombyggnader. Detta utesluter naturligtvis inte, att också enskilda kunnat hyra in sig där för längre eller kortare tid«.
4. Här angivna mått på inre arealer av långhus och andra, för församlingen avsedda utrymmen, har jag beräknat på grundval av tillgängliga uppmätningar, egna och andras, reproducerade i olika skalor i SvK och andra publikationer. Måttangivelserna kan därför endast bli ungefärliga, men ger ändå en viss uppfattning om de olika kyrkobyggnadernas inbördes storleksförhållanden.
5. Som en ytterligare jämförelse vill jag nämna de båda kyrkorna i Västergarn, Gotland, som enligt min uppfattning också har varit köpmanskyrkor. Den äldre av dem (Falck 1983) hade en långhusareal om ca 150 kvm. Om den yngre kyrkan på samma plats (Roosval & Sällström 1942 i SvK Go III, s 160 ff) hade blivit fullbordad i proportion till det väldiga kor, som nu ensamt utgör gudstjänstlokal, skulle dess inre areal ha omfattat inte mindre än ca 500 kvm.
6. Kända öländska (socken-)gillen har funnits i Böda, Gärdslösa, Bredsättra, Torslunda, Gårdby och Sandby. Se Göransson 1978 i SvK ÖI II:3, s 11, och nedan, tillägg t Gärdslösa, ÖI II:3, s 11; se även nedan S:ta Britas kapell, Byggherre och skyddshelgon samt S:ta Margaretas kapell, Topografi, byggherre och skyddshelgon.
7. Enligt Källström 1939 är S:ta Britas och S:ta Margaretas kapell de enda kapellen där det är specificerat att de lämnade silver under indragningarna på 1500-talet. Följande var det silver som konfiskerades från Öland av Gustav Vasa enligt Källström 1939. *Mörbylånga*: 1560 kyrksilver. *Runsten, Sankta Maria kapell*: 1547 kalk, paten, som bönderna hade förvarat någonstans i socknen och tagit med till gudstjänsterna. Ås (Källström 1939 anger ej om det avser sockenkyrkan eller S:t Johannes kapell): 1547 kalk, paten, hade undandolts, återfanns 1547. *Öland (allmänt)*: 1536 silver (klockkupp-börd), kyrksilver som hade undanhållits av bönderna; 1547 halsband funnet i jorden; 1551 silver från ett Birgittakapell; 1558 kyrksilver.
8. *Carl von Linné* (1707–1778), botaniker, geolog m m, reste på Öland 1741. Syftet med hans resa gällde inte kyrkliga fornminnen, men korset i Sikavarp fångslade honom, och interiören i Smedby kyrka fann han så egenomlig, att han beskrev och tecknade av den, av oskattbart värde för forskningen (SvK ÖI I:1, s 29 f).
9. Göransson 1986a, s 72; DMS 4:3, s 133.
10. R Boström 1950; 1971b; 1996 i DMS 4:3, s 133 f.
11. *Rannsakningar om antikviteter* var fornminnesinventeringar, som på Öland påbörjades 1667 (SvK ÖI I:1, s 17 f, R Boström 1996–1997b, s 45 ff). De kan sägas vara en fortsättning på Rhezelius (not 19) verksamhet på 1630- och 1640-talet. Rannsakningar på Öland m fl landskap trycktes 1992 (jfr R Boström 2001b).
12. T ex karta över Öland från 1600-talets senare del med bl a en vacker bild av Borgholms slott samt S:t Elavs kapellruin, KrA, Sjökarteverkets arkiv, litt V:28.
13. Hilfelings resejournal 1797 i KB, F m 57:2, p 60, F m 57:5, tab 15 (Hilfeling 1994, s 84 f, fig 32, även avb i Öland 1963, s 94); kapellet kallas felaktigt »S:ta Brita«. – *Carl Gustaf Gottfrid Hilfeling* (1740–1823), antikvarisk tecknare m m, företog resor bla till Öland och Gotland 1797 (SvK ÖI I:1, s 32 f samt en teckning av S:ta Britas kapell i fig 18). Hans resejournaler i KB från Öland och Gotland 1797 och 1799 är utgivna av Gotlands Fornsal 1994.
14. *Johan Haquin Wallman* (1792–1853), botaniker och kulturhistoriker (SvK ÖI I:1, s 48 ff; Nicklasson 2009). – Wallmans saml II, Öland 1–3, i NordM, en svåröverskadlig samling av reseanteckningar och avbildningar (en del renritade av honom i Wallmans saml i ATA), troligen påbörjad på 1820-talet, innehåller avbildningar och beskrivningar av S:t Knuts, S:ta Britas och S:t Elavs kapell samt nämner S:t Olofs och S:t Johannes kapell. – Wallman är försummad i SvK:s tidigare Ölandsvolymer. Det var Åke Nisbeth som påminde författaren om hans existens.
15. N I Löfgren, vol 6, 1816–1861, ATA. – *Nils Isak Löfgren* (1797–1881), präst och fornforskare, tecknare (SvK ÖI I:1, s 35 ff samt noter om honom i andra volymer i SvK ÖI, se även R Boström 1983a; Göransson 1979, s IX–XXXI).
16. Göransson 1978 i SvK ÖI II:3, s 10–11, 150, not 3; 1986a, s 72.

17. SD 5, nr 4118; DMS 4:3, s 32, 99.
18. SvK ÖI 1:2, s 166 ff; se även R Boström 1996 i DMS 4:3, s 40.
19. *Jonas Haquini Rhezelius* (f vid 1600-talets början, d 1666; SvK ÖI 1:1, s 4 ff; R Boström 1966a, s 59 ff; 1978a; 1997d). Han fick 1634 en kronans fullmakt för att »opsökia gamble monumenter« på Öland, i Småland och Västergötland (Henrik Schück 1932, s 159 ff). Det blev dock bara Öland och Kalmartrakten han besökte. Hans reseanteckningar och renritningar (i KB, förteckn i SvK ÖI 1:1, s 84 f) är utomordentligt pålitliga. Kapellruinerna avbildar han inte lika genomgående som sockenkyrkorna; endast S:t Brita och S:t Knut förekommer och då som bakgrundsmotiv till Sikavarfs stenkors respektive Gråborg. Johan Hadorph (om honom se SvK ÖI 1:1, s 17 ff; R Boström 1996–1997b) medförde förmodligen Rhezelius texter vid resor och sekundärt påförda anteckningar (se fig 20b) kan möjligen vara av hans hand (Boström 1997d, s 84).
20. Mandelgren har en planritning, som han påstår skall föreställa S:t Olof (Atlas XI:1, s 33 och pl VIII, fig 10), men det är fel. Ritningen förställer S:t Knuts kapell och är en uppmätning från 1874 av Adam Sidén (SvK ÖI 1:2, fig 100 och s 167 ff). – *Nils Månsson Mandelgren* (1813–1899), tecknare, litograf, konst- och kulturforskare (SvK ÖI 1:1, s 51 f; Stavenow 1972).
21. *Abraham Ahlqvist* (1794–1844), präst och topografisk/kulturhistorisk författare (SvK ÖI 1:1, s 45 ff, SvK vol 222, s 98, not 3; Göransson 1979, s IX-XXXI).
22. Hans *Adam Reinhold Sidén* (1825–1898), fyrmästare vid Borgholms fyrplats, hade stora antikvariska intressen, uppmätte, avtecknade och beskrev fasta fornlämningar och kyrkliga minnesmärken m m under resor, bekostade av KVHAA. Det är mycket tack vare hans ansträngningar som exempelvis Källa gamla kyrka och det stora gravfältet på Karums alvar räddades (SvK ÖI 1:1, s 60 ff; R Boström 1980b; Göransson 1980a samt Hagberg 1980). Hans dokumentation finns i ATA och KLM.
23. Medeltida Öland 1953, s 21 samt DMS 4:3, s 46 f.
24. Edle 1935 i SvK Go II, fig 90, 91, s 123 ff; Pernler 1978, 1981, s 103 ff; Engeström & Falck 1979.
25. Stenhällen var ristad över Spjallbude, »som stupade i Olofskyrkan i Novgorod«, enligt Otto von Friesens tolkning 1907, citerad i SvR (Wessén & Jansson 1949–1951, s 196). von Friesen fortsätter: »I Novgorod, som var en handelsstation på svearnas resor i österväg, fanns med säkerhet på 1100-talet en kyrka tillägnad den helige Olof. Denna kyrka var medelpunkten i ett faktori, där svenskarna – i senare tid gotlänningarna – samlades och ordnade till ett handelsgille af samma typ som frisergillet i Sigtuna, drefvo sin köpenskap. Kyrkorna tjänstgjorde ofta under dessa osäkra tider som fästen, och det var sannolikt under försvaret af kyrkan och faktoriets vid något kritiskt tillfälle som Spjallbude föll. Sjustad-ristningen ger oss ett värdefullt vittnesbörd om att den helige Olofs kyrka i Novgorod existerade redan i 1000-talets senare hälft och då var samlingspunkt för uppsvenska män på deras färder i Ryssland«. – Se även Redelius 2006, s 26–28.
26. SvK ÖI 1:3, fig 113, 114, 120:g samt s 202 f, 268, not 38; R Boström 1996 i DMS 4:3, s 50. I bl a SvK ÖI 1:3, s 177 och 202, uppges att kapellet är omnämnt år 1346. Detta är en misstolkning av de där angivna källorna och kapellet torde ej vara omtalat före biskop Brasks förteckning. Jag tackar Solve Göransson för denna anmärkning.
27. FMR Högbj sn 24:1; DMS 4:3, s 53.
28. *Petrus Frigelius* (1708–1791), lektor i matematik i Kalmar 1742–1755, efter prästvigning 1747 kh i Madesjö, Sm, från 1755 kontraktsprost i Södra Möre. Stora genealogiska intressen. Under sommarferierna 1746–1755 ritade han av, helt för sitt nöjes skull, kyrkor och kyrkliga föremål inom det dåvarande Kalmar stift. På Öland gällde det öns mellersta och södra del. Han är den förste, som även avbildade kyrkorna från norr. Teckningarna är valhänt gjorda, men pålitliga i sin detaljtrohet. Hans samlingar om kyrkorna och deras minnesmärken, de s k *Analecta Frigeliana* eller de *Frigelianska samlingarna*, förvaras i KSB, Kalmar. Dessa samlingar har utnyttjats av bl a N I Löfgren och Abraham Ahlqvist. Se vidare SvK ÖI 1:1, s 28 ff och där anförda källor och litteratur.
29. R Boström 2008 samt André 2008, Göransson 2008b, K Jonsson 2008, Sallnäs 2008, Sturesson 2008, Tegnér 2008 och Vretemark & Sten 2008. – Kapellruinen har i FMR nr Algutsrum 17:1.
30. Curman & Lundberg 1935, SvK Ög II, fig 40, 41, s 50 f.
31. Geom jordeb G 1:202 resp G 3:417–420, LMV, avb i Sallnäs 2008, fig 1–2.
32. Den första systematiska undersökningen av S:t Knuts kapell påbörjades 1918 av Anders Billow för en planerad, men ej fullföljd, utgivning i SvK Öland (ms m m i ATA). För att kunna göra en ingående byggnadsbeskrivning och analys av kapellet, sökte han och erhöll ett anslag om 400 kr från BSt, där SvK:s ena utgivare Sigurd Curman var chef. Billows insatser 1918 har varit av avgörande betydelse för forskningen om kapellet, vilken återupptogs 1998–2000 med stöd av KVHAA (Sturesson 2008, Tegnér 2008, s 50 f). W Anderson, J Roosval och jag arbetade senare med kapellet för SvK (opubl manuskr i SvK:s arkiv). Min beskrivning av kapellet 2008 är dock i stort upplagd efter SvK:s principer. – *Anders Gustaf Paco Billow*, f 1890, d 1964, konsthistoriker, museiman, redaktör, framstående stilbildande grafisk formgivare. Medarbetade 1911–1931 i SvK:s utgivning av *Upplands kyrkor*. Deltog även på annat sätt i SvK:s arbete, utarbetade register, granskade manuskrift, fotograferade och gjorde uppmätningar i samarbete med Albert Flink. Inventerade Ölands kyrkor 1912 för en planerad, men aldrig anordnad utställning av

- kyrklig konst, som var tänkt att äga rum i Kalmar (materialiet förvaras dels i KLM, dels i ATA). Denna inventering ligger till grund för Snabbinv (1918) av Öland. Billows ej utgivna manuskript om kyrkorna i Algutsrums härad påbörjades 1918. I SvK:s arkiv förvaras Billows inventeringslappar samt hans och M Gunnes m fl systematiskt ordnade arkivexcerpter. I samband med hans forskning om Ölands kyrkor erhöll han flera uppdrag från RAÄ som antikvarisk kontrollant, bl a 1918 (Vickleby, S:t Knuts kapell) och 1924. För arbeten om Öland se bl a Billow 1921, 1925, 1926 och 1934.
33. *Bröderna Olsson i Färjestaden*, byggnadsfirma, vars verksamhet kan följas från 1760-talet till 1979 och som svarat för flera kyrkorestaureringar på ön. Ett väl ansett företag, som har haft stor betydelse för de öländska kyrkorna och deras vård under mer än femtio år. Konserverade bl a S:t Knuts och S:ta Britas kapellruiner. Innehavare vid slutet av 1920-talet var bröderna *John* (1879–1944), *Anders* (1890–1985) och *Axel* (1893–1962). Se vidare SvK vol 222, s 104, not 87.
  34. Sigurd Emanuel (*Manne*) *Hofrén* (1895–1975) blev 1924 den förste landsantikvarien i Kalmar län. Se vidare *Hanning & Petersson* 1975, s 6 ff.
  35. Axel Vilhelm *Martin Olsson* (1886–1981), konsthistoriker, arkitekt och riksantikvarie samt medarbetare i SvK. Se vidare SvK vol 222, s 103 f, not 85.
  36. Blomkvist 1979, s 79; Göransson 2008a, s 198, not 9.
  37. Bekräftat av Alf Härdelin i samtal med författaren.
  38. Nr Gräsgård 55:1 i FMR, där det dock ifrågasätts att lämningarna härrör från kapellet och inte från ett gravröse. – Om kapellet, se R Boström 1984b, s 49, 1993a, 187; 1996 i DMS 4:3, s 291; Rasch 1993, s 61, nr 55, med avb på s 60 av Sidéns uppm 1874 i ATA.
  39. Det skedde 1974, när hembygdsforskaren Albert Hellberg i Gräsgård (1912–1990) visade platsen för personalen vid RAÄ:s och AMS Ölandskontor (jfr Boström 1993a, s 187).
  40. Borg 1975, se även R Boström 1996 i DMS 4:3, s 132, 135 ff; FMR Ås 2:1–2. I SvK:s arkiv finns en ej publicerad beskrivning om kapellet av W Anderson m fl.
  41. Andersson & Hildebrand 1988, fig 193, 194.
  42. Areen 1934, s 95, samt, för 1676 års karta, Göransson 1975b, bild s 70.
  43. RA, Generalguvernörens över drottning Kristinas underhållsländer arkiv, K 479, s 791 f. (Meddelat av S Göransson.)
  44. Beskrivningen bygger på Redins skrivelse till RAÄ (i ATA) och mina egna anteckningar och minnesbilder samt på Forsberg 1974, s 52; Johnson 1978, s 110; R Boström 1982b, s 19, fig 8:B; Rudolfsson 2003, s 55 f; Stibéus 2007, s 53 f. Någon grävningssrapport slutfördes aldrig emedan det saknades medel för det 1973 (Lars Redin muntl 19/3 2009).
  45. Frölén 1911, s 128 ff; Tuulse 1968, s 59 ff; Stibéus 2007, s 53 f; Bonnier 2008, s 141.
  46. Forsberg 1974, s 52 och R Boström 1974, s 65 anger att rundkyrkan raserades redan under medeltiden, men rimligare är att anta att byggnadsarbeten inte skedde på denna plats förrän vid 1500-talets slut.
  47. Göransson 1978 i SvK ÖI II:3, s 11, 150, not 3.

Källor

OTRYCKTA KÄLLOR

Stockholm

RAÄ, ATA: *NI Löfgren*, vol 6 (1816–1861), ang S:t Elavs kap 1819; *H A R Sidén*, uppm och beskr av jordkulle vid Össby, Gräsgårds sn (förmodad lämn av S:t Stefans eller S:t Barbaras kap) 1874; teckn saml; brev t B E Hildebrand 1868–1880. – *A Billow*, fotos och uppm 1918 samt beskr 7/4 1919 av S:t Knuts kap; antikv kontr vid rest av bl a Vickleby – *M Olsson*, progr 2–3/10 1925 f kons av S:t Knut och Gråborg. – *L Redin*, ang arkeol undersök vid Borgholms slott 27/8 1973. – *Kulturhist byråns arkiv*: A Billow, 2 ritn 1918, tusch på kartong, sit-plan öv S:t Knut och Gråborg (A 19:1–2). – *Sveriges Kyrkors arkiv*: W Anderson, ms ca 1935–1936 till beskr av S:t Knuts och S:t Johannes kap, bearb av J Roosval och R (Strömbom-) Boström; A Billow, ms, anteckn ang kyrkor i Algutsrums hd samt excerpter för desamma av Billow, M Gunne m fl; R

(Strömbom-) Boström, anteckn och fotos 1940–2007. – *Fornm reg*: Algutsrum 17:1, Böda 108:1–2, Gräsgård 50:1, Högby 24:1, Ås 2:1–2.

KB: J H Rhezelius, F c 5, resedagbok 1634, Högby kyrka 16/8, S Knut och Gråborg 30/8. – C G Hilfeling, konc t resejournal 1797, F m 57:2, p 60, om (S:t Elavs) kap 15/7; F m 57:5, tab 15, teckn av Borgholms slott och »S:ta Britas« (S:t Elavs) kap, sedda fr Lundegård.

KrA: Sjökarteverkets arkiv, litt V:28, karta över Öland, 1600-t sen del, m bl a S:t Elavs kap.

NordM: *Wallmans saml*, vol II, Öland 1–3, trol påbörjad på 1820-t, avb, mått och beskr av S:t Knuts och S:t Elavs kap samt omnämnande av S:t Olofs och S:t Johannes kap.

RA: Generalguvernörens öv drott Kristinas underhållslän-

ders arkiv, K 479, G Kurck till hauptmannen på Borgholm L Assarsson 7/11 1671.

Gävle

LMV: Geom jordeboken G 1:202 och G 3:417–420, Borgs by m S:t Knuts kap och kyrkog, uppm av Ambj Larsson 1641–1642 resp P Gedda och P Arosander 1682. – Samuel Frigelius karta och dess descriptio öv Ottenby ladug 1705, G 115 6:1.

Kalmar

KLM: *H A R Sidén*, teckn saml.

KSB, Stifts- och gymnasiebiblioteket: P Frigelius saml.

Linköping

LStB: Registr Eccl Cath Linc, biskop Brasks kapellfört 1515 (papperscodex), Kh 54.

Uppsala

UUB: A Ahlqvist, Saml I, sign S 84 (anteckn ang Böda).

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR samt FÖRKORTNINGAR – se nedan

Summary

THE MEDIEVAL CHAPELS OF ÖLAND

Introductory overview

Öland was divided into 34 parishes in the Middle Ages, each with its own parish church. In addition, Borgholm had its own castle chapel, and at least eight other chapels with various functions lay spread out over the island. These latter were listed in an inventory of the chapels and monasteries belonging to the Linköping See by Bishop Brask in c 1515 as *capelle non curate*, i.e. chapels without curates.

In what follows, the chapels will be presented in the order given in that inventory. All seem to have been taken out of use during the 16th century or soon thereafter, and were quickly demolished or fell into ruin. One of the chapels is listed in the inventory as *Eremitorium Vastenense*. It has been supposed that this signifies a hermitage belonging to the Vadstena convent, and not an 'ordinary' chapel.

GOD'S HOUSE AND WAREHOUSE?

It is not known who built these chapels. Previous researchers have assumed that they served pilgrims or fishermen. But a major cult of saints involving large groups of pilgrims seems rather unlikely and few of the chapels are located close to the coast. Furthermore, it is unlikely that travelling fishermen on temporary visits would require such large and costly buildings as these chapels. What is more likely is that most were merchant churches, a concept that has been the subject of much research by Detlev Ellmers and Paul Johansen.

Merchant churches

In an article describing his visit to Kapelludden on the east coast of Öland, Ellmers observes that the chapel there seems to be an exceptionally clear example of a merchant church (Ellmers 1983, p 63, fig 5).

Early medieval long-distance traders were without legal rights outside their home country. They therefore grouped together into fraternities and guilds. This provided mutual assistance and support during hazardous journeys with costly cargoes of crew and goods through various countries, continuously under threat by pirates, inclement weather and imprisonment. In a foreign country they could depend on the protection of the local authority provided they paid generous taxes in return. A franchise area (factory) outside the town or settlement would be allotted to the guild, and this was usually encircled by a wall and guarded by dogs (fig 3). Their own simple church building or chapel was erected here, of suitable size to accommodate both divine service and safe storage for the merchants' wares, ships' sails, rigging and tackle as well as hay for the 'winter travellers', horses, etc (Johansen 1958, 1965a, b).

Normally chapels had no priest or burial rights; these were the prerogative of parish churches. Merchant-guild members could not be buried in parish churchyards but had to use specially allotted burial grounds (Ellmers 1983, p 51). Thus, when a chapel is found with its own churchyard, this must have been intended for those outside the parish system. The travelling merchants, united into guilds, would have been the most dominant group of 'outsiders' living alongside a parish in the early Middle Ages.

According to Johansen and Ellmers, merchant churches can be identified by the following criteria: (1) they lie beyond the settlement, (2) they are surrounded by a churchyard reserved for guild members and (3) contain a high cross of stone or wood to mark the franchise area (fig 4). It is known that in the 14th century at least the market place could be marked with a high cross on which the royal patron placed his glove as a guarantee for protection, *pax*, while trading was in progress (fig 5).

Builders and uses

Ellmer's and Johansen's criteria best fit St Brita's Chapel, to be followed by St Olof's and St John's and, in terms of a churchyard, St Knut's and St Margaret's. The present author would like to add a fourth criterion: the edifice must be spacious so as to accommodate a packing house for wares, etc. St Knut's Chapel has a nave that measures c 70 sq m, which corresponds to a 'normal' medieval parish church on Öland. St Brita's Chapel has a nave of over 200 sq m, while three chapels: St John's, St Margaret's and St Stephen's /Barbara's (fig 6), are of rectangular plan and without evidence of external chancels. The spaciousness of the latter chapel (an internal area of 130 sq m) suggests that it too was a merchant church whose burials have been ploughed out. The position close to the excellent harbour of Gräsgård must also have been important for the maintenance of the garrison at Eketorp III. As early as in 1979 Nils Blomkvist saw a connection between the medieval Eketorp (III) and Öland's harbour chapels (1979, e.g. p 69 f).

Two chapels in Bishop Brask's inventory of 1515 are unlikely to have been merchant churches: St Otto's chapel was a small annex to Högby Church and the little St Elav's Chapel with an inner area of c 30 sq m was probably a private initiative for the cult of a local saint, even if fishermen, seamen and others who frequented the harbour used it for prayer. The round chapel on Borgholm would most likely have served the castle's needs. All the other chapels are therefore most probably merchant churches built by various merchant guilds.

The Hansa took over the Baltic trade c 1300 (according to Johansen 1958, p 517), but as to private guilds, change would most probably have been a gradual process over a succession of years.

CHAPEL SUMMARIES

St Brita's (Bridget's) Chapel in Bredsättra parish was the most prominent chapel on the island. Its ruins are situated on Kapelludden (Chapel Point) on the eastern coast at a fishing place and a previously important harbour called Sikavarp. The chapel had a large nave with an area of slightly over 200 sq m joined to a small chancel with a sacristy on its northern side. The surrounding churchyard contains a well and burials. A free-standing cross, 3.2 m high, carved in stone is located between the chapel and the harbour site. The chapel and cross were erected probably at the beginning or towards the middle of the 13th century (cf special chapter below).

St Elav's Chapel, originally Köping parish, situated on Kapelludden, was a little islet that later became connected with the mainland. The cemetery of the borough of Borgholm was consecrated here in 1879. The chapel was of rectangular plan, c 8.4×6.3 m (c 30 sq m), with granite and limestone masonry. Nothing is known of its date since it has not been excavated. In 1820, the ruins were demolished and are considered to lie beneath the grass lawn.

St Elav (Eleff, Elof, Evald) was a local saint, but originally a historical person. Prominent men with the name Elav are known in Öland in the 14th century. Elav's relics were removed from the chapel most likely around 1510.

St Olof's Chapel in Böda parish was erected on the small island of Stora Grundet (the Great Shoal) in the bay of Grankullaviken. Nothing is known of its shape, size or date. It was pulled down in 1845 and its masonry reused to build the nearby lighthouse Långe Erik (Long Erik). Human bones have been found which most likely indicate burials belonging to the chapel. According to early sources royal meetings were held at Grankullavik in 1367, 1444 and 1487. These were probably housed in the chapel, suggesting a somewhat spacious building. St Olof, the Norwegian saint (d. 1030), was very popular along the Baltic shores. The chapel was probably built by a Gotlandic guild, stationed at St Olof's Church in Visby.

St Otto's Chapel was an annex off the southern side of Högby Church and erected in the middle of the 13th century at the earliest. It was dedicated to the Pomeranian apostle Otto (c 1063–1139). The chapel building was pulled down in 1797.

St Margaret's Chapel lay in Bjärby in Runsten parish. In ground plan it measured c 21×9 m, producing an inner area of 133 sq m. Little else is known about its shape. It ceased to be used for divine services in the mid-16th century at the latest. The chapel was surrounded by a churchyard with burials. This was the only clerical building in Öland provided with land for its maintenance (cf separate chapter on the chapel below).

St Knut's Chapel in Algutsrum parish, is, together with St Brita's, the best preserved of Öland's chapels. It lies between Borgvillage and the hillfort of Gråborg. The ruins show that the chapel had an apsidal chancel which was erected in the late 12th century and a somewhat younger nave. To the west, the chancel rested on a single footing, which shows it to be older and was perhaps first attached to an older wooden nave for some time. The internal area of the nave is c 70 sq m.

The chancel has a doorway on the south side while the nave originally had two doorways, to the south and north, close to the west wall. They were blocked up later in the Middle Ages and replaced by only one in the centre of the south wall, probably at the same time that the small rounded chancel arch was replaced by a tall, wide, pointed one. This possibly happened c 1500 when an altarpiece, a triptych of high quality, was provided from Lübeck. This has long been housed in Algutsrum Church but its prominent central figure of St Knut suggests it originally belonged to this chapel that was dedicated, as the guild which build it, to two Danish saints with the same name: Duke Knut Lavard, murdered in 1131, and his uncle St Knut (King Canute the Holy, murdered in 1086).

The apse and chancel were vaulted, but the nave had a flat inner roof. The west gable had a rectangular aperture through

which it was possible to reach a spacious storehouse in the attic. The finding of human bones indicates that the churchyard contains graves.

St Knut's Chapel was probably erected by a Danish guild, such as that established in the 1170's by King Valdemar the Great for merchants on the Baltic trade route serving the Danish kingdom. Its purpose would have been to sustain and assist Danish travellers to and from Gotland on the hazardous voyage in the Baltic Sea.

The chapel of St Stephen or St Barbara, two prominent saints, was situated close to Össby village, Gräsgård parish, in the south-eastern tip of Öland close to the famous prehistoric stronghold of Eketorp and the harbour of Gräsgård. The site was investigated in 1874, when only a rectangular mound of stone and earth remained, suggesting a building with an inner area of c 130 sq m.

The chapel of St John the Baptist at Kyrkhamn, Ås parish, was excavated by Kaj Borg in 1974. It was built of granite and limestone, with a simple rectangular form providing an internal area of c 70 sq m. It had south, north and west doorways and a rose window in the east wall. The chapel was built in the mid-13th century or later.

A wall surrounded the churchyard. Graves and 105 coins were found within the walled area and inside the chapel. The coins date mainly to the 14th and 15th centuries, some 16th century, and come from Gotland, Denmark and North German Hansa towns.

The chapel of St John was most likely built by a guild dedicated to that saint, but we have no information as to where this guild was stationed. In 1784–1785 the chapel ruin was pulled down and its stones reused in the lighthouse known as Långe Jan (Long John).

The chapel belonging to Borgholm Castle is not mentioned in the inventory of 1515 or in any historical source. It came to light in 1973 during archaeological excavations of the castle ruins, directed by Lars Redin. The remains of a round chapel with an outer diameter of c 15 m were found under the west side of the castle. They date possibly to the late 12th or early 13th century. Two or three graves were found under the chapel floor. The building can be compared to the similar round chapels found associated with castles in Helsingborg in Skåne and Sjøborg in Denmark.

Fig 10. S:ta Britas kapellruin med kyrkogården, brunnen, stenkors, kalkugnsruinen samt stengårdsgårdar. Flygfoto 1964, ATA.

Ruins of St Brita's Chapel with churchyard, well, stone cross, ruined lime kiln and stone fences. Aerial photo.

SANKTA BRITAS (LÅNGÖRE) KAPELL i Bredsättra socken

Öland, Kalmar län, Ölands norra mot, Runstens härad,
Borgholms kommun, Växjö stift, Ölands kontrakt

Kapelludden, det gamla Sikavarp, är en nästan trädlös halvö på Ölands östkust, 12 km ÖSÖ om Borgholm med ett fiskeläge och en liten hamn (fig 10–13). Det är ett låglänt område, som på tre sidor är omgivet av vatten. Ruinen av S:ta Britas, även kallat Långöre eller Sikavarps kapell på en liten förhöjning dominerar platsen. Närmare stranden, vid fiskebodarna på västra sidan, reser sig ett ståtligt kalkstens kors, liksom kapellet från medeltiden.

Den äldsta bevarade beskrivningen av området är av antikvarien J H Rhezelius 1634. Andra tidiga besökare var Carl von Linné 1741, C G Hilfelding 1797 samt Abraham Ahlqvist, N I Löfgren och Johan Wallman ca 1820.¹ Även i vår egen tid har fornminnesområdet varit föremål

för många forskares intresse.² Deras insatser i olika sammanhang behandlas nedan.

Den föreliggande beskrivningen av kapellet inleds med en presentation av dess miljö. Sedan följer en utredning om vem som låtit uppföra kapellet och vilken uppgift det kan ha haft utöver att vara gudshus, samt vilket skyddshelgon som givit kapellet dess namn; till resonemanget om kapellets byggherre har översikten över Ölands medeltida kapell, ovan, givit en viktig bakgrund. Därefter redogörs i tur och ordning för stenkors, kyrkogården med brunn, ruinen av kapellet, kapellets byggnadshistoria och datering, byggnadens måttförhållanden (metrologi) samt vad som är känt om dess inredning och inventarier.

Topografi och fornlämningar

Namn och läge

Kapellet på Kapelludden i Bredsättra har gått under flera olika namn. När det omtalas första gången, 1515 av biskop Brask (se ovan), kallas det *sikawarp i[n] olandia* och 1551 bl a »Sancte byrgitte Capell ved Seguerk« (Göransson 1997, s 113). På 1646 års Ölandskarta kallas det »Långöra Capell«, trots att det redan då låg på Kläppinge bys ägor (Göransson 1997, s 83). Långöre kapell har länge varit den vanliga benämningen (se t ex Ahlqvist 2:I, s 184), men Öre kapell (Reinius karta 1735), Kläppinge kapell (Linné 1741), Bredsättra kapell och Sankta Birgittas kapell förekommer också, liksom Sankta Britas kapell, den beteckning som används här. Wallman omtalar det 1833 som »Sancta Catharinae Capell«.

Det finns två platser på Öland, som kallas Kapelludden. Den mest kända ligger i Borgholm (se ovan), den andra i Bredsättra sn. För att inte en sammanblandning ska ske, föredrar jag att för fornlämningsområdet på den senare använda Sikavarp, det gamla namnet. Sikavarp

nämns första gången 1493 i Breviarium Lincopense och kallas »Seguerk« 1551, Sikvarp 1623 samt Sikvarps udd 1634 och 1683 (fig 12; Göransson 1997, s 77, 113 f). – Benämningen »Sikehamn« är däremot inte ursprunglig. Det är sedan 1768 en ofta förekommande, men felaktig benämning på »en forntida stad«, har Sölve Göransson visat (1997, bl a s 114–117).

Sikavarp är beläget på en låglänt, öppen och nästan trädlös landtunga, ca 1 km bred och lika lång, som skjuter ut i Östersjön, nästan rakt mot söder, 4 km sydöst om Bredsättra kyrka (fig 10–14). Udden begränsas i väster av den grunda, lagunartade Skedstadviken, medan den i söder och öster ligger öppen mot havet. Det flacka landet domineras av S:ta Britas kapellruin med kyrkogård och brunn. Vid stranden, sydväst om kapellet, står ett högt stenkors, omgivet av en nedrasad ringmur. I en kulle bredvid koret döljer sig resterna av en kalkugn. Längst ut på udden sträcker sig en vallformad skans, ett litet fis-

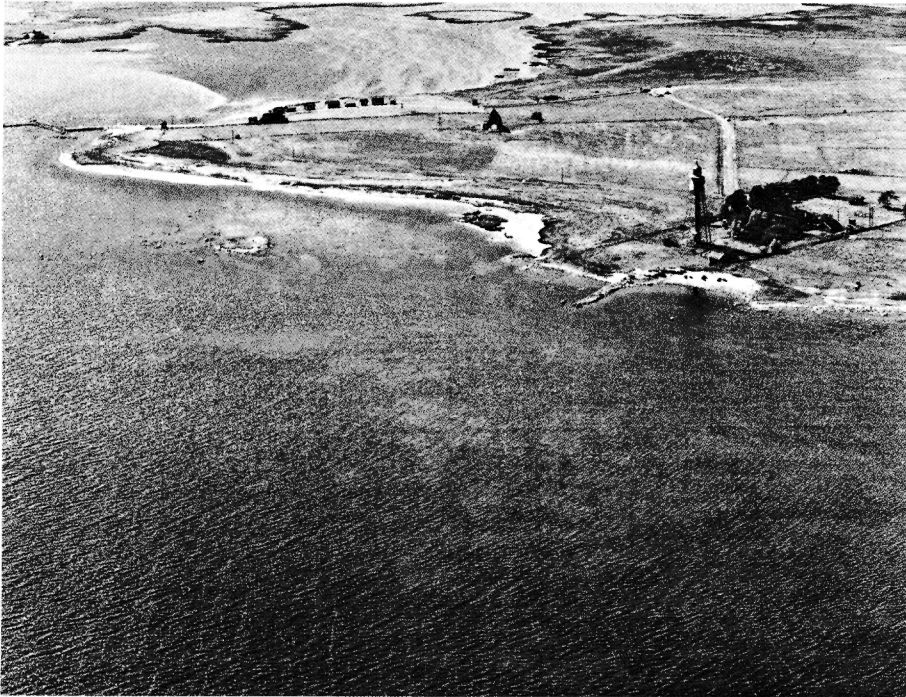

Fig 11a. Kapelludden från öster. På uddens bortre sida Skedstadviken. Flygfoto Lennart Arfwidsson 1996.

Kapelludden from the east. Skedstadviken lies on the farthest side of the peninsula. Aerial photo.

Fig 11b. Sikavarp, Kapelluddens fornlämningsområde, från norr. Flygfoto Lennart Arfwidsson 1996.

View of Sikavarp, Kapelludden's area of ancient monuments, from the north. Aerial photo.

keläge med sjöbodar, en mindre småbåtshamn samt en vågbrytare. I nordost reser sig ett fyrorn. Det är en stämmingsfull plats, ett omtyckt mål för turister och fågel-skådare, och från hamnens vågbrytare brukar sommar-gästerna ta sig ett dopp. Går vi 800 år tillbaka i tiden, var synen en helt annan. Redan långt ute till havs såg man kapellet resa sig med sina vita murar och höga, lysande röda tegeltak. Inne i Skedstadviken, som enligt C O Cederlund (rapport 18/11 1975, ATA) var den ursprungliga hamnen – landstigningsplatsen – hopade sig fartyg och på den öppna ängsmarken och kring det höga stenkorset och kapellet trängdes köpmännen och deras drängar med högt lastade foror och hästar med klövje-bördor. Under årens lopp har det framförts olika teorier om Sikavarps betydelse, vilka behandlas nedan.

Sikavarp tillhör nu och har under nyare tiden tillhört Kläppinge by, men då det gamla namnet på udden är »Ören« och denna ör³ bör ha gett namn åt Långöre by, kan kapellet ursprungligen ha legat på Långöre ägor (Göransson 1997, s 83 och 77 ff). Tvärs över kyrkogården och kapellet går en ägo-grän i norr-söder mellan Kläppinge 1:2 och 1:3, markerad med en stenmur. Stenkorset står på byns samfällda mark för fiskeläget och hamnen. – Fornlämningsområdet omfattar dessa tre fastigheter och är skyddat av kulturminneslagen.⁴

Margareta Beskow Sjöberg, som ägnat en stor del av sin forskning åt forntiden i Bredsättra, har bidragit med följande översikt över Kapelluddens fornlämningar.⁵

Fornlämningar, en översikt

Av Margareta Beskow Sjöberg

De äldsta identifierade boplatserna i Bredsättra är från yngre stenåldern (Gåtebo, Mellösa; fig 13) och en hel del lösfunna stenåldersföremål vittnar likaså om aktiviteter under denna tid. Av de fåtaliga spåren från bronsåldern bör det ståtliga gravröset Haglerör nämnas. Det anlades troligen vid stranden, men ligger numera någon km in i landet på grund av landhöjningen.

Bredsättra socken ligger i en av de rikaste bygderna på det förhistoriska Öland och hade under järnåldern en välbärgad befolkning med ett lönsamt, differentierat näringsliv. Bebyggelsen var då lokaliserad längre in i landet än nu, med boplatser och gravfält främst kring Litorinavallen men även vid Ancylushavets strandvall. De s k sjömarkerna däremot nyttjades under såväl äldre som yngre järnålder för bete och fodertäkt. Först under vikingatid och tidig medeltid synes en viss kustbunden bebyggelse ha etablerats där.

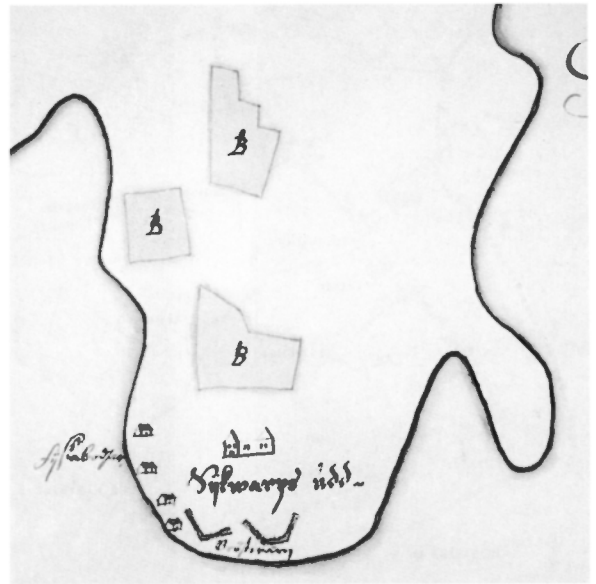

Fig 12. Kapelludden med kyrkoruin, fiskeläge och skans år 1683. Bilden är endast ett kartecken och återger i sina detaljer inte verkligheten. Detalj av karta över Ölands norra mot, LMV. Foto ATA.

Kapelludden in 1683 with ruined chapel, fishing hamlet and defensive earthwork. (Note, the chapel is schematised; not its actual shape).

Utmed Litorinavallen, där östra landsvägen nu går, ligger ett pärlband av gravar och gravfält, synliga eller översandade och därmed dolda. Omfattande utgrävningar, som givit rika och delvis ovanliga fynd, har gjorts på tre gravfält med översandade stensättningar (Bo gård, Gåtebo, Ormöga). Daterbara fynd visar att begravingar har skett från århundradena närmast före Kristi födelse och cirka femhundra år framåt (förromersk och romersk järnålder). De två södra gravfälten har delvis avlöst varandra (Beskow Sjöberg 1987, s 283 ff).

En viktig fyndkategori från dessa gravfält, såväl som i andra gravar från äldre järnålder på Öland, är verktyg för skinnhantverk – krumkniv, syl och nål. I området bedrevs intensiv boskapskötsel. En allmänt accepterad teori är att en av de viktigaste produkterna därav var lädervaror för export, främst till arméerna i det romerska riket under de första århundradena av vår tideräkning (Hagberg 1967–1968, II, s 121 ff). Handelsutbytet med romarna påvisas även genom importerade föremål och mynt funna på Öland. Så hittades på den nedan nämnda Ormögaboplatsen en »börs« med 13 romerska silvermynt, denarer, kanske betalningen för en leverans lädervaror.

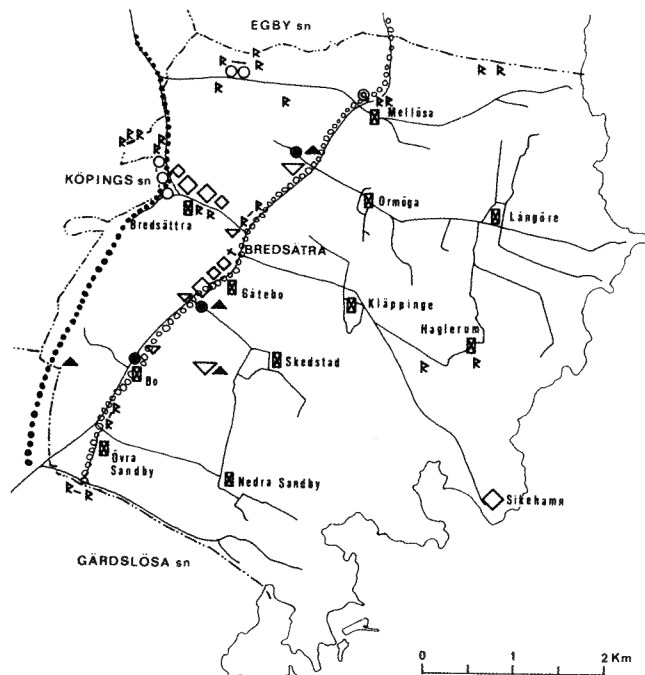

Fig 13. Karta över Bredsättra sn med fornlämningar, utgrävningsplatser och fyndplatser för guld- och silverföremål från järnåldern. Strandvallarna efter Litorinahavet och Ancylussjön är markerade liksom nutidens byar. Sikehamn avser Sikavarp på Kapelludden. Sammanställt av M Beskow Sjöberg. Efter Beskow Sjöberg 1997.

Bredsättra parish, showing archaeological remains, excavation sites and gold and silver find-spots of pre-medieval date. Sikehamn = Sikavarp.

Tre överodlade boplatser med husgrunder har undersökts (Bo, Skedstad, Ormöga). Bosättningarna etablerades under äldre järnålder som bondgårdar med främst boskapskötsel, men fick under yngre järnålder mer specialiserade funktioner. På boplatserna på Bo gårds marker har hittats fynd som vittnar om avancerad bronsgjutning under folkvandringstid. Gården på Skedstads marker, belägen en halv km öster om Litorinavallen och gravfältet vid Bo gård och Gåtebo, har karaktär av handelsgård med sina depåfynd av ämnesjärn och bitguld. De tre boplatserna har haft långvarig bosättning med om- och nybyggda hus över varandra, i tid ca 800 år från århundradet före Kristi födelse (Beskow Sjöberg 1977, s 123 ff, 1997, s 18).

Spår av bosättning och smidesverksamhet under vikingatid/tidig medeltid överlagrade gravfältet i Gåtebo, dvs en samtida bosättning 7 km väster om Sikavarp (Hagberg & Holgersson 1976, s 63 ff). Skedstadvikens hamnläge var en förutsättning för handeln under järnåldern och därmed en förutsättning för bygdens välstånd.

Bredsättrabygdens betydelse betonas och bekräftas ytterligare av den stora vikingatida myntskatt som kom i dagen sommaren 2009. Fyndet gjordes vid undersökning med metalldetektor av Jan-Henrik Fallgren och Mats Blohmé efter anvisning av markägaren, som tidigare hittat ett mynt. Fyndplatsen ligger i odlad mark till Gåtebo, i anslutning till boplatserna på Skedstads marker

och gravfält-boplatserkomplexet i Gåtebo. De omkring 1 200 silvermynten plus ett antal silvertenar låg väl samlade, ursprungligen i någon behållare. Mynten är från de två första decennierna av 1000-talet, präglade bl a i England, Tyskland, Danmark och Sverige, men också bysantinska mynt ingår liksom ett mynt från områden ännu längre österut (Indien?). Myntskatten får ses som resultat av resor och handelsaktiviteter som vikingar från denna öländska centralbygd genomfört.

Bredsättra under järnåldern ingick, tillsammans med delar av Gärdslösa och Köpings socknar, i en centralbygd på mellersta Öland. Centrum för dess befolkning, och tidvis för folk från hela Öland, var offerplatsen i Skedemosse, belägen i »skedet« mellan de tre socknarna (Hagberg 1967–1968, Beskow Sjöberg 1987, s 418 ff). Denna bygd hade resurser att överleva den kris som kom under 400–500-talen, till stor del till följd av överbetning och jordflykt genom den intensiva boskapsdriften. Centralbygden visar kontinuitet genom yngre järnålder och fram mot etablerandet av Sikavarp under tidig medeltid. – Så långt Margareta Beskow Sjöberg.

Spår av äldre verksamheter

Det måste ha varit mycket lyckade affärer, som gjorde det möjligt för en bonde i Bredsättra by att på 900-talet förvärva en stor silverskatt, bland annat en praktfull

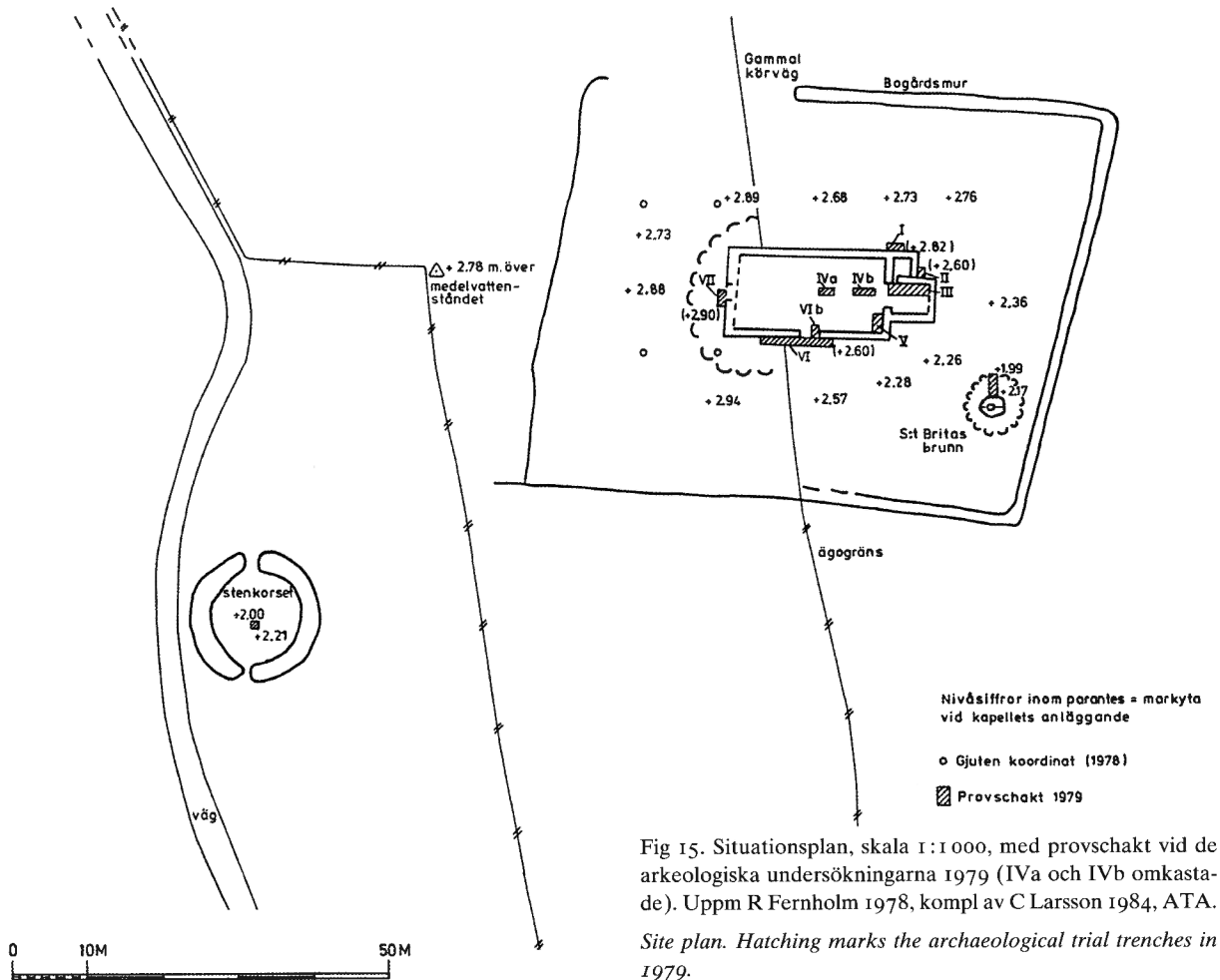

Fig 15. Situationsplan, skala 1:1000, med provschakt vid de arkeologiska undersökningarna 1979 (IVa och IVb omkastade). Uppm R Fernholm 1978, kompl av C Larsson 1984, ATA.

Site plan. Hatching marks the archaeological trial trenches in 1979.

1986, s 15). Tillsammans med de ovan redovisade fynden bekräftar resultatet av fosfatkarteringen, att kapellet var uppfört på en tidigare boplats.

Under kapellruinens byggnadslager påträffades 1979 sotlager från aktiviteter före kapellets uppförande i nästan samtliga schakt, somliga ovanpå lerbottnar (S-C Lundberg 1984, s 12). Frågan bör ställas, om inte en del av lerbottnarna, i stället för att, som S-C Lundberg menar, härröra från fiskberedning, kan vara rester av sk grophus (se fig 3), tillfälliga bostäder för fiskare och marknadsbesökare (Eriksson 1977, s 13; jfr Ellmers 1983, s 53), men för att få svar på den frågan behövs fler utgrävningar.

En verksamhet, som inte skall förknippas med Sikavarp, är export av kalksten. I en publikation, som i vissa avseenden tyvärr har fått stor genomslagskraft, påstod Franz Killig 1933, att »Sikehamn« på 1500-talet skulle ha varit centrum för kalkstenshandeln på norra Öland.

Detta är enligt Sölve Göransson helt taget ur luften (1997, s 120). Något kalkstensbrott finns inte i Bredsättara. Redan de forntida, treskeppiga långhusen, som byggdes i Skedstad, Bo och Ormöga, är med sina risflätade och lerklinade väggar tillräckliga bevis för att det alltid har varit brist på kalksten i området.⁸ På det övriga Öland, med god tillgång på sten, hade husen under samma tid bastanta kallmurade stenväggar. – Kårehamn, 15 km norr om Sikavarp, kan däremot ha varit en viktig utskepningshamn för kalksten.⁹

Kalkugn

Sydväst om kapellet, knappt 12 m öster om stenkorset, höjer sig en ca 2 m hög kulle, hästskoformad och öppen mot VSV, ca 16×19 m i omfång (se fig 10, 14, 17, 18). Den är omgiven av 3–5,5 m breda och 1,3 m höga, igenrasade vallar. När kullen grävdes ut 1978 dolde den en

anläggning med en 3 m bred öppning mot söder. I mitten låg en packning av stenar med måtten 0,15–0,25 × 0,6 m och mellan dem en utfyllning av gulröd kalk och kalkstensflis. »Packningen utgjordes av rasmassor från en drygt 2 m bred kallmur, uppbyggd av gråsten och kalksten. Muren omges av yttre jordvallar som sannolikt har haft en isolerande funktion« (Fernholm 1986, s 25).

På kartor 1735 och 1776 kallas kullen »skants av jord« resp »källare«. Ragnhild Fernholm, som utförde utgrävningen 1978, antog försiktigt, att det istället sannolikt rörde sig om en kalkugn.¹⁰ Sölve Göransson avvisar denna tanke, bl a med tanke på byggnadens framträdande läge mellan korset och kapellet (1997, s 121). K G Petersson tolkade tidigare kullen som grunden till en kastal (1964, s 61), men efter utgrävningen 1978 är han enligt samtal med mig (2004 och 2006) numera övertygad om att det rör sig om en kalkugn. På sommaren 1997 lät Statens Fastighetsverk uppföra en kalkugn strax söder om Borgholms slott, och efter att ha följt arbetet där på nära håll med bränning och släckning av öländsk kalksten är även jag övertygad om, att den hästskoformade anläggningen i Sikavarp är rester av en kalkugn. Ugnen har inte kunnat dateras genom fynd, men bör rimligen ha använts vid uppförandet av kapellet och murarna kring kyrkogården och stenkoret.

Sedan kalkbränningen upphört, har kalkugnen av allt att döma omvandlats till ett sjömärke. Så vill Sölve Göransson och jag nämligen tolka Rhezelius beskrivning: »Thätta är itt märkeligit siökumbel och gammalt Monument, efter fordom seglares och siömäns nyttige brukning och rätt, där efter seglare och sjöfarande hafwa sig rättat, och finnes sådana Monumenta på förnemme Landsuddar, uthi store siön.«¹¹

Övriga byggnader kring kapellruinen

Ca 200 m norr om kapellet stod en vårdkase eller »vålböte« (Göransson 1997, fig 19 och s 121). Den ingick i en runt hela Öland löpande kedja av signalstationer för alarmering vid krig och örlig.¹² – Ca 250 m öster om kapellruinen reser sig Kapelluddens fyr (Ölands östra fyr). Den är en ca 32 m hög s k »heidenstammare«, dvs ett öppet pelartorn av järn enligt en princip av överfyringenjör Nils Gustav von Heidenstam, och är ritad av arkitekten A T Gellerstedt¹³ samt tillverkad vid Helsingborgs mekaniska verkstad. Fyren och det anslutande bostället tillkom 1871–1872 (Thunman 2000, s 127 f, 163, 176 f).

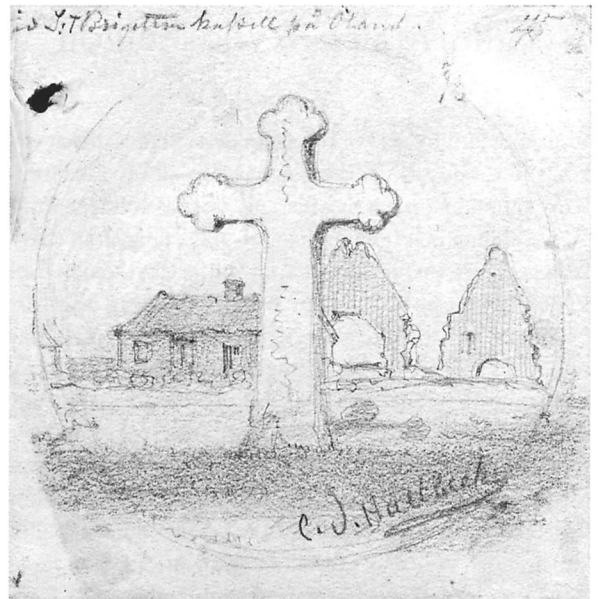

Fig 16. Stenkorset och kapellruinen med ett nu rivet sentida hus. Teckning C S Hallbeck 1872–1875 (jfr fig 58), ATA.

Stone cross and chapel ruins (in-between, a now demolished recent building). Drawing 1872–1875 (cf fig 58).

På uddens sydvästra del finns, förutom stenkoret som beskrivs nedan, rester av ett par äldre husgrunder (se fig 14; Fernholm 1986, s 7) och en bågformad vall. Vallen kallas på äldre kartor bröstvärn (1683; se fig 12) resp uppmurad vall (1735) och gammal skans (1776). Längs den västra stranden och utmed vägen ligger en rad med sjöbodrar av trä. De nuvarande är alla från sen tid, men sjöbodrar är markerade på denna plats sedan den äldsta kartan från 1683 (fig 11, 12, 59, Göransson 1997, fig 8, 18 f). Den i vinkel uppmurade hamnpiren byggdes 1944 och senare och ersatte en mindre stembrygga (J-E Johansson 1997, s 256 f). På stranden, nedanför korset samt strax norr om sjöbodarna, ligger en gammal kås (båtlänning), en enkel hamnanordning.¹⁴ En teckning från 1870-talets början (fig 16) avbildar ett då möjligen nyuppfört¹⁵ men senare rivet hus strax väster om ruinen. Stengårdsgårdar, troligen från förra delen eller mitten av 1800-talet,¹⁶ delar in udden. Framst innehåller de fältsten men med stor säkerhet även byggnadssten från kapellruinen, kyrkogårdsmuren och ringmuren kring korset. På 1950-talet genombröts fornlämningsområdet mellan stenkoret och kapellruinen av stolpburna elledningar och kom även att användas som parkeringsplats för turisternas bilar; detta avlägsnades i början av 1960-talet (Hofrén m fl i brev 1959–1961, i ATA).

Byggherre och skyddshelgon

Vem som låtit bygga kyrkobyggnaden i Sikavarp och vilket som var dess skyddshelgon har intresserat olika forskare, inte minst på grund av byggnadens storlek och läge intill en fiskehamn och tidigare handelsplats, långt från övrig bebyggelse. Den har tolkats som vallfartskyrka och som kapell för en periodvis stor fiskarbefolkning eller för besökare vid handelsplatsen på udden. Kapellet har under lång tid förknippats med den heliga Birgitta av Vadstena, helgonförklarad 1391, och traditionen har menat att hon låtit bygga det och resa stenkorsen. Att kapellet dock måste vara mycket äldre förklarade redan William Anderson¹⁷ 1911. Han förmodade även att stenkorsen använts som böneställe av fiskarna innan kapellet var uppfört. Andreas Lindblom antog att kapellet hade blivit utvidgat från ett tidigare skick till nuvarande form

i samband med att kulten av S:ta Birgitta under senmedeltiden knöts till kapellet (1955, s 60, se Byggnadshistoria nedan). William Anderson hade i stället antagit en anknytning till ett irländskt helgon, S:ta Brigida av Kildare (1936, s 24 f). Detta ansåg Lindblom långsökt, men han kände tydligen inte till Toni Schmidts uppsats från 1943 om hur utbredd Brigidakulten varit i Sverige.

När jag skrev om kapellet 1997 (a) och 2004, delade jag William Andersons uppfattning, att kapellet var uppfört till det irländska helgonet Brigidas ära. Förklaringen till dess uppseendeväckande storlek sökte jag i det förhållandet, att det vid vissa tider på året skulle rymma stora skaror av handelsmän, fiskare och pilgrimer, men kunde inte säga något om vem eller vilka som var dess byggherre. Jag var då ännu okunnig om, att Detlev Ellmers

Fig 17. Stenkorsen och kapellruinen från sydväst. Foto R Hintze 1980.

Stone cross and chapel ruins from the south-west.

hade identifierat kapellet som en köpmanskyrka, en byggnadstyp som var en viktig omlastningsplats och en knutpunkt i Östersjöhandeln under tidig medeltid. I det lokala varuutbudet däremot hade sådana kapell inte någon uppgift från början. Det som mest talar för att kapellet i Sikavarp varit en köpmanskyrka är enligt Ellmers dels kyrkogården kring kapellet, dels det ståtliga stenkorsset (fig 17).¹⁸ – Hur verksamheten i en köpmanskyrka gick till i detalj, har skildrats av Paul Johansen. Verksamheten i Sikavarp har jag nedan försökt rekonstruera efter exempel, hämtade från publikationer av Ellmers och Johansen.

Sikavarps status

I början av eller närmare mitten av 1200-talet, då kapellet sannolikt anlades (se nedan Byggn hist), befann sig havsytan omkring en halv meter högre än nu.¹⁹ Den grunda Skedstadviken var väl lämpad för den tidens grundgående fartyg, busse, byrding och knarr.²⁰ Under medeltidens senare del ersattes de äldre fartygstyperna av de bredare och djupgående koggarna, som hade större lastkapacitet. Då övergavs Skedstadviken till förmån för den något djupare hamnen utanför udden.²¹ Det är tänkbart, att Sikavarp, koncessionsområdet, som på tre sidor är omgivet av vatten, kan ha varit avgränsat mot fasta landet med en skyddsvall, en jordvall med palissad, lik de vallar, som exempelvis omgav de gamla handelsplatserna Hedeby, Birka och Västergarn (se fig 3). Den frågan var dock inte aktuell vid undersökningarna 1978.

År 1178 utfärdade påven ett skyddsbrev för en stor godsdonation till biskopsbordet i Linköping (SD 1, nr 74). Donator var kung Knut Eriksson och biskopens namn var Kol (båda döda 1195 eller 1196; Herman Schück 1959, s 50 ff). I den kungliga donationen ingick gårdar på Öland. Var de låg, framgår inte av brevet, men enligt en allmän uppfattning låg de flesta biskopsgodsens i Bredsättra.²² Vid medeltidens slut ägde biskopsbordet ungefär hälften av Bredsättra sockens jord, vilket var en anmärkningsvärd koncentration. Där ingick bland annat byarna Skedstad och Nedra och Övra Sandby samt gods i Kläppinge, Långöre, Ormöga, Gåtebo och kyrkbyn, det vill säga stora delar av området kring Sikavarp.²³ Huvudgård var Bo, vars namn ger en anvisning om att det var en förvaltningsgård (lat *curia*). Där bodde rättsaren (lat *rector*), som hade ansvaret för verksamheten, bar upp skatter m m. Han var i sin tur underställd ridfogden över Öland (Göransson 1997, s 45 ff, 57, 59).

Rester av Bo, också kallat Biskopsbo, ligger ca 200

m öster om det nuvarande Bo (Bo 1:9), fyra kilometer från Sikavarp, dolda under markytan i en åker, kallad »Källerbacken« (Bo 1:2). Där stod under medeltiden ett stenhus. Enligt en uppgift var byggnaden redan 1558 nedriven.²⁴ Vid Skedemosse gård står en runsten från tiden före 1050 (SvR Öl 44), som tidigare stod vid Bo.²⁵ Det antyder att Bo redan tidigt hade en särställning. Nils Blomkvist har förmodat att Bo »ägt centraladministrativ funktion innan det lades under biskopsbordet. I så fall skulle en handelsplats på orten redan tidigt haft resursrika samhällskrafter inom räckhåll för stöd och skydd« (1972–1973, s 245). – Intressant i sammanhanget är också de nedan redovisade fynd som visar, att en eldhärjad boplatz har föregått kapellet, invid vilken en skatt grävts ned med silverföremål från sen järnålder. Skatten kan tala för att en storman även har bott här, kanske samma som sedan flyttade till Bo.

Den handel, som redan tidigt (se nedan) har bedrivits vid hamnläget i Sikavarp, bör ha varit övervakad och beskyddad av kungen genom ombud. Handel var sedan urminnes tider ett kungligt prerogativ. Det är därför rimligt att antaga, att även handelsplatsen vid Sikavarp ingick i den kungliga donationen. Därigenom knöt kungen till sig biskopen i Linköping 1178. Jag föreställer mig att han behövde en bundsförvant här vid Sveaväldets yttersta, sydöstra utpost, nära gränsen till Danmark. Det bör också noteras, att Knut Eriksson tillsammans med jarlen Birger Brosa ingick ett handelsavtal med hertig Henrik av Sachsen (NE 11, 1993, s. 131).

Det förelåg också tidigt en mycket stor efterfrågan på hudar för tillverkning av pergament som skrivmaterial för de kungliga och kyrkliga kanslierna i de områden söder om Östersjön, som var kristna före de nordiska länderna (Peter Sawyer, citerad av Hagberg 1979, s 85). Troligen kan sådant material även ha levererats från Öland. 1978 fann man nämligen i Sikavarp ben av ofödda svin (Holgersson 1984, s 29), och vid en sk dammsugning²⁶ i Vickleby kyrkas västtorn 1980 påträffades bl a ben av häst- och svinfoster (Holgersson 1983 i SvK vol 193, s 100). Kanske hade pergament tillverkats av deras hudar?

Jag delar K G Peterssons uppfattning, att Sikavarp var Köpings uthamn (1964, s 60) och en transitostation på en tänkt, betydelsefull handelsled Gotland–Småland, för vilken Öland varit den naturliga mellanhamnen. Hilfelning antog redan 1797 att »förmodl. Kunde här fordom, liksom ännu i Gottlands Hamnar, varit 2 a 3 goda Handels Hus: hvilka har haft Sina packhus källrar och uplag varit Commissionairer för Visby Stads handlande

af deras öfversände varor – besörjt om deras transport-
 rande öfver land till Calmar och Småland öfver Öland«
 (resejournal 1797, KB, p 53; 1994, s 80). På Olaus Mag-
 nus karta från 1555 (se fig 8) går en bred väg tvärs över
 ön, beskriven av Marie-Louise Sallnäs²⁷ (2002a, s 24 f).
 Ölands viktigaste hamnar låg under medeltiden och långt
 in i nyare tid på östra sidan. – Nils Blomkvist har dock
 uttryckt en viss skepsis inför Peterssons teorier (1972–
 1973, s 251).

Fisket vid Sikavarp har behandlats av Sölve Görans-
 son (1997, s 117 f). Notiser från medeltidens slut vittnar
 om fiskets viktiga roll i biskopsbordets ekonomi. »Land-
 böndernas fiskhantering har således medfört såväl
 köpenskap som sjöfart.« (Göransson 1997, s 118.) Efter
 1527 annekterades fisket – inte utan konflikter – av Kro-
 nan, vars fiske vid Sikavarp synes ha upphört efter 1602.
 – En oriktig uppgift, att fisket skulle ha tillhört Askeby
 kloster, beror på förväxling (Göransson 1997, s 117).

I början av 1200-talet frekventerades förmodligen
 hamnen, utom av fiskare, dels av köpmän och kapellet
 övriga besökare, dels av leverantörerna av livsmedel
 m m till biskopsbordet i Linköping via Söderköping. När
 seglingsvädet direkt från Ölands östkust var ogynnsamt,
 kan den nyssnämnda tvärvägen till Ölands västra sida ha
 varit en lämplig vinterväg till hamnen vid Kalmarsund.
 Vägförhållandena bör ha varit bäst på vintern i äldre tid,
 när frakt på bästa vinterföre kostade ungefär hälften mot
 transporter under sommarhalvåret. Så småningom över-
 togs fjärrhandeln av Hansan och Sikavarps betydelse
 minskade, även om myntfynden antyder ett uppsving i
 handeln under 1400-talet (se Myntfynden från de
 öländska kapellen nedan). I stället knöts kulten av S:ta
 Birgitta av Vadstena till Sikavarp i slutet av 1400-talet
 (R Boström 2004). Med det svenska helgonet hade alltså
 varken hamnen, kapellet eller korset något samband
 förrän i slutet av medeltiden. – Senast 1600, då hertig
 Karl förbjöd handel i hamnarna på östra Öland, bör han-
 deln ha upphört.²⁸ Därefter har området främst varit fis-
 keläge samt åker- och betesmark, sedan 1800-talets slut
 även fyrplats och turistmål.

Byggherre

På denna viktiga handelsplats anlades alltså ett kapell en
 kort tid efter att den förts över från kungens till bisko-
 pens markinnehav. Vad var det då för byggherre bakom
 kapellet? Kanske var det samma gille i Bredsättra, ett
 Katarinagille, omtalat som *convivium Sancte Katerine in
 Bredæsether terre Ølandie*, om vilket vi vet, att det från

år 1413 årligen betalade inte mindre än 4 mark silver till
 franciskanerna vid Katarinakonventet i Visby, för att de
 på vissa bestämda dagar årligen skulle sjunga själamässor
 för gilletts bröder.²⁹ Om Katarinagillet i Bredsättra har
 Sven-Erik Pernler bland annat skrivit »Möjligen har vi
 här att göra med ett gille som bedrivit handel på Visby,
 och som därvid knutit kontakter med franciskanerna vid
 S:ta Katarina« (1982, s 67). Det är då lätt att föreställa
 sig, att gillesbröderna kände en stor tröst i medvetandet
 om, att mässor sjöngs för de bröder, som hade omkom-
 mit under de farofyllda resorna över Östersjön. – Ett
 Katarinagilles anknytning till Sikavarp har tidigare dis-
 kuterats av Nils Blomkvist (1972–1973, s 244 f, 255), Ulf
 Erik Hagberg (1975) och Curt Wallin (1975, s 179 ff).
 Katarina är också det skyddshelgon J Wallman uppger
 för kapellet 1833.

Gilletts privata anläggning kom sannolikt till med bis-
 kopens goda minne, i synnerhet som han kunde räkna
 med rundliga skatteintäkter från verksamheten vid ham-
 nen. De inkasserades i så fall av de ovan omtalade rätta-
 re, som tidigare var bosatta på Bo.³⁰

Gilletts skyddshelgon var den heliga Katarina av
 Alexandria, en av huvudjungfrurna, som led martyrdö-
 den under 300-talet (Pegelow 2006, s 140 f). Hennes
 festdag firades 25 november. Hon var i kustområdena
 framför allt fiskarens, sjömannens och mjölnarnas
 skyddshelgon (Norlén 1972, s 74). I Bredsättra kyrka
 finns från ett senmedeltida altarskåp bl a bevarade trä-
 skulpturer av S:ta Katarina av Vadstena, hennes mor
 S:ta Birgitta och ett tredje helgon som skulle kunna tol-
 kas som S:ta Katarina av Alexandria, namnhelgon till
 S:ta Birgittas dotter.³¹ Sannolikt har altarskåpet ursprung-
 ligen stått i kapellet, innan det, när kapellet tagits ur
 bruk, övertogs av sockenkyrkan, på liknande sätt som S:t
 Knuts altarskåp övertogs av Algutsrums kyrka och ett
 altarkrucifix från S:t Olofs kapell hamnade i Böda kyrka
 (se ovan Ölands medeltida kapell).

Vilka var då medlemmar i S:ta Katarinas gille i Sika-
 varp? Sannolikt var det en sammanslutning av öns egna
 handelsmän. Det är nämligen mindre troligt, att så krä-
 vande företag som uppförandet av den väldiga kyrkan
 samt anskaffningen och resandet av det monumentala
 stenkorset inom tegeltäckta murar skulle ha kunnat
 administreras av ett gille, som var stationerat i ett annat
 landskap eller land. Mitt förslag är därför, att anläggning-
 en i Sikavarp bekostades och organiserades av ett till
 Öland knutet Katarinagille, med en kärna bestående av
 öländska »skrytbönder«, kanske också präster, samt Lin-
 köpingsbiskopen, representerad genom ställföreträdare.

Pernler känner till sex svenska Katarinagillen, inklusive det öländska (1982, s 67–68). De övriga fanns i Linköping (belagt 1301), Skara (belagt 1361 och 1401), Skepptuna, Up (fanns senast 1438), och i Stockholm (på 1440-talet sammanslaget med ett Knutsgille). Det yngsta, i Björke, Go (grundat 1443), hade inte med handel att göra utan var en sammanslutning av män och kvinnor, vars främsta uppgifter var de levandes välfärd, omsorg om de döda samt minnesdrickning (1982, s 72 ff). Vad de övriga fyra gillena ägnade sig åt, vet vi inte.

Hansan övertog fjärrhandeln i Östersjöområdet omkring år 1300 enligt Paul Johansen (1958, s 517). Hur och när detta kan ha berört kapellet är oklart, men kapellet övergavs alltså inte eller blev sockenkyrka. Det hade möjligen en kapellan, herr »Hermannus de Bredhasaeter«, omtalad 1351 (Göransson 1997, s 48). Golvstenarna är dock inte nämnvärt nötta (se nedan Byggn besk), något som varken talar för att gudstjänstlivet varit rikt eller besökarna många under den tid kapellet var i bruk. Inte förrän 1551 konfiskerades pengar och silver, vilket antyder, att kapellet fungerade som gudstjänstlokal ännu vid reformationstiden. Som jag har framhållit ovan, kan man förmoda, att avvecklingen av gillenas verksamhet vid köpmanskyrkorna skedde gradvis och under en följd av år. – Vad Sikavarp beträffar, knöts senare kulten av S:ta Birgitta till kapellet, sannolikt i slutet av 1400-talet och i samband med biskop Henrik Tidemanssons visitation på Öland 1479 (R Boström 2004). Då kom det rymliga kapellet väl till pass. Det behövde inte utvidgas för Birgittakultens skull, som exempelvis Skederids kyrka, Up, som samtidigt skulle fungera som sockenkyrka.³² – Gillet fanns ännu kvar i socknen 1413 (se ovan) och S:ta Katarina av Alexandrias framträdande placering i det tidigare nämnda altarskåpet visar att gillet band till kapellet inte var helt brutna.

Kapellet som köpmanskyrka

Som bakgrund till ett försök att rekonstruera, hur S:ta Britas kapell kan ha fungerat som köpmanskyrka, vill jag här skildra en motsvarande verksamhet i Novgorod utifrån framställningar av Paul Johansen 1958 och 1965.³³

Den äldsta kända köpmanskyrkan (*ecclesia mercatorum*) omtalas redan 1016 i Magdeburg samt under samma århundrade i Erfurt. Om den förra vet vi, att den bevakades på nätterna, var omgiven av en kyrkogård och underställd aktade medborgare. I Minden, Herford och Bremen fanns det sannolikt också tidiga köpmanskyrkor,

samt även i andra länder. Adam av Bremen omtalar nämligen ca 1070, att en kristen köpman lät uppföra en kyrka i det hedniska Kurland, till vilken Sven Estridsen, den danske kungen, skänkte gåvor.

Tyskarnas handelsgård i Novgorod låg nära torget och furstens palats och var skyddad av en palissad samt bevakad av blodhundar (jfr fig 3). Tack vare de detaljerade lagar, som reglerade verksamheten i gården, får vi på indirekt väg och »mellan raderna« en ganska klar bild av, hur det gick till i en köpmanskyrka. Reglerna, som kallades Schragen (jfr det svenska »skrå«), var nedskrivna mellan 1200-talets slut och 1300-talet i sju versioner med små avvikelser (utgivna 1911 av Wolfgang Schlüter). De tillämpades under ca 300 år, från 1100-talets slut. Dokumenten med reglerna förvarades i kyrkan S:t Petris kista, tillsammans med andra viktiga handlingar, t ex skuldebrev, kyrkans kassa och värdeföremål av olika slag.

Tyskarnas rymliga stenkyrka S:t Petri i Novgorod, byggd ca 1185, var »wohl befestigt«, välvd och förmodligen treskeppig samt hade sannolikt tegeltak. Den var omgiven av en kyrkogård med begravningsrätt och erbjöd den enda säkra förvaringen under Guds beskydd av de dyrbara handelsvarorna och kyrkans kista. S:t Petri var varken underställd någon biskop eller furste, juridiskt sett var den köpmännens privatkyrka. De andra byggnaderna i handelsgården var av trä. I kyrkan fanns ett altare, prytt med en dyrbar tavla och en med äkta guld utsmyckad staty, för vilkas säkerhet köpmännen oroade sig, när de inte var i Novgorod och deras kyrka stod låst och öde. Föreståndaren – den huvudansvarige – var åldermannen, som vid sin sida hade två rådmän, medan lärlingarna (drängarna) också hade en representant samt medhjälpare av lägre rang.

Omedelbart efter sin ankomst till Novgorod skulle köpmännen inta de för var och en anvisade uppställningsplatserna i kyrkan, markerade genom rep eller mellanväggar. Tunga varor, som bly, koppar och det i halm emballerade bivaxet »som i värde var jämförbart med ädelstenar« (Lagerqvist & Nathorst-Böös 1997, s 50), vilket skulle användas till altarljus och sigill, skulle ställas utmed väggarna för att inte fresta på källarens valv. Längre in i kyrkan placerades tunnor med varierande innehåll, säckar med pälsverk samt linne- och klädesbalar. Vinet ställdes närmast altaret, en erinran om nattvardsvinet, men det var förbjudet att ställa vinkannor på altaret, emedan det fanns risk för att vinet skulle spillas ut och förorena. Alla varor skulle förses med ägarnas bomärken. Det var alltså inte så gott om plats i mitten av kyrkan, där prästen skulle hålla mässan. Det var förbju-

det att lämna kyrkan under pågående gudstjänst och att syssla med varorna under tiden.

Under dagtid var vakter utställda för att hindra obehöriga att komma in och granska förråden i kyrkan. Detta kunde nämligen inverka ofördelaktigt på priserna. Till skillnad från förhållandena i förgården till Jerusalems tempel, var all handel inom kyrkans murar strängt förbjuden.

Nattetid sköttes bevakningen av »kyrksovare«, som låstes in. Om de var två, fick de av säkerhetsskäl inte vara släkt med varandra, inte heller kompanjoner eller ha samma arbetsgivare. I kyrkan låstes samtidigt in kyrkans kista, vågarna med sina justerade vikter, dels den stora pundvågen, dels silvervågen, vidare målkärl, mållikare och ett slags alnläkare (en lina, som skulle visa de korrekta måtten på en bal om 5 × 10 alnar), så att de inte kunde förfalskas. Det var strängt förbjudet att tända ljus på natten. Sedan fönstren stängts, låstes porten från insidan med en dragbom, utifrån med ett lås, varefter nyckeln togs om hand av äldermannen, hans ställföreträdare eller prästen. Följande morgon släpptes »kyrksovarna« ut igen. – Varje lördag skulle köpmännen och deras gesäller inventera tunnor, balar och säckar och se till, att allt var i god ordning, väl emballerat och märkt.

S:t Petri kyrka hade en god och välordnad ekonomi. Man skilde på »vinterfarare«, som färdades på land, och »sommارفarare«, som kom sjöledes. Handelsmännen fick betala skatt för sina förråd, på vintern 0,25% av värdet (de dyrbara skinnen!), medan skatten var lägre på sommaren. Man fick betala hyra för de omkring kyrkan belägna träbyggnaderna (bostäder, förråd och källare) samt för användning av kyrkans kittel, i vilken bivaxet smältes, m m. För mindre förseelser betalades i allmänhet 1 mark silver i böter, men den vakt, som genom försumlighet släppte in en obehörig i kyrkan som granskade förråden (se ovan), måste punga ut med 10 mark silver. Inkomsterna skulle användas till kyrkans underhåll och nyanskaffningar, avlöning av prästen (se nedan), men också till understöd åt dem som blivit sjuka eller kommit i olycka på annat sätt.

Präster tillhörde köpmännens följe till att börja med (jfr Ansgar, som 829 reste tillsammans med köpmännen till Birka), men så småningom hämtades präster för varje marknadsperiod från Visby och Lübeck. Prästen hade fast lön, 4 mark silver per halvår, fri kost och beklädnad, och för detta skötte han gudstjänsterna och kyrkans korrespondens. Det hörde också till hans plikter att efter gudstjänsten utlysa allmänna sammankomster. För privatbrev däremot fick han betalt av beställaren,

likaså honorerades han extra, för att under dagtid ha hand om silvervågen.

När säsongen var över låstes kyrkan med de osålda varorna. Nycklar i förseglade behållare lämnades i säkert förvar hos två dignitärer i Novgorod till nästa marknad. Därefter reste köpmännen och deras följe hem. Kyrkokassan fördes till Visby och låstes in i ett skrin i S:ta Maria, tyskarnas kyrka, med fyra nycklar för de ansvariga i Visby, Lübeck, Soest och Dortmund (på 1300-talet endast i Visby och Lübeck). Tyskarna i Visby stod alltså i mycket nära kontakt med sina landsmän i Novgorod.

Mot denna bakgrund skulle verksamheten i Sikavarp kunna rekonstrueras på följande sätt. S:ta Britas kapell var gillesbrödernas privata egendom, som ekonomiskt inte var underställt biskopen i Linköping. På golvet och på vindarna till det väl bevakade kapellet rymdes gillesmedlemmarnas varulager. En del placerades utmed vägarna i bottenplanet. I kapellets mittaxel var utrymme för gudstjänsten utsparat. Det fanns detaljerade bestämmelser för verksamheten. I den mån köpmännen medförde egen präst, var det han, som förrättade mässan. Så snart gudstjänsten skulle börja, måste all annan verksamhet i kapellet upphöra.

På rymliga vindar över långhuset, koret och sakristian kunde skrymmande föremål som skepparnas segel, tackel och tåg förvaras över vintern,³⁴ likaså hö för »vinterfararnas« hästar (Johansen 1958, s 92), dyrbara pälsverk o s v. På somrarna anvisade gillet betesmarker i närheten för handelsmännens dragdjur, mot betalning. Andra inkomstkällor var ved samt hyra av kokkärl för handelsmännens bryggnig och matlagning. Gillet hade alltså en väl fungerande ekonomi, vilket även kan utläsas av kapellets dyrbara tegeltak.

Ingen handel fick förekomma inne i kapellet. Marknaderna hölls sannolikt på den nedan beskrivna, väl befästa kyrkogården. Det lilla cirkelrunda torget omkring stenkorset var en asyl (Ellmers 1983, s 49). Där avkunnades domar, träffades avtal och avgjordes tvister etc inför korset. På en krok på korset hängdes biskopens handske som ett väl synligt bevis, *pax*, för att han garanterade torg- och marknadsfrid (stenkorsets funktion behandlas vidare nedan). Rättaren på Bo förvarade nycklarna till kapellet utanför handelssäsongen samt inkasserade skatt från köpmännen.

Den muromgärdade kyrkogården i Sikavarp erbjöd – förutom gravplats – en säker tillflykt för handelsmännen och deras varor; den var en »Wehrfriedhof« (Ellmers 1983, s 52). Enligt de regler, som tillämpades vid köpmanskyrkorna, var begravningsplatsen uteslutande reser-

verad för gilletts medlemmar, den var en »Fremdenfriedhof« (Ellmers 1983, s 51). Inga utsocknes främlingar fick nämligen begravas på sockenkyrkans kyrkogård.

Skyddshelgon

William Anderson framförde 1931 och 1936 en väl underbyggd teori, att källan och kapellet i Sikavarp var helgade åt S:ta Brigida av Kildare (ca 453–ca 523).³⁵ Hon var en sammansmältning av en keltisk naturgudomlighet, Brigit (Brigantia, Bride, Brigda) och en historisk person.³⁶ Han hade då fastställt att kapellet och korset var långt äldre än den heliga Birgitta av Vadstena och att hon alltså inte kunde vara det ursprungliga skyddshelgonet.

Brigida (Brigid, Bridgit, Bríd) av Kildare var, jämte S:t Patrick, Irlands nationalhelgon och »en andra jungfru Maria«. Vårens ankomst, Imbola, firades på hennes festdag 1 februari. I denna ingick drastiska fruktbarhetsriter och eldceremonier, jämförbara med valborgsmässofirandet i vårt land i äldre tider.³⁷ – Brigida ville inte gifta sig, utan inträdde vid 14 års ålder i ett kloster, där hon anställdes som mejerska. Hon grundade senare ett kloster i Kildare och blev dess abbedissa. Många underverk var förknippade med hennes högmjölkanke ko. Hon avbildades därför ofta med en ko vid sin sida och en mjölkdejas huckle hårt bundet omkring håret. Som Pernler kunnat visa (1997, s 58), var Brigida de gotländska mjölkböndernas speciella helgon. Sannolikt var hon också de öländskas patrona: livsbetingelserna på Gotland och Öland var ju desamma. Brigida var både läs- och skrivkunnig och avbildas ofta med en bok i handen som bevis på lärdom. Hon var poeternas patrona. Många ceremonier var knutna till Brigida och hennes hedniska förebild. Medan man på kvällen med aska täckte över den husliga härden och smedens ässja, åkallade man Brigida, för att hon skulle hålla glöden vid liv under natten, utan risk för eldfara. Därför var det irländska helgonet även grovsmedernas och hovslagarnas helgon, och som en erinran om hennes makt över elden kan hon avbildas med en eldslåga över huvudet eller ett ljus i handen. En blommande gren i handen är en erinran om hennes jungfrulighet. Strandskatan, vårens budbärare, var hennes fågel och en symbol för fruktsamheten. Brigida var även läkarnas patrona och getrams och maskros var hennes läkedomsväxter. Kulten av S:ta Brigida spred sig snart från de keltiska områdena på ömse sidor om Engelska kanalen, utmed Rhen och över resten av Europa. Brigida var bl a namnhelgon åt Birgitta Birgersdotter.

Innan Pernler publicerade sin uppsats om Brigidakulten 1997, var inte så många Brigidabilder kända på nordiskt område (R Boström 1997a, s 33). I sin granskning av Mereth Lindgrens *Bilden av Birgitta* (1991) framhåller Pernler, att ett betydande antal kvinnliga helgonbilder inte längre med säkerhet kan identifieras som Birgitta. »Vissa äldre, oidentifierade kvinnliga helgonframställningar med dok, ljus etc kan vara den irländska abbedissan« (Pernler 1997, s 64). I detta instämmer jag helt och kan bidra med ett par identifieringar i gotländska kyrkor: på socklarna till skulpturer i Anga och Eke finns urtag för Brigidas ko, så som den återges i Brigidabilden i Linde.³⁸

William Anderson var den förste, som riktade uppmärksamheten mot Brigida av Kildare (1931 och 1936) och han fick stöd av Bertil Palm (1949, s 195) och Birgitta Ahlberg (1958, s 105). Hans teori bemöttes emellertid med skepsis av Andreas Lindblom (1955, s 60), Curt Wallin (1961, s 40), Nils Blomkvist (1979, s 76) samt Sölve Göransson (1984b, s 23), utan att de föreslog något annat titelhelgon. Inte heller för Mereth Lindgren var Brigida aktuell (se ovan). Tydligt kände de inte till Toni Schmidts till omfånget lilla, men viktiga uppsats från 1943 om Brigida. I denna visade hon, att S:ta Brigida hylldes i bl a Linköpings stift, inklusive Öland. Det irländska helgonet är nämligen upptaget i det sk Böda-missalet från 1300-talets mitt.³⁹ Den livsbefrämjande Brigida motsvarade emellertid inte den romersk-katolska kyrkans asketiska ideal. Från Rom framfördes i stället firandet av S:ta Agnes den 21 januari, och cistercienserna utrensade brittiska helgonnamn till förmån för bl a S:ta Agnes (Fogelklou 1941, s 61 f). Det irländska helgonet behöll dock sin ställning och fanns upptaget i den svenska almanackan ända till 1824 (Pernler 1997, s 59).

Bilder av Brigida sammanblandas inte bara med Birgitta av utan även med hennes dotter, S:ta Katarina. S:ta Birgitta och hennes namnhelgon smälte så småningom samman (Fogelklou 1941, s 104). Så sent som 1932 bytte man i en kyrka i Bretagne ut en 1300-talsskulptur, föreställande S:ta Brigida, mot en vackert polykromerad bild av den heliga Birgitta av Vadstena.⁴⁰ Ett annat exempel på två helgon med samma namn, som har fått byta plats, gällde de danska Knutsgillenas skyddshelgon (se ovan Ölands medeltida kapell). Knut den heliges bild pryder två medeltida altarskåp på Öland. Det ena har ursprungligen stått i S:t Knuts kapell, nu i Algutsrums kyrka, det andra står i Torslunda kyrka (R Boström 1984a, s 19 f). Inte ens i Rom kunde man skilja de båda helgonens högtidsdagar åt. Andra exempel på »sammansmälta« helgon

är de två S:t Stefanus (Staffan) och de tre S:t Dionysius (Denis).

Som redan är omtalat, knöts kulten av den heliga Birgitta till kapellet i slutet av 1400-talet. Olika traditioner förknippar den heliga Birgitta till platsen.⁴¹ När hennes mor var havande skall föräldrarna ha lidit skeppsbrott utanför Öland år 1302. Hon skall i Sikavarp ha stigit ombord på båten till det heliga landet och när hennes stoft hemfördes från Rom till Vadstena skall man ha landstigit här. Breviarium Lincopense omtalar 1493 Sikavarp som den hamn, där S:ta Birgittas relikier nådde svensk jord 28/5 1374 (Blomkvist 1979, s 76). Inga av dessa uppgifter kan dock beläggas närmare (R Boström 2004). År 1551 nämns Birgittas namn första gången i samband med kapellet. Rhezelius omtalar 1634 att kapellet är av »hennes upbyggt och funderat« och att hon rest korset. I Rannsakingar uppges omkring 1667 att korset »Sanct. Brijta Till ära säjjes wara vprättat, af hwilken och Cappellet S Brijtas är wordit kallat« (1992, s 20). Åhstrand återger efter socknens kyrkobok uppgiften att kapellet är byggt till heliga Birgittas ära (1768, s 165). Hilffeling anger kapellet 1797 som »Det så kallade Sta Britas eller Långöre Capell, vid Kläppinge« (resejournal i KB, p 51; 1994, s 79), men använder även S:ta Brita som namn för S:t Elavs kapell nedanför Borgholms slott (se ovan Ölands medeltida kapell, not 13). Ahlqvist befäster 1825 genom sin tryckta Ölandsbeskrivning, att »Capellet har varit helgadt St. Birgitta« (2:1, s 184) och hänvisar till såväl »Traditionen« som Rhezelius. Wall-

man kallar dock några år senare – som ende uppgiftslämnare och utan att ange källa – kapellet för S:ta Katarina (saml, Nord Mus, III).

Att S:ta Brigida togs till skyddshelgon för kapellet kan vara en påverkan från kulten av henne kring källan, vars traditioner på platsen sannolikt är äldre än kapellet (se nedan Kyrkog, S:ta Britas källa). Det skulle i så fall kunna motivera att kapellet, till skillnad från många andra köpmanskyrkor, inte uppkallades efter gilletts eget skyddshelgon, S:ta Katarina av Alexandria (jfr dock Wallman!). Nils Blomkvist antyder möjligheten att Katarina av Alexandria varit kapellets skyddshelgon (1979, s 76, 94). Han framhåller att kapellet är det enda i Brasks kapellförteckning som inte anges med helgonnamn och att Birgittas namn är belagt först efter reformationen. Skälen att knyta Birgittatraditionerna till kapellet kan ha varit starka och därför, menar han, inte behövt ha samband med kapellets tidigare skyddshelgon. Med tanke på, att mittpartiet i kapellets senmedeltida altarskåp upptogs av en framställning av Treenigheten (fig 69), är det även tänkbart, att kapellet kan ha gått under namnet S:t Drotten eller S:t Trinitatis i likhet med flera andra köpmanskyrkor som exempelvis dem i Visby, Lund, Roskilde, Slesvig samt Ryska kyrkan i Novgorod (Johansen 1958). Att Britas namn så snart blev etablerat, trots att den heliga Birgitta av Vadstena endast bör ha varit kapellets skyddshelgon i ett drygt halvsekel när det togs ur bruk, talar dock för att namnet redan sedan länge haft hävd och att dess tidigare skyddshelgon varit den iriska S:ta Brigida.

Stenkors

I sydväst, ca 70 m från kapellet och nära stranden reser sig ett ståtligt kors (fig 1, 18), »ett kosteligt stenkors« (Rannsakingar omkr 1667, 1992, s 20), »så högt som en karl till häst« (Linné 1741; jfr fig 19). Det är hugget ur ett enda block av gråröd, ordovicisk kalksten med inslag av grönaktigt glaukonitmineral, hämtat från stenbrottet i Köpings klint, enligt utlåtande 30/6 2006 av Jan Mikaelsson, geolog vid Högskolan i Kalmar. Ytan är slätlipad av väder och vind under många sekler. Korset mäter i synlig höjd 3,3 m, bredd över korsarmarna 1,95 m, tjocklek 22 cm. Korsarmarnas ändar är formade som trepass. De övre och nedre loberna är placerade rakt över varandra, medan den tredje, mellersta fliken bildar en rät vinkel med de båda andra. Korsändarna är alltså inte formade som treklöver, vilka går att skriva in i en

liksidig triangel. Utmed huvudstammens kanter löper en rund vulst både på fram- och baksidan. Korsstammen vidgar sig långsamt nedåt och fotpartiet försvinner under markytan, där det fixerats med stenar (S-C Lundberg 1984, fig 14, s 11). Vid korsets fot, på västra sidan, har Rhezelius ritat en vågrät häll (fig 20).

På korsets mot väster vända framsida, något ovanför korsmitten och 2,5 m över marken, är inhugget ett hål, ca 4,5 cm djupt och ca 2 × 2 cm i genomskärning. Det mättes upp 1967 av Anders Martinsson⁴² (Öbl), som påpekar, att hålet måste ha huggits in, medan korset ännu låg på marken. Flera hål har varit inhuggna i korset. På konceptteckningen (fig 20a) har Rhezelius med punkter markerat hål på de övre korslobernas uppåt vända kanter, medan han på renritningen (fig 20b) i stället har ritat små

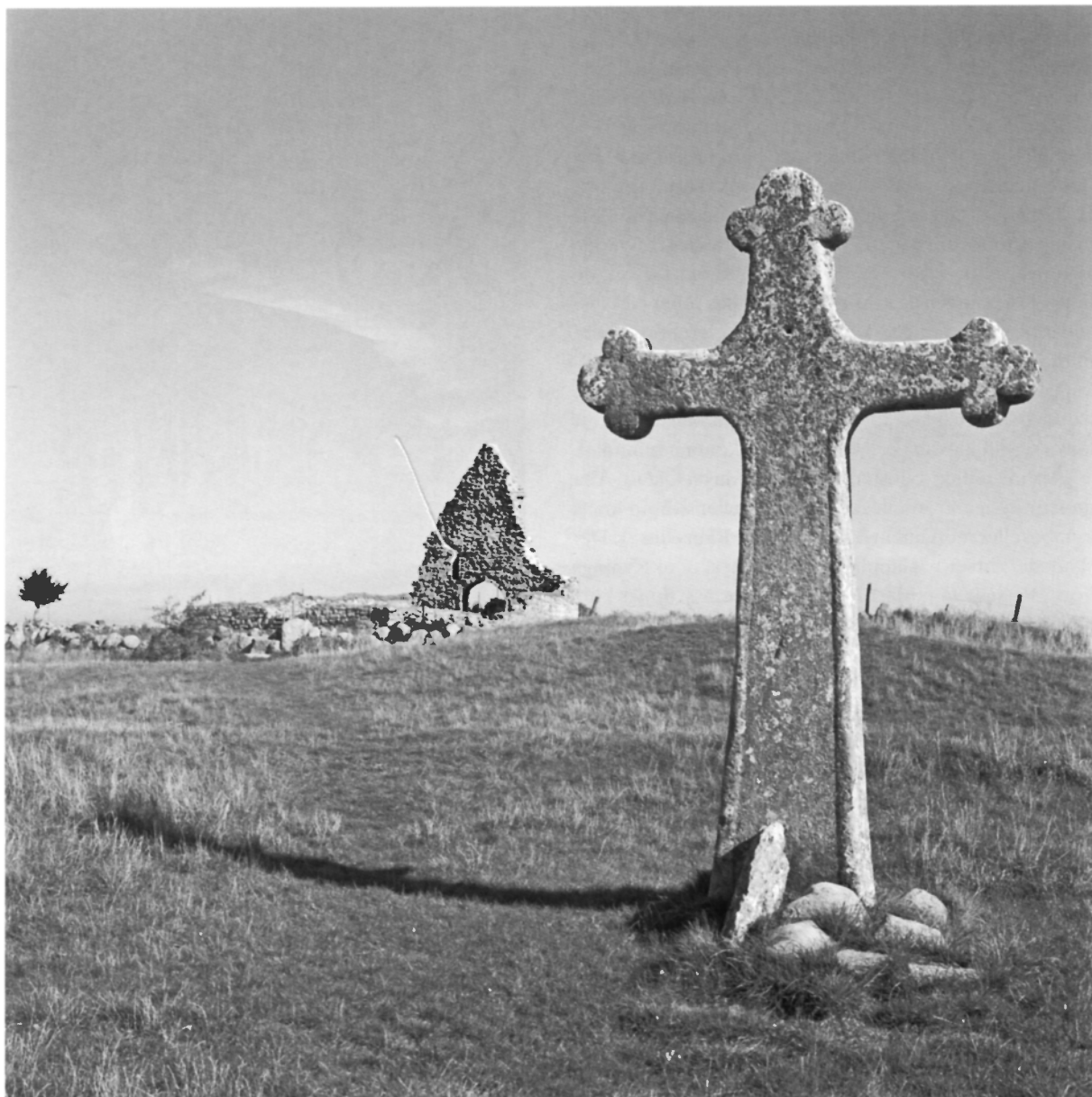

Fig 18. Stenkorset från sydväst. Foto R Hintze 1980.

Stone cross from the south-west.

kruss som observandum. Stora delar av hans konceptanteckningar saknas tyvärr, så vi känner inte till hans kommentarer.⁴³ Lantmätaren Reinius nämnde 1735 att »Ytterst på ändan av korset fanns en tumstjocker järndobb inslagen, även ock mitt uti korset« (Göransson 1997, fig 18). 2005 undersökte Martin Boström korsets överdel från en steg. I toppen av den mellersta korsarmen satt ännu ett stycke av denna »järndobb« kvar (fig 21) och på översidan av den norra korsarmen syntes ett

hål, medan motsvarande plats på södra korsarmen var skadad. Troligen har »dobbar« i alla tre korsarmarnas översidor utgjort fäste för ett skyddstak av något slag.

Vid en orkan 14/1 2007 skadades stenkorset allvarligt då det träffades av delar av en intilliggande sjöbod, som vinden slitit loss från sin grund. Korset slogs omkull. Det bröts av alldeles ovanför marken och strax under korsarmarna samtidigt som den norra korsarmen knäcktes. I tre delar fördes korset omedelbart till Kalmar för att

restaureras under ledning av stenkonservator Svante Nilsson vid Prolithos stenkonsivering AB. Delarna sammanfogades med lim, bruk och syrafasta dubbar, varav några krävde borrhål från stenens yta. Det fastmonterades åter på sitt fundament 26/10 samma år.⁴⁴

Till formen liknar korset två berömda, tyska triumfkrucifix från 1200-talets början, i Wechselburg och Halberstadt (Geese 2000, s 334 f). Det senare har fått många efterföljare både i Tyskland, Danmark och Sverige (Roosval 1930, s 381, fig 362). De är, så vitt jag vet, de tidigaste exemplen på kors med korsställda lober på korsändarna. En datering av korset till 1200-talets början eller första hälft är därför sannolik, även om en senare tillkomst inte kan uteslutas. Arkeologiska fynd som kan datera det saknas. Av formen att döma, är det rimligt att tänka sig, att kapellet och korset har tillkommit samtidigt.

Sex medeltida kalkstenskors är kända på Öland. Alla de fem övriga är minneskors, »dödh eller dräpin mans kumbel eller monument«, för att citera Rhezelius: 1. Det skadade korset i Kläppinge, Bredsättra, – 2. Rynings kors i Persnäs, – 3. Martinus kors i Föra, – 4. Sunes kors i Bredsättra samt – 5. Tjusbykorset i Gärdslösa.⁴⁵

Funktion

»Offerstoden«, som Rhezelius kallade korset, sades vara uppsatt »till dhe fattiges nödtorfter« av S:ta Birgitta: »Då siömän hafua där opfrat, hafua dhe och Vthi denna ringmur, hållit sina böner, til gudh om wälfärd, och huar annan önskat wind och godan bör [gynnsam vind] och hampn i Jesu namn«. Rannsakingar angav omkring 1667, att korset »Sanct. Brijta Till ära säijes wara vprättat« (1992, s 20). Hällen, som Rhezelius avbildat, var enligt Ahlqvist »lagd till pall för knäböjandet« (Ahlqvist 2:1, s 185 f). Vidare skriver Ahlqvist, att »Här förrättades den brukliga korsbedningen«. Åke Nisbeth har i detta sammanhang erinrat om uttrycket »krypa till korset«.

Rhezelius berättar vidare 1634, att »Mitt Uthi korset, där holet är, en Järnkrok warit hafwer, där på en stålweska eller bössa fasthängdt, där alla siömän opfradt hafr til the Armes behof i Jesu N[amn]«. Av beskrivningen framgår, att varken kroken eller bössan fanns kvar. Det finns anledning att betvivla, att en offerbössa ursprungligen har varit fäst på en krok i hålet. Problemet är nämligen, att hålet sitter 2,5 m över marken. En person av medellängd kan knappast nå högre upp än 2 m (fig 19). Hur skulle då en kollektbössa ha sett ut? Den kan ha bestått av ett ca 1 m högt, järnbeslaget penning-

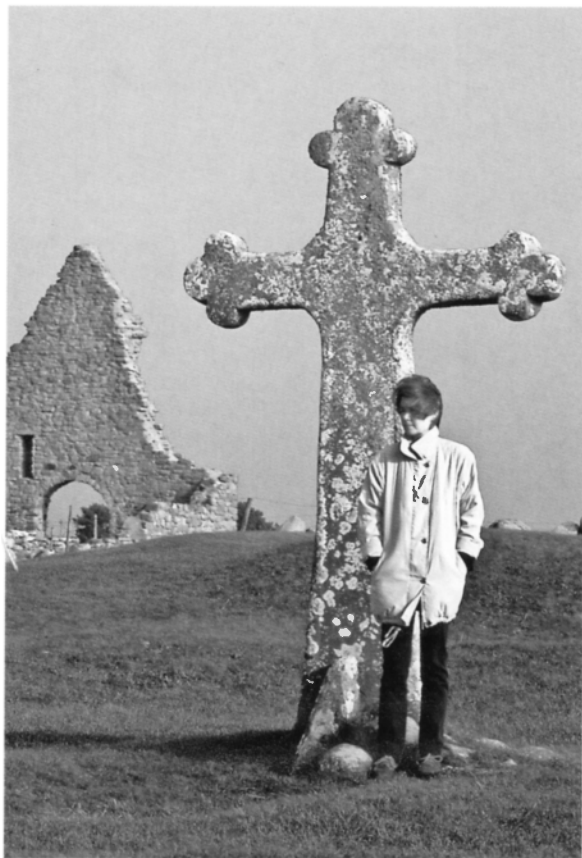

Fig 19. Stenkorset från sydväst med fullvuxen människa för att visa korsets storlek. Foto Anders Johansson 2005.

Stone cross from the south-west; relative size.

block av trä, som av säkerhetsskäl var fäst högt upp och med myntspringan på bekväm höjd. Martinsson föreslog 1967 (Öbl), att i stället en Kristusbild kan ha varit fäst vid korset. Med tanke på Sikavarps betydelse för handeln, föreslår jag däremot den tolkning som jag nämnt ovan (Byggherre och skyddshelgon, avsnittet Kapellet som köpmanskyrka): i hålet har varit fäst en krok, på vilken en symbol, t ex linköpingsbiskopens handske, »pax«, hängdes upp, när det var marknad, som ett synligt tecken på att han garanterade torg- och marknadsfrid. Så har man bl a på det s k Ficken-Kreuz i Lehe och torgkorset i Magdeburg hängt en handske som markerade torg- och marknadsfrid (se fig 5; Ellmers 1983, Abb 1–3, s 47 ff samt ovan Ölands medeltida kapell). – Sedan handeln i Sikavarp avtagit, sannolikt omkring år 1300 eller något senare, är det naturligt att tänka sig, att man höll andakt vid korset ungefär så, som Rhezelius och Ahlqvist beskriver det.

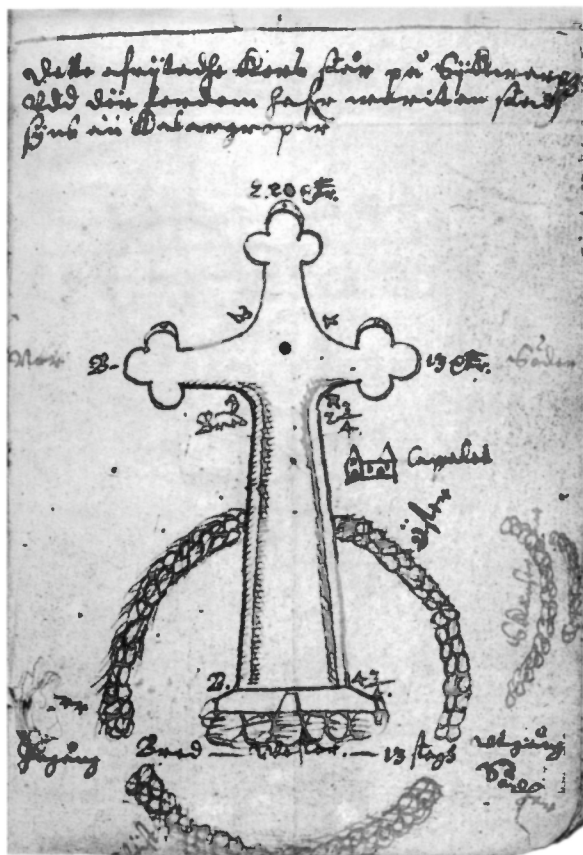

Fig 20a-b. Stenkorset. Konzeptteckning av J H Rhezelius 1634 och hans egen renritning. Påskrifterna med silverstift utförda av annan hand (J Hadorph?), KB. Foto ATA.

Stone cross from the west with the chapel ruin in the background. Preparatory sketch from 1634 and finished drawing. Lettering in silverpoint executed by a different hand.

Av allt att döma var stenkorset upprest av det köpmansgille som lät uppföra kapellet. Det förhållandet, att korset var hugget av sten innebar, att det skulle vara en ständig fridsgaranti för handelsmännen, deras skepp, besättning och last, inte bara under de perioder, då marknaden pågick, utan även under handelsmännens resor till och från Sikavarp (jfr Ellmers 1983, s 49). I Sikavarp kunde de alltid finna en handelspartner under betryggande former. Korset var på sin tid ett ännu viktigare inslag i den medeltida fjärrhandelns miljö än vad lyftkranar och kajer varit för frihamnarna i vår egen tid. Korset var ett typiskt »Rechtszeichen«, som vakade över torgfriden och som gjorde hamnen attraktiv för långväga besökare.

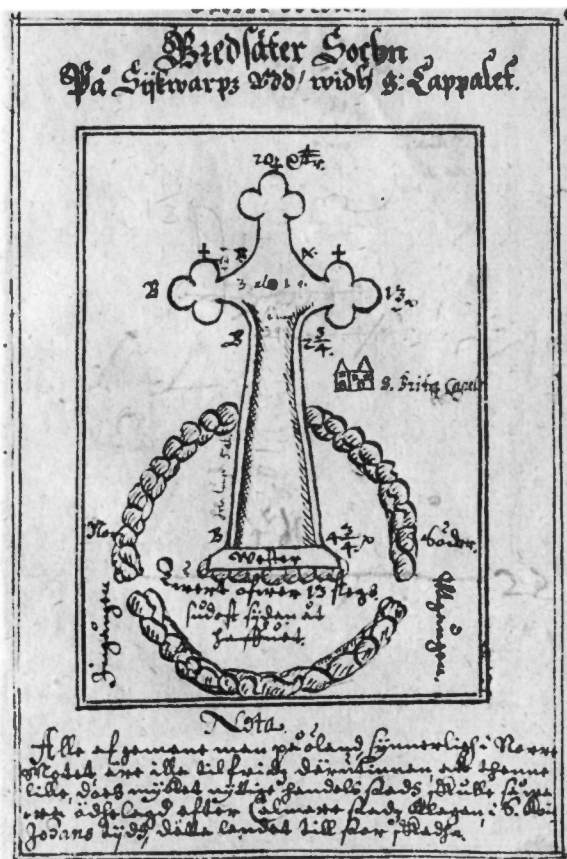

Fig 21. Försänkt järndubb på korsets högsta punkt. Troligen fäste för skyddstak. Foto M Boström 2005.

Sunken iron nail on the highest point of the cross. Presumably for a protective roof.

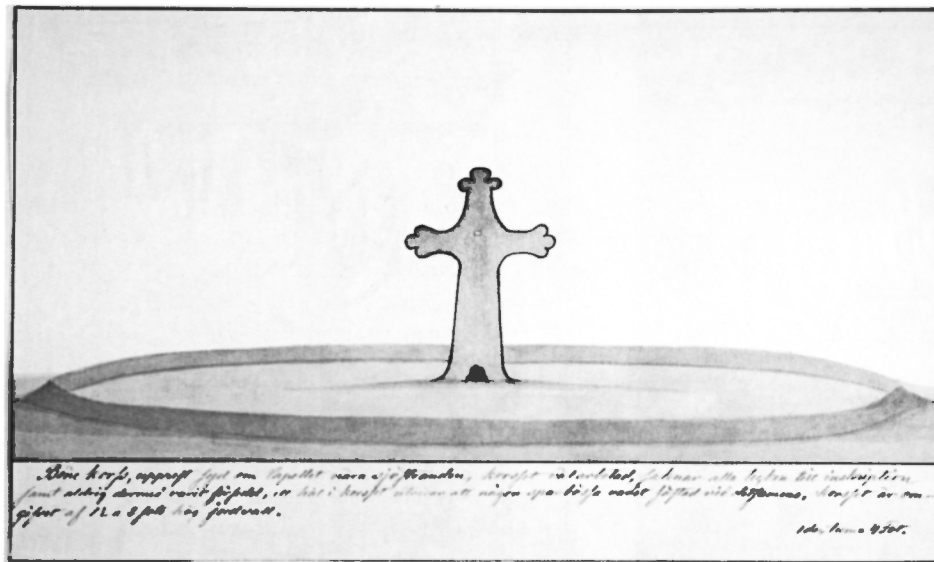

Fig 22. Stenkorset, »omgivet af 1 ½ a 2 fots hög jordvall«. Teckning av Adam Sidén 1873, ATA.

Stone cross 'surrounded by a 1 ½ to 2 foot high earthen bank'. Drawing 1873.

Ringmur

Korset reser sig i mitten av ett cirkelrunt torg, ca 13 m i diameter med en yta av drygt 130 kvm inom en låg vall (fig 14–15, 17, 22). Ett provschakt i vallen 1978 visade rester av en omsorgsfullt utförd skalmur (fig 23; Fernholm 1986, fig 31 samt s 29–30). Korset har alltså varit omslutet av en ringmur. Murens nedre innerliv var intakt, uppbyggt av grova, kantställda kalkstenar, sammanfogade med fast bruk, men ytterlivet var helt nedrasat och berövat sin sten. Muren har varit täckt av tegel, troligen munk- och nunnetegel (Fernholm 1986, s 27). Om den har varit putsad eller ej, framgick inte av undersökningen. Den omsorgsfulla murningsstekniken avviker helt från det grova förbandet i kapellet och kyrkogårdsmuren, vilket tyder på att de har utförts av olika murmästare och kanske, men inte nödvändigtvis, med viss tidsskillnad. Vilken av anläggningarna som i

så fall är äldst går inte att säga. Kvalitetsskillnaden kan även bero på att den runda murens byggande var en mera avancerad uppgift som krävde större omsorg i utförandet.

I norr och söder fanns öppningar i muren, den norra av Rhezelius betecknad som ingång, den södra som utgång (fig 20). Man kan föreställa sig, att processioner kan ha gått in från norr, skridit runt korset och därefter gått ut genom den södra utgången. – Hur hög muren har varit vet vi inte. Med en murhöjd av 2–2,5 m var korsets överdel ändå väl synlig från långt håll och hela anläggningen måste ha dominerat stranden och tjänat som ett utmärkt inseglingsmärke. Murens uppgift torde, förutom att ge rummet kring korset viss avskildhet och utgöra välbehövligt vindskydd, hänga samman med att det inhägnade lilla torget utgjorde asyl (Ellmers 1983, s 49).

Kyrkogård

Kapellet har varit omgivet av en fyrsidig, murinhägnad kyrkogård (fig 10, 14, 15) med måtten ca 55×67 m, d v s 120×144 korta alnar (se nedan Måttanalys). Med sina ca 3 050 kvm var den stor som en medeltida, svensk sockenkyrkogård. Ingenting tyder på, att den har blivit utvidgad. Kyrkogården delas i dag av en stengårdsgård, som före 1929 även delade kapellet (fig 45). Väster om denna sentida ägo gräns är kyrkogårdsmuren endast syn-

lig som en ränna i marken med enstaka stenar, medan något mer finns kvar av muren öster om gränsen. Enligt lantmätare Reinius karta från 1735 var »Kyrkiogården, mycket jämner, med nederfallen mur omkring« (Göransson 1997, fig 18). 1868 var muren borta, säkerligen till följd av det då nyligen utförda gårdsgårdsbygandet, men uppgavs ha funnits kvar 1827.⁴⁶ Hilfeling fann 1797 att muren var byggd av »ganska stora änkla

rå och ohuggne gråstenar, den ene tätt vid den andre« (resejournal, KB, p 53; 1994, s 79).

Delar av den raserade muren frilades 1978. Den har bestått av en knappt 1 m bred, stabil mur av kalksten och gråsten, fogad med kalkbruk. Uptill var muren täckt av tegel, sannolikt munk- och nunnetegel (Fernholm 1986, s 27). Så påkostade kyrkogårdsmurar är på Öland endast kända i Alböke⁴⁷ samt vid S:t Johannes bogårdsmur i Kyrkhamn (se ovan Ölands medeltida kapell). Muren i Alböke har varit fästningslik och 3–4,2 m hög. Hur hög muren omkring Johannes kapell har varit, vet vi inte, lika litet som vi känner till höjden på Sikavarps bogårdsmur. – I Bunge, Go, finns en liknande mur, ursprungligen mer än 4 m hög (Hedlund 1935 i SvK Go II, fig 20, 22).

Ännu 1912 syntes gravkullar på östra hälften av kyrkogården, som då var täckt av gräs, medan västra hälften var uppodlad.⁴⁸ I de grävningsschakt man tog upp 1978 och 1979 påträffades inga gravar; de var tydligen bortplöjda, men däremot fann man ett vadbensfragment av människa (Holgersson 1984, s 29) samt en svepningsnål (Fernholm 1986, fig 34).

Innanför kyrkogårdsmuren har man, förutom den ovan nämnda silverskatten, påträffat en bronsnyckel till ett medeltida bultlås.⁴⁹ Vidare har man funnit sju mynt från 1100-talet till 1200-talets början, bl a två tidiga, gotländska, därtill en solja av silver, en ströning av brons

samt rödgods och stengods från 1300-talet (Fernholm 1986, s 31 ff).

S:t Britas brunn

I kyrkogårdens sydöstra hörn, 15 m från kapellet, ligger S:t Britas brunn (fig 10, 14–15, 24, 38), kallad så redan 1634 (Rhezelius). Den ligger inom en förhöjning, ca 8,5 m i diameter och belägen 2,17 m över havsytan. Karet är kallmurat av gråsten, inre diameter ca 1,2 m, yttre ca 2,6 m och djupet 5 m. Vattendjupet var 3,8 m i oktober 1979 (S-C Lundberg 1984, s 26). Brunnen är sedan länge täckt av två kalkstensskivor med motstående, halvcirkelformade urtag, som tillsammans bildar ett runt hål. Bortfallna delar av den södra stenskivan (fig 24) kompletterades efter 1955⁵⁰ och brunnshålet täcktes med ett senare förnyat runt lock av trä. Lock saknades 1823 enligt Löfgrens teckning (fig 38). 1917 och 1955 var öppningen skyld endast av lösa bräder (fig 62 resp 24).

Källan har alltid varit berömd för sitt klara vatten. Den har blivit tömd och rensad flera gånger, men det är inte känt, vad man har funnit i den, mynt eller dylikt. – Brunnen namn syftar på S:t Brigida av Kildare (se ovan). I likhet med de flesta heliga brunnar, var sannolikt även denna från början en hednisk offerkälla, som i tidig kristen tid döptes med helgonnamn.⁵¹

Fig 23. Bevarade rester av ringmur kring korset under utgrävning, sedda inifrån mot öster. Foto R Fernholm 1978, ATA.

Preserved sections of the wall encircling the cross, during excavation, seen from the inside facing east.

Fig 24. S:t Britas brunn före restaurering (jfr fig 10 och 38). Foto I Anderson 1955, ATA.

St Brita's well before restoration (cf figs 10 and 38).

Byggnadsbeskrivning

Av S:ta Britas kapell återstår en ruin som avtecknar sig på långt håll. Ruinen består av en ca 12 m hög, nästan helt bevarad gavelmur, som reser sig mellan de till betydligt lägre höjd bevarade delarna av byggnadens övriga murar. Gavelmurens nedre del är genombruten av en vid bågöppning och snett däröver en rektangulär, mindre öppning. Ännu en gavelmur stod kvar till 1914, då den rasade. Vid senare konserveringar kompletterades vissa försvunna murpartier. Följande byggnadsbeskrivning av kapellet är gjord utifrån de synliga delarna av murverket (fig 25–35), äldre beskrivningar och avbildningar av desamma (fig 36–47) samt en arkeologisk utgrävning och murdokumentation, utförd 1979 under ledning av Sofi-Charlott Lundberg och Hella Schulze.⁵²

Plan, material och exteriör

Kapellet bestod av ett kor i öster med sakristia norr därom samt ett långhus i väster, allt utlagt i ett sammanhang och uppmurat i förband. Torn saknades. Koret, som var rakslutet,⁵³ hade en åt öster och väster utdragen planform (invändigt mått ca 18 kvm: ca 5 × 3,5 m). Sakristian var närmast kvadratisk (ca 6 kvm: 2,5 × 2,3 m). Det rektangulära långhuset var påfallande stort i förhållande till koret (20,2 × 10,1 m) och rymligt, med en areal av 204 kvm. Kapellet var på sin tid en av de största stenkyrkorna i Sverige (se nedan Byggn hist).

Kapellruinen ligger på en svag höjdrygg, som sträcker sig från västgaveln och österut. År 1979 uppmättes läget för ovasidan av västra ingångens tröskelsten till 3,2 m ö h.

Fig 25. Kapellruinen från sydväst. Foto R Hintze 1980.

Chapel ruins from the south-west.

Fig 26. Kapellruinen från nordöst. Foto R Hintze 1980.
Chapel ruins from the north-east.

Fig 27. Kapellruinen från nordväst. Foto R Hintze 1980.

Chapel ruins from the north-west.

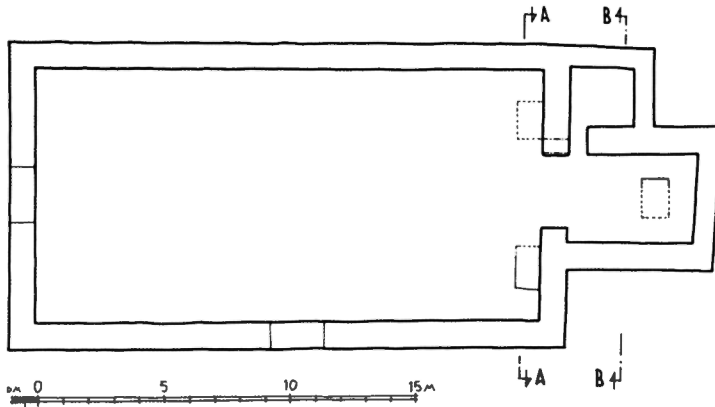

Fig 28. Plan, skala 1:300. Uppm G Wirén 1981, kompl J Lindblad 2010.

Plan.

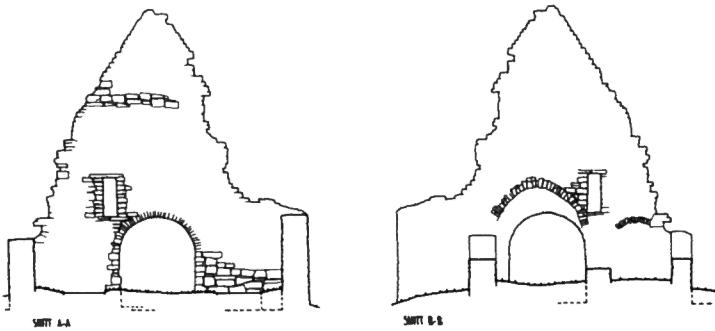

Fig 29. Sektion genom långhuset mot öster, skala 1:300. Uppm G Wirén 1981, kompl J Lindblad 2010.

Section through the chancel and sacristy facing west.

Fig 30. Sektion genom koret och sakristian mot väster, skala 1:300. Uppm G Wirén 1981, kompl J Lindblad 2010.

Section through the nave facing east.

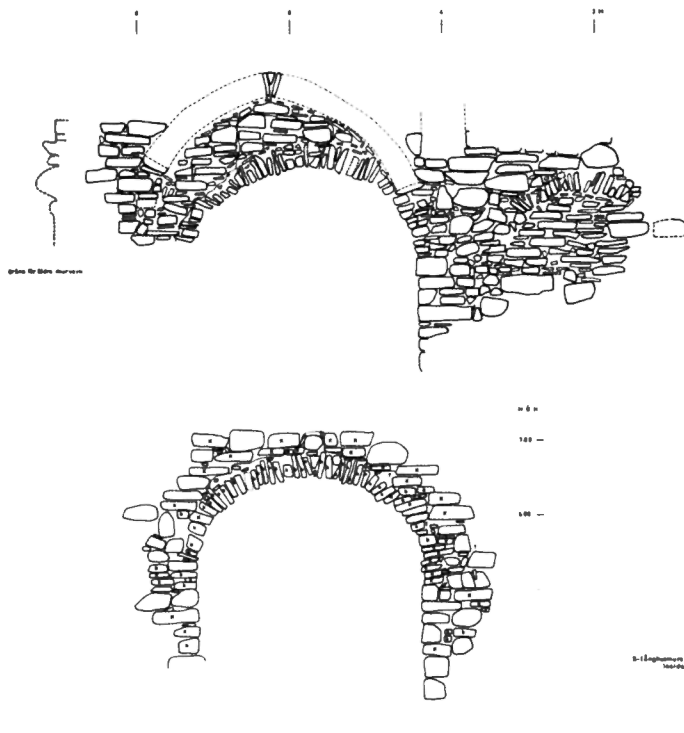

Fig 31 a-b. Triumfbågen med omgivande murverk, östra och västra sidan, skala 1:100. Uppm S-C Lundberg 1979. Efter S-C Lundberg 1984.

East and west sides of the chancel arch with surrounding masonry.

Fig 32. Kapellruinen från norr. Foto G Malm 1979, ATA.

Chapel ruins from the north.

Fig 33. Kapellruinen från nordöst med svaga spår av korets sidomurar. Foto R Hintze 1980.

Chapel ruins from the north-east.

Marken utmed murarna är över allt förhöjd av gräsöverväxta rasmassor och jord. – Grunden under sakristian och på andra håll består av en nedgrävd kallmur, medan somliga delar av dagmuren vilar direkt på marken. Grundens utseende varierar, beroende på underlaget, och bildar en ca 40 cm bred sula på utsidan. Byggnadslagret varierar i tjocklek mellan 0,04 och 0,2 m.

Byggnadsmaterialet är kalksten och en myckenhet gråsten (marksten) i skalmurar kring en fyllning av kalkbruk, småsten och stenskröt. Murverket består till ca 75 % av marksten utom i långhusets gavelrösten, där brun kalksten har dominerat. Ahlqvist såg även »en och annan tegelsten« i murverket (Ahlqvist 2:1, s 184), men utöver rester av takpannor har tegel inte framkommit vid de senaste undersökningarna. Både kalkstenen och gråstenen är omväxlande obearbetad, tuktad eller huggen, och var ursprungligen fogad med kalkbruk. Sakristians

murverk och triumfbågens vederlagsmurar är, liksom gavelröstena, mer omsorgsfullt utförda än koret och långhuset i övrigt. Förbandet är överallt oregelbundet, skiftgångarna ojämna och fogarna uppkilade med stenflis och skärvor. Johnny Roosval observerade 1908 (se not 17)

bomhåll efter byggnadsställningar på insidan av västgaveln (fig 46). Äldre bilder antyder att sådana tidigare även funnits på den bevarade östra långhusgaveln (fig 47). I några murpartier är de synliga delarna ovanför grundmurarna huvudsakligen tillkomna 1929 och 1979–1980, dels som försträvning, dels för att markera byggnadens form och hägn mot betesdjur. Det gäller korets murar och en del av långhusets östra mur, från sydöstra hörnet och ca 2 m inåt, samt hela långhusets södra mur utom ett mindre

parti öster om sydportalen. Dessutom gäller det hela långhusets västra mur samt övre delarna av sakristians nordmur och närmast anslutande del av norra långhusmuren (jfr t ex fig 33 och 43 samt fig 65 och 66). I dag synliga murfogar och avtäckningar av cementhaltigt bruk eller kalkbruk är från 1917, senast förnyade 2007.

Murarna är 1,0–1,1 m breda, utom korets östra mur, som endast är 0,8 m bred. De är bevarade mestadels från knappt 1 m till 3 m höjd över den ursprungliga golvnivån,

Fig 34. Långhusets inre mot öster. Foto R Hintze 1980.

Nave interior facing east.

som låg ca 0,5-0,7 m under nuvarande marknivån i triumfbågens mitt. Långhusets östgavel är bevarad till nästan full höjd. Gavelröstets tjocklek avtar något uppåt med svaga indrag på murverkets västra sida ca 3 och ca 5 m ovanför triumfbågens högsta punkt (fig 32). Västgaveln tycks inte ha tunnats av på samma sätt (fig 42). Sträckmurarnas ursprungliga höjd kan beräknas till ca 3,5-4 m, genom att man följer gavelns röstekanter snett nedåt. Då hamnar man ungefär i jämnhöjd med det 1929

rekonstruerade murpartiet i långhusets sydöstra hörn. Taknocken bör ha legat 12,5-13 m över golvet. Korets sidomurar har ursprungligen sannolikt varit ca 0,5 m lägre än långhusets, att döma av – påfallande svaga – spår av brottytor på den kvarstående långhusgavelns östra sida. När långhusets västgavel störtade ned 1914 vid en höststorm var stora partier bortbrutna nedtill, men upptill var den bättre bevarad än östgaveln (fig 44-46). Delar av rasmassorna ligger ännu orubbade innanför gaveln.

Fig 35. Långhusets och korets inre mot nordöst. I bakgrunden Kapelluddens fyr. Foto R Hintze 1980.

Nave and chancel interior facing north-east. Kapelludden lighthouse in the background.

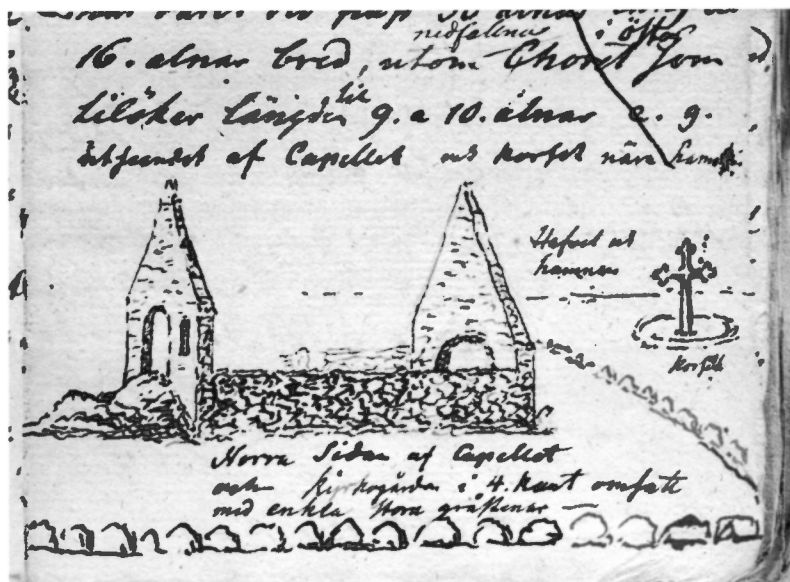
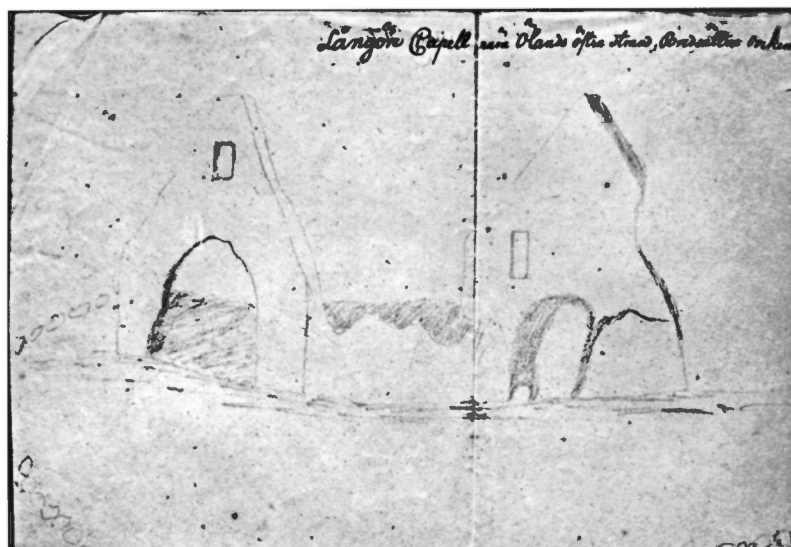

Fig 36. Kapellruinen och stenkors från nordöst. Teckning av C G Hilfeing 1800. Det Kongel Bibli, Köpenhamn. Foto ATA.

Chapel ruins and stone cross from the north-east. Drawing 1800.

Fig 37. Kapellruinen från sydväst ca 1820. Teckning av J Wallman, NordM.

Chapel ruins from the south-west. Drawing c 1820.

Exteriören har varit putsad och vitkalkad, att döma av nedfallna putsstycken. Omfattningar till portaler och fönster är överallt bortbrutna. Av ursprungliga hörnkedjor återstår troligen några skift i sakristians nordöstra hörn och långhusets nordvästra hörn. Den senare hörnkedjan var relativt väl bibehållen före 1914 (fig 41). Inget tyder på att de var huggna (jfr triumfbågen).

Ingångar och fönster

Kapellet har haft två ingångar, en i sydfasaden ca 9 m från sydvästra hörnet, en mitt i västfasaden (fig 28). Res-

terna frilades 1979 och läget markerades i murverket. Den södra, som varken har kvar tröskel eller omfattning, avtecknar sig i dag som en 2 m bred öppning. I inner-smygen påträffades en stor kalkstenshäll, 1,2 m bred och 0,10–0,15 m tjock (fig 48). Dess längd är okänd. Det enda, som återstår av västportalen, är tröskelstenen av kalksten, 1,83 m lång och spräckt på mitten (fig 49). Stenen uppgavs 1979 vara 0,10–0,13 m tjock. Huruvida uppgiften gäller höjden eller bredden, har inte gått att kontrollera. Tröskelns längd bör vara något större än gångöppningens bredd då portalens poster rimligen har vilat på tröskeln. En stor hålighet i västgaveln på äldre avbild-

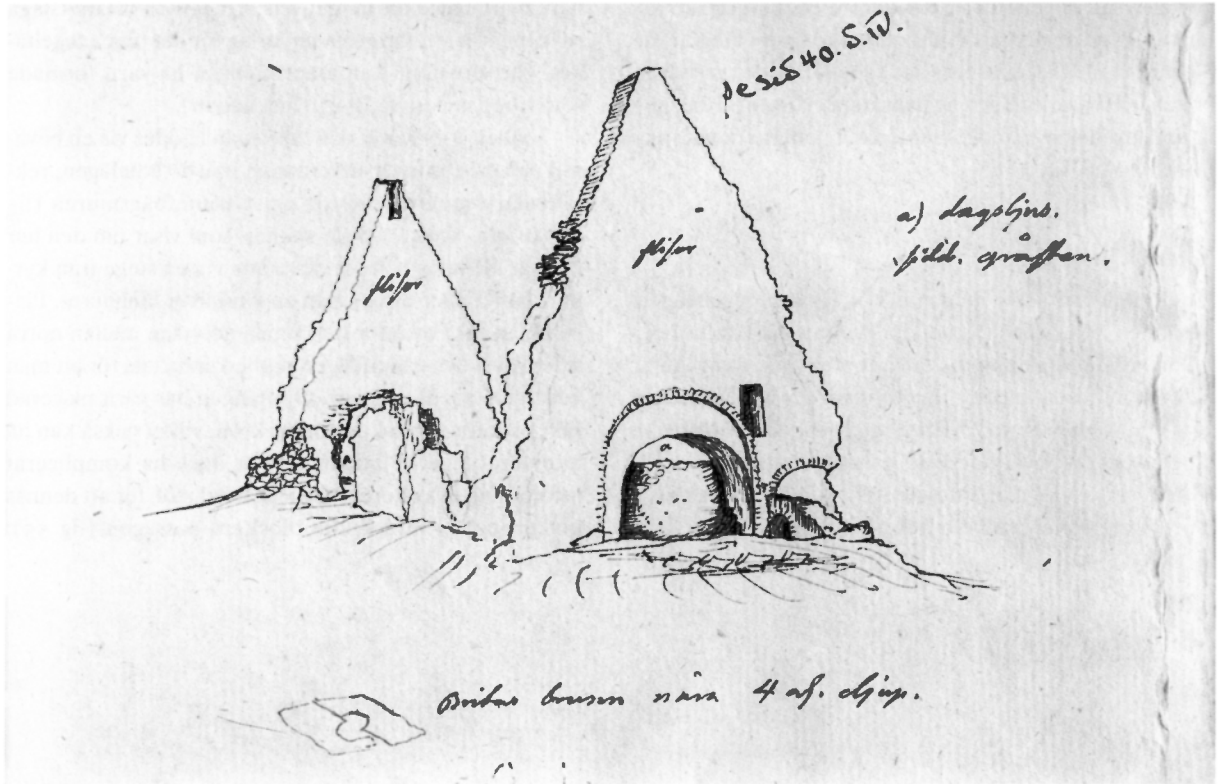
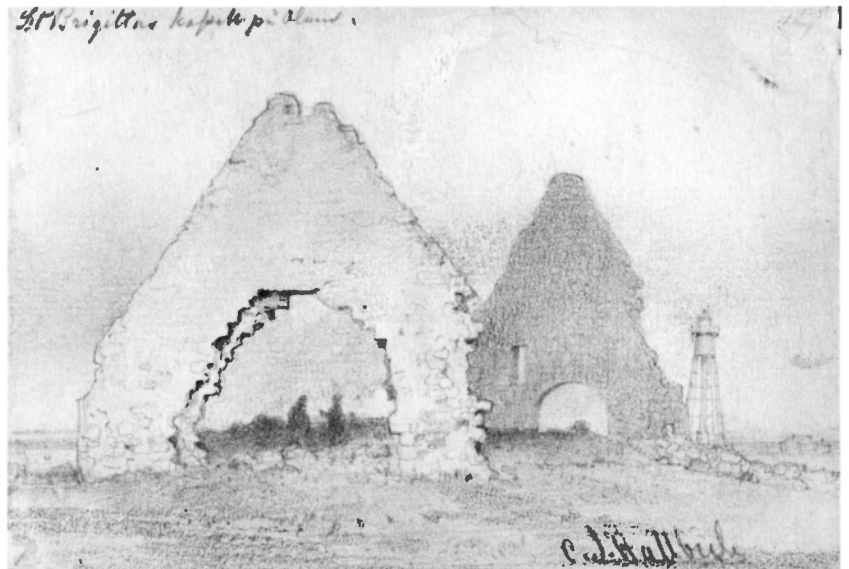

Fig 38. Kapellruinen och brunnen från sydöst 1823. Teckning av N I Löfgren, ATA. Foto A Billow, ATA.

Chapel ruins and well from the south-east. Drawing 1823.

Fig 39. Kapellruinen från sydväst 1872–1875. Teckning av C S Hallbeck (jfr fig 60), ATA.

Chapel ruins from the south-west. Drawing 1872–1875 (cf fig 60).

ningar visar läget för västportalen samt torde också antyda befintligheten av en öppning ovanför denna (se nedan Byggn hist).

Enligt Rannsakingars mycket kortfattade beskrivning omkring 1667 (1992, s 19–20) hade kapellet »4

fenster hohl på södra Sidan«. Rimligen tillhörde minst ett av dem koret, som även hade ett fönster mot öster. Glasskärvor från det senare påträffades bakom altaret 1979. Hur långhusets sydfönster var placerade, kan vi bara spekulera om. Med tanke på att den södra långhus-

portalen satt ungefär mitt i fasaden, är det naturligare att tänka sig, att det endast fanns två sydfönster i långhuset. Så har också Rhezelius tecknat kapellet, både i resedagboken och i renritningen av densamma (fig 20). Rhezelius detaljtrohet är väl dokumenterad. (Jämför rekonstruktionen fig 53–54.)

Yttertak och vind

Yttertaken var täckta med munk- och nunnetegel, lagda på öppen läkt och rikligt understrukna med kalkbruk. Av bevarade tegelpannor är munktegeln 44 cm långa och 11 cm breda, medan nunnorna är 47 cm långa och 10,5 cm breda (fig 50).⁵⁴ Ett högst sadeltak har täckt långhuset. Nockvinkeln var ganska spetsig, ca 75°. Korets takresning kan inte fastställas – avtryck saknas i murverket – men vinkeln har antagligen inte ha varit

nämnvärt lägre än långhusets. Kapellens relativt låga sträckmurar var lämpliga underlag för det tunga tegeltaket. Gavelröstena kan ursprungligen ha varit formade som trappgavlar (se Byggn hist nedan).

Vinden över koret och sakristian nåddes via en bevarad och ca 4 m över ursprunglig golvnivå belägen, rektangulär öppning, 160×60 cm, i triumfbågsmuren (fig 28–30, 33, 35 m fl). Spår saknas, som visar om den har kunnat tillslutas och om den nåtts via en stege från kyrkorummet eller direkt från en vind över långhuset. Placeringen rakt ovanför den smala golvytan mellan norra sidoaltaret och triumfbågen skulle kunna tala för att man velat ge plats åt en stege. Öppningen har varit placerad rakt ovanför norra kormurens krön, vilket också kan ha motiverat läget. Placeringen bör dock ha komplicerat utformningen av korets västligaste takstol, för att dennas norra högben inte skulle blockera passagen (fig 55);

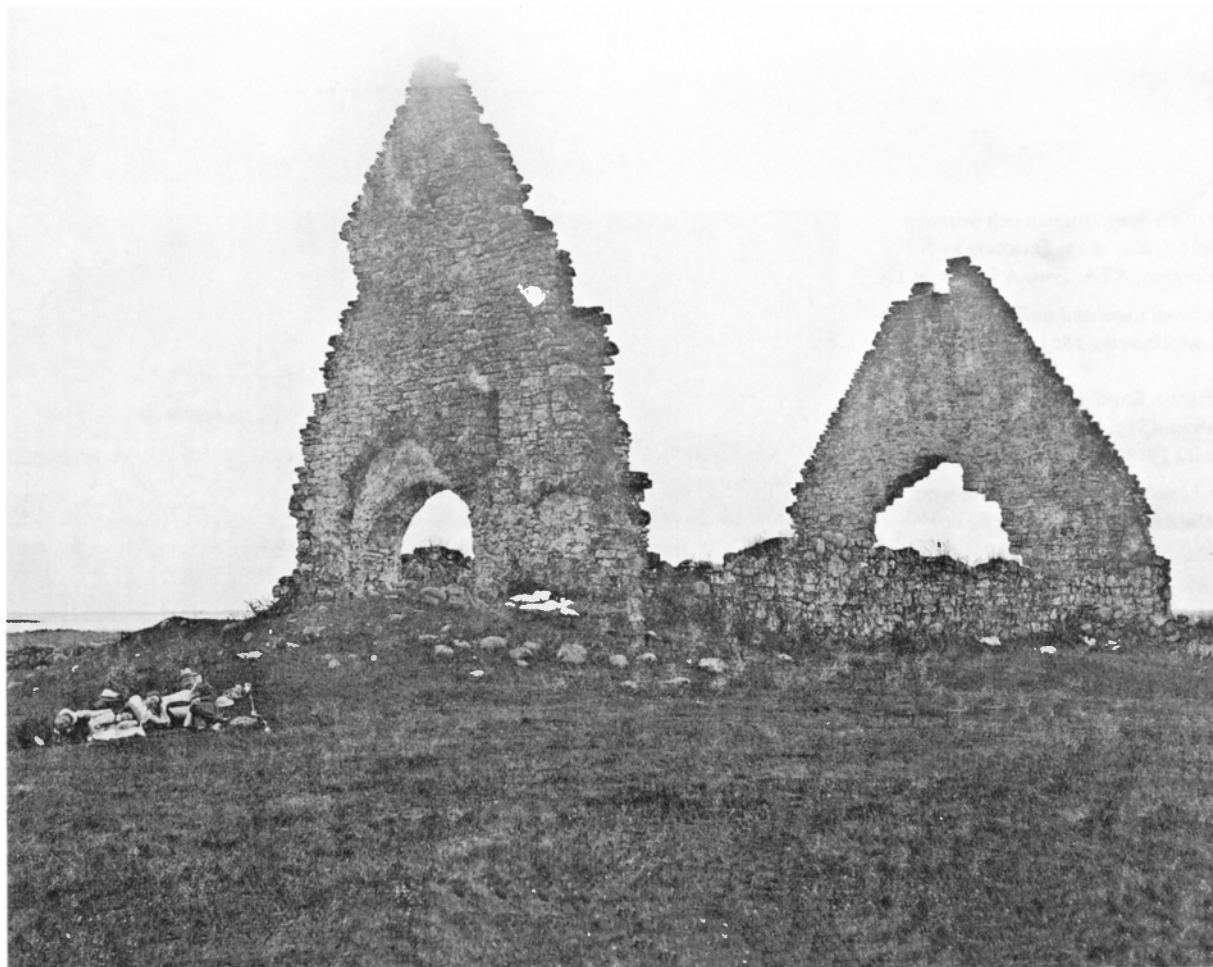

Fig 40. Kapellruinen från nordöst ca 1900 (jfr fig 26). Foto i ATA.

Chapel ruins from the north-east, c 1900.

takvinkeln på koret kan därför inte ha varit mycket lägre än på långhuset. Öppningens läge talar även för att sakristian haft ett åt norr sluttande pulpettak.

Högst upp i västgavelns röste fanns en smal, rektangulär öppning, vars omfattning var intakt ännu 1820 (fig

37, 38). Smygen tycks ha varit rak, bredden uppskattningsvis ca 0,5 m. Av foton före 1914 framgår att den hade en tunn, utskjutande stenskiva som solbänk (fig 41, 44). Om gluggen och om en eventuell långhusvind med lastport, se vidare Byggn hist.

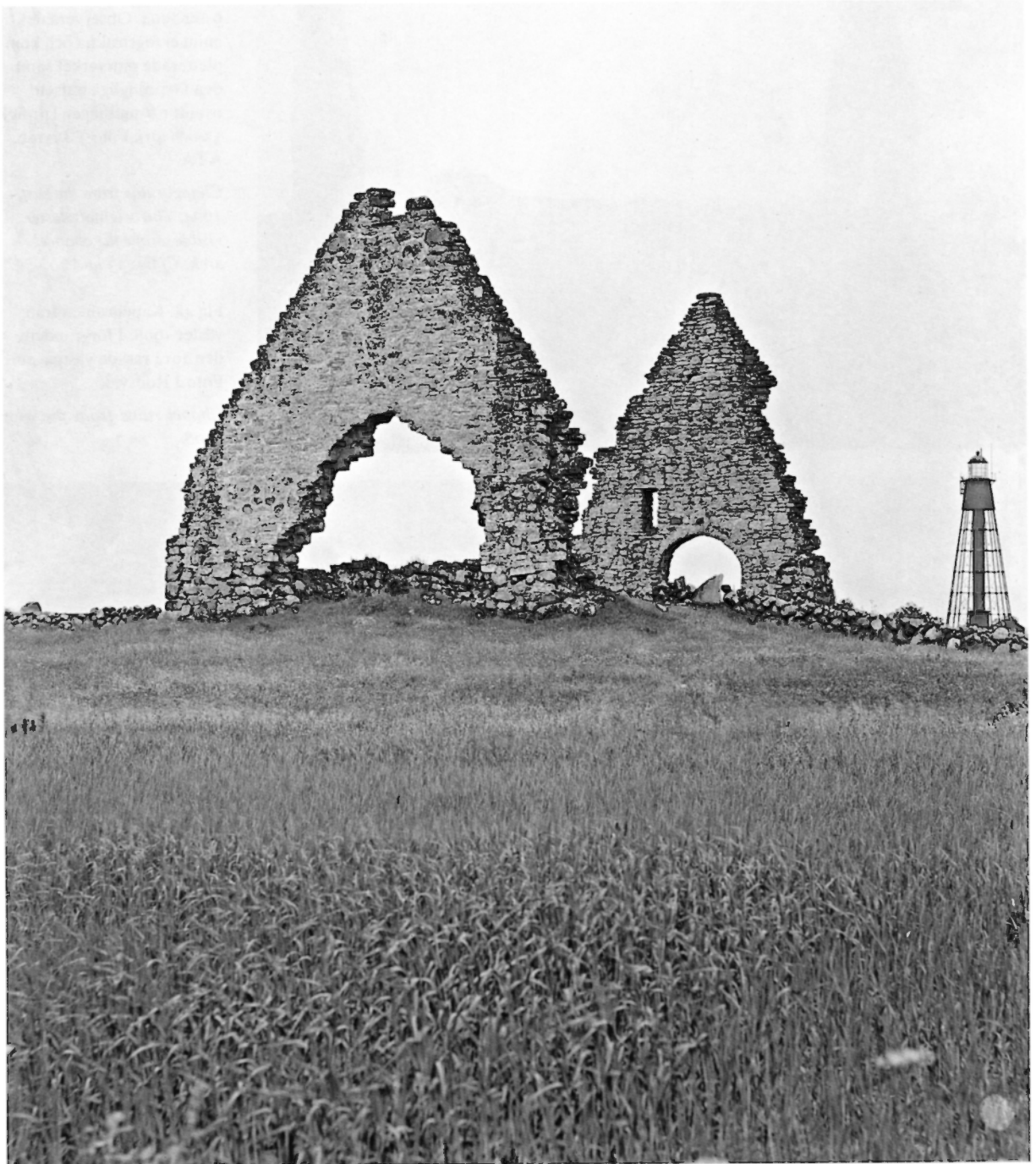

Fig 41. Kapellruinen från sydväst 1904 (jfr fig 25). Foto T J Arne, ATA.

Chapel ruins from the south-west, 1904.

Fig 42. Kapellruinen från söder 1904. Foto T J Arne, ATA.

Chapel ruins from the south, 1904.

Fig 43. Kapellruinen från öster 1904. Observera det ännu ej fogstrukna och kompletterade murverket samt den ursprungliga putsen ovanför triumfbågen (jfr fig 33 och 40). Foto T J Arne, ATA.

Chapel ruins from the east, 1904. The original plaster visible above the chancel arch. Cf figs 33 and 40.

Fig 44. Kapellruinen från väster 1908. I förgrunden den 1914 rasade västgaveln. Foto J Roosval.

Chapel ruins from the west, 1908.

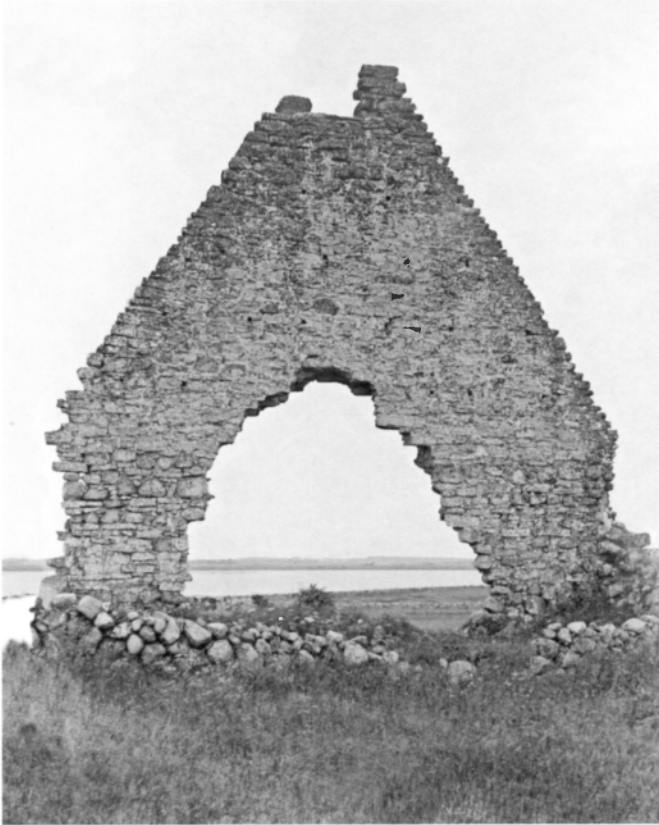

Fig 45. Den 1914 nedrasade västgaveln från öster. I förgrunden en 1929 borttagen sentida gårdsgårdsmur. Foto T J Arne 1904, ATA.

The west gable from the east prior to its collapse in 1914. In the foreground a recent field wall, removed in 1929.

Interiör

Golven av kalkstensflisor, som påträffades 1979, var lagda i sand och små kullerstenar. Få låg kvar i ursprungligt läge. En viktig iakttagelse gjorde Sofi-Charlott Lundberg: »Ingen av golvstenarna var speciellt sliten« (1984, s 12). Stenarna som låg i koret var dels »rektangulära med parallellhuggen yta«, dels råbrutna, oregelbundet formade stenar (fig 51).

Långhusets golv låg 2,9 m ö h. Dess golvstenar bestod vid rummets mitt av rektangulära, endast 5 cm tjocka, röda och grå kalkstenshällar, medan de som låg i långhusets sydöstra hörn hade oregelbunden form, men var 15 cm tjocka. – Korgolvet låg 12 cm högre än långhusgolvet, men var golvnivån ändrades mellan kor och långhus har inte gått att fastställa (S-C Lundberg 1984, s 12).

Väggarnas insidor var putsade och vitkalkade, av putsrester att döma. – Den ca 3 m breda och ursprungli-

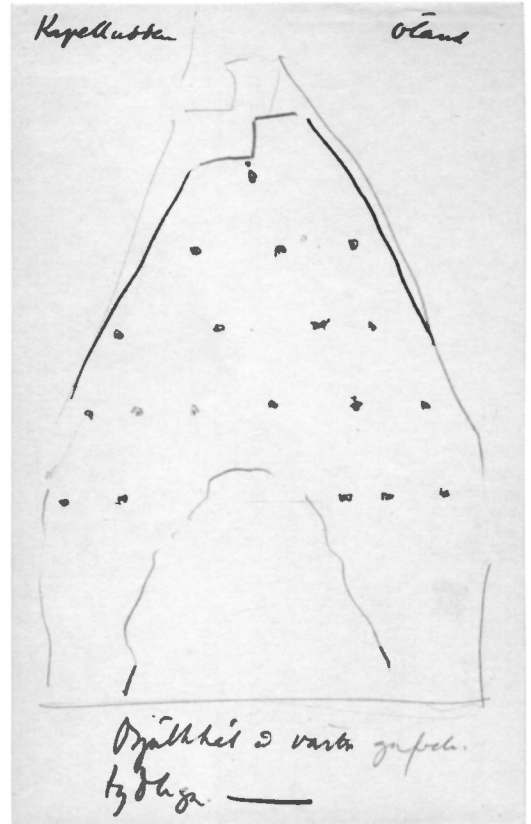

Fig 46. Den 1914 nedrasade västgaveln från öster. Bommålen efter byggnadsställningarna markerade. Teckning av J Roosval 1908.

The west gable from the east prior to its collapse in 1914. Drawing 1908 showing the original scaffolding holes.

gen ca 3,5 m höga triumfbågen är rundbågig, men något oregelbunden (fig 29–31, 35, 44; se vidare Byggn hist). Bågöppningen saknar finhuggna hörnedjor och omfattningen tycks ha varit putsad, enligt på äldre bilder synliga putsrester (fig 40, 43). – Omedelbart intill triumfbågmuren blottlades 1979 nedre delen av en 70 cm bred öppning med rak smyg som förbundit koret med sakristian (fig 52). N I Löfgrens teckning visar att den haft rundbågigt krön (fig 38).

Rester av korets och sakristians valv skjuter ut, som mest 80 cm, ur gavelns mot öster vända murliv. Koret har haft ett tunnvalv med lätt spetsig form, sakristian ett något flackare tunnvalv (fig 30, 33, 43). – Inga spår i murverket eller andra lämningar finns från långhusets inre övertäckning, varför murade valv här kan utslutas.

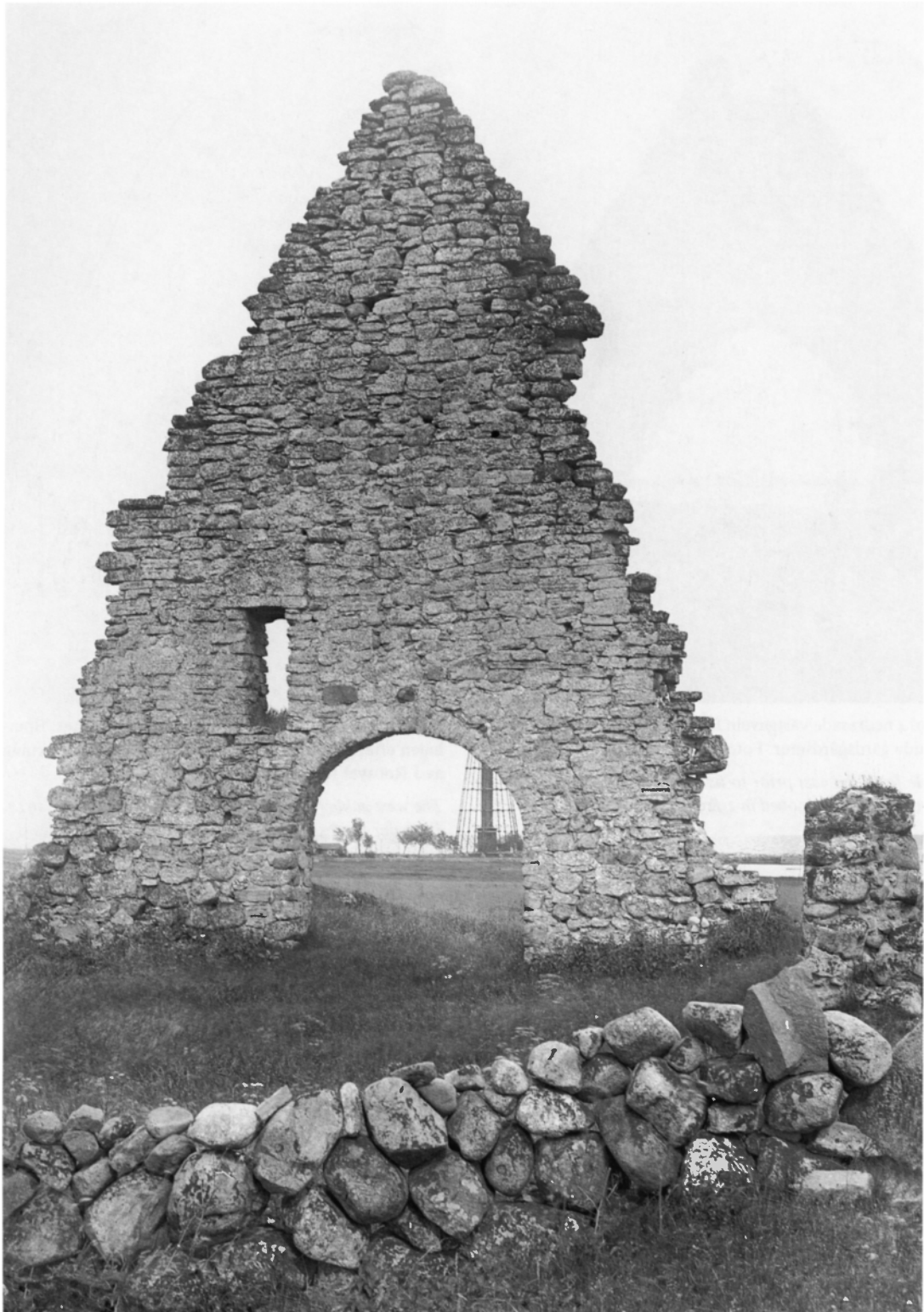

Fig 47. Östgaveln från sydväst 1904. Observera det ännu ej fogstrukna och kompletterade murverket (jfr fig 35 och 63). Foto T J Arne, ATA.

Eastern gable from the south-west, 1904. Cf figs 35 and 63.

Byggnadshistoria

Med tanke på linköpingsbiskopens godsinnehav i Bred-sättra så tidigt som 1178, är det rimligt att tänka sig, att det redan då fanns ett kapell av trä eller sten vid Brigidas källa och den sedan länge viktiga hamnen vid Skedstad-viken, men om detta vet vi ingenting. Kapellbyggnaden har föregåtts av en äldre, profan bostadsbebyggelse på samma plats.

Fig 48. Ovan. Muröppning för den tidigare sydportalen, sedd från söder under utgrävning. Omfattningen och tröskelstenen var bortbrutna, men innersmygens kalkstenshäll låg kvar på ursprunglig plats. Foto S-C Lundberg 1979, ATA.

Wall opening of the earlier south doorway during excavation, viewed from the south. The limestone slab of the inner splay was still in its original position.

Fig 49. Ovan t h. Västportalens tröskelsten, bevarad i ursprungligt läge. Sedd från väster under utgrävning. Foto S-C Lundberg 1979, ATA.

West doorway threshold stone preserved in its original position, viewed from the west, during excavation.

Fig 50. T h. Tegelpannor från yttertakets i rekonstruerad uppläggning. Påträffade nedplockade, lagda i staplar. Foto R Boström 1979.

Brick tiles from the outer roof, reassembled into their original positions. Found taken down and stacked in a pile inside the chapel.

Det nu som ruin bevarade kapellet är den äldsta kända kyrkobyggnaden på platsen. Att det varit en alltigenom homogen byggnad, utlagd på ett och samma byggnadslager, kunde bekräftas genom utgrävningarna 1978 och 1979 och muranalysen vid restaureringen 1979–1980.⁵⁵

William Anderson på sin tid ansåg också, att kapellet hade blivit uppfört under en enda byggnadsperiod, men

Fig 51. Korgolvet mot öster under utgrävning med altarets nedre del och dess trampsten synliga. Foto S-C Lundberg 1979.

Chancel floor facing east during excavation, showing the lower part of the altar and its step.

Fig 52. Sakristians ingång från koret, sedd mot nordöst under utgrävning. Foto R Boström 1979.

Sacristy entrance from the chancel, viewed facing north-east during excavation.

att det med tanke på långhusets bredd kunde ha varit tvåskeppigt välv (1936, s 16). Andreas Lindblom, å andra sidan, som medförde Andersons SvK-manuskript vid sitt besök i Sikavarp 1954, utgick i stället från en teori, att kapellet hade blivit utvidgat för att rymma pilgrimer sedan Birgittakulten hade knutits till kapellet. Koret skulle enligt Lindblom tidigare ha hört till ett äldre och mindre långhus (1955, s 60). Någon utgrävning hade han dock inte företagit (R Boström 1997a, s 35). Koret, långhuset och sakristian ligger därtill i förband och murverket visar varken stötfogar eller spår av valv över långhuset. Inte heller framkom rester av mittstöd eller nedrasade valv i långhuset vid grävningarna 1979 (S-C Lundberg 1984, s 19).

De byggnadsetapper som murverket i S:ta Brita avspeglar är sannolikt enbart kortare uppehåll av byggnadstekniska skäl. Först restes den på gråstensblock rika nederdelen, upp till ca 2 m över markytan eller möjligen upp till i nivå med sträckmurarnas krön. Med tanke på myckenheten marksten i murverket, är det viktigt att framhålla, att det rått brist på brytbar kalksten i området. Sedan slogs triumfbågen, gjuten samtidigt med korets och sakristians valv, och gavelröstena restes. Förmodligen tillkom nu portaler och fönster. Att triumfbågen är något oregelbunden, har Lundberg och Schulze tolkat

som om den skulle ha blivit utvidgad åt söder (S-C Lundberg 1984, s 14, 24 f). Jag har själv tidigare föreställt mig detsamma, men har efter ytterligare undersökningar kommit fram till, att triumfbågen är oförändrad. Bågens slagning har likheter med spåren av korets och sakristians valv, vilket också talar för att de varit samtida. Betraktad från långhuset ligger den något så när i centrum, medan den sedd från koret ligger skevt, beroende på sakristians placering (fig 28–31). Att öppningens mitt ursprungligen varit ännu mer förskjutet åt norr är inte rimligt.

Kapellet var på sin tid en av de största stenkyrkorna i Sverige (se fig 6). Det uppseendeväckande rymliga långhuset har en inre areal av 204 kvm, nästan tre gånger större än Bredsättra medeltida sockenkyrka. Kapellet var också, jämte Glömminge kyrka och möjligen något av de ännu ej undersökta kapellen, den enda homogent tillkomna och senare inte om- eller tillbyggda tidigmedeltida kärnkyrkan på Öland. De övriga tillkom antingen i etapper eller genomgick flera förändringar redan under tidig medeltid.⁵⁶

Utifrån uppgifterna ovan (Byggnadsbeskrivning) och jämförelser med andra ölandskyrkor är det till stora delar möjligt att rekonstruera kapellets utformning (fig 53–57). Alla ursprungliga muröppningar, utom ingången

Fig 53. Försök till rekonstruktion av kapellets sydfasad. Möjligen fanns även en takryttare (jfr fig 8). Skala 1:300. R Boström 2003.

Attempted reconstruction of the southern facade of the chapel. A ridge turret might have been included (cf fig 8).

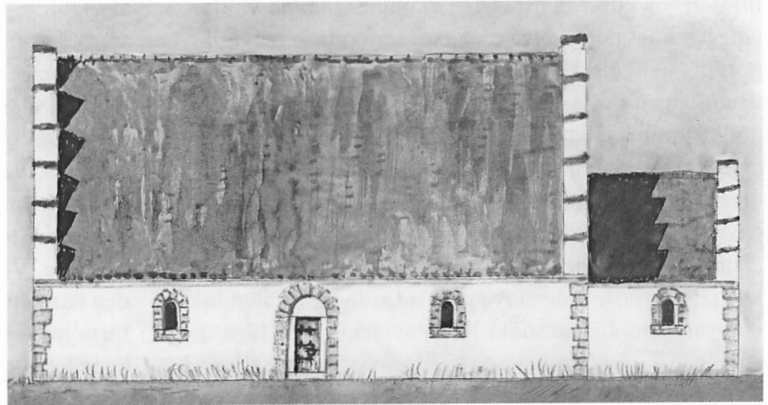

Fig 54. Försök till rekonstruktion av kapellet. Längdsektion mot söder. Skala 1:300. J Lindblad 2010 efter anvisning av R Boström.

Attempted reconstruction of the chapel. Longitudinal section facing south.

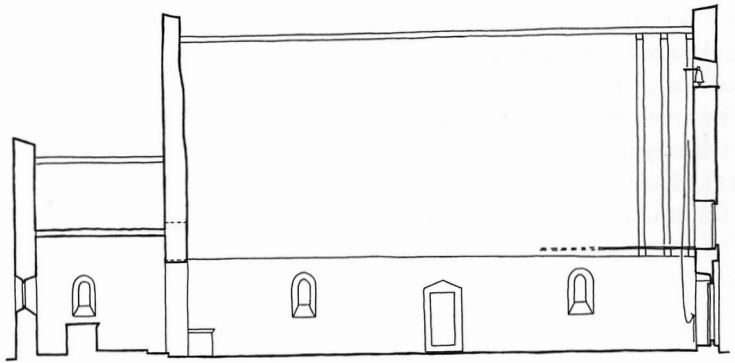

Fig 55. Försök till rekonstruktion av korets och sakristians yttertak. Sektion mot väster. Takstolens form och trappgavelns tinnar är hypotetiska. Skala 1:300. J Lindblad 2010.

Attempted reconstruction of outer roof of chancel and sacristy. Section facing west. The form of the roof trusses and the stepped gable form is hypothetical but based on arguments explained in the main text.

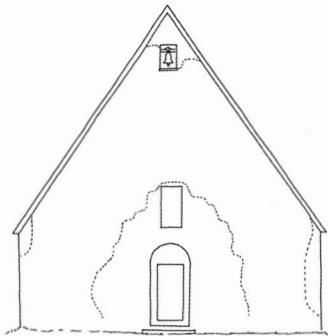

Fig 56. Försök till rekonstruktion av takkonstruktionen i anslutning till triumfbågmuren. Sektion mot öster. Takstolens form är hypotetisk. Skala 1:300. J Lindblad 2010.

Attempted reconstruction of roof assembly at chancel-arch wall. Section facing east. The form of the roof trusses is hypothetical but based on arguments explained in the main text.

Fig 57. Försök till rekonstruktion av västgaveln, alternativt utan trappgavlar. Portalens läge är känt, men dess utformning är hypotetisk liksom att gaveln haft en lastport och att öppningen högst upp använts som klockglugg. Streckad linje anger murverkets utsträckning omkring 1900. Skala 1:300. J Lindblad 2010.

Attempted reconstruction of the west gable, with and without a stepped profile. Position of doorway is known but its shape is hypothetical as are the existence of a hoisting hatch and that the uppermost aperture was used for a bell. See main text for explanation. Dotted line indicates the extent of the masonry c 1900.

till den för koret och sakristian gemensamma vinden, gluggen högt upp i väster och den förmodade magasinsporten (se nedan) bör ha varit rundbågiga, i likhet med triumfbågen och sakristieingången. Portalerna var sannolikt uppbyggda på samma sätt som de flesta senromanska ingångar på Öland, t ex Källa södra långhusportal, med vågrätt avslutat tympanon, buret av två sidoposter, vilka i sin tur vilade på tröskelstenen, allt beläget ett eller ett par språng innanför det yttre murlivet (jfr SvK ÖI:4, fig 206). Innersmygarna vidgade sig rymligt inåt och var sannolikt liksom i Källa avtäckta med låga triangelbågar. Omfattningarna kan ha bestått av bearbetad sten, för vilket talar att de plockats bort från ruinen. Men man kan inte utesluta möjligheten, att de liknat triumfbågen och att det ojämna murverket har varit dolt av vitkalkad puts, på vilken portal- och fönsteromfattningar samt även taklister och hörnkedjor har varit målade. Fönstren torde ha haft grunda, smala och relativt små yttersmygar, men mycket höga och vida innersmygar (fig 54), liknande ett ursprungligt fönster i norra korsarmen i Gärdslösa (SvK ÖII:3, fig 58, 63) samt i den tidigare kapellbyggnaden vid långhusets nordsida i Råpplinge (R Boström 1990b, s 76, fig 4, 5).

Bilder från före 1914 visar ett stort hål i västgaveln, som sannolikt uppstått när västportalens omfattning brutits bort (fig 39–46). Öppningens stora bredd kan förklaras genom att man genom åren fortsatt att hämta sten i det öppna mursåret, medan höjden rimligen avspeglar att det ovanför portalen funnits ytterligare en öppning, som sträckt sig över nivån för sidomurarnas krön. Det är inte uteslutet att ett högt och stort fönster kan ha funnits här, vars omfattning helt rasat ner, men det skulle emellertid i så fall på ett mindre sannolikt sätt ha varit placerat högre än den låga triumfbågens krön och korvalvet. Troligen rör det sig i stället om en magasinsport. Äldre fotos återger nämligen på gavelns insida vad som kan tolkas som delar av en omfattning till en bred öppning med rakt krön (fig 40, 45, 54, 57), dvs en lastport, motsvarande den i S:t Knuts västgavel (R Boström 2008, fig 11).

Koret har, liksom sakristian, haft murat tunnvalv. Frånvaron av spår eller förtagningar efter valvsvicklar eller konsoler i rumshörnen talar mot att valvresterna skulle kunna härröra från ett kryssvalv. Av långhusets inre avtäckning saknas varje spår. Detta kan tyda på att långhuset haft öppen takstol (S-C Lundberg 1984, s 11). Takstolen har, i likhet med äldre kända takstolar i kyrkor, troligen varit dubbelt snedstöttad och hade sannolikt dubbla hanbjälkar högst upp och bindbjälkar längst ned. Det är rimligt att tänka sig, att takstolarna vilade på dubbla rem-

stycken. Allt med tanke på den tunga takbeklådningen av tegel. Lastporten i väster talar dock för att kapellet hade något slags våningsindelning. På bindbjälkarna kan ha legat en vågrät panel, som både bildade innertak och golv till en förrådsvind. Långhusets inre skulle då emellertid enbart ha varit knappt 4 m högt, varigenom denna del av kyrkorummet torde ha gett ett tryckt intryck enär bredden var 10 och längden 20 m, medan korets valvhöjd var ca 1 m högre. Vindens östra del bör därtill ha varit mörk, då den ännu stående gaveln saknar spår av ljusglugg. Någon form av skyddande innertak över det man förvarade i kapellet kan ha varit motiverat, då det bör ha varit svårt att hindra vattenläckage genom de understrukna tegeltaken, som genom sin storlek och höga höjd måste ha varit arbetskrävande att underhålla. Samtidigt bör ett så stort träinnertak ha krävt åtskilligt med virke och möjligen ha lämnat fler spår under jord i form av spik m m, än vad som framkom 1978 och 1979.⁵⁷ Möjligen var det enbart kyrkans västra del, bortom den ovanligt långt framdragna sydportalen, som hade vind och användes till magasin, medan den östra delen saknade innertak. Eventuellt kunde den första bindbjälken placeras ett stycke in i rummet så att den varken dolde triumfbågens hjassa eller tröskelstenen i öppningen till korvinden. Öppningen nåddes i sådant fall via en stege mellan triumfbågen och norra sidaltaret, men var ändå delvis dold av bindbjälkarna och inte lika framträdande som nu.

Gavelröstena kan ha varit uppdragna ovanför takfallen och avtrappade, trots att det i dag saknas spår av detta. Undermurade tegeltak och uppdragna gavlar hör nämligen ihop och sådana gavlar med annan form än trappgavlar tycks inte ha varit vanliga i denna del av Skandinavien (se vidare min tolkning av S:t Johannes takform, ovan Ölands medeltida kapell).

Kapellets klocka kan ha hängt i en ställning på västgaveln,⁵⁸ i en takryttare som på S:t Johannes kapell (fig 9) eller i en fristående klockstapel, men av en sådan saknas ännu spår. Takryttare för klockor har på Öland funnits på kyrkorna i Böda, Källa och Egby.⁵⁹ Klockan kan också ha hängt i eller innanför den smala muröppningen högst upp i västgaveln (fig 57; jfr Knapas 1990, s 268 f). För detta talar att öppningen tycks ha haft raka smygar, vilket är lämpligt för klockupphängning, medan en ljusglugg hellre bör ha sneda sidor som reflekterar ljuset, men öppningen rymde endast en mycket liten klocka.

Sannolikt har murhörn och omfattningar i interiören varit dekorerade med kvadermålning, vilket var vanligt omkring mitten av 1200-talet, som exempelvis i Långlöt, Gärdslösa och Resmo.⁶⁰ Det är också tänkbart att bilder

av jungfru Maria, S:ta Katarina av Alexandria, S:ta Brigida och andra andaktsbilder har varit målade direkt på väggen ovanför sidoaltarena, som exempelvis S:ta Margareta i Gärdslösa kyrka (SvK ÖI II:3, fig 96, s 92).

Kapellruinen uppvisar inga spår av att några väsentliga förändringar av byggnaden ägt rum under de århundraden kapellet var i bruk. Det kan dock inte uteslutas att förändringar har skett i de nu försvunna delarna. T ex kan fönster ha förstörats eller yttertakets konstruktion byggts om och den inre avtäckningen över långhuset i detta sammanhang fått annan form. Om kapellet, som ovan antagits, ursprungligen haft trappgavlar, har gavelrösternas väderutsatta avtrappning vid något tillfälle plockats ned sten för sten och rösterna avslutats i nivå med yttertakets. Det sista skulle kunna ha skett vid en istånd-sättning i samband med att Birgittakulten knöts till kapellet under medeltidens slut och altarskåpet sannolikt anskaffades, men sådana utsagor om senare förändringar kan endast bli rena antaganden.

Datering

En första anvisning om kapellets ålder ger lösfynden, bl a fem identifierbara svenska mynt av silver från 1100-1200-talen som påträffats några meter norr om kapellet. Fyndplatsens övriga innehåll (Fernholm 1986, s 29, 32 f samt otr bilaga i ATA) gör det dock svårt att utesluta att mynten är äldre än kapellet. Inne i kapellet har dock bara framkommit mynt från medeltidens senare del (se Kenneth Jonssons Myntfynden från de öländska kapellen nedan). En datering utifrån dessa ger en tillkomsttid som ter sig osannolikt sen av stilistiska skäl och med tanke på det ålderdomliga alnmått som Sölve Göransson visat att kapellet anlagts efter (se Måttanalys nedan). Fortsatta arkeologiska undersökningar, som kan ge fler upplysningar om kapellet, vore mycket angelägna. Det är emellertid mindre utsikter att göra fynd av mynt och andra daterbara föremål i Sikavarp, där ortsbefolkningen i flera hundra år har hämtat byggnadsmaterial, sten och grus, än under golvet i en väl bevakad kyrka, som står under restaurering.

Låt oss nu granska kapellets utformning närmare, för att försöka datera det:

1. Triumfbågens rena halvcirkel anger stilistiskt endast tillkomsten under en lång tidsrymd, från sent 1000-tal (jfr Resmo⁶¹) och fram till mitten av 1200-talet.

2. Omkring 1200 hade i vårt land rakslutna kor blivit vanligare än de med absid, vilka hade varit de mest förekommande under hela 1100-talet. Tidiga kyrkor utan

absid förekommer emellertid liksom sena med absid. Johan Runers teori (2006, s 55), att rakslutna resp absidförsedda kor stod i relation till, vem som ägde prästgården, saknar relevans beträffande S:ta Britas kapell, emedan Katarinagillet rimligen medförde sin egen präst och Sikavarp alltså saknade prästgård.

3. Omkring 1200 genombröt man inte längre de öländska kyrkornas nordsida med portaler och fönster; nordportal efterträddes av centralt placerad västingång.

4. Långhusets östgavel har en spetsig nockvinkel av ca 75°, till skillnad från de tidiga romanska kyrkornas mera trubbiga om 95°–110° (t ex långhuset i Resmo, Långlöt, Bredsättra och Gärdslösa). Korsarmarna i Gärdslösa, som har nockvinklar om ca 82°, är genom ett anslag från Berit Wallenbergs Stiftelse nyligen dendrodaterade av Hans Linderson till 1245 ± 7 (se nedan tillägg t ÖI II:3, s 78–79). Västra långhusgaveln på S:t Knuts kapell vid Gråborg är lika spetsig som östgaveln på S:ta Brita, 75°. S:t Knuts långhus har jag daterat till omkring 1200 eller något senare (se ovan Ölands medeltida kapell).

5. Ursprungliga små sakristior uppträdde i slutet av 1100-talet och under 1200-talets förra hälft vid kyrkor av högre dignitet (R Boström 1971a, s 53–58). Sådana utrymmen erbjöd säkrare förvaring mot både tjuvar och eld för nattvardskärl, monstranser, penningar och andra dyrbarheter samt testamenten, donationsbrev och andra viktiga dokument, än vad järnbeslagna ekstockar och kistor kunde erbjuda. Redan Lunds domkyrka har små celler på ömse sidor om absiden. Den tidiga sakristian i Gärdslösa skulle sannolikt framhäva, att Ölands prost var stationerad där (SvK ÖI II:3, fig 19, 158 A), och de små celler som var utsparade på ömse sidor om absiden i Föra, hade kanske samband med att kyrkan var centrum i det forna Förbo härad (ÖI I:6, fig 448 f, 454, s 568, 580). Andra säkra, men små utrymmen är utsparade i murverket i västtornen i Råpplinge och Vickleby.⁶² Att S:ta Britas kapell behövde en säker sakristia framgår bl a därav, att en betydande mängd silver förvarades i kapellet 1551.

Väger man samman de fem punkterna ovan, blir slutsatsen, att kapellet inte är äldre än från 1200-talet men rimligen uppfördes i början eller förra hälften av 1200-talet och något senare än långhuset till S:t Knut, där den ursprungliga sydportalen hade en motsvarighet på norra sidan. En hitre gräns för dateringen finner vi i S:t Johannes kapell vid Kyrkhamn, som kan dateras till 1200-talets andra hälft eller senare (se ovan Ölands medeltida kapell). Detta hade planformen av en rektangel. Koret framhävdes endast i det inre. Små och tydligt markerade kor, som i S:ta Brita, hör däremot främst till medeltidens

Fig 58. Stenkorset och kapellruinen. Träsnitt av E Hansen i Svenska Familj-Journalen 1875 efter teckning av C S Hallbeck (fig 21). Foto ATA.

The stone cross and chapel ruins. Woodcut 1875, after drawing (fig 21).

tidigare del, före 1200-talets mitt (t ex Bonnier 2008, 137 f, 150).

Sockenkyrkan i Bredsättra tillbyggdes med ett västtorn ca 1207 (se nedan, tillägg t Öl II:4, s 39, spalt 2). Oavsett vem som svarade för kapellbygget, krävde de båda företagen gott om arbetskraft och byggnadsmaterial och skedde knappast samtidigt.

Kapellet som ruin

Det är inte känt när eller varför kapellet övergavs, men troligen skedde det som en följd av reformationstidens kyrkopolitik. Gustav Vasa konfiskerade silvret 1551. Detta måste ha inneburit, att kapellet senast då inte längre kunde användas som gudstjänstlokal.

Snart började kapellet plundras på allt användbart material. Raserandet tycks inledningsvis ha gått systematiskt till väga innan ruinen lämnades åt sitt långsamma förfall. Bearbetad sten från hörn och omfattningar, altarskivor och golvflisor fördes bort, liksom korets och sakristians valvstenar och det dyrbara tegeltaket. 1979 framgrävdes hela munk- och nunnetegel prydligt upptravade inne i koret utmed norra väggen, tydligen i väntan på transport (S-C Lundberg 1984, s 12). Det mesta av tegeltaket var då sedan länge bortfört. Kvar låg i övrigt endast

krossade tegelpannor och bruksklumpar från undermurningen, flera med avtryck av läkten, samt enstaka golvflisor. Taklagets virke hörde naturligtvis också till det mest begärliga. Det är en lockande tanke, att byggnadsmaterialet kan ha kommit till användning i det s k Vasahuset, som Gustav Vasa lät bygga i mitten av 1500-talet, 1 km öster om Borgholms slott. Även för byggnadsarbetena på Kalmar slott krävdes material. Där användes 1557 bl a 122 öländska, medeltida gravstenar i det nya trappornet.⁶³ Vid samma tid revs troligen stenhuset på Bo (se ovan). När Rhezelius besökte Sikavarp 1634, stod kapellet utan tak (fig 20). Varken han eller någon av de tidiga kartritarna har markerat koret, vilket sannolikt revs tidigt, medan långhusgavlarna fungerade som sjömärken och fick stå kvar liksom norra långhusmuren.

Resenärer från senare tid, som Linné 1741 och Johan Wallman ca 1820 (fig 37), ger kortfattade upplysningar om kapellet. Mer information får vi av C G Hilfelings beskrivning och avbildning av kapellet (fig 36) samt av N I Löfgrens teckning⁶⁴ från 1823 (fig 38). – I ett utförligt brev, avsänt från Borgholm 19/9 1868, skrev N B A Rappe (not 15; ATA), att östgaveln behövde stöd och att västgaveln var skadad. För att förekomma att markägarna skulle bryta ned murarna ytterligare hade han vid ett möte med bymännen »dels talat fogligt, dels gisslat

dem« men sedan »lyckats få tag i en 28-årig bonde med förstånd och känsla, som kan predika bättre än jag öfver sådan text«. Enligt Rappe hade kronofogden i orten, d v s J H Eneman, utan resultat fyra till fem år tidigare sökt Överintendentsämbetets stöd för att rädda ruinen, men nu, meddelade Rappe, hade Johan Söderström, ordningsman i Borgholm och »en af de skickligaste män på Öland samt förmodligen wäl känd af Riksantikvarien«, lovat att åta sig »kapellens upphjelpande«, bara han fick anmodan därom. – Fyrmästare Sidéns (Ölands medeltida kapell ovan, not 22) teckning och beskrivning från

1873 (KLM och ATA, Göransson 1980a, s 22) säger inte mer om kapellet än vad vi vet genom andra källor. Han uppfattade vindsöppningen i östgaveln som en uppgång till predikstolen. Ungefär samtidigt målade A T Gellerstedt (not 13) stämningsfulla bilder av kapellet och dess omgivning i samband med fyrbygget (fig 59; Öland 1963, s 140 f). Han publicerade också en bild och beskrivning av ruinen i Ny Illustrerad Tidning 1872. I Svenska Familj-Journalen 1875 beskrev Herman Hofberg⁶⁵ kapellruinen och korset med illustrationer av C S Hallbeck⁶⁶ (fig 58, 60). – Ture Arne dokumenterade

Fig 59. Kapelludden med stenkorset och sjöbodar. Träsnitt av Justus Peterson efter teckning av A T Gellerstedt i Vårt land 1888.

The stone cross and fishing huts. Woodcut 1888.

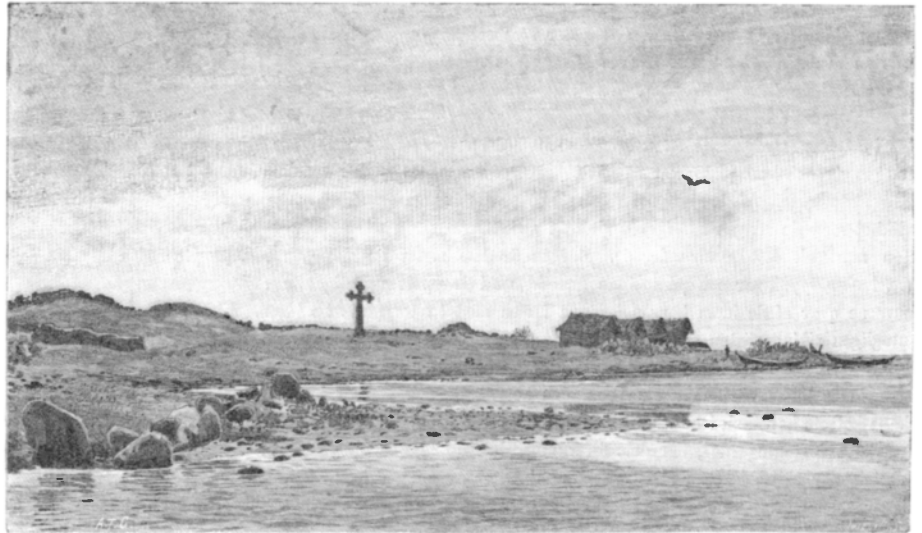

Fig 60. Kapellruinen och fyren. Träsnitt av E Hansen i Svenska Familj-Journalen 1875 efter teckning av C S Hallbeck (fig 39). Foto ATA.

Chapel ruins and lighthouse. Woodcut 1875, after drawing (fig 39).

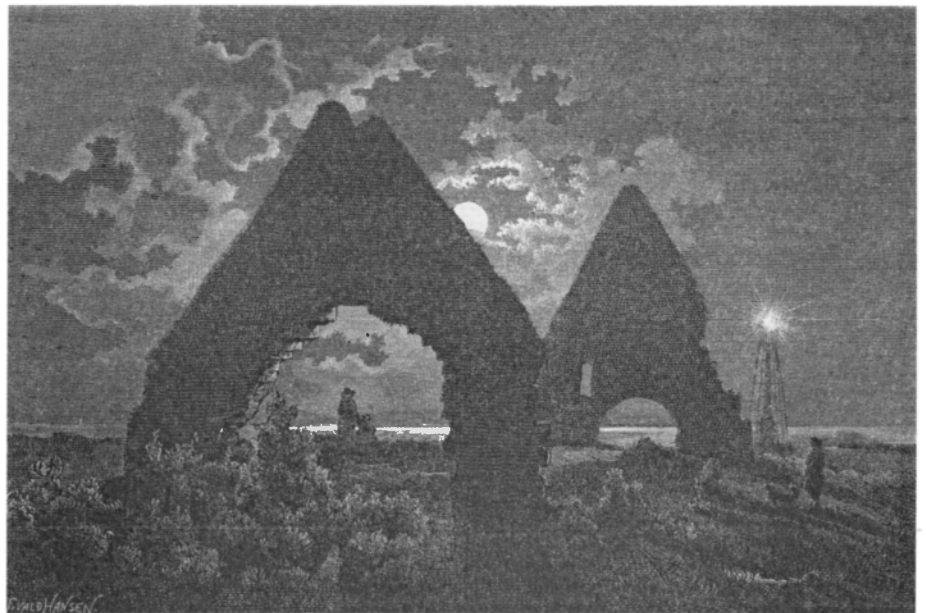

Fig 61a–b. Ruinen strax efter västgavelns ras, sedd från väster och sydöst i januari 1915, varvid »Skakning å kameran uppstod genom den intensiva blåsten« enligt fotografen. Foto Karl Nilsson, ATA.

The ruin just after the west gable had collapsed, viewed from the west and the south-east in January 1915, in powerful wind, causing the camera to shake according to the photographer.

Fig 62. Ruinen från sydöst efter avslutad konservering 1917. De nya fogarna i cement väl synliga. Foto Karl Nilsson, ATA.

The ruin from the south-east after completed restoration in 1917. Note the modern joints in cement.

Fig 63. Ruinen från sydväst efter konserveringen 1929 med rekonstruerat murhorn (jfr fig 41 och 47 samt 25). Buskaget avlägsnat 1979. Foto R Boström 1961, ATA.

The ruin from the south-west after restoration in 1929, reconstructed on right.

Fig 64. Långhusets västparti från nordväst före konserveringen 1980. T v ruinens nordvästra hörn. (Jfr fig 27 och 44.) Foto S-C Lundberg 1979, ATA.

West section of the nave viewed from the north-west, before conservation in 1980. On left, the ruins of the north-west corner.

kapellet vid ett besök, troligen 1904. I sin ingående beskrivning uppgav han bl a att »De tegelbitar, som synas här och hvar, äro ditkomna vid en för få år sedan företagen 'restaurering'.«⁶⁷ Hans många fotografier (fig 41–43, 45, 47) från besöket bekräftar att en mindre reparation nyligen måste ha företagits, åtminstone av triumfbågen, vars norra sida enligt Löfgren 1823 (fig 38) och Rappe 1868 var »svårt skadad« (brev 19/9 1868, ATA). 1908 studerade Johnny Roosval ruinen vid hans och William Andersons besök (fig 45–46, se not 17). Rasmassorna låg då så höga omkring kapellet, att de trodde sig se en absid vid korets östra sida (se not 53).

William Anderson påpekade i SvD 16/4 1911, att kapellet »bör tillses«. Genom hans artikel riktades de berörda myndigheternas blickar mot ruinen. Man kan följa den tröga hanteringen av ärendet i en rad skrivelser i ATA. Ruinen besiktigades 1911 av Anders Roland⁶⁸ samt 1912 av byggmästaren Nils Pettersson i Visby,⁶⁹ vilka båda intygade ruinens betänkliga förfall. Trots beslut om åtgärder hände ingenting.

Drottning Victoria, som ofta gjorde utflykter till Ölands kulturminnen, lät genom Sven Hedin framföra till riksantikvarien, att kapellets västgavel såg fallfärdig ut. Av Hedins brev 18/7 1914 (ATA) framgår det, att drottningen vid sitt besök samma år hade observerat, att den ena av kapellets kvarstående gavlar hade lidit

av något mindre ras efter hennes besök föregående sommar. »Hon undrade om det läte sig göra att befästa gavlarna med järnband eller på något annat sätt öka deras motståndskraft.« Nils Pettersson förberedde skyddsåtgärder, men första världskriget kom emellan och i en svår storm på senhösten samma år störtade västgaveln samman med ett brak, som hördes ända upp till Bredsättra. Rasmassorna ligger till stor del fortfarande kvar.

Efter raset tog Karl Nilsson i Borgholm, under lång tid den ledande yrkesfotografen på Öland, flera bilder av ruinen, bl a fig 61 (skrivelse 25/I 1915, ATA). En konservering skedde 1917 (W Anderson 1936, s 17), varvid mureverket omfogades med cement, under ledning av Nils Pettersson efter ett av honom uppgjort förslag (fig 62).⁷⁰

Redan 5/I 1927 anmälde landsantikvarien Manne Hofrén (Ölands medeltida kapell, not 34) åter skador på kapellet. Martin Olsson (Ölands medeltida kapell, not 35) gjorde en besiktning och föreslog vissa åtgärder, som sedan utfördes av byggnadsfirman Bröderna Olsson i Färjestaden (Ölands medeltida kapell, not 33). Den kvarstående gaveln försträvades genom att anslutande murpartier i koret och långhusets sydöstra och nordöstra hörn återuppmurades ett stycke. Genom viss upprensning och komplettering förtydligades kapellets planform. Material togs från den nedrasade västgaveln och från den sten-

Fig 65. Triumfbågen och långhuset mot väster före konserveringen 1980. Foto H Rehnberg 1973, ATA.

Chancel arch and nave before conservation in 1980, facing west.

Fig 66. Långhusets västparti mot väster under konservering. Ny kallmur markerar läget för västgaveln. Foto H Rehnberg 1980, ATA.

West section of the nave facing west during conservation. New drystone walling marks the position of the west-gable.

gårdsgård som tidigare delat kapellet. Murarna fogades med cementbruk samt avtäcktes med cement och delvis även torv. Arbetet var avslutat i maj 1929 (handl i ATA).

1961 fick jag i uppdrag att dokumentera ruinens skador (38 foton tagna i aug 1961, ATA, fig 63), men av allt att döma skedde ingenting förrän 1979–1980, efter arkeologiska undersökningar, då en konservering utfördes av Skånska Cementgjuteriet efter förslag av ingenjör Lars-Göran Löfström och antikvarie Hans Rehnberg.⁷¹ Murarna omfogades med kalkcementbruk. Buskage och utstickande stenar avlägsnades från västgavelns rasmassor. Låga kallmurar restes i väster och söder där endast

grundmurar återstod och korpartiets yttermurar frilades från rasrester. Läget för portalerna, högaltaret och sidaltarena markerades (fig 64–66). – Ruinen konserverades åter 2007 av NCC Kalmar efter projektering av Fredriksson arkitektkontor i Norrköping genom Mats Fredriksson och Paul Wilund (rapport 23/10 2007, ATA). Nedfallen sten kompletterades, fogar och avtäckningar förnyades i kalkbruk och kalkcementbruk, medan torvavtäckningen slopades. Trätrappor från 1980 ersattes av nya i oljad ek vid de tidigare portalernas platser.⁷²

Under 1900-talet började kapellruinen sommartid tas i bruk för bl a friluftsgudstjänster och vid vigslar.

Måttanalys

Om måtten i S:ta Britas kapell

Av *Sölve Göransson*

I äldre tid var alnen, underarmslängden, och ej foten – märkligt nog – den grundläggande måttenheten i Skandinavien vid mätning av jord och vid måttsättning av byggnader. Det alnmått kallat »Stockholms aln« om 59,4 cm, vilket tillkom som riksmått 1604–1605, hade lånat sin längd av en järnaln hängande på Rydaholms kyrkdörr, som sannolikt var den för Småland bestämda lika-realnen för ett nytt, i hela riket gällande längdmått som påbjudits vid 1400-talets mitt men ej vunnit genomslag.⁷³ Tidigare var alnmåttet hos oss kortare och regionalt något varierande. Vad Öland beträffar, har det visat sig att två olika alnlängder tydligt kan urskiljas vid studiet av åker- och tomtindelningar liksom av byggnadskonstruktioner från forn- och medeltid.

År 1683 antecknades i Kungl Lantrevisionskommisionens protokoll över dess arbete på norra Öland att där använda »jordealenstång« om 6 alnar inte gjorde mera efter Stockholms aln än $5\frac{1}{4}$, varav framgår att »jordalnen« var 52,0 lång (Göransson 1988a, s 35). De många och för Öland utmärkande regelbundna byarnas tomter synes (från ca 1300) genomgående ha varit utmätta med redskap som haft en måttenhet av just denna storlek som bas.⁷⁴ Av intresse härvidlag är att ett gammalt gotländskt alnmått synes ha varit ca 52,1 cm långt.⁷⁵ Den måttöversstämmelse som kunnat påvisas föreliggande mellan södra långhusportalen i Gothems kyrka på Gotland och södra korsarmens portal i Gårdslösa kyrka på Öland, bägge från 1200-talets mitt (jfr nedan, tillägg till ÖI II:3, s 78–79) och tillskrivna byggmästaren Håkan Tanna, är baserad på en måttenhet av denna längd (ca 52,2 cm) och antyder att

detta alnmått kan ha fortplantats till Öland från Gotland under medeltiden (Göransson 1978 i SvK ÖI II:3).

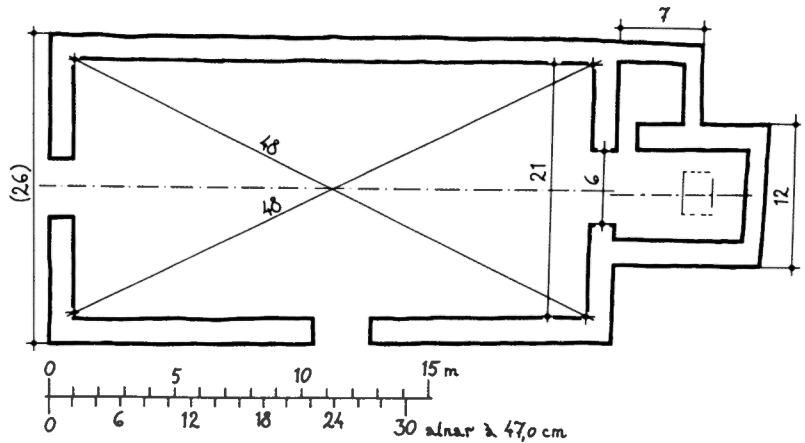
I de nordiska länderna har emellertid i mycket gammal tid alnmåttet haft en »naturlig« längd om 47 till 49 cm, alltså normallängden mellan armbågen och fingerspetsarna.⁷⁶ På Öland synes denna ursprungliga aln ha varit ca 47,0 cm. Den har spårats redan i husgrunder från äldre järnåldern (Hannerberg 1955, s 11 f). Enligt vad jag menar mig ha kunnat konstatera, har planmåttens i Eketorps fornborg varit utsatta med redskap grundade på samma korta alnlängd.⁷⁷ Den korta alnen skymtar också i medeltida tegskiften.

Följande försök till metrologisk tolkning av S:ta Britas kapellbyggnad och dess kyrkogård utgår från uppmätningar av kapellruinen gjorda av G Wirén ca 1980 (fig 28) och den 1961 av K G Petersson upprättade kartan över Kapelluddens fornlämningsområde (ATA; Petersson 1964, bil 2).

Kapellets planbild får anses rätt övertygande avspegla en måttsättning med den »naturliga« alnen om 47,0 cm (fig 67). Diagonalmåtten genom långhusets inre är då 48 alnar (22,56 m). Diagonalerna har sina utgångspunkter i hörnen vid triumfbågsmuren, vilken har en bredd av 21 alnar (9,87 m). Murarnas tjocklek är närmast $2\frac{1}{4}$ aln (1,06 m); om redan den korta alnen varit indelad i kvarter vet vi dock inte. Det förefaller som om långhusets yttre bredd i väster gjorts jämnt 26 alnar (12,22 m), ej $25\frac{1}{2}$. Metoden att sätta ut rumsmått med hjälp av diagonaler som korsar varandra på mitten torde som motiv ha haft det faktum, att den garanterar rätvinklighet.⁷⁸ Diagonal-

Fig 67. Kapellets planmätt, skala 1:300.
Metrologisk tolkning av S Göransson, ren-
ritad av J Lindblad 2004.

*The measurements of the chapel plan.
Metrological interpretation.*

måttet 24 korta alnar återfinns i Egby kyrka och fanns i Långlöts gamla kyrka.⁷⁹ Den dubbla diagonallängden här i kapellet vid Sikavarps hamn understryker dettas betydande dignitet.

Korets yttre bredd är 12 alnar (5,64 m) och dess yttre längd (i norr), inklusive triumfbågsmuren, möjligen 15 alnar. Sakristians yttre längd är 7 alnar (3,29 m). Korets gavelmur och sakristians murar är tunnare än övriga murar, till synes $1\frac{3}{4}$ aln (0,82 m). Triumfbågsöppningen, som anmärkningsvärt nog ej står mitt över koraxeln, är 6 alnar (2,82 m). Norr om öppningen håller triumfbågsmuren i långhuset 7 alnar och söder om denna 8 alnar. Koret synes för övrigt ej vara fullt symmetriskt anslutet till långhuset.

Beträffande öppningsmåttet 6 korta alnar, 2,82 m, kan påpekas att både den södra och den norra portgången i Eketorps borg under dennas folkvandringstida/ven-deltida period (II) hade just detta mått som minsta eller genomsnittliga bredd (Weber 1976, s 100, 102, 108, 157). Och det bevarade medeltida portvalvet i Gråborg har vid

den yttre, smalare mynningen en öppning med precis samma breddmått; även den södra porten i Gråborg torde ha haft denna yttre bredd (Stenberger 1933, s 230 f). Längden 6 alnar ingår som ett basmått i det duodecimala räknesätt som ovan kunnat avläsas i både långhusets och korets måttförhållanden. Det fundamentala sexalners-måttet är dokumenterat också från senare tid. År 1654 antecknar prosten Elavus Olai i Högby, att den mätstång som i urminnes tider varit i bruk i Högby och Gaxhaga byar är 6 jordalnar lång (Göransson 1988a, s 35).

Tolvtalssystemet återkommer också vackert i kyrkogårdens mått. Dennas nedrasade bogårdsmur avbildar en något romboidisk figur med sidor i norr och söder om 67–68 m och i öster och väster om 56–57 m, vilka mått bör tolkas som 144×120 korta alnar (67,68×56,4 m). Samma kyrkogårdsmått återfinns i Egby och måtten 144 och 120 alnar i olika kombinationer också i Föra, Löt och Långlöt liksom vid S:t Knuts kapell vid Gråborg. Den stora kyrkogården i Köping mätte hela 240 alnar av samma slag i öst–västlig led.⁸⁰

Inredning och inventarier

Altare och altarskåp

Lägena för kapellets tre altaren påträffades 1979 (S-C Lundberg 1984, s 11 f) och är sedan dess markerade med stenplattor i marken. Högaltaret stod fritt i koret, 1,2 m från östra väggen och 0,8 m från den norra. Det mätte i norr–söder sannolikt 1,6 till 1,8 m (dess södra del frilades inte) och i öster–väster 1,2 m. Av altaret återstod endast de nedre skiften till ca 25 cm höjd av en omsorgsfullt murad och putsad skalmur av kalksten med finhuggna hörn av sandstenskvadrer. Framför altaret låg ett 8 cm

högt podium, nästan lika brett som altaret var långt, men utskjutande 2 m åt väster. Endast en häll från podiet fanns kvar i ursprungligt läge, av röd kalksten, ca 5 cm tjock.

Två sidoaltaren låg intill triumfbågsmurens mot väster vända sida. Det södra, som låg 1,2 m från södra väggen, mätte 1,6 m i norr–söder och 1 m i öster–väster. Det vilade på en rad gråstenar och var murat av grå- och kalkstenar med en kärna av samma material. På detta låg två bitar av den sönderslagna altarskivan (?) med skrå-

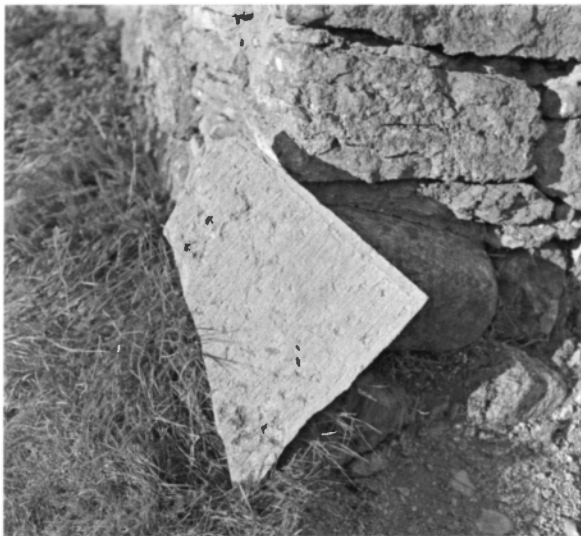

Fig 68. Huggen kalkstenshäll, förmodligen del av södra sidoaltarets altarskiva. Foto R Boström 1979.

Tooled limestone slab, presumably part of the altar slab for the southern side-altar.

huggen yta med kantslag (fig 68). Spår fanns av kalkputs. Framför låg ett 14 cm högt podium, vars södra sida låg i liv med altarets men i övrigt hade okänd storlek. – Av det norra sidoaltaret iakttoogs endast en ljus yta, som avtecknade sig mot den mörka jorden.

På högaltaret har med stor sannolikhet stått det medeltida altarskåp, varav delar nu är uppställda i Bredsättra kyrka (SvK ÖI II:4, fig 1, 36–40). När jag skrev om skåpet 1980 (ÖI II:4, s 44–45), kunde jag inte identifiera det ena kvinnliga helgonet, emedan det saknade attribut. De medeltida bilderna hade nämligen gjorts om 1770 för att passa i en altarupsats. Ovan föreslår jag att bilden skall föreställa S:ta Katarina av Alexandria, som var namnhelgon till S:ta Katarina av Vadstena. Den senare skildras med sina typiska attribut, en lampa i handen och en hjort vid sina fötter. Den förra kan genom sin kroppshållning rekonstrueras med sina försvunna attribut, svärd, vagnshjul och krona. Det hörde till vanligheten under medeltiden, att historiska personer framställdes tillsammans med sina namnhelgon. Orsak till omtolkningen av den ena helgonbilden är att den och bilden av Katarina av Vadstena har samma format, medan Birgitabilden är mindre och har en blygsammare placering i skåpet (fig 69). Detta tyder på, att altarskåpet har tillkommit efter 1489, det år, då den högtidliga skrinläggningen av S:ta Katarina, S:ta Birgittas dotter, ägde rum i Vadstena (Fritz & Elfving 2004), kanske omkring

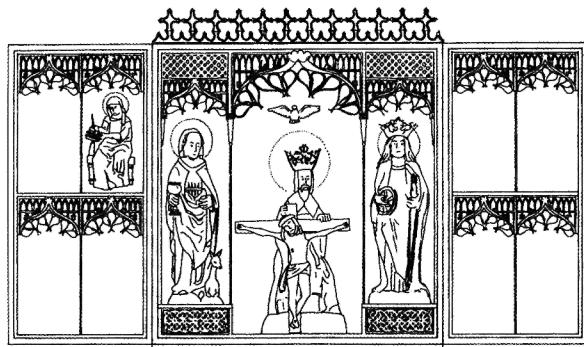

Fig 69. Rekonstruktion av kapellets medeltida altarskåp, varav delar förvaras i Bredsättra kyrka (jfr ÖI II:4, fig 38 ff). Helgonbilden t h, som förlorat sina attribut, har här tolkats som S:ta Katarina av Alexandria. Ritn G Wirén 1980, rev R Boström 2007.

Reconstruction of the chapel's medieval reredos, parts of which are preserved in Bredsättra Church (cf ÖI II:4, fig 38 ff). Female saint on right is missing her attributes but has been interpreted as St Catherine of Alexandria.

1500. Det är tillverkat i Lübeck, emedan bilderna är skurna i ek (Tångeberg 1986, s 143 f). – Senast vid 1500-talets mitt eller senare del, när kapellet övergavs, bör altarskåpet ha förts över till sockenkyrkan.⁸¹

Möjligan är duvan på undersidan av ljudtaket på predikstolen i Bredsättra kyrka (SvK ÖI II:4, s 66, fig 59) övertagen från Nådastolsgruppen i altarskåpet. Detta bör en konservator kunna fastställa. Detta sätt att skildra Treenigheten, med Gud Fader, som håller sin korsfäste Son framför sig, medan den helige Andes duva svävar över deras huvuden, är ett birgittinskt motiv.⁸²

Silver och klockor

Kapellets silver konfiskerades 1551. Enligt Ahlqvists avskrifter ur KA togs detta år »Af Sct Byrgittae Capell vid Sikavarp« följande: »pengr – 6 mark« (= 1,3 kg), »förgyllt Sölff – 7 lod« (= 0,97 hg), »oförgyllt Sölff – 13 lod« (= 1,7 hg; Ahlqvist, Saml I, S 84, p 10, UUB). Olle Källström (1939, s 308) nämner 7 lod förgyllt silver och 1 ½ lödiga mark (= 3,2 hg) oförgyllt silver.⁸³ Det förvarades alltså gott om silver i kapellet 1551, 0,93 hg förgyllt silver och inte mindre än ca 1,6 kg oförgyllt silver (jfr nedan S:ta Margaretas kapell). Det förgyllda silvret rörde sig sannolikt om altarkärl av något slag.

Klockor omtalas inte i arkivalierna. En eller flera sådana bör ha funnits (se Byggn hist ovan) men hade förmodligen avlägsnats före 1551. – Om påträffade mynt, se Myntfynden från de öländska kapellen av Kenneth Jonsson nedan.

Noter

1. Se ovan Ölands medeltida kapell, not 19 (om Rhezelius); 8 (Linné); 13 (Hilfeling); 21 (Ahlqvist); 15 (Löfgren); 14 (Wallman).
2. Text William Anderson, Johnny Roosval, Margareta Beskow Sjöberg, Nils Blomkvist, Ragnhild Boström, Detlev Ellmers, Ragnhild Fernholm, Sölve Göransson, Ulf Erik Hagberg, Marianne Johnson, Andreas Lindblom, Sofi-Charlott Lundberg, K G Petersson och Marie-Louise Sallnäs, se Tryckta källor och litteratur nedan.

TOPOGRAFI OCH FORNLÄMNINGAR

3. Ör = grus-, sand- eller stenrevel; även bank av sand (Hallberg 1985, s 70). Se text Reinius karta 1735.
4. FMR 9:1, 88, 89, 90 och 91, f d 9, 10 och 11.
5. Se vidare Beskow Sjöberg 1977, 1980 i SvK ÖI II:4, s 9 ff, 1987, s 199 ff, 1997).
6. SHM inv nr 2594; Stenberger 1933, s 78; 1958, Abb 21.
7. Fernholm 1986, fig 34; S-C Lundberg 1984, fig 23. Om fisket, se även Göransson 1997, s 117 f.
8. Beskow Sjöberg 1977, passim; 1980 i SvK ÖI II:4, s 11 f samt även 1997, s 9 och 13.
9. Killigs skildring av den gamla stenhanteringen på Öland är värdefull, men han var tydligen ingen geolog (Sölve Göransson och Eva Wilson är mer kvalificerade i ämnet, se text Göransson 1975c, 1987, 2004, Wilson 1983, 1996, och R Boström 2007, s 103 f); han påstod nämligen oriktigt, att de romanska dopfontarna i Alböke och Smedby samt en kolonn med kapital i Segerstad var huggna av öländsk kalksten. Genom förmedling av Sölve Göransson fick jag 1968 kontakt med Erik Åhman (1912–1997) i Uppsala. Han var förste statsgeolog vid SGU och sommarboende på Öland. Under ett par decennier fick jag följa med honom till Ölands kyrkor och fick bl a veta, att minst 27 dopfontar, hela eller fragment, härstammade från Gotland, de flesta av kalksten, ett par av sandsten, vidare två altarskivor, ett kolonnettskaft och en kolonn med kapital. Ett par dopfontar var huggna av småländsk sandsten och en av mellansvensk sten. Åhmans geologiska bestämningar är redovisade i mina kyrkoberskrivningar. Det var på hans uppmaning, som Sölve Göransson, U E Hagberg och jag själv medarbetade i KNS.
10. Fernholm 1986, anläggning A12, fig 19–23, s 22–25, 39 f; Fernholm redogör också för kalkbränningen på Öland, sådan den har skildrats av bl a Linné 1741 och Åhstrand 1768.
11. Rhezelius Fc 2/3. Ahlqvist (2:I, s 186) har troligen missförstått Rhezelius beskrivning och kopplar den samman med »Korsbedningen« (Göransson 1997, s 121).
12. Karta över vårdkasplatser på Öland och fastlandskusten i Kalmarsund, utarbetad av S Göransson 1978, återgiven i Hellberg 1979, s 141, fig 6.

13. *Albert Theodor Gellerstedt* (1836–1914) arbetade 1864–1877 som fyringenjör under Gustaf von Heidenstam. Professor i arkitektur vid KTH 1877–1882, överintendent för ÖIÄ 1897–1904, konstnär och författare samt ledamot av Svenska Akademien. – Schiller 1931; Lundgren, K, 1998, s 17–18, 29–30.
14. Granlund 1961, sp 83, Stoklund 1961, sp 87.
15. N B A Rappe omtalar i brev 19/9 1868 i ATA pågående byggnadsarbeten på »planen utanför den gamla kyrkomuren«, bl a en »hufvudstation« för det nybildade Ölands och Kalmarsunds fiske- och salteribolag »med några symmetriskt lagda byggnader och ett torg framför sig«. – *Nils Bréant Alexander Rappe* (1811–1876), journalist i Stockholm, men boende på många olika platser för att undgå sina fordringsägare (Schöldström 1893, 127 ff)
16. Av N B A Rappes brev 19/9 1868 i ATA framgår att de då var tämligen nyuppförda.

BYGGHERRE OCH SKYDDSHELGON

17. Bror *William Oscar Anderson* (1879–1939), konsthistoriker. Efter skolgång i Karlskrona och ett par års anställning vid Överums bruk försörjde han sig bl a som stationsföreståndare vid Öjkrokens station på Öland 1906–1909. Vid sidan av tjänstgöringen vid Ölands järnväg ägnade han sig åt en mångsidig vetenskaplig produktion, främst behandlade han den tidiga svenska medeltidskonsten. Han sammanträffade med Johnny Roosval 1908, då denne besökte ön för att beskriva dess kyrkor för det topografiska verket Sverige (tr 1917). Per cykel färdades de tillsammans och besåg öns kyrkor. Denna händelse innebar en vändpunkt i William Andersons liv. Han flyttade till Lund och tog först en fil kand 1923, två år senare avlade han fil lic-examen. Med knapp marginal försörjde han sig dels som tidningsman, dels som medarbetare i verket Sveriges Kyrkor (SvK), till vars stab han hört allsedan starten 1912. I SvK är Blekinge kyrkor till största delen författade av honom. Vid hans död förelåg manuskript dels till kyrkor i några Skånehäradar, dels till Öland, vilkas publicering uppskjutits av ekonomiska skäl. De sistnämnda, som utarbetats 1929–1935, överläts 1940 åt Ragnhild Strömbom (-Boström) och utgör stommen i de tryckta Ölandsvolymnerna. Kyrkornas mer eller mindre omfattande restaureringar krävde en omarbetning av manuskripten. SvK:s under några år förbättrade ekonomi möjliggjorde ingående arkivstudier, bättre och mer omfattande bildmaterial samt en utförligare publicering. – Under sin livstid var William Anderson mer känd i USA och Tyskland än i Sverige. Nya generationer av svenska konsthistoriker har emellertid, glädjande nog »upptäckt« denne begåvade och mångsidige forskare. –

- Matrikel 1908, s 107. – Roosval 1939, s 50 ff. – En utförlig bibliografi har sammanställts av E C Tempelman 1942 i *Konsthistorisk Tidskrift* s 123–126.
18. Ellmers 1983, s 63, not 43 (se Ölands medeltida kapell ovan). Omkring 1978 besökte Detlev Ellmers platsen tillsammans med Ulf Erik Hagberg.
  19. *Landhöjningen* är inte så stor för Ölands norra del. Iso-basen för 1 mm landhöjning per år lägges numera över Böda ungefär, vilket innebär att havsytan där vid 1200-talets början skulle legat ca 8 dm högre än nu. Då man räknar med att södra Öland rent av ej alls påverkats av landhöjning, kan havsytan vid Sikavarp vid samma tidpunkt inte legat högre än en halv meter över nuvarande nivå. Hela Kapelludden ligger under 5-meterskurvan. (Sölve Göransson).
  20. Medeltidens ABC 2001, s 213; von Busch och Haasum 1993, s 33–34. Jfr Västergarn (Lundström 1981a och Carlsson 1999) samt Bayeux-tapetens bild vid texten *hic Harold mare nivigavit et velis* (Stenton 1957, pl 5–7 och Rud 1992, s 41).
  21. Jämför den grunda *Köpingsviken* vid Kalmarsund en mil nordväst om Kapelludden, från vilken sjötrafiken fick dirigeras om till Borgehamn nedanför Borgholms slott för de djupgående fartygens skull (Petersson 1964, s 60; Blomkvist 1972–1973 och 1979).
  22. Se t ex Herman Schück 1959, s 282, 381; DMS 4:3, s 141 och Göransson 1997, s 46 f.
  23. Göransson 1980b i SvK ÖI 2:4, s 13–15 samt 1997, s 46 ff.
  24. Göransson 1997, 62 ff. Sannolikt var det ett s k *källarehus*, dvs en välvd källare med däröver liggande bostadshus av trä (om källarehus/källarestuga, se E Lundberg 1935, s 219 f, och 1940, s 156 ff; Boström & Eriksson 1992, s 3; R Boström 1990b, s 93). Byggnadsmaterialet skulle ingå i »ett skönt stenhus« på Värnanäs, strax söder om Kalmar och nära riksgränsen mot Blekinge. Detta bygge blev emellertid inte av. I stället fick ruinen, tid efter annan, lämna material till ekonomibygnader på gården Bo (Hagberg, rapport 22/4 1981, ATA). Stenhuset är markerat på flera lantmäterikartor, vilket motsäger att det revs 1558. En karta från 1728 visar en ruin med två spetsiga gavlar (Göransson 1997, fig 3). – I mitten av 1700-talet påträffades i källaren en kopparkittel med »flera pretiosa af silfwer« (Ahlqvist 1, s 73), och vid plöjning på »Källerbacken« har vid flera tillfällen tagits tillvara föremål av olika slag, bl a några medeltida brakteater, ett hänglås, en dolk (SHM inv nr 1274, 1390, 3976) samt ett bokbeslag. I samband med plöjning av samma åker 1967 följdes plojen av arkeologer från RAÄ:s och AMS Ölandskontor under ledning av grävningstekniker Åke Nilsson (Hagberg, rapport 22/4 1981, ATA). Man fann då bl a, utom mängden av djurben, skärvor av lerfat och skålar, ett borrhämt glasbitar från fönster (?) samt dryckeskärl. Av stenhuset återstod huvudsakligen raseringsmassor, bestående av kalkbruk, skärvor av huggen sten, rester av en stentrappa med tre eller fyra steg samt delar av ett flisbelagt golv.
  25. Datering enligt Thorgunn Snaedal i brev till förf 28/7 2006. I mitten av 1800-talet flyttades den från Bo till Skedemosse gård. Den är inte försvunnen, vilket felaktigt anges i R Boström 1996 i DMS 4:3, s 141, men har huggits om till väghållningssten (R Boström 2001a).
  26. Metoden beskrivs av Boström & Nilsson 1971, av R Boström 1972a samt av von Reis 1978.
  27. *Marie-Louise Sallnäs*, f Nordmark (1917–2009), född och uppvuxen i Borgholm, fil mag i historia. Hon har undervisat, huvudsakligen i modern historia, vid Sörängens folkhögskola utanför Nässjö och bedrivit hembygdsforskning, främst rörande Öland. Flera av hennes publikationer återfinns nedan under Tryckta källor och litteratur. Under de senaste 20 åren ställde hon sig själv, sina kunskaper och sin bil till R Boströms förfogande och underlättade syneresorna för författaren, när hon inte längre kunde köra omkring på mopeden. SvK:s utgivare och författaren är henne stor tack skyldiga för att hon underlättade fältarbetet!
  28. Blomkvist 1979, s 77, jfr Göransson 1997, s 122.
  29. SvK ÖI 2:4, s 15; Odelman & Melefors 2008, p 54, s 80, 81, 88. 4 mark silver motsvarade priset på en god ox, för två kor eller för en kvarnsten (Lagerqvist & Nathorst-Böös 1997, s 47; för denna hänvisning tackar jag Henrik Klackenberg).
  30. Om *ättare och fogdar på Bo*, se Göransson 1997, s 59 ff. – *Var gillet höll sina sammankomster*, vet vi inte. Det kan ha varit i kapellet västra del eller kanske i östtornet till Bredsättra kyrka (Ahlqvist 2:1, s 180, Tab 11; fig 31 A), men detta revs 1848. Vid dammsugningar (not 26) i andra öländska kyrktorn har vi nämligen funnit bevis för att de har haft en profan användning som tillfälliga bostäder och förrådsutrymmen.
  31. Se nedan Inredn o inv samt tillägg t ÖI 2:4, s 44–46. – I Ås kyrka »hålls messa wårfrudag och S. Katerine« enligt Rhezelius 1634 (R Boström 1975b, s 123). Källa gamla kyrka hade en S:ta Katarinabild av ek, målad och krederad, nu i KLM. Sent 1400-tal, av R Boström benämnd »Kvinnligt helgon« (SvK ÖI 1:4, fig 254, s 360 f).
  32. Wilcke-Lindqvist 1958, SvK Up V:4; Bonnier 2003, s 34 ff.
  33. Johansen 1958, 1965a, b; se även R Boström 2008, s 192 f. – Jfr Yrwing 1980, Wienberg 2009.
  34. Jfr SvK ÖI 2:4, s 34 och 88, not 31.
  35. W Anderson 1931, s 40, och 1936, s 24 ff.
  36. Fogelklou 1941 passim; O'Catháin 1992; Pernler 1997 s 58–59; R Boström 1997a, s 31–34; Pegelow 2006 s 58 ff. För hänvisningen till O'Catháin tackar jag Uaininn O'Meadhra och för upplysningen om Pernlers uppsats tackar jag Alf Härdelin. Se även Pernler 2010.
  37. O'Catháin 1992.
  38. *Anga*, se Roosval & Lagerlöf 1959, SvK Go IV:4, fig 628, s 577; *Eke*, se Lagerlöf & Stolt 1974, Go VI:6, fig

- 598, s 509); *Linde* se Lagerlöf 1981, Go VII:2, fig 75, s 59 och Lindgren 2002, fig 147. – Lindgrens inventering 1991 (nytryck 2002) är värdefull för den fortsatta forskningen, även om det skulle visa sig, att det rör sig om fler bilder av Brigida än av Birgitta av Vadstena. Se även Pernler 2010.
39. Schmid 1943, s 111; 1968 i SvK ÖI:2, fig 38, s 133–134.
40. Dom Louis Gougoud 1936, s 25, citerad av Fogelklou 1941, s 122, not 10.
41. Se t ex Lindblom 1955, Sallnäs 2002a, R Boström 2004.

STENKORSET

42. *Anders Martinsson* (1930–1983), uppvuxen i Borgholm, professor i paleontologi vid Uppsala universitet, en av landets internationellt mest kända i sitt fack. Mångsidig forskare med internationella uppdrag.
43. SvK ÖI I:1, s 6; R Boström 1966a, s 68; 1997d, sp 83.
44. P Boström 2007, Öbl; Nilsson, rapp 14/1 2008, ATA.
45. Om *Kläppinge kors*, se SvK ÖI II:4, fig 6, s 15–16; *Rynings kors*, se ÖI I:5, fig 291, s 417–418; *Martinuskorset*, se ÖI I:6, fig 386, s 527; Göransson 1987, s 67 f; *Sunes kors*, se ÖI II:4, fig 7, s 16; *Tjusbykorset*, se ÖI II:3, fig 3, s 12.

KYRKOGRÄDEN

46. N B A Rappe, brev 19/9 1868 med hänvisning till ett »lantmåteri-instrument af 1827«.
47. W Anderson 1908, s 295 ff; Frölén 1911, s 93; SvK ÖI I:1, fig 4, 30; R Boström 1970a.
48. Nils Pettersson, brev 3/12 1912, ATA.
49. SHM inv nr 12555; Hildebrand 1875, fig 55.
50. M Hofrén, brev 2/9 1953, ATA; I Anderson, brev 23/8 1955, ATA.
51. Jfr *Källa* (SvK ÖI I:4, fig 186:F, s 292), *Runsten* (ÖI II:5, s 13, 21) samt *Mörbylånga* (SvK vol 222, s 100, not 25). – Bland mer kända *dopbrunnar* kan nämnas dem i Dalby kyrkas förhall, Lunds domkyrkas krypta och Uppsala domkyrkas norra torn. Den sistnämnda är äldre än tornet (Christian Lovén, muntligen 2002; se vidare Uppsala domkyrka, SvK Up, under utg 2010). – Berömda *offerkällor* finns bl a i *Bro* (E Lundmark 1931, SvK Go I:3, s 253 ff), *Karlskyrka* (Norberg & Wilcke-Lindqvist 1967, SvK Up V:7, s 883 samt fig 781) och i *Svinnegarn*. Sistnämnda kyrka utvidgades på 1400-talet med ett ca 300 kvm stort långhus med pilgrimshärbärge på vinden (Rosell 1966, SvK Up XI:1; Ahnlund 1922 och 1928). Se även t ex Hult 2006. – En stark *källåder* går under golven i Bredsättra och den nyss nämnda Källa gamla kyrka. I Runsten upptäcktes 1836 en brunn i västtornet »af 4½ alnars djup, men endast en alns diameter, med alnsdjupt vatten« (SvK ÖI II:5, s 34). Vid ombyggnaden av Böda kyrka 1802 fann man en källåder under golvet, vars starka flöde 1931 försvårade installationen av en värmekammare under sakristians golv (ÖI I:2, s 97).

BYGGNADSBESKRIVNING

52. Rapport över 1979 års undersökning i S-C Lundberg 1984 med rapport över restaureringen 1979–1980 som bilaga (Schulze 1984).
53. Rasmassor, som tidigare täckte delar av koret, har av flera tidiga forskare felaktigt tolkats som rester av en *absid*. Se t ex Johan Wallmans (se ovan Öland medeltida kapell, not 14) planritning i ATA från 1830 (renritning av teckn i Wallmans saml i NordM) och Johnny Roosvals beskrivning 1917 i Sverige II, s 476. Underlaget på den sistnämnda byggde på de iakttagelser, som Roosval och William Anderson (not 17) hade gjort under deras gemensamma syneresa 1908 som en förberedelse till den beskrivning, som publicerades 1917.
54. 1979 gjordes ett rekonstruktionsförsök genom att lägga några hela tegelpannor på modern läkt (fig 50). Några väl bevarade tegelpannor togs tillvara och förvaras i KLM. Vid samma tillfälle tog jag hand om några tegelfragment samt bruksklumpar med tydliga avtryck av läkten, i förhoppningen om att få materialet analyserat för datering.

BYGGNADSHISTORIA

55. Rapport i Fernholm 1986 (grävningen 1978) samt S-C Lundberg 1984 och Schulze 1984 (grävning och restaurering 1979–1980).
56. Till *kärnkyrka* räknar jag här även tornet, i de fall kyrkan försetts med sådant, däremot inte korsarmar, sakristia och vapenhus. Vid restaurering av Glömminge kyrka 1986 under ledning av Eeva Rajala (rapport 2006, ATA) visade det sig att den medeltida stenkyrkans absidkor, långhus och torn tillkommit i ett sammanhang, vilket reviderar min tolkning av kyrkans byggnadshistoria i R Boström 1976a, 1982b och 1990c. Glömminge kyrka fick nytt kor först senare under medeltiden.
57. Fyndförteckningar i Fernholm 1986 resp S-C Lundberg 1984.
58. Jfr S:t Petri i Novgorod, se Johansen 1958, s 500.
59. *Böda*, SvK ÖI I:2, fig 44 ff. *Källa*, ÖI I:4, fig 195 f. *Egby*, ÖI II:2, fig 336 f.
60. *Långlöt*, SvK ÖI II:1, fig 36 ff, 162 f, s 120 ff. *Gärdslösa*, ÖI II:3, fig 63, 66a, 93, s 89 ff. *Resmo*, SvK vol 203, pl XIV samt s 94.
61. SvK vol 203 samt R Boström 1995, 1999a.
62. *Räpplinge*, R Boström 1990b, s 74, fig 4. Observera dock, att skalan skall vara ca 1:250. – *Vickleby*, SvK vol 193, fig 29, plan II:G, fig 57 samt s 47.
63. M Olsson 1944, s 310, 322, 324, 325; 1961, registret under Gravsten.
64. Även graverad av C P Ringberg i Ahlqvist 2:1, Tab 11.
65. Johan *Herman Hofberg* (1823–1883). Lämnade läkaryrket 1868 och ägnade sig åt fornforskning och hembygds-kunskap. Uppskattad av sin samtid, men senare betraktad som dilettant.

66. *Carl Svante Hallbeck* (1826–1897), framstående och produktiv tecknare, xylograf, litograf, akvarellist samt konstkritiker. På hans initiativ tillkom 1865 *Ny Illustrerad Tidning*, i vilken han medarbetade som tecknare, liksom även i *Illustrerad Tidning*. Särskilt är dock hans namn knutet till *Svenska Familj-Journalen*. Landelius 1957, s 24.
67. Skrivelse utan år (bif fotos daterade 1904), ATA. Obs dock att redan Ahlqvist omkring 1820 iakttagit tegel i murverket (se Byggnadsbeskrivning ovan)! – *Ture Johnsson Arne* (1879–1965), arkeolog, professor, fotograf, specialist på järnåldern och vikingatiden, Orienten samt Sveriges tidiga förbindelser med Ryssland.
68. Skrivelse av C Möller 25/9 1911, ATA. – *Anders Ivar Roland* (1879–1927), arkitekt, författare. Studerade vid Tekniska högskolan och Konstakademien 1901–1908, arkitekt i ÖIA från 1910, intendent i BSt från 1918. Gjorde byggnadsundersökningar och program för restaureringar. Bibliografi i SvK vol 222, s 99, not 14.
69. Skrivelse 3/12 1912, ATA. – *Nils Pettersson* (1853–1930), byggmästare i Visby, verksam vid ett stort antal kyrkorestaureringar, främst på Gotland. Far till *Alfred Edle* (1893–1965), fornforskare, fotograf och uppmätare m m, medarbetare i SvK (se SvK vol 222, s 104, not 90).
70. Förslag 15/8 1916, ATA. Även 1912 hade han uppgjort ett konserveringsförslag och konstaterat att till följd av bl a »regnets bortsköljande af bruket i murkärnan dröjer det icke många år innan den vestra gafflen rasar« (skr 3/12 1912, ATA). I följebrevet till det nya förslaget beklagar han att kostnaden ökat. Världsläget hade ökat priset på allt byggnadsmaterial och fyrbostället, där arbetarna tidigare utlovats mat och logi, fick nu inte beträdas av obehöriga. Ställningsvirke, som man 1912 hade kunnat återanvända från Källa gamla kyrka, måste nu nyanskaffas (skr 15/8 1916, ATA). Den 25/7 1917 nödgades han begära riksantikvariens intyg för att trots krigsåren få skaffa cement (skr ATA).
71. L-G Lofström och H Rehnberg, besiktningsrapport och restaureringsförslag aug 1974, ATA; restaureringsrapport av H Schulze (Schulze 1984, s 27 f).
72. Murverksskadorna sedan 1980 berodde på naturligt förfall och bl a på att besökare klättrat på murarna eller sökt efter fossiler. Den kvarstående gaveln beräknades

motstå vindhastigheter upp till ca 30–33 m/sek. Fredriksson arkitektkontor, rapport från vårdåtgärder, 23/10 2007, ATA, s 3. – Den västra trappan breddades för att dels rymma brudpar och dels fungera som sittbänk för rastande turister. M Fredriksson, muntl.

MÅTTANALYS

73. Göransson 1988a, s 23 ff, 39 ff; Måttordb 1995, s 216 f.
74. Göransson 1976, 1986b, s 39 ff, 1988a, s 57 f, 1999, s 47 ff.
75. Göransson 1976, s 113, 1988a, s 32, 35; Måttordb 1995, s 23.
76. Göransson 1988a, s 50, 54, 59 f; Måttordb 1995, s 24.
77. Göransson 1973 i SvK ÖI II:1, s 206, not 86a; 1976, s 112 f; 1988a, s 57 ff; 1999, s 49.
78. Jfr I Anderson 1960, s 38 ff; Göransson 1973 i SvK ÖI II:1, s 207, not 86b.
79. Göransson 1975a i SvK ÖI II:2, s 404 ff; 1973 i ÖI II:1, s 135 ff.
80. Göransson 1973 i SvK ÖI II:1, s 207 f, noterna 86c och 86g; 1975a i ÖI II:2, s 410; 2008b, s 202; R Boström 2007, fig 2.

INREDNING OCH INVENTARIER

81. Jfr *altarskåpet i S:t Knuts kapell* ovan. – Altarskåpet kan ha förts över även efter det att reformationens principer blivit etablerade, då man i Sverige även då visade en relativt stor aktning för medeltida kyrkliga bilder. Av mina hittills publicerade kyrkober beskrivningar (se R Boström 1997c i SvK vol 222, s 114 ff) framgår, att norra och mellersta Ölands kyrkor skonades sedan under krigerna på 1500- och 1600-talen och fick behålla mycket av sina medeltida skulpturer, medan kyrkorna på öns södra del vandaliserades. I Resmo, t ex, for danskarna hårt fram 1677, brände och härjade, »beläten i Kyrkan skytte de til måls åt och brukade narre spel« (SvK vol 203, s 78). Mycket försvann dock i samband med kyrkornas om- och nybyggnader under 1700- och 1800-talen.
82. Bringéus 1998, s 13, 19–28; Härdelin 1998, s 255 ff samt 2005, s 377 ff.
83. Källström hänvisar till Sandbergsska samlingen. X 580, i KA, hopbragd av Carl Sandberg, en arkivman och historisk samlare (1798–1879).

Källor

OTRYCKTA KÄLLOR

Stockholm

RA.Å, ATA: *NI Löfgren*, vol 6 (1816–1861), ang kapellet 1823. – *Wallmans saml*, »Öländska och Gothländska fornlemningar. Supplement till Hifselings Dagbok af J Wallman ... I Häftet 1830«, avbildn, beskr o måttuppg ang kapellruinen. – *H A R*

Sidén, teckn av korset o kapellruinen 1873. – *M Olssons saml*, handl ang kons av kapellruinen 1928. – *Bredsättra sn*, *S:ta Britas kapellruin och Kapelludden*: N B A Rappe brev 19/9 1868 ang kapellruinen m rapp över husbyggen; T J Arne, skr ang kapell-

ruinen u å (1904?); C Möller, skr ang A Rolands besiktn 25/9 1911; N Pettersson, skr 3/12 1912, 15/8 1916 o 25/7 1917 ang kons av kapellet, kons förslag 15/8 1916; brev 18/7 1914 fr Sven Hedin ang drotn Victorias iakttagelser på skador 1913 o 1914 med fotos, trol av K Nilsson; K Nilssons skr 25/1 1915: »Skakning å kameran uppstod genom den intensiva blåsten«; M Hofrén, brev 5/1 1927 (avskr) ang kons behov, skr 6/2 o 16/5 1929 ang utf o återst arb, brev 8/10 1929 med arb räkn fr Br Olsson i Färjestaden, brev ang brunnen 2/9 1953; M Olsson, skr ang kons av ruinen med åtgärdsförsl 25/8 1928; T O:son Nordberg, anmodan t M Hofrén att i samråd m M Olsson utf kons arb; I Anderson, brev ang brunnen 23/8 1955; M Hofrén, K A Gustawsson, K G Petersson, handl ang ledningsstolpar, bilparkering och kiosk 1959–1961; L-G Löfström och H Rehnberg, besiktn rapp och kons försl, aug 1974; C O Cederlund, rapp ang hamnen 18/11 1975; U E Hagberg, rapp ang utgrävning vid Bo gård, dnr 2927, 22/4 1981; R Fernholm, otr bil t rapp ang 1979 års utgrävning, 1986; Fredriksson arkitektkontor, vårdåtgärdsrapp 23/10 2007; S Nilsson, Prolithos, kons rapport ang stenkorset 14/1 2008; 2 teckn av C S Hallbeck, fotos av K Nilsson, T J Arne, S Brandel, I Anderson, R Boström, S Hallgren, H Rehnberg, R Fernholm, G Malm, S-C Lundberg, H Schulze, J Kühne, G Wirén, R Hintze, K E Granath, B A Lundberg m fl; – *Ritn saml*: uppm av S Brandel 1922, R Boström 1961, R Fernholm 1978, S-C Lundberg 1979, G Wirén 1981; K G Petersson, RAÄ:s karta över del av Kapelludden, Kläppinge by, dnr 6371, 19–21/7 1961. – *Kulturhist byråns arkiv*: 2 trägravyrer av E Hansen efter teckn av C S Hallbeck (urklipp ur Sv Familj-Journ 1875); fotos av E Zetterberg 1916. – *Sveriges Kyrkors arkiv*: J Roosval 1908, anteckn, ritn o fotos; W Anderson, ms ca 1935–

1936 t beskr av S:ta Britas kapell, bearb av J Roosval och R (Strömbom-) Boström; R (Strömbom-) Boström, anteckn och fotos 1940–2007; J Mikaelsson, utlåt 30/6 2006 ang kalkstenen i korset på Kapelludden; L Arfwidsson, fotos 1996. – FMR Bredsättra 9:1, 88, 89, 90, 91.

KB: *J H Rhezelius*, stenkorset vid kapell på Sikvarps udd i Bredsättra sn, konceptteckn o ms i F c 5 (resedagbok 1634), renritn o renskr i F c 2/3. – *C G Hilfeling*, konc t resejournal 1797, F m 57:2, p 51–54, ang brunnen, kapellet m m.

NordM: *Wallmans saml*, vol II, Öland 1–3 (ca 1820), konceptteckn (en del renritade i Wallmans saml, ATA), avbildn o beskr av korset, kapellet, kyrkog m m; vol III (1833), blyerts-teckn, sit plan samt »Grundritning af Sancta Catharinae Capell«, skisser, måttuppg.

Kalmar

KLM: *H A R Sidén*, teckn saml (renritn i ATA); *E Rajala* 2006, Glömminge kyrka 1986, stenc rapp; *Topogr arkivet*, handl, fotos.

Uppsala

UUB: *A Ahlqvist*, Saml I, sign S 84, p 10 (excerpter ang silver från kapellet).

Köpenhamn

Det Kongel Bibl: *C G Hilfeling*, reseant, teckn av kapellet, Ny kongel Saml 409 8°.

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR samt FÖRKORTNINGAR – se nedan

Summary

TOPOGRAPHY AND ANCIENT MONUMENTS

Name and location

When first mentioned in 1515, the chapel was called ‘*sikawarp i[n] ølandia*’, and in 1551 its names included ‘*Sancte byrgitte Capell ved Seguerk*’. ‘*Långöre chapel*’ has been used for a long time now, but *St Birgitta’s Chapel* and *St Brita’s Chapel*, the name which is used here, also occur. Since there are two places on Öland with the name *Kapelludden*, I use the old name, *Sikavarp*, for the medieval area of ancient monuments surrounding the chapel, to avoid confusion.

Ancient monuments – an overview

By Margareta Beskow Sjöberg

Bredsättra parish lies in an area that has been important to Öland from prehistoric times. The area was already inhabited during the Neolithic period but it reached its peak during the Iron Age. At that time a wealthy population lived here with a successful varied economy. The Iron Age settlement lay on and around the Litorina and the Ancyclus beach ridges. The coastland in the east was used for grazing and the gathering of

fodder. In the Viking and Middle Ages the settlement moved eastward towards the coast.

The Iron Age cemeteries lie in a chain along the Litorina ridge. They consist of long partly sanded-over stone settings of varying form and size, hardly visible in today’s landscape. Excavations of three cemeteries have produced rich and fairly unusual finds of pre-Roman and Roman Iron Age date. The cemeteries have associated settlements close by. Three ploughed-out settlements with house foundations have been excavated. These settlements had been established as stock farms in the Early Iron Age, but in the Late Iron Age developed more specialized activities such as trade, iron smithing and metal casting. This trading had its origins in the Early Roman Iron Age when Öland exported hides and skin products, etc, to the Roman Empire. Finds of Roman coins and other imported objects are evidence of this exchange trade.

The parishes of Bredsättra, Gärdslösa and Köping comprised the centralized settlement area of central Öland

during the Iron Age. Habitation was focussed on a votive site in Skedemosse bog, situated in the 'sked' between the three parishes. The region was continuously inhabited throughout the whole of the Iron Age until the creation of Sikavarp in the early Middle Ages. Bredsättra's strong position in this centralized settlement area of Öland is further confirmed by the large Viking-Age coin hoard discovered in the summer of 2009 close to one of the excavated settlements. This coin hoard as well as other Viking-Age coins and objects emphasize the great significance of this area in the Viking–Early Medieval period.

Traces of earlier activities

Finds of black earthenware pottery indicate that Sikavarp was in use during the early medieval period possibly as early as the 10th and 11th centuries. The objects in the silver hoard found close to the chapel in 1859 also belong to that period. Seine fishing of whitefish and herring was carried out here at that time and later. Phosphate mapping confirms that the chapel was built on a previous settlement. Clay floors that have been found possibly belong to 'sunken-floor' huts (fig 3), temporary dwellings for fishermen and traders.

The lime kiln and other structures close to the chapel ruins

The ruins of the chapel dominate Sikavarp and are visible from afar. There is a lighthouse to the east, built in 1872. A tall limestone cross stands south-west of the chapel and there are also the remains of a lime kiln.

BUILDERS AND PATRON SAINTS

Sikavarp's status

In the beginning, or closer to the middle of the 13th century when the chapel was presumably built, the sea level was about half a metre higher than at present. The low waters of Skedstadviken bay were well suited to the shallow-draught vessels of the period. In the later Middle Ages these ships were replaced by the broader and deep-draught cogs which had a larger cargo capacity. At that time Skedstadviken was deserted in favour of deeper harbours beyond the point.

In 1178 the pope sanctioned a grant for a donation of land which, according to common opinion, comprised many farms in Bredsättra parish, especially in the area closest to Sikavarp. The donor was King Knut Eriksson and the recipient the bishopric in Linköping. The main farm or manor was Bo (Biskopsbo). The name suggests that it was an administrative farm. It has been presumed that the farm of Bo 'held a central administrative function before it was placed under the bishopric. In that case a trading site in the region would have been within reach of a social power for support and protection' (Blomkvist 1972–1973, p 245; present author's translation). This supposition is supported by a runestone which today stands at Skedemosse (SvR ÖI 44) but which originally stood at Bo, dated to the mid-11th century and evidence that an important person lived there.

Fishing and trading had been the activities in this area since

prehistoric times, and must therefore have been controlled and protected by local rulers. Trade had always needed a royal dispensation. Sikavarp was probably the export harbour for Köping and a transit station on the trade route between Gotland and Småland. This trade would have ceased around 1600 at the latest.

Building commissioners

Who commissioned the chapel? Might it have been the same guild as in Bredsättra? – a guild dedicated to St Catherine referred to as '*convivium Sancte Katerine in Bredæsether terre Ölandie*', which we know from the year 1413 paid no less than 4 marks of silver annually to the Franciscans of St Catherine's in Visby to sing masses for the souls of the brothers of the guild on certain fixed days each year. Bredsättra Church now contains wooden sculptures that probably came from a late medieval altar-piece and represent St Catherine of Vadstena, her mother St Birgitta, and a third saint who might be identifiable as St Catherine of Alexandria, after whom St Birgitta named her daughter (cf below Furnishings and Fittings and appendix ÖI II:4, p 44–46). It is highly likely that this altarpiece originally stood in the chapel and was removed to the parish church when the chapel was taken out of use.

So who were the members of St Catherine's Guild in Sikavarp? Most likely an assemblage of the island's own merchants. It is hardly likely that such a demanding exercise as the erection of this large chapel, and the carving and erection of the monumental stone cross with its surrounding brick-covered wall, could have been administered by a guild from another province or country. I would suggest that the structures in Sikavarp were financed and organised by a guild of St Catherine based in Öland, involving a core of Öland's magnate farmers and perhaps also priests, as well as the bishop in Linköping, represented by his deputy.

According to Paul Johansen (1958, p 517), the Hansa took over the long-distance trade in the Baltic around 1300, but the chapel was not abandoned then, nor did it become a parish church. The stones of the floor are not especially worn, which indicates that it was not much used or greatly attended while in use. The chapel's money and silver were not confiscated before 1551, which shows that the chapel was still used for divine services at the time of the Reformation.

The chapel as a merchant church

Activity in Sikavarp could perhaps be reconstructed in the following way (based on the presentation of comparable activity in Novgorod by Paul Johansen in 1958, 1965). St Brita's Chapel would have been owned privately by the guild members and economically independent of the bishop in Linköping. The guild members stored their wares on the ground floor and in the attic loft of the well-guarded chapel. The goods that were placed along the walls on the ground floor left the middle axis clear for divine service. There were detailed regulations for how such a chapel functioned. If the merchants brought their own priest, it

was he who celebrated mass. Immediately the mass began, all other activity in the chapel would cease.

The spacious areas of the attics over the nave, chancel and sacristy would hold bulky items such as ships' sails, tackle and ropes, hay for the horses of 'winter travellers' (Johansen 1958, p 92), and expensive furs. In the summer, the guild allotted the pasturage in the vicinity of the chapel to the merchants' draught animals, for payment. Other sources of income were firewood and the renting of cooking utensils for the merchant's meals. The guild thus had a functioning economy, which can also be presumed from their use of expensive brick tiles in the chapel structure (cf Building, below).

No trading was allowed inside the chapel. Markets would have been held in the well-defended churchyard (cf below). The small circular space around the cross (cf also below) was a place of asylum (Ellmers 1983, s 49). It would have been used when passing judgement, sealing contracts, sorting conflicts, etc, in front of the cross. The bishop's clearly visible 'pax', the glove signifying his protection of the market and its trading activities, hung from a hook on the cross (the stone cross is further discussed below). The foreman of Bo (cf above) would have held the key to the chapel outside the market season and collected the taxes from the merchants.

The walled churchyard at Sikavarp offered not only a place of burial (cf Churchyard, below) but also a safe place of retreat for merchants and their goods – '*Wehrfriedhof*' (Ellmers 1983, p 52). According to the rules that applied to merchant churches, their graveyards were exclusively reserved for guild members – '*Fremdenfriedhof*' (Ellmers 1983, p 51). No outsiders of a parish were allowed to be buried in the parish graveyard.

Patron saint

In 1931 and 1936 William Anderson put forward a well-grounded suggestion that the well and chapel in Sikavarp were dedicated to St Brigid of Kildare ('c 453–c 523'), an amalgamation of a Celtic goddess Brigit (Brigantia, Bride, Brigda) and a historical person. He had established that the cross and chapel were far older than St Birgitta of Vadstena and that she thus could not have been the original patron saint.

Toni Schmid (1943) has shown that St Brigida was celebrated in, among other places, the Linköping See including Öland. This Irish saint is named in the list in the 'Böda Missal' from the middle of the 14th century. The life-loving Brigida did not correspond to the Roman Catholic ideal of an ascetic. Rome preferred to celebrate St Agnes on the 21st of January, and the Cistercians removed the names of British saints in her favour (Fogelklou 1941, p 61 f). The Irish saint however maintained her status and remained listed in the Swedish calendar as late as 1824 (Pernler 1997, p 59).

Images of Brigida of Kildare are often confused with Birgitta of Vadstena and even with those of her daughter St Catherine of Vadstena. St Birgitta and her namesake became fused into one (Fogelklou 1941, p 104).

The cult of St Birgitta was attached to the chapel at the end

of the 15th century so the Swedish saint had no association with the harbour, chapel, or cross until the end of the Middle Ages. Different traditions link St Birgitta with the site but it is not until 1551 that the name of Birgitta is used for the first time for the chapel.

THE STONE CROSS

A tall cross stands in the south-west, c 70 m from the chapel and close to the water's edge (figs 1, 18). Visible height 3.3 m, maximum span of cross arms 1.95 m, thickness 0.22 m. It is carefully carved out of a single block of grey-red Ordovician limestone containing elements of greenish glauconite material, from the quarry at Köping. Its stem and arms each terminate in three semicircular, crosswise-opposed lobes (not a trefoil, which can be inscribed within an equilateral triangle). Its profiled shaft expands gradually, until it disappears into the ground where it is held in place by crosswise supporting stones. The upper rim of the cross contains iron fittings possibly for a protective roof. There are close parallels to the cross shape in the two famous early 13th century German triumphal crucifixes from Wechselburg and Halberstadt, which are known to have been popular in Germany and copied in Denmark and Sweden in the early 13th century. Thus the cross and chapel are of roughly the same period.

It would seem most probable that the cross was erected by the merchant guild that erected the chapel. It would have served as a visible guarantee of freedom and protection for their merchants, their ships, their crews and their cargoes.

An original hole, c 4.5 cm deep and c 2 × 2 cm in cross-section, is cut at top centre of the flat cross head. This could well have held the hook on which the 'pax' symbol – e.g. the protector's (here, bishop's) glove was hung at market time as a visible reminder of guaranteed peace during trading, such as are known elsewhere (cf fig 5).

This is one of six medieval limestone crosses known on Öland, the other five are memorial crosses.

The cross stands in the centre of a circular space, c 13 m in diameter and covering an area of 130 sq m, enclosed by a carefully built limestone wall covered with brick tiles.

CHURCHYARD

The chapel was surrounded by a rectangular, walled churchyard (fig 10, 14, 15) measuring c 55 × 67 m or 120 × 144 short ells (cf Measurements, below).

The sturdy wall consisted of limestone and granite, c 1 meter wide, sealed with limestone mortar and originally capped with brick tiles in monk-and-nun technique. Such an elaborate wall construction is only known elsewhere on Öland at Alböke and St John's churchyard wall in Kyrkhamn. Grave knolls were visible in the eastern half of the church yard, as recently as 1912.

In the south-east corner of the churchyard, 15 m from the chapel, lies St Brita's well, known by this name as early as 1634. The spring has always been famous for its clear water.

BUILDING DESCRIPTION

St Brita's Chapel survives only as a ruin standing proud in the surrounding landscape. The ruin consists of an almost completely preserved gable wall c12 m high, and considerably lower stretches of the other walls. A second gable wall stood until 1914 when it collapsed. Some parts of the walls that had disappeared had been replaced in later restorations.

The chapel consisted of a chancel in the east with a sacristy to the north and nave to the west, all built in one phase and integrated together in the same bond. There was no tower. The walls are built of an outer shell of limestone and much granite with an infill of limestone mortar, small stones and rubble. The exterior had been plastered and whitewashed to judge from plaster fragments lying scattered around. The surrounds to windows and doorways are now completely broken away.

The chapel had two entrances, one in the southern facade c 9 m from the south-east corner, and one in the centre of the west wall. A large gap in the western gable apparent in older illustrations seems to imply the existence of an opening above the west doorway. The outer roof was covered with monk-and-nun tiling, placed on an open framework and coated amply on the underside with mortar.

The loft above the chancel and sacristy could be reached by a rectangular, 160 x 60 cm, opening in the chancel arch, c 4 m over the original floor. There is no evidence to establish if it was fitted with a door, or if it was reached by a ladder from the church interior or directly from the loft over the nave.

The floor of limestone fragments was laid in sand and small cobbles. The interior walls were plastered and whitewashed. The chancel had a slightly pointed barrel vault, the sacristy a somewhat flatter barrel vault.

BUILDING HISTORY

When one remembers that the Linköping bishops owned land in Bredsättra as early as 1178, it is reasonable to expect that there would already have been a chapel of wood or stone located at Brigida's well near the important harbour of Skedstadviken. But of this we know nothing. We do know however, that the present chapel overlies a secular dwelling on the same site.

In its day, St Brita's chapel was one of the largest stone churches in Sweden (fig 6). The exceptionally spacious nave has an inner area of 204 sq m, which is almost three times larger than its contemporary parish church in Bredsättra.

By comparison with other churches on Öland it is possible to reconstruct the main appearance of the chapel (fig 53–57). All original openings in the walls were round-arched except for the opening into the shared chancel and sacristy lofts, the opening high up in the west and the presumed hatch where items were hoisted into a storage loft (cf below). The doorways were presumably built in the same way as most late Romanesque doorways on Öland, such as the southern doorway in the nave at Källa, with flat-based tympanon supported by two side

posts which in turn rested on a threshold stone, all placed one or two paces inside the outer line of the wall (cf SvK ÖI 1:4, fig 206). The surrounds may have been of worked stone, which would explain why they had been removed from the site, but they may also have resembled the chancel archway which was unevenly finished off, and covered in whitewashed plaster and painted, as were the doorway and window surrounds, corniches and quain ashlar. The windows should have had shallow, narrow and relatively small outer splays but very high and wide inner splays, similar to an original window in the north transept of Gärdslösa (SvK ÖI II:3, figs 58, 63) and the earlier chapel building at the north side of the nave in Råpplinge (R Boström 1990b, p 76, figs 4, 5).

No traces remain of the inner ceiling of the nave. The large gap in the west gable end suggests a doorway with a storage door above it (the hoisting hatch in fig 57). The chapel must have had some form of upper storey. The roof beams spanning the interior could have supported a horizontal panel that provided an inner roof and a floor for a storage loft.

The gables might have been raised up over the slope of the roof and stepped, even though there is no trace of this today. Roof tiling that is proofed with mortar on the underside normally accompanies raised gables, and such gables, in shapes other than stepped, do not seem to have been usual in this part of Scandinavia.

The chapel ruin shows no evidence of having been structurally altered during its centuries of use.

Dating

The chapel was probably built in the beginning or first half of the 13th century and somewhat later than the nave of St Knut's, where the original south doorway had a matching entrance on the north side (cf *The Medieval Chapels of Öland and R Boström 2008*, p 189 and fig 6).

The chapel as a ruin

It is not known why or when the chapel was abandoned, but it is probable that this occurred as a result of the church policies of the Reformation period. Gustav Vasa confiscated its silver in 1551. This must have meant that the chapel could no longer be used for divine services.

Quite soon after this the chapel was apparently plundered of all re-useable material. Demolition seems to have begun systematically before the ruin was left to fall slowly into disrepair. In the restoration of 1979 complete series of monk-and-nun tiles were found neatly piled along the north wall of the chancel interior, clearly awaiting transportation.

The Swedish queen Victoria, who often travelled around the cultural sites of Öland, notified the Riksantikvarien through Sven Hedin that the chapel's west gable seemed ready to collapse but the First World War broke out and in a bad storm in 1914 the gable fell. Restoration work was carried out in 1917, 1929, 1979–1980 and 2007.

MEASUREMENT ANALYSIS

On the measurements used in St Brita's chapel

By Sölve Göransson

In olden times Scandinavia used the ell (*aln*) and not the foot for basic measurements when marking out land and laying-out building structures. The ell measure used locally on Öland has long been c 52.0 cm. The use of rods of six ells of that length is documented for measuring land in the 17th century. The standard for the Swedish ell ('the Rydaholm ell') established in 1604–1605 was considerably longer: c 59.5/60.0 cm. I have been able to show that the regular building plots on Öland of medieval date (from AD c 1300) were consistently measured out with tools based on an ell length of 52 cm.

Originally the ell had a more 'natural' size, which corresponded to the length of a man's forearm (a 'cubit'). On Öland an ell of c 47.0 cm can be shown to have been the measurement used when planning Eketorp ring-fort. This short ell would seem to be the basic unit of measurement used for St Brita's chapel. The diagonals within the nave interior come to 48 ells using the 47-cm ell; half that diagonal length, 24 ells, occurs, for instance, in Egby Church and Långlöt's Old Church. The method of using diagonals crossing at the middle to lay out an

interior may have been a way of ensuring right-angled walls. The chancel arch wall is 21 ells and the chancel width is 12 ells (both 47-cm ells). The chancel arch opening is 6 ells wide; the same measurement, 2.82 metres, reoccurs in the gate openings in the prehistoric forts of Eketorp and Gråborg. The clearly occurring duodecimal measuring system reoccurs also in the churchyard: in all probability 144 × 120 ells (47-cm ell); the larger churchyard in Köping measures 240 of these ells in an east–west direction.

FURNISHINGS AND FITTINGS

The high altar stood in the centre of the chancel. Two side-altars stood against the chancel arch on its west face. The medieval altarpiece of which parts now stand in Bredsättra Church (SvK ÖI II:4, figs 1, 36–40) most likely originally stood on the high altar in St Brita's. When I discussed this retable in 1980 (ÖI II:4, p 44–45), I was unable to identify one of the female saints since it lacked attributes (but see now my interpretation above and fig 69). The altarpiece was made after 1489, perhaps c 1500, in Lübeck.

In 1551 Gustav Vasa confiscated the church silver. This is noted as 0.93 hg gilt silver and no less than c 1.6 kg ungilded silver.

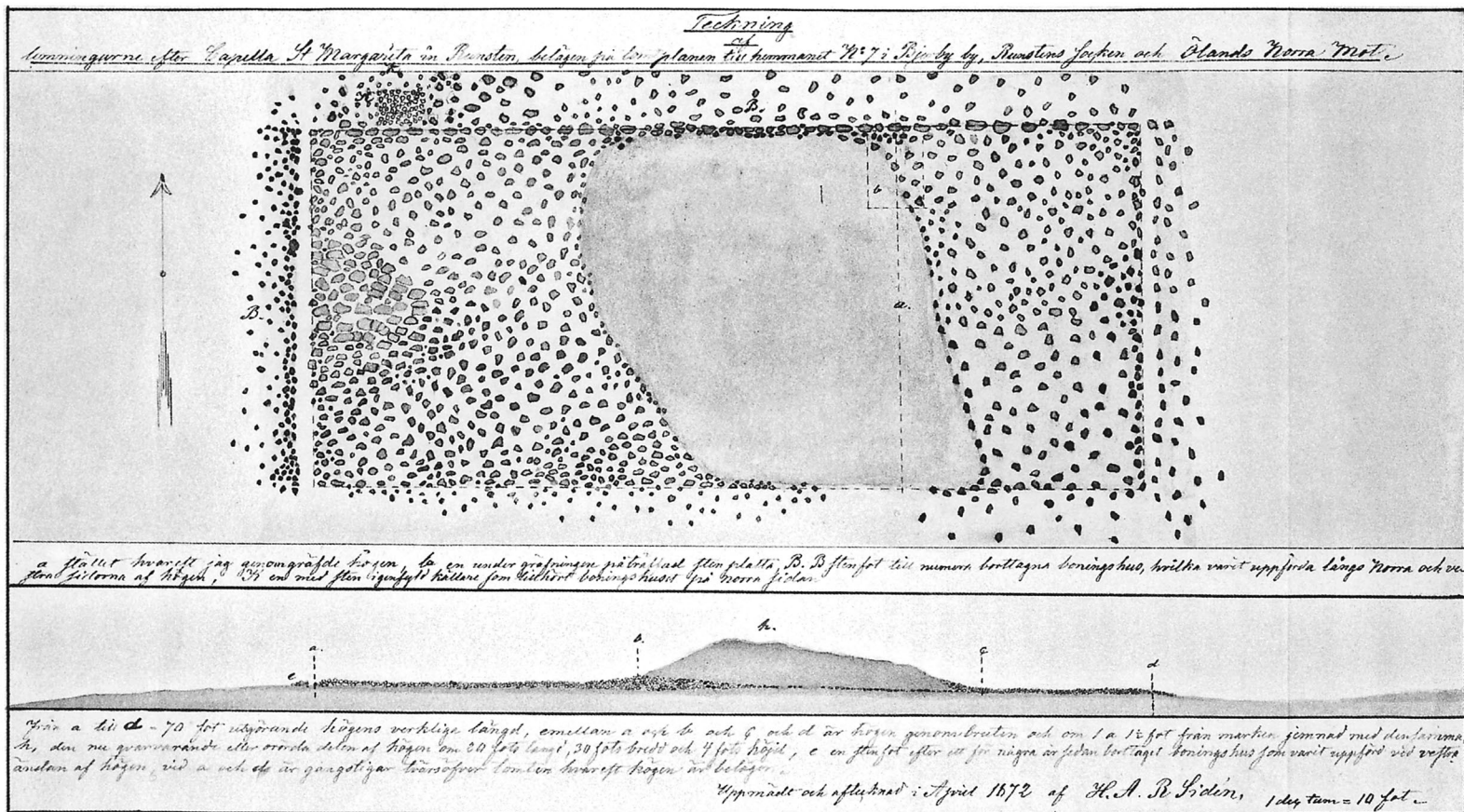

Fig 70. Lämningarna av S:ta Margaretas kapell i Bjärby, Runstens sn, strax innan de avlägsnades. Uppm H A R Sidén 1872, ATA. – Rubriken lyder: »Teckning af lämningarna efter Capella St Margareta in Runsten, belägen på tomplanen till hemmanet N° 7 i Bjarby by, Runstens socken och Ölands Norra Mot.» Under planritningen står förklaringen: »a stället hvarest jag genomgräfdde högen, b en under gräfningen påträffad sten platta B. B sten fot till numera borttagna boningshus, hvilka varit uppförda längs norra och västra sidorna af högen, K en med sten ifyllt källare som tillhört boningshuset på norra sidan.» Och under sektionsritningen står: »Från a till d = 70 fot utgörande högens verkliga längd, emellan a och b och c och d är högen genombruten och om 1 à 1½ fot från marken jemnad med densamma h, den nu kvarvarande eller orörda delen af högen om 20 fots längd, 30 fots bredd och 4 fots höjd, e en sten fot efter ett för några år sedan borttaget boningshus som varit uppförd vid västra ändan af högen, vid a och d är gångstigar tvärsöfver tomten hvarest högen är belägen. – Uppmåadt och aftecknad i April 1872 af H. A. R. Sidén. – 1 dec tum = 10 fot.»

Remains of St Margret's Chapel in Bjärby, Runsten parish, just before they were removed. – Written below the plan is the explanation: 'a, place where I excavated the mound; b, a large slab (B) found during excavations. B, stone foundation of a now removed dwelling, which was erected along the north and western side of the mound. K, a stone-filled cellar which belonged to the dwelling house on the north side.' Below the section is written: 'From a to d = 70 feet - the actual length of the mound; between a and b, and c and d, the mound is broken through and levelled to a height of 1-1½ feet from the ground; h, the remaining undisturbed part of the mound measuring 20 feet long, 30 feet wide, and 4 foot high; e, stone foundation of the dwelling erected at the western end of the mound and removed a few years ago; at a and d, pathways across the plot wherein the mound lies. – Measured and annotated April 1872 by H. A. R. Sidén. – 1 dec inch = 10 feet.'

SANKTA MARGARETAS KAPELL

i Runstens socken

Öland, Kalmar län, Ölands norra mot, Runstens härad,
Borgholms kommun, Växjö stift, Ölands kontrakt

Av S:ta Margaretas kapell i Runstens socken återstår i dag endast knappt skönjbara lämningar mellan ett par lantbruksbyggnader mitt i Bjärby by, väster om landsvägen (fig 71–73). Mycket lite är känt om kapellet. Det är inte utmärkt på äldre kartor. Varken Rhezelius, Linné eller Hilfeling¹ nämner det och en stor del av vad som fanns kvar togs bort under 1700- och 1800-talen. Här behandlas först kapellets miljö, dess byggherre och skydds-

helgon, för vilket översikten ovan om Ölands medeltida kapell ger en viktig bakgrund. Uppgifter som är kända om kapellets jordinnehav återges sedan, sammanställda av Sölve Göransson, samt vad som går att beskriva av kyrkogården, kyrkobyggnaden, dess byggnadshistoria och inventarier. Som bilaga följer Adam Sidéns rapport från undersökningen strax innan de sista lämningarna ovan mark avröjdes 1872.

Topografi, byggherre och skyddshelgon

Topografi och fornlämningar

Bjärby är en av de nordligaste byarna i Runsten, belägen 1,4 km norr om sockenkyrkan (Göransson 1988b s 68 ff; även i Kastlösa finns en by med samma namn). Socken är en av Ölands arkeologiskt sett rikaste med drygt 200 fornlämningslokaler och 425 registrerade fornlämningar (Rasch 1991, s 339). Byn är belägen på ett gravfält från järnåldern (ca 400 f Kr–ca 1050 e Kr) på Ancylusvallen, den s k landborgen, som sträcker sig i norr–söder utmed östra Öland. I åkermarkerna väster om Bjärby hittades 1910 tre hällkistor, som bl a innehöll en vackert ornerad pokal av lera och två dräktspännen av brons.² Byn är, som framgår av det förhistoriska by-namnet, äldre än kapellet. Sölve Göransson har (1988b, s 68, 73) antytt möjligheten av att byns tomter på landborgen kan ha varit anlagda sekundärt i förhållande till kapellet och att alltså byn eller gårdarna haft ett äldre läge, troligen västerut på ågora.

Bjärbystenen

Inte långt från kapellets plats, något hundratal meter åt sydöst, intill östra sidan av landsvägen, står en ståtlig runsten från ca 1040.³ Rhezelius uppmärksammade år

1634 stenen, som då låg i Bjärby bro längre norrut, och lät resa den på sitt nuvarande ställe. Den är enligt sin inskrift rest över Fastulf, som är »begravd i kyrkan«.⁴ Min tidigare framförda förmodan (1977b, s 95; SvK Öl II:5, s 13), att Fastulfs kyrka skulle ha varit en föregångare till den medeltida sockenkyrkan i Runsten, vars ej utgrävda grundmurar ligger omedelbart söder om Runstens nuvarande kyrka (Öl II:5, fig 6), är mindre trolig, menar Sölve Göransson och Anne-Sofie Gräslund.⁵ Runstensens inskrift syftar enligt dem mera sannolikt på en gårdskyrka, som har stått på den plats, där sedermera S:ta Margaretas kapell byggdes (se nedan Byggn hist).

Byggherre

Spår av begravingar på kyrkogården visar, att kapellet varit skilt från sockenkyrkan och talar för, att det rör sig om en gilleskyrkogård (jfr Ellmers 1983, s 51, och ovan Öland medeltida kapell). »Vanliga« kapell hade inte begravningsrätt. Troligen rör det sig om en köpmanskyrka, reserverad för ett gilles medlemmar. För detta talar också kapellets uppseendeväckande rymlighet med en inre areal av ca 130 kvm, vilket är betydligt mer än lång-

Fig 71. Bjärby by i Runstens sn, sedd från nordväst. A anger platsen för S:ta Margaretas kapell, B läget för Bjärbystenen. Äldre flygfoto, KLM.

Bjärby village in Runstens parish, viewed from the north-west showing the location of A, St Margret's Chapel; B, Bjärby rune-stone. Aerial photo.

husarealen i en genomsnittlig, medeltida, öländsk sockenkyrka. Se vidare rekonstruktionen (ovan S:ta Britas kapell) av hur S:ta Britas kapell kan ha använts som köpmanskyrka! Kapellets särställning framgår av att det ägde jord samt att det eventuellt hade doprätt, om man som dopfat tolkar en omtalad trasig mässingskittel (se nedan).

Anläggningens ägare kan ha varit ett Margaretagille, men vi vet inte, i vilket land eller landskap det i så fall var stationerat. Troligen fanns det även ett Margaretagille i Gärdslösa (se nedan). Gillets hamn kan ha varit belägen vid utflödet av ett par bäckar vid en nutida badplats nere vid Östersjön, drypt 2 km österut, men för att få svar på den frågan måste resultaten av en ännu så länge endast påbörjad inventering av Ölands gamla hamnar inväntas.

Om S:ta Margaretas kapell var köpmanskyrka, upphörde detta sannolikt, när handeln övertogs av Hansan, vilket enligt Johansen inträffade omkring år 1300 (1958, s 517; jfr ovan Ölands medeltida kapell). Även i fortsättningen behövdes utan tveivel säkra, väl bevakade depåer, utspridda på lämpliga platser på Öland, där varor förva-

rades »under Guds beskydd«, innan de fördes vidare till någon lokal marknad eller till Kalmar. Kapellet fortsatte sedan att användas under hela medeltiden. År 1547 betecknades kyrkans silver som »fördolt«. Bönderna hade alltså förvarat nattvardskärnen någonstans i socknen och tagit dem med sig till gudstjänsterna. Där fanns 1591 även sockenbudstyg (se nedan), vilket visar att sockenborna då använde kapellet. Om detta avspeglar det medeltida förhållandet talar det för att gillet kan ha haft en lokal förankring.

Namn och skyddshelgon

«Sancta Margitta kirkia» omtalas 1443 men benämndes 1547 och 1550 »Sctae Mariae« kapell och 1557 S:ta Margaretas kloster, där »kloster« är en gammal folklig benämning på ruiner (S Göransson). Biskop Brask omnämner cirka år 1515 »S: m[a]rgarete i[n] ronsten« i sin lista över kapell utan egen präst (se ovan Ölands medeltida kapell). Rannsakingar 1667 (1992, s 14) kallar det »ett förstördt kloster j Bierby, dheth dhe kalla

Mariae kloster«. Även Åhstrand uppger lämningarna vara från ett av öns kloster (1768, s 164). När Ahlqvist (Ölands medeltida kapell, not 21) sedan beskrev ruinen 1825 (2:1, s 263) identifierade och namngav han den efter biskop Brasks förteckning: »En grushög, nästan midt i Bjerby by, utmärker stället hwarest *Capella S. Margaretae in Ronsten* [...] varit upbyggt.« – Att kapellet i några källor kallats S:ta Maria är sannolikt endast delvis en feltolkning. Man kan i längderna från 1500-talet och framåt iaktta hur namnet Margareta, som hörde till de vanligare kvinnonamnen på Öland, slits ned undan för undan i en formserie: Margit/Mariet/Marjed/Marje (jfr Göransson 1997, s 46), varför det alltså är tänkbart att benämningen »Mariae« egentligen återspeglar den folkliga versionen av namnet Margareta och sålunda ej skulle bero på en förväxling med Vår Frus namn. (S Göransson.) Uttrycket Runstens kapell förekommer i några yngre källor.⁶

S:ta Margareta av Antiokia, kapellens skyddshelgon enligt uppgifterna ovan, var en helig jungfru, martyr, nödhjälpare och en av de fyra huvudjungfrurna. Hon blev martyr (halshuggen) i början av 300-talet med festdagar 13/7 och 20/7 (Pegelow 2006, s 170 f). Observera, att det nedan av Sölve Göransson nämnda skiftet 1443 var dagtecknat just 20/7! Hon skildras som en ung jungfru med krona och utslaget hår. I ena handen håller hon martyrpalmen, på den andra armen eller vid hennes fötter vilar en drake som en erinran om hennes martyrium. S:ta Margareta brukade åkallas av barnsängskvinnor och i den yttersta stunden.

Helgonet började hyllas i Danmark på 1000-talet och ganska snart därefter i vårt land. Hennes bild målades på framträdande plats i Gärdslösa kyrka i mitten av 1200-talet (SvK ÖI II:3, fig 96) och i samma kyrka signerade Magnus Ingelsson sina kalkmålningar »dagen före hen-

nes festdag 1498« (ÖI II:3, s 92), något som tyder på, att det har funnits ett Margaretagille i Gärdslösa. Ett ej namngivet gille fanns i samma socken ca 1420, liksom en inte daterad, förmodad gillesbyggnad utanför västra kyrkogårdsmuren.⁷ I korsarmarnas övervåningar i Gärdslösa (ÖI II:3, s 25, 78 f, fig 27, 31) kan samma gille ha haft sina sammankomster, innan gilleshuset byggdes utanför kyrkogården (jfr ÖI II:3, s 79).

Jordinnehav

Av Sölve Göransson

»Sancta Margitta kirkia« omtalas första gången vid ett skifte av frälsegods 1443 20/7.⁸ Kapellet var det enda på Öland som vi vet var doterat med jord (Göransson 1988b, s 45, 72, 75, 79). Samtidigt som dess lösa egendom konfiskerades vid 1500-talets mitt infördes nämligen i Kronans längd över »årliga räntan« (första gången i Sm handl 1549:2 B, KA) fem utjordar tillhöriga »Sancte Marie Capell«, fr o m 1550 »Sancte Margrethe Capell« (Sm handl 1550:7, KA), då brukade av tre bönder i Lerkaka, en bonde i Bjärby och en i Dyestad, men alla sannolikt belägna på Bjärby bys ägor. De kom efterhand att registreras som kyrkoutjordar. De hos Ahlqvist (2:2, s 286, 291) »enligt 1635 års Jordebok« som »Margretae Klosters« rubricerade utjordarna och tomterna i byar i Runstens södra sockendel och Norra Möckleby sn av Möckleby härad har dock aldrig ägts av Margaretakapellet. Den felaktiga attribueringen här emanerar till en del av en omläggning av jordeboksföringen 1578 (Sm handl 1578:6, KA) och, när det gäller Norra Möckleby sn, av en misstolkning av Ahlqvist; dessa jordar synes mestadelen i stället ha varit smärre f d kyrkogods anslagna till sockenkyrkan och/eller prästen.

Kyrkogård

Kyrkogården sträcker sig över två tomter, skilda åt av en byväg. Största delen av kyrkogården är belägen på Bjärby nr 6, söder om byvägen. De som ägde gården 1977, K E och M Berneke, visade mig, vad gårdens barn för några år sedan hade funnit: en blå glaspärla (från ett radband?) och människoben. 2005 träffade Anders Johansson gårdens nuvarande ägare, vilka hade ännu mer att berätta om bl a tre människoskelett som påträffats vid grävningar på 1950-talet (A Johansson 2005).

Enligt Ahlqvist var kapellruinen 1825 omgiven av »en fyrkantig kyrkogård, utur hwilken flere skeletter äro uppräfn« (2:1, s 263). Länsman G P Bäckman (se nedan) skriver år 1871 om »Undantagsmannen Per Andersson i Bjärby, 78 ½ år gammal«, som »berättade det han 'för några och 50 år sedan' gräfdde en källare några famnar söder om denna boningstomt«, dvs tomten där kapellet legat, »dervid grafvar inneslutande människoben träffades«. Bäckman förmodar »att

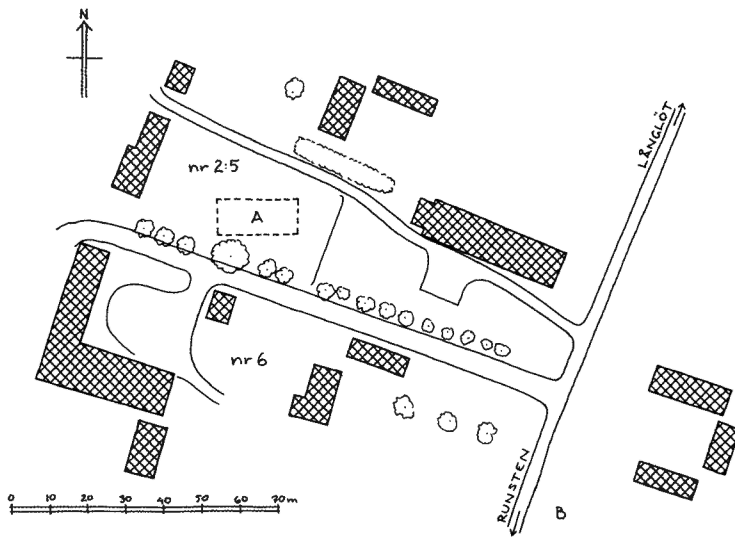

Fig 72. Situationsplan över kapellplatsen. Skala 1 : 2 000. A ungefärligt läge för kapellet (storlek och riktning efter fig 70), B Bjärbystenen. Ritn J Lindblad 2010.

General plan of the chapel area. showing A, the approx. position of the chapel (size and orientation after fig 70); B, Bjärby runestone.

Fig 73. Kapellplatsen från öster. Foto R Boström 2003.

Chapel site from the east.

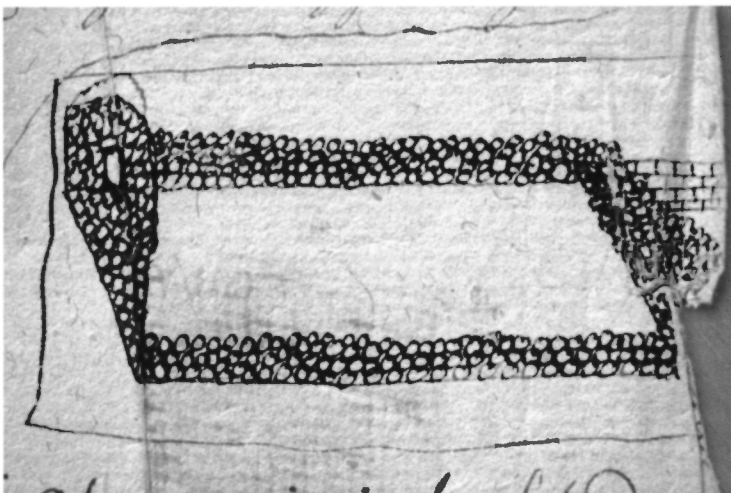

Fig 74. Ruin, sannolikt av S:ta Margaretas kapell. Teckning av Petrus Frigelius 1748, KSB. Foto A Johansson 2005.

Ruin, probably St Margret's chapel. Drawing, 1748.

Capellet haft sin Kyrkogård på sydöstra sidan om sig, hvilket synes vara desto troligare, som inom den tomter Capellruinerna äro, ingen graf blifvit funnen så vid känt är«. Även Sidén omtalar sju skelett samt en stenista utan lock, funna på tomten nr 6, cirka 50 fot (cirka

15 m) söder om kapellruinen. Lämningarna var inte störda av några senare gravar, varför Sidén antar att kyrkogården inte kan ha använts under någon längre tid (se nedan Bilaga). Sidén påträffade inga gravar under kapellets golv.

Byggnadsbeskrivning

Grundmurarna till S:ta Margaretas kapell ligger mitt i Bjärby by, väster om landsvägen, på Kapelltomten, Bjärby nr 2:5 (f d nr 7) och omedelbart norr om Bjärby nr 6 (FMR 160:1). Enligt makarna Berneke har murrester varit synliga »ett plogdjup under gräsmattan«, söder om gårdens ekonomibyggnader (R Boström 1977b, s 95). I gynnsam belysning skymtar en svag, vågrät upphöjning, gående i norr-söder, vilket bör vara rester av kapellets östra eller västra gavelmur (fig 73). Endast två källor upplyser om kapellets utformning. Den ena är en teckning av Petrus Frigelius (Ölands medeltida kapell, not 28) från 1748 av en ej angiven byggnadsruin (i KSB; fig 74), som av sammanhanget att döma bör vara lämningarna av kapellet. Den andra är en rapport av Adam Sidén (Ölands medeltida kapell, not 22) från 1872 (i ATA; återgiven nedan i Bilaga samt fig 70) över den enda arkeologiska undersökning som har skett.

Enligt Sidén var kapellets planform en slät rektangel, utan yttre markering av koret. Han fann, att kapellet haft yttermåtten 70×30 fot (ca 21×9 m), vilket innebär en inre areal av ca 133 kvm (ca 19×7 m), om murarna var ca 1 m tjocka (fig 75). De större mått, som några andra källor uppgivit (se nedan), avser möjligen den yta byggnadsmaterialet var utspritt över. Kapellet var uppfört av kalksten och fältsten i skalmursteknik (sannolikt av mera traditionell typ än den av Sidén nedan antagna gjuthustekniken). Av murarna återstod, enligt Sidén, delvis bortgrävda, drygt meterhöga rasmassor. Även grundmurarna var till stor del bortbrutna. Frigelius teckning visar ruinen av en byggnad med långsträckt, rektangulär plan. Låga sidomurar förband, enligt teckningen, två gavlar, varav den ena ännu stod upprest medan den andra hade störtat ned.

I väster antydde huggen sten, skriver Sidén, att där hade funnits en portal, och mitt på södra sidan fann han eventuella trampstenar till ytterligare en portal. Delarna till den antagna västportalen var av större kalkstensstycken, huggna på ena sidan som på åtskilliga var »sneddad« utom en, som var huggen på två sidor med »afsats till fot« (se nedan Bilaga). Frigelius har inte markerat någon ingång till kapellet. Murverket synes i hans teckning vara sammanhängande och orört. Enda undantag är gaveln till höger, vars rasmassor kan ha dolt de portalrester som Sidén iakttog, och som därför bör ha varit kapellets västgavel. I den kvarstående gaveln avbildar Frigelius en högt sittande muröppning, troligen kapellets östfönster.

På insidan av norra muren (vid b i fig 70) påträffade Sidén en rakt utskjutande häll som höjde sig något över golvet, dock utan motsvarighet på södra sidan (se Byggn hist nedan). Golvet hade enligt Sidén, åtminstone i kapellets östra del, varit av kalkstenshällar, lagda i kalkbruk. Hällarna var ohuggna och oregelbundna, men närmare rummets mitt, i jämnhöjd med den nyssnämnda utskjutande upphöjda hällen, var de något jämnare tillhuggna och lagda med mera omsorg. Ovanpå golvet fann Sidén murbruk och kalkstensflisor i större mängd. Detta tolkade Sidén som att kapellet hade varit välvt med kalkstensflisor, men utan utgrävning kan inte vare sig murtjockleken eller andra indikationer på välvning konstateras.

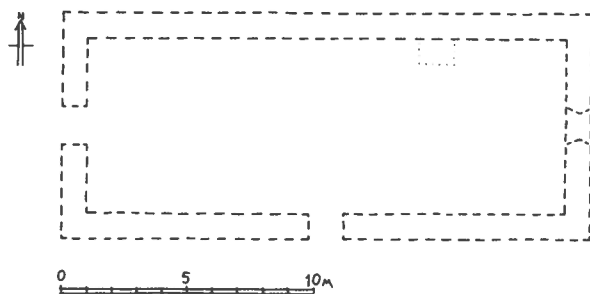

Fig 75. Plan av kapellet 1:300. Rekonstruktion, byggd på Sidéns uppgifter (fig 70) och Frigelius teckning (fig 74). Ritn J Lindblad 2010.

Plan of the chapel. Reconstruction (based on figs 70 and 74).

Byggnadshistoria

Den äldsta kyrkobyggnaden i Bjärby kan ha varit den på Bjärbystenen omtalade kyrka, där Fastulf var begravnen (se ovan). Stenen dateras till omkring 1040. Om inskriften inte syftar på Runstens äldsta kyrka, kan den avse en föregångare till S:ta Margaretas kapell, troligen belägen på samma plats och rimligen byggd av trä. Kapellet torde då ha varit en privat gårdskyrka, vilken senare övertogs av det ovan omtalade köpmansgillet, som lät uppföra ett kapell i sten.

Av de knaphändiga uppgifter, som har kommit fram om S:ta Margaretas kapell, kan man om dess ålder, utan utgrävning, endast säga, att det på grund av planens form, en slät rektangel, var byggt efter mitten av 1200-talet, eller ännu senare. En sådan datering får stöd av att Sidén antog att västportalen hade spetsbågig form, med anledning av de huggna omfattningsstenarnas sneddade (skrånande?) form. Det var alltså troligen yngre än S:ta Britas kapell (se ovan). Som en jämförelse kan nämnas S:t Johannes kapell, som också har rektangulär plan. Det kan dateras till andra hälften av 1200-talet eller senare (se ovan). Även S:t Stefans eller S:ta Barbaras kapell liknade till planen S:ta Margareta.

Planformen var enligt Sidéns uppmätning ovanligt utdragen i öster-väster. Möjligen kan det förklaras genom att den västra delen även har fungerat som packhus för köpmännens varor. Den av Sidén antagna sydportalens placering mitt på kapellet, liksom på S:ta Britas och S:t Johannes kapell, kan också tala för detta. Frigelius teckning antyder att byggnadens höjd var relativt liten och kanske inte medgav så rymlig vind. Sidén fann vad han tolkade som valvspår, men det framgår inte om detta gällde hela kapellruinen eller bara korpartiet, och om långhuset i så fall kan ha haft innertak av trä. Den inåt rummet skjutande och förhöjda hällen på norra sidan tolkade Sidén som nedre delen av en murad bågöppning som avskilt korpartiet. Frigelius markerar dock ingen sådan i sin teckning. En annan möjlig tolkning vore fundament till ett sidoaltare. Av torn finns inga spår, och en takryttare kan i stället ha givit kapellet viss resning.

Varken Frigelius eller Sidén anger uppgifter som tyder på att kapellet genomgått någon förändring under tiden det var i bruk, men det kan inte heller uteslutas. Flera kyrkor med avlång plan har fått denna genom utvidgning åt öster eller väster. När Sidén med spett undersökte marken under golvet påträffades inget motstånd av t ex äldre murar, grundstenar eller murade gravar.

Kapellet överges och raseras

Efter reformationen konfiskerades kapellets inventarier av Kronan 1547 och 1550 (se nedan), vilket emellertid inte hade till följd att kapellet måste överges, ty vid en inventering 1591 uppräknades flera nattvardskärl, vilket tyder på, att kapellet sannolikt hade varit i bruk även efter 1550. Förmodligen var det övergivet 1634, då Rhezelius passerade Bjärby. Han räddade Bjärbystenen och tecknade av den men lämnar inga uppgifter om kapellet, kanske för att ruinen redan då framstod som för obetydlig. Rhezelius kommenterade dock sällan öns kapell (se Ölands medeltida kapell not 19). Ransakningar 1667 (1992, s 14) förtecknar kapellet, men som »förstördt kloster«. Det anges inte på kartor, t ex den över Bjärby 1683 (Göransson 1988b, s 69, fig 8). Inte heller Linné nämner det, men när Frigelius besökte socknen 1748, gjorde han en liten skiss, som sannolikt visar att det då återstod en låg ruin utan tak (fig 74). Förfallet ökade snabbt. Bara några få år senare uppgav Åhstrand att endast en med sten blandad grus- och kalkhög samt några gravställen var synliga (1768, s 164). Vid ruinens norra och västra sidor byggdes sedermera bostadshus och uthus, vilka flyttades bort från platsen strax efter 1800-talets mitt (se nedan samt Bilaga). Hilfeling kommenterar inte ens lämningarna 1797, trots att han ägnade ett par timmar åt att studera och avteckna Bjärbystenen.¹⁰ 1825 omtalar Ahlqvist kapellet, men beskrev platsen som en grushög: »Man kan icke nu mera bestämma storleken sedan murarne blifwit nedbrutne och stenen använd till Ladugårdsbyggnader i byen« (2:1, s 263).

I Ölandsbladet kunde man i juni 1871 läsa en insändare, som förutom den höjda ångbåtstaxan till Kalmar berörde en aktuell händelse i Runsten: »Nu i thesso dagar utplånas alla spår efter 'capella S. Margaretæ in Ronsten'. En grushög med några lemningar nästan midt i Bjärby by har utmärkt stället hwarest detta kapell fordom varit bygd och omgifwet af sin fyrkantiga kyrkogård, men egaren till den jord hwarpå dessa lemningar äro belägna har nu allaredan till större delen låtit uppbyta kullen och ämnar förwandla stället till åker. Af botenstenarne till såväl gafwel som sidowäggarna kan man nu tydligen se den storlek kapellet haft. Det är skada att sådana fornlemningar som dessa, huru obetydliga de än synas, skola helt och hållet förderfwas; men det lærer icke vara möjligt att mot egarens wilja kunna förhindra detta, då jorden är genom laga skifte hemmanet tilldelad.«¹¹

Artikeln föranledde kronolänsmannen i Runstens härad G P Bäckman att besöka platsen. I brev till landshövdingen beskrev han några dagar senare hur han funnit en avriven gårdstomt, som även hade äldre byggnadsspår: »För omkring ett decennium sedan var tomten ock bebyggd såsom vanlig bondgård, men vid den tiden flyttades åbyggnaderna derifrån till Dystad. En myckenhet stenar och gammalt murbruk utvisa, att den till odling nyligen brutna planen, fordom egt byggnader med murar af fastaste slag, och kan jag anse dessa hafva upptagit 54 alnars [ca 32 m] längd från Öster till Wester och 48 alnars [ca 29 m] bredd i Söder och Nord. Den till åker nu ämnade 'brytningen' utgör omkring 2.200 kvadratalnars [ca 800 kvm] innehåll, dock är påtagligt att största delen häraf består af den jordplan, hvarå den förut omnämnde bondgårdens åbyggnader varit uppförde. Ungefär i midten af denna nyodling, dock närmare tomtens Södra hägnad qvarligger en gräsbeväxt 'kulle' eller mindre backe om circa 150 kvadratalnars [ca 55 kvm] innehåll, der Capellet förmodas hafva stått, men dettas storlek anser jag ej kunna bestämmas, när någon lemning af grundmurarna icke kunde upptäckas.« Bäckman återgav uppgifter om gravfynd (se ovan Kyrkogården) och citerade Ahlqvists 1825 tryckta text om kapellet (2:1, s 263) samt hemställde att landshövdingen mot vite förbjöd vidare odlingsföretag tills tomten »blifvit undersökt af någon om fornlemningars rätte värde Kunnig person«. ¹² Landshövdingen fann att vidare ingrepp på lämningarna stred mot 1867 års förordning om fornminnens fredande och bevarande, så länge KVHAA inte givit tillstånd och markägaren upprättat en noggrann beskrivning av dem. ¹³

Bonden Peter Andersson i Dyestad ansökte i februari 1872 om att få ta bort den grus- och stenhög som fanns på den tidigare boningstomt, som han ägde, om ¼ mantal kronoskattehemman nr 7 (nu 2:5) i Bjärby. Tomten avsåg han att odla upp, men högen försvårade detta. ¹⁴ Peter Andersson bifogade ett besiktningsutlåtande av kommissionslantmätare G R S Engström. Denne fann »en på tomten till nämnde hemmansdel belägen och för densammas bebyggande hinderlig stenhög, som påstås vara lemningar efter det så kallade 'Runstens kapell'. – Huruvida den tradition, som ligger till grund för ifrågasvarande uppgift, har någon historiskt ursprung, kan jag ej afgöra. Säkert är, att, i närvarande sten, fornlemningen – om det är någon sådan – tyckes hafva förlorat allt värde, såvida detta skall bedömmas af kvarlevorne från den förgångna storheten. – Wid besiktningen fann jag en mängd mindre kalksten, som lär utgjort byggnaden, uppbruten. Dess längd utgjorde 100 fot [ca 30 m]. I anse-

ende till oregelbundenheten af den uppbrutna stenen, kunde ej contourerna i vidsträcktare mohn utrönas. – Af den undersökning jag gjort, och hvars värde förmodligen kommer att underställas vederbörlig pröfning, föreslår jag att ägaren, efter sin önskan, måtte erhålla tillåtelse att få uppodla ifrågasvarande fornlemning.« ¹⁵

Peter Andersson fick stöd även av både kronofogden i norra motet J H Eneman ¹⁶ och landshövding K E Skjöldebrand, vilka hade möjlighet att yttra sig över ansökan. I sitt brev till KVHAA framförde Skjöldebrand att platsen länge utgjort hemmanets bostadstomt och att eventuella murrester sedan lång tid använts i byggnader som senare flyttats från platsen. Högen och utspridda stenar utgjorde nu, enligt tillgängliga handlingar, det enda minnesmärket av kapellet, men om det kunde finnas skäl att bibehålla lämningarna i oförändrat och fredat skick ansåg han det svårt att uttala sig mera bestämt, då plan- och profilritning saknades och beskrivningen inte var fullständig. ¹⁷

KVHAA gav fyrmästaren Adam Sidén i Borgholm uppdraget att mot ersättning mäta upp och beskriva lämningarna. ¹⁸ Sidén besökte platsen i slutet av april 1872. Av hans brev till riksantikvarie B E Hildebrand 4/5 1872 (ATA) framgår att utöver 4×30×20 fot (ca 1,2×9×6 m) orörda rasmassor var lämningarna omrörda och delvis bortgrävda i jakt på lämplig sten för husgrunderna intill ruinen. Då byggnadens form inte gick att läsa ut lät han utföra vissa grävningar. Sina resultat härav meddelade han i en till brevet fogad utförlig rapport ¹⁹ (här återgiven i helhet, se nedan Bilaga och fig 70). För att fastställa planformen förordade Sidén en mera fullständig utgrävning. Då det vore ett kostsamt företag hade Sidén förmått markägaren att erbjuda sig hjälpa till med att frilägga lämningarna, förutsatt att hans önskan att plana ut marken bifölls samt att Sidén underrättades i tid och med riksantikvariens stöd kunde söka 14 dagars ledigt från sin ordinarie tjänst (brev till B E Hildebrand 4/5 1872, ATA). Utifrån Sidéns dokumentation biföll KVHAA Peter Anderssons ansökan, eftersom det »befunnits, att högen icke innehöll andra byggnadslemningar än grus och sten, några klumpar af murbruk med deri inblandade kalkstensbitar och kullerstenar, hvilka synas hafva utgjort fyllning i kapellets murar, samt några kalkstensflisor nedtryckta i murbruk, hvilka utgjort byggnadens golf, jämte lösa stenar af den längesedan bortbrutna grundmuren« (Hildebrand 1872, s 124). Sidén vann tydligen inte stöd för sitt grävningsprojekt, men tillskrev Andersson att under röjningen »nogsamt iakttaga, att ej stöta eller hota för hårdt med jernspett i händelse någon

stenflisa af värde, kunde förekomma på botten af högen « samt att låta Sidén granska sådana fynd (brev till B E Hildebrand 25/5 1872, ATA). Det mesta av vad som

varit synligt av ruinen torde snart ha avlägsnats och marken lagts ut till åker (fig 71), som senast på 1970-talet omvandlades till gräsbeväxt gårdsplan.

Inredning och inventarier

Ingenting är känt om kapellets fasta inredning. Genom en utgrävning kan man kanske finna spår av altarna. Möjligen påträffade Sidén fundamentet till ett sidoaltare (se ovan Byggnadshistoria). Om de lösa inventarierna vet vi något mer:

1547 rekvirerades en delvis förgylld silverkalk, som vägde 1 lödig mark, 3 ½ lod och 1 kvintin, samt en delvis förgylld paten av silver, som vägde 4 ½ lod och 1 kvintin (Källström 1939, s 237). Omräknat i moderna enheter var det frågan om ca 322 g silver. Detta betecknades som »fördolt silver« (se Byggherre ovan).

1550 hämtades enligt Ahlqvist från kapellet två kopparstakar om 1 mark, 3 lod (sammanslagd vikt 250 g), en tennstake, en tennkanna och en »brutten Messingskitzle« (dopfat? se ovan), en järnljusstake, två handkläden, fyra örngott (bokdynor) samt en kista.²⁰

Vidare upptar Acta Vis, enligt Källström, en sannolikt till 1591 daterbar uppgift om en kalk med paten, förgyllda, en sockenbudskalk med paten, förgyllda samt en pyxis utan lock (1939, s 237, not 5). Senare än så är inget känt om kapellets inventarier.

Bilaga

Fyrmästaren Adam Sidéns rapport till KVHAA över arkeologisk undersökning 1872 (ATA).

Anteckningar öfver Lemningarna af Capella St Margareta in Runsten.

I midten nere intill södra sidan af gårdstomten till hemmanet No 7 i Bjerby by, Runstens socken och Ölands norra mot, finnes en grushög bestående af förvittrad kalkbruk med deruti inblandad grus, kalkstensstycken och större och mindre kullerstenar, högen tyckes haft en jemnt aftagande sluttning från midten till sidorna och af de nu kvarvarande lemningarne uppgår högens största höjd till fyra fot [ca 1,2 m]; förr än densamma genom brytning och gräfning blifvit skadad, tyckes den hafvit en längd af 70 fot [ca 21 m] och bredd af 30 [ca 9 m] vid marken der kullens sidor sluta. Byggnadens läge har varit i Ost och Vest.

Under sednare tid, har vid vestra ändan af bemälda hög, varit uppfört ett boningshus af trä med stenfot; hvilket för några år sedan bortflyttades och ligga lemningarne af stenfoten kring-spridda på marken.

På norra sidan, tätt invid och längs kullens sida har efven under en sednare tid varit uppfördt en åbyggnad, med ladugårdshus åt östra ändan, men för några år sedan efven bortflyttad och hvar till stenfoten ligger kring-spridd tvärs öfver hela tomtplanens norra del; vid westra ändan längs norra sidan af och tätt invid kullen finnes spår af, en numera med sten igenfylld källare som tillhört bemälda husbyggnad.

En sträcka af 30 fot [ca 9 m] från westra ändan af högen är uppbruten och nära jemnad med marken, samt 20 fot [ca 6 m] från den östra, så att, den i midten nuvarande högen endast har en sträcka af 20 fot [ca 6 m].

Wid undersökning af nämnde hög gräfdes i midten å största höjden af densamma en fördjupning af 3 fot [ca 0,9 m] med 4 fots [ca 1,2 m] omfång, hvarunder påträffades en större massa af förvittrad murbruk med deruti inbäddad större och mindre kalkstensflisor samt kullerstenar. Sedermera verkställdes en genomgräfning af östra ändan af den nuvarande kullen på 20 fot [ca 6 m] från det ställe hvaräst jag antog högen sluta vid marken, hvarunder jag nedgräfd på ett djup af 2,5 fot [ca 0,75 m] eller jemt med den deromkring belägna marken, då jag under gräfningen påträffade förvittrad kalkbruk med ymnigare massa af kalkstensflisor och kullerstenar; nedkommen till det omförmälda djupet påträffades ett lager af större kalkstensflisor hvilka voro ohuggna och utan regelbunden form och voro nedtryckta uti kalkbruk; hvarför desamma troligen utgjordt golf i byggnaden, under dessa flisor hvaraf jag upptog tvenne fans endast jord blandad med en och annan kalksten och nedstötte man jernspettet till 3 å 4 fots [ca 0,75–1,2 m] djup utan att derunder känna något motstånd.

Vid norra sidan och vid östra kanten af den gjorda tvärgenomgräfningen påträffades en större stenplatta om 9 tums [ca 22 cm] höjd med sin öfra sida från det förr omnämnda flislaget liggande i rät vinkel mot den norra långsidan af högen och tycktes den sidan som varit inåt varit slethuggen och har densamma troligen utgjordt en del af foten till spetsbågen som varit uppförd till skillnad emellan Choret och långskeppet, å motstående

sidan af kullen påtreffades ej någon dylik stenplatta men från den indre sidan af nämnde stenplattan och i jemn höjd med det förr omnämnda flislaget påtreffades tvenne golfstenar som hade en längd af 2,3 fot [ca 0,7 m] och 2 fots [ca 0,6 m] bredd af hvilka den ena var sprängd i flera stycken men den andra oskadad förutom ett stycke af ena hörnet som var afslaget, båda dessa flisor voro på undre sidan ohuggna och den öfra endast något tilljemnad, kantorna voro något jemna samt någorlunda i vinkel, båda voro i saknad af inskription eller andra inhuggningar samt lågo nedtryckta i kalkbruk; med anledning häraf antager jag att ingången till Choret, här börjat och att golfvet i detsamma varit lagd af golfflisor och med mera omsorg än den öfriga delen af Capellet samt att Choret haft en längd af 20 fot [ca 6 m].

För undersökning af grunden till byggnaden, verkställdes gräfnings på flera ställen längs sidorna af kullen till 2 fots [ca 0,6 m] djup, så efven nedstöttes jernspett längs högens sidor i zigzag på en bredd af 3 fot [ca 0,9 m] och till 3 à 3,4 fots [ca 0,75–1,0 m] djup utan att derunder antreffen något motstånd som kunde gifva anledning till grund, hvarför densamma i anseende till den förr gjorda uppbyggnaden af stället, för länge sedan blifvit förstörd, möjligtvis kunde en sådan till en del antreffas der högen är som störst, om densamma blifvit utgräfd till marken.

Wid vestra ändan af kullen och på midten af gafvelsidan fans bland de öfriga stenarne flera stycken större kalkstensstycken å hvilka den ena sidan var huggen samt på åtskilliga var denna sidan sneddad, så efven fans bland dessa en större kalksten som var huggen på två sidor och hade en afsats till fot, hvaraf jag antar att ingången varit på vestra ändan och att omförmälda stenar varit uppförda till spetsbågen öfver ingången samt att ingången genom muren varit murad af dylik sten. Antagliga orsaken till spetsbågens användande vid byggnadens uppförande härleder sig af den snedning dessa stenar hade.

Under tvärgenomgräfningen af kullen påtreffades flera stycken större och mindre konglomerad stycken bestående af murbruk samt större och mindre deruti inblandade kalkstensstycken samt kullerstenar och hvaraf jag tillvaratagit ett större stycke, med anledning häraf och den mängd af förvittrad murbruk som under gräfningen förekommit, antager jag att byggnaden på följande sätt blifvit uppförd; först har alla spetsbågarne som blifvit afsedda till byggnaden, blifvit uppförda samt deras sidofylnad till längsidorna, sedermera har murbruk blif-

vit ifylld mellan uppförda väggar af bräder samt kalkstensflisor och kullerstenar ikastade och på så sätt varit en likhet med nutidens gjut-hus.

Af en person som verställdt uppbyggnaden af den omkring kullen belägna jorden, omtalades, att han vid brytningen å södra sidan påträffade, straxt invid sidan af kullen, och på midten af densamma; tvenne större flisor som voro betäckta med några tums jord men i saknad af inskription eller annan uthuggnad och voro dessa flisor lagda såsom för en ingång, från dessa flisor var marken belagd med vanliga bergsflisor längs södra sidan af kullen till dess vestra ända, hvaraf troligen en mindre ingång funnits på midten af nämde sida af Capellet och de på marken lagda flisorna, utgjordt en stensatt gång emellan de båda ingångs-portarne.

Af kyrkogården, fanns ej något tecken som kunde gifva anledning till stället, ej heller kunde jag upptäcka någon uppvallning på marken af densammans inhägnad, dock berättades mig af en på gårdstomten till hemmanet N° 6 boende åldrig man om 80 års ålder, att för omkring 15 eller 20 år sedan under gräfnings af en källare påträffades sju ste människoskelett på cirka 50 fot [ca 15 m] från kullens södra sida; efven hade samma man under gräfnings af sin derstädesvarande trädgård, belägen midt för den omförmälda kullen, påträffat en stenista som varit otäckt, samt fylld af mull och förvittrade ben och detta något vester om de omförmälda skeletten; häraf kan man antaga att kyrkogården varit belägen på södra sidan af kullen och på nuvarande tomplanen till hemmanet N° 6. Emedan de påtreffade skeletten lågo orörda är antagligt att kyrkogården ej varit länge använd samt att någon omgräfnings för liks jordande ej egt rum.

Den af lemningarne varande grushögen tyckes hafva uppkommit på följande sätt, sedan Capellet lemnats öde har mursten till spetsbågarne samt fönster bågarne blifvit lösbrutna och används till andra byggnader och troligen efven så all takresning hvarefter tidens förstörande kraft verkat tills hvalfvet först rasad och murarne sedermera blifvit förstörda. Hvalfvet har varit byggd af kalkstensflis och ej tegel, hvilket syntes deraf, att under gräfningen och i kanten af densamma närmast det på botten anträffade och förutnämnda flislaget, fans en större mängd kalkflisor hvaremot det derpå varande bestod af förvittrad murbruk, kalkstensflisor och kullerstenar samt större och mindre konglomerad stycken af dylik massa.

Borgholm den 26 April 1872

H. A. R. Sidén

Noter

1. Om dessa tre, se ovan Ölands medeltida kapell, not 19 (Rhezeliuss), 8 (Linné) resp 13 (Hilfeling).
2. Lundh 1988, s 24; Rasch 1991, fig VI:17 f, s 366–368.
3. SvR ÖL 36; FMR 27:1; SvK II:5, fig 4, s 13; A Johansson 2005.
4. Ordet *kyrka* förekommer, såvitt jag vet, endast på två

- öländska runstenar, dels på denna, dels på ett fragment av en runsten i kyrktornet i Hulterstad på södra Öland, som jag har granskat efter anvisningar av Jan Paul Strid.
5. Göransson 1983, s 105, 112 f, not 3; Gräslund 2001, s 116 f.
6. T e x i skrivelser av lantmätare G R S Engström 19/12 1871 och markägaren P Andersson i Dyestad 13/2 1872. ATA.

7. Om *gillet i Gärdslösa*: Göransson 1978 i SvK ÖI II:3, s 11; Herman Schück 1991, s 442 ff. – Om *gilleshuset*: SvK ÖI II:3, fig 5, 13, s 13; R Boström 1996 i DMS 4:3, s 152. Se även nedan, Rättelser och tillägg till Gärdslösa, ÖI II:3, s 11, spalt 2, samt s 13, spalt 1.
8. RAp, daterat denna dag i Kalmar: Göransson 1988b, s 73; DMS 4:3, s 68, 164.
9. Kronolänsman G P Bäckman, brev till landshövdingen 9/6 1871. ATA.
10. KB F m 57:5, tab 7; Hilfeling 1994, s 75, fig 18.
11. P. (sign) 1871. Jfr A Johansson 2005.
12. Kronolänsman G P Bäckman, brev till landshövdingen 9/6 1871. ATA.
13. Landshövdingeämbetets utlåtande 19/6 1871, bifogad skrivelse till kronofogden J H Eneman 23/6 1871. ATA.
14. Peter Andersson i Dyestad, ansökan till Kronolänsman G P Bäckman 13/2 1872. ATA.
15. Besiktningensutlåtande av kommissionslantmätare G R S Engström 19/12 1871, bilaga till ansökan från bonden Peter Andersson i Dyestad till kronolänsman G P Bäckman 13/2 1872. ATA.
16. Kronofogden i Ölands norra mot J H Eneman, skrivelse till landshövdingen 29/2 1872. ATA.
17. Landshövding K E Skjöldebrand, skrivelse till KVHAA 4/3 1872. ATA.
18. KVHAA dagbok 19/3 1872 § 92. Excerpt i ATA.
19. Uppmätning och rapport över arkeologisk undersökning av H A R Sidén 26/4 1872. ATA.
20. Ahlqvists avskrifter ur KA. Ahlqvist, Saml I, S 84, p 191, UUB.

Källor

OTRYCKTA KÄLLOR

Stockholm

RA: Pergamentsbrev. – Smålands handlingar i Kammararkivet (i RA).

RAÄ, ATA: *H A R Sidén*, uppm av kapellruinen 1872 (ÖI 607); rapp (se *Runstens sn, Bjärby*, handl, nedan); brev t B E Hildebrand 4/5 o 25/5 1872. – *Runstens sn, Bjärby*: handl ang kapellruinens borttagande 1871–1872: Kronolänsm G P Bäckman, brev t landshöv d 9/6 1871. – Landshöv d ämb, skr t kronofogde J H Eneman 23/6 1871 m utlåt 19/6 1871. – Besiktn utlåt av komm lantm G R S Engström 19/12 1871. – Peter Andersson i Dyestad, ans t kronolänsm G P Bäckman 13/2 1872. – Kronofogde J H Eneman, skr t landshöv d 29/2 1872. – Landshöv d K E Skjöldebrand, skr t KVHAA 4/3 1872. – Exc ur KVHAA dagbok 19/3 1872 § 92. – *H A R Sidén*, rapp öv arkeol undersök n 26/4 1872. – *Sveriges Kyrkors arkiv*: W Anderson, ms ca 1935–1936 t beskr av kapellet, bearb av J Roosval och R

(Strömbom-) Boström; (Strömbom-) Boström, anteckn o fotos 1940–2007. – FMR: *Runsten 27:1 och 160:1*.

KB: C G Hilfeling, konc t resejournal 1797, F m 57:2, p 43, ang runsten vid Bjärby 6/7 1797; F m 57:5, tab 7, teckn av dens.

Kalmar

KSB, Stifts- och gymnasiebibl: P Frigelius saml 1:7, s 172, teckn av kapellruinen 1748.

Uppsala

UUB: A Ahlqvist, Saml I, sign S 84, p 191 (excerpter ang silver från S:ta Margaretas kap).

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR samt FÖRKORTNINGAR – se nedan

Summary

St Margaret's Chapel in Runsten parish consists today of barely visible remains between two farm buildings in the centre of Bjärby village, west of the main road.

TOPOGRAPHY, COMMISSIONER AND PATRON SAINT

Bjärby is one of the most northerly villages in Runsten, situated 1.4 km north of the parish church.

A magnificent runestone from c 1040 stands beside the main road not far from the site of the chapel. According to its inscrip-

tion it was raised in memory of Fastulf who is 'buried in the church'.

St Margaret's Chapel was most likely a merchant church. This is indicated by its remarkably spacious interior, measuring c 130 sq m, which is considerably more than the nave of the average medieval parish church on Öland. It is also indicated by the fact that it has a churchyard (see the arguments for St Brita's Chapel concerning criteria for merchant churches). Other unusual features are that the chapel owned land and it might have had baptismal rights (cf the damaged brass vessel mentioned below).

The commissioner was possibly a guild of St Margaret, though we do not know in which country or province it was stationed. An unnamed guild is mentioned in Gärdslösa parish, 11 km north of Runsten, in c 1420, and there is an undated presumed guild ruin of a building outside the western churchyard wall. It is considered to have been perhaps a guild of St Margaret as her image was painted in the mid-13th century in a prominent place in Gärdslösa Church (SvK ÖI II:3, fig 96).

The chapel would have ceased to be a merchant church when the Baltic trade was taken over by the Hansa c 1300 (cf above, *The Medieval Chapels on Öland*). However it continued to be used for divine service throughout the whole of the Middle Ages. In 1547 the chapel silver was described as 'hidden'. That is to say the farmers had placed the communion silver in safe-keeping somewhere in the parish, and took it with them to the chapel when needed. If this reflects the medieval situation too, then it would further indicate that the guild must have had some sort of local basis.

St Margaret of Antioch was a holy virgin and martyr. Her feast days are July 13th and 20th (Pegelow 2006, p 170 f). Note that the land deed mentioned below was dated the 20th July. Celebration of this saint was adopted in Denmark in the 11th century and soon thereafter in Sweden.

Land possession

By Sölve Göransson

'*Sancta Margitta kirkia*' is first mentioned in a deed which concerns the distribution of some landed properties dated 1443 20/7. This chapel is the only one on Öland that we know was possessed land (Göransson 1988b, p 45).

CHURCHYARD

The existence of a cemetery around the chapel indicates that St Margaret's was a merchant church. Objects found include human bones and a blue rosary bead.

BUILDING DESCRIPTION

Only two sources provide any information about the form of the church. One is a drawing by Petrus Frigelius in 1748 of an unnamed ruin (fig 74), which by its context must be the remains of this chapel. The other is a report from 1872 by H A R Sidén (reproduced in the Appendix and fig 70) concerning the only archaeological investigation carried out on the site.

BUILDING HISTORY

The oldest church building in Bjärby seems to be that mentioned on the Bjärby runestone from c 1040 where Fastulf lies buried. If the inscription does not refer to Runsten's oldest church, it might mean the predecessor to St Margaret's Chapel, probably situated on the same site and built of wood. The chapel would most likely have been a private farmstead church, taken over later by the above-mentioned merchant guild, which then erected a stone church (this chapel).

The meagre information we have about the chapel, without proper excavation, suggests only that its simple rectangular form indicates a building date in the middle of the 13th century or even later.

According to Sidén's record, the rectangular shape was unusually drawn-out on its east-west axis. Perhaps this implies that the western part served as a warehouse for the merchants' goods. The southern doorway that Sidén identified in the middle of the chapel, the same position it holds in the chapels of St Brita and St John, might further support this. Frigelius' drawing suggests that the height of the building was relatively low, which would not have provided much loft storage. Sidén found what he interpreted as traces of a vault, but does not say if it was in the whole of the chapel or just the chancel, or if the nave in that case might have had a wooden inner roof. The raised slab jutting into the interior on the northern side was interpreted by Sidén as the lower part of an opening that cut off the chancel. A different interpretation might be that it was the foundation for a side-altar.

Neither Frigelius nor Sidén provide any information to suggest that the chapel was altered during its period of use, but neither can this be excluded.

After the Reformation, the Crown confiscated the chapel's possessions in 1547 and 1550. But this did not lead to the chapel closing down, since an inventory of 1591 lists several communion vessels, which would suggest the chapel continued to hold services after 1550. Presumably it was abandoned in 1634, the year that Rhezelius passed Bjärby without naming the chapel. In 1748 a roofless low ruin remained (fig 74). The chapel masonry was later used for buildings in the village. The last visible traces were cleared away in 1872 and the land was cultivated.

FURNISHINGS AND FITTINGS

Nothing is known about the permanent fittings of the chapel. A semi-gilt silver chalice and semi-gilt silver paten with a combined weight of 322 g silver was confiscated in 1547. A 'broken cauldron of brass' (a christening bowl?) and a chest were confiscated in 1550.

Fig 76. Mynt funna vid S:ta Britas kapell och Kapelludden. Sexdubbel storlek. Se vidare fig 77 och 78.

Coins found at S:ta Brita kapell and Kapelludden. Six times actual size. See figs 77 and 78.

MYNTFYNDEN FRÅN DE ÖLÄNDSKA KAPELLEN

Av Kenneth Jonsson

Myntcirkulationen på Öland under medeltiden

Under medeltiden låg Öland perifert i det svenska riket och det gjorde att ön gränsade till områden och länder med andra valutor än de som gällde på det svenska fastlandet. Öns betydelse för handeln i Östersjöområdet förstärkte detta kontaktnät och gjorde att man lätt kom i kontakt med främmande mynt. Av olika skäl varierade det under olika perioder vilka främmande mynt som kunde komma i cirkulation på Öland. Som en bakgrund till analysen av myntfynden i de öländska kapeullen lämnas här en kortfattad redogörelse för förändringarna i myntcirkulationen på Öland under medeltiden.

Den medeltida kungliga myntningen på det svenska fastlandet kan beläggas från ca 1150 i västra Götaland (Lödöse vid Göta älv) och i Svealand (Sigtuna) från ca 1180. Dessförinnan hade en myntning i lokal regi startat på Gotland ca 1140. Myntningen skedde efter tre olika mynträskningar där det på en mark gick 192 penningar i Svealand, 384 penningar i (västra) Götaland och 288 penningar på Gotland. Under perioden fram till ca 1250 var gotländska mynt den helt dominerande valutan i östra Götaland. Därefter tog mynt präglade efter den gotländska mynträskningen över innan hela fastlandet gick över till svealändsk mynträskning ca 1290. Öland räknades till östra Götaland, men övergången från gotländska till gotländska mynt skedde uppenbarligen i långsammare takt på Öland. Fram till 1361/63 hade man på fastlandet ett system med myntindragningar i beskattningssyfte. Det betydde att mynten var tidsbegränsade och fick bytas ut efter en tid. Myntindragningar är skriftligt belagda 1340 och 1354. En sista myntindragning, eller snarast avmonetarisering, av cirkulerande mynt skedde 1361/63. Därefter kunde mynten cirkulera under obegränsad tid, men i praktiken kan man räkna med att de flesta mynten hade tagits ur cirkulation på ett naturligt sätt efter ca 30 år. Efter att systemet med tidsbegränsade mynt hade upphört borde det ha varit lättare för andra än fastlandsmynt att cirkulera, men så har det uppenbarligen inte blivit. Gotländska mynt kom in i viss utsträckning, men

de första utländska mynt som förekommer i svenska fynd är mynt från hansestäderna i norra Tyskland. Fynden av dem är huvudsakligen begränsade till Småland och Östergötland och perioden ca 1385–1405. Då låg den svenska myntningen nere, sannolikt som en följd av minskad efterfrågan på mynt p g a befolkningsminskningen efter digerdödens verkningar. Den fastlands-svenska myntningen kom igång igen ca 1405, men efterhand som befolkningen ökade räckte myntningen inte till hela landet. Det gjorde att mynt från Gotland, Danmark och Tyskland vid mitten av 1400-talet tog över marknaden. Myntningen på det svenska fastlandet var efter ca 1405 koncentrerad till Mälaronrådet (Stockholm och Västerås) vilket efterhand ledde till en brist på mynt i södra Sverige. Vid mitten av 1400-talet fanns det planer på att starta myntning i Söderköping och Kalmar, men det stannade vid en kortvarig myntning i Söderköping. Myntfynden visar att främmande mynt (gotländska, danska och tyska) fick en dominerande ställning i myntcirkulationen framför allt från mitten av 1400-talet. Öland utgjorde inget undantag från dessa förändringar. Först från Gustav Vasa blev inhemska mynt på nytt dominerande i myntcirkulationen i södra Sverige.

Myntningen på Gotland var mycket stor under hela medeltiden. Från ca 1300 började ön att förlora sin framträdande ställning i Östersjöhandeln. Den försämrade ekonomin märks tydligt, inte minst efter att ön erövrats av Valdemar Atterdag 1361. Inga haltundersökningar har gjorts, men okulärt kan man bedöma att mynten fick en allt lägre silverhalt. Vid mitten av 1400-talet hade det gått så långt att penningarna i princip präglades av koppar och även örtugen (goten motsvarande 12 penningar) bestod av långt mer koppar än silver.

Den danska myntningen återupptogs ca 1400 efter ett långt uppehåll. Inflationstendenser visade sig snart i myntningen och bl a präglades sterlingen (3 penningar) efterhand i ren koppar. Erik av Pommerns (1396–1439) lägsta valör, penningen, är mycket vanlig. Den danska

hviden (4 penningar) under Kristian I (1448–1481) och Hans (1481–1513) dominerade myntningen och myntimporten under andra hälften av 1400-talet hade mindre än 30% silver (Galster 1972, 47–53).

De tyska hansestäderna hade länge en mycket god och stabil ekonomi, som också framgår av att mynten höll en hög eller förhållandevis hög silverhalt. Tyska mynt från hansestäderna dominerade myntimporten ca 1385–1405, men fick liten betydelse därefter (Odebäck 2008, 6). I stället kom penningar (tjurhuvudsbrakteater) från Mecklenburg att bli det helt dominerande tyska inslaget i myntimporten. De flesta är mycket låghaltiga och sannolikt tillhör de främst andra hälften av 1400-talet (Malmer 1980, s 78–80).

En annan kategori av tyska inflationsmynt är de s k *Finkenaugen*, dvs penningar från städer i Pommern och Mecklenburg. De är ofta dåligt präglade och därmed svåra att bestämma, ibland syns ingen prägel alls, och de

importerades troligen framför allt under 1400-talet. Enstaka tyska mynt från andra områden kan också förekomma i myntfynden.

Mynt från Baltikum (Livländska Orden, staden Reval, ärkebiskopen i Riga samt biskopen i Dorpat) och Tyska Orden förekommer också i myntimporten, men i betydligt mindre omfattning än gotländska, danska och tyska mynt (S Lundmark 2007, Carlsson & Jonsson 2001). Även dessa mynt har en genomgående låg silverhalt.

Medan myntimporten omkring 1400 bestod av mynt av god kvalitet från hansestäderna visar genomgången ovan att det därefter skedde en förändring. Det blev nu inflationsmynt från Gotland, Danmark och Mecklenburg som totalt dominerade myntimporten och de blev även dominerande i myntcirkulationen. Det hängde ihop med att den svenska myntningen var otillräcklig och det faktum att sämre mynt tränger ut bättre mynt (Greshams lag).

Myntfynd i kyrkor och kapell

Henrik Klackenbergs undersökning av myntfynden i svenska landskyrkor. Han delade in materialet i 50-årsperioder från 1150 till 1520 för att undersöka hur monetariseringen (användningen) av mynt förändrades under medeltiden. Han betraktade myntfynden som offerspill, främst vid altaren, offerstockar och helgonbilder i kyrkorna (Klackenberg 1992, 35 f). Typiskt för kyrkfynden är att de nästan uteslutande består av de lägsta valörerna. Förutsättningen för offerspill är att det, förutom ett altare, även finns helgon- och Mariabilder i kyrkan. De äldsta bevarade skulpturerna i svenska kyrkor är från mitten av 1100-talet och det är även från denna tid som det teoretiskt kan finnas myntfynd i kyrkor. Vikingatida mynt funna i kyrkor på det medeltida svenska fastlandet är ovanliga. De förekommer i Östergötland (Klosterstad vid Vadstena, Allhelgonakyrkan i Skänninge, Viby) och på Öland (Långlöt). Det går emellertid inte att utesluta att mynten kommer från en aktivitet på platsen som är äldre än kyrkan. För kyrkor från tidigt 1100-tal är det ändå vanligt att de äldsta myntfynden inte är äldre än 1200-talet. Det kan då bero på att undersökningen av kyrkan var av begränsad omfattning, att mynt inte fanns i cirkulation bland lantbefolkningen i området eller att skulpturer inte fanns i kyrkan. Vid mitten av 1200-talet ökade myntproduktionen mycket kraftigt på det svenska fastlandet och det betydde en motsvarande ökning

---

Sverige

- 1–3 Magnus Eriksson (1319–1363). Kalmar. Penning 1354–1363. LL XXVIII:1a
- 4–5 Karl Knutson Bonde/Kristian I (1448–1470). Västerås. Penning. Malmer KrA YIIa (ca 1430–1470)
- 6 Sten Sture d ä (1470–1497, 1501–1503). Stockholm. Penning. Malmer KrH YIIIe (ca 1470–1500)

Gotland

- 7–9 Visby. Penning 1440-talet. LL XXVII:1a

Danmark

- 10–11 Kristian I (1448–1483). Malmö. Hvid. Galster 23

Tyskland

- 12–13 Mecklenburg. *Pfennig* (brakteat). Tjurhuvud inom strålring. 1400-talets andra hälft. Sæther 1965, grupp IV:21

Tyska Orden

- 14 Penning ca 1410–1415. Örn, starkt kopparhaltig präglad ca 1415. Paszkiewicz 2009, fig T17.8–9. Wasch 114
  - 15 Penning 1416–1460. Kors. Paszkiewicz 2009, fig T18.4. Jfr Wasch 223
-

Tab 1. Mynt från S:ta Britas kapell funna vid undersökningen 1979.

Coins from the excavation of St Brita's Chapel in 1979.

av tillgången på mynt och ökad myntcirkulation på landsbygden. Under 1300-talet skedde en fortsatt kraftig ökning av myntningen fram till dess att myntningen upphörde vid slutet av århundradet. När Erik av Pommern (1396–1439) återupptog myntningen ca 1405 var den uppenbarligen mycket omfattande. Mynten hade en relativt hög och stabil silverhalt fram till slutet av

århundradet då halten för penningarna sänktes kraftigt samtidigt som andelen penningar i myntningen ökade (Malmer 1980, tab 9). Det finns bara två mynträkskaper bevarade från medeltiden och den från Stockholm 1479–1481 visar att den lägsta valören (penningen) då ofta präglades i en miljon exemplar årligen (Hemmingsson 2002, tab 2).

Myntfynden i de öländska kapellen

Utgångspunkter

Av de öländska kapellen har man vid undersökningar hittat mynt i S:ta Brita, S:t Johannes och S:t Knut samt i rundkyrkan på Borgholm, vars mynt dock inte tas upp här p g a källkritiska aspekter på fyndförhållandena. Antalet mynt som hittats vid kapellen är begränsat för S:ta Brita (25 ex) och S:t Knut (5 ex) medan S:t Johannes (105 ex) har ett rikt myntmaterial. Inte i något fall har en totalundersökning genomförts. Med ledning av en redovisning och analys av myntfynden kapell för kapell kommer kapellens brukningstid att diskuteras. Avslutningsvis kommer en samlad analys av myntfyndens sammansättning med ledning av myntens ursprungsområden att göras för att analysera likheter och avvikelser från andra öländska kyrkor. Det är relevant för att diskutera frågan om kapellens funktion som köpmanskyrkor, d v s för att se om kapellen har en starkare koppling till handel med andra områden jämfört med andra öländska kyrkor.

Ur källkritisk synpunkt bör det betonas att antalet mynt i S:ta Brita och S:t Knut är så begränsat att säkra resultat inte kan nås med hjälp av myntfynden. Källkritiska aspekter på myntfynden från S:t Johannes kommer att redovisas i samband med genomgången av myntfynden därifrån.

S:ta Britas kapell

Vid en mindre undersökning 1979 hittades 15 mynt (KMK 101634; S-C Lundberg 1984). Undersökningen gjordes i form av schakt i och invid koret, långhuset och portalerna samt vid stenkorset sydväst om kapellet och vid brunnen på kyrkogården (se fig 15). Mynten påträffades i schakt III (2 ex: nr 4–5), IV:a (3 ex: nr 3, 7 och 14) och VI:a (9 ex: nr 1–2, 8–14) samt vid korset (1 ex: nr 6) och de redovisas samlat i tab I (t v).

Antalet mynt är inte stort och det gör naturligtvis att

det inte är säkert att mynten utgör ett representativt urval av de mynt som skulle påträffas vid en totalundersökning av kapellet. Det faktum att undersökningen skedde med hjälp av schakt gör emellertid att schakten bör täcka kapellens hela användningstid. Kronologiskt täcker mynten perioden ca 1350–1500. Hela perioden är represen-

Fig 77. Mynt i tab I (nr 1, 6, 10 åtsida och frånsida, 12, 14) funna vid S:ta Britas kapellruin samt (nr 6) vid stenkorset. Skala 2:1. Foto K Jonsson 2010.

Coins in table I (nos 1, 6, 10 obverse and reverse, 12, 14) found at St Brita's Chapel and (no 6) at the stone cross. Scale 2:1

Fig 78. Mynt nr 2 i tab 2 (åtsida och frånsida) funnet på kyrkogården till S:ta Britas kapellruin. Skala 2:1. Foto K Jonsson 2010.

Coin no 2 in table 2 (obverse and reverse) found in the churchyard at St Brita's Chapel. Scale 2:1.

terad bland de fastlandssvenska mynten, medan övriga mynt endast täcker in 1400-talet och sannolikt med stark koncentration till andra hälften av århundradet.

Mynten i kapellet speglar väl hur myntcirkulationen förändrades på Öland och i sydöstra Sverige under senmedeltiden där fastlandssvenska mynt är helt dominerande på 1300-talet, medan främmande mynt blir dominerande på 1400-talet. Denna ändrade sammansättning som är generell för hela södra Sverige är det som avspeglas i fynden från S:ta Britas kapell och fynden här har samma sammansättning som fynden från vilken kyrka som helst i sydöstra Sverige. De svenska mynten har i inledningskedet en utpräglad lokal karaktär, där alla tre exemplar från Magnus Erikssons tid kommer från myntverket i det närbelägna Kalmar trots att myntningen under den tiden även skedde i Stockholm, Lödöse och Söderköping.

När det gäller diskussionen om kapellets grundande och användningstid är det intressant att konstatera att det i kapellet inte har hittats några mynt som är äldre än 1354. Myntningen av Magnus Erikssons två första mynttyper, 1319–1340 resp 1340–1354, var mycket omfattande och detsamma gäller den gotländska myntningen under motsvarande tid. Det kan därför inte vara en liten myntning som är orsaken till att de inte hittats i kapellet. Myntfynden i kapellet, trots att antalet mynt är begränsat, ger därför inget belegg för att kapellet skulle ha uppförts före mitten av 1300-talet (jfr ovan S:ta Britas kapell, Byggnadshistoria). De yngsta mynten är präglade vid 1400-talets slut och har sannolikt hamnat i jorden då eller i början av 1500-talet. Det är uppenbart att antalet myntfynd i kyrkor minskar drastiskt efter reformationen och de förändringar som skedde i kyrkornas inredning (Gerdin 2009, s 3). Det krävs därför fler myntfynd för att man ska kunna använda dem för att ge en närmare datering av när kapellet upphörde att användas. De myntfynd som nu finns motsäger emellertid inte att kapellet övergavs vid reformationstiden på 1500-talet.

Sverige

- 1 Magnus Ladulås (1275–1290). Kalmar. Penning med uncialt E inom slät ring. LL XVIII:B:1a
- 2 Birger Magnusson (1290–1318). Myntort? Penning med rutad krona)(bokstaven E. LL XXIII:2
- 3 — Kalmar. ½ penning med rutad krona)(bokstaven k. LL XXIII:8

Gotland

- 4 Visby? Penning ca 1140–1225. LL XX
- 5–7 — Penning ca 1140–1288. LLXX–XXII
- 8 — Penning ca 1225–1245. LL XXII:1b
- 9 — Penning ca 1225–1245. LL XXII:2a?
- 10 — Penning ca 1225–1245. LL XXII:3

Tab 2. Mynt funna på Kapelludden vid en provundersökning 1978.

Coins from the trial excavation on Kapelludden in 1978.

När man diskuterar kapellets datering är även övriga myntfynd på Kapelludden relevanta. En arkeologisk provundersökning av Kapelludden genomfördes 1978, då man bl a hittade 10 mynt (Fernholm 1986 och KMK 101634; se fig 14 och tab 2). Med undantag för två mynt från Birger Magnusson (1290–1318) är mynten fragmentariska. Åtta av mynten framkom innanför bogårdsmuren i anläggningen A 23 i schakt VI (nr 2–6, 8–10), 8–9 m norr om kapellet och ytterligare ett mynt hittades strax norr om A 23 (nr 1). Ett mynt hittades i A 7 i schakt I (nr 7), 5 m innanför bogårdsmuren och 25 m väster om kapellet. Antalet mynt är följaktligen ännu mer begränsat än i kapellet och i båda fallen rör det sig om schaktgrävningar som har berört en mycket liten del av den totala ytan. Nästan alla mynt har således framkommit på begränsade ytor i form av anläggningar av okänd karaktär, men som har avsatt kulturlager, d v s aktiviteten har haft kontinuitet. Myntfynden i A23 omfattar en lång period, där aktiviteten, att döma av mynten inte bara har pågått under en kort period utan minst under ett antal decennier. De två yngsta mynten här är så sena som 1290–1318. Platsen ligger så nära kapellet (8–9 m) och inne på kyrkogården att aktiviteten kan förmodas ha pågått före kapellets tillkomst. Hur aktiviteten förhåller sig till kapellet är dock svårt att avgöra utan ytterligare undersökning. Det är inte möjligt att närmare datera de yngsta mynten inom perioden 1290–1318, men det är rimligt att anta att de inte hamnat i jorden före ca 1300. Myntfynden från Kapelludden och S:ta Brita tyder därför på att kapellet uppförts efter den-

na tid och var i bruk senast strax efter ca 1350, men då bör man notera att analysen baseras på ett begränsat antal mynt.

S:t Johannes kapell

En mindre del av kapellet grävdes ut 1974, då man fann 105 medeltida mynt. Tre schakt togs upp och de frilade en del av koret och långhuset samt tre portaler i väster,

norr och söder (Borg 1975, s 136; Klackenborg 1992, s 266). Ett 50-tal av mynten hittades relativt samlat i rivningslagret strax utanför sydportalen och Borg skriver att merparten av dem förmodligen har varit en skatt som spritts ut vid rivningen av kapellet. Dessutom anger han att åtta mynt hittades samlade (inne i kapellet) i en nedgrävning som täcktes av en golvhäll. Mynten förvaras i påsar på Kungl Myntkabinettet i Stockholm. Med ledning av de fynduppgifter som finns antecknade på påsarna går

<i>Sverige</i>	
1–9	Magnus Eriksson (1319–1363). Kalmar. Penning 1354–1363. LL XXVIII:1a
10–12	Albrekt av Mecklenburg (1364–1389). Stockholm. Penning ca 1363–1380. Malmer KrH ÄIId, KrH ÄIIc, KrH ÄIIh
13–16	— Söderköping. Penning ca 1370–1380. Malmer KrS Äa.
17–18	Erik av Pommern (1396–1439). Stockholm. Penning efter ca 1410. Malmer KrH YIIc
19–21	Kristoffer av Bayern/Karl Knutsson Bonde (1441–1457). Stockholm. Penning ca 1430–1450. Malmer YIc, KrH YId, KrH YIIb
22–23	Karl Knutsson Bonde/Kristian I (1448–1470). Västerås. Penning ca 1455–1470. Malmer KrS YIIa
24	Sten Sture d.ä. (1470–1497, 1501–1503). Stockholm. Penning ca 1470–1500. Malmer KrH YIIc
<i>Gotland</i>	
25	Visby. Örtug (gote) ca 1380–1420. LL XXXV:3
26–34	— Örtug (gote) ca 1420–1440. LL XXXV:4
35–41	— Penning ca slutet av 1300-talet – 1450. LL XXXIV:2a-d
<i>Danmark</i>	
42–47	Erik av Pommern (1396–1439). Lund och Næstved. Penning ca 1400–1420. Galster 5
48	— Sterling ca 1405–1420. Galster 9
49–50	— Lebard efter 1424. Galster 12
<i>Tyskland</i>	
51	Hannover. <i>Pfennig</i> (brakteat) efter 1420. Jesse 229
52	— <i>Pfennig</i> (brakteat) efter 1438. Jesse 230
53–56	Kolberg. <i>Pfennig</i> (<i>Finkenaug</i>) 1400-tal. Dbg 186 (2 ex), 186b (2 ex)
57	Köslin. <i>Pfennig</i> (<i>Finkenaug</i>) 1400-tal. Dbg 187
58	Lübeck. <i>Pfennig</i> (brakteat). Jesse 185
59	— Sherf (brakteat). Jesse 190
60–66	Mecklenburg. <i>Pfennig</i> (brakteat). Tjurhuvad inom strårling. 1400-talets andra hälft. Jesse 206. Sæther 1965, grupp IV
67–68	Rostock. <i>Pfennig</i> (brakteat). Grip. Jfr Jesse 209
69	— <i>Pfennig</i> (brakteat). Bokstaven r. Jfr Jesse 210
70	Stargard. <i>Pfennig</i> (<i>Finkenaug</i>) 1400-tal. Jfr Dbg 243b
71–74	Stralsund, <i>Pfennig</i> (brakteat). Fana. Jesse 155
75	— <i>Scherf</i> (brakteat). Jfr Jesse 155
76	Treptow. <i>Pfennig</i> (<i>Finkenaug</i>) 1400-tal. Dbg 312b.
77–79	Wollin. <i>Pfennig</i> (<i>Finkenaug</i>) 1400-tal. Dbg 326 (1 ex), 329 (2 ex varav 1 ensidig)
80	Myntort? <i>Pfennig</i> (brakteat). Krönt huvud. Slät ring
81	— <i>Pfennig</i> (brakteat). Krönt huvud. Strårling
82	— <i>Pfennig</i> (brakteat). Huvud?
83	— <i>Pfennig</i> (brakteat). Motiv?
84–91	— <i>Pfennig</i> (<i>Finkenaug</i>). Obestämbara
<i>Tyska Orden</i>	
92–95	<i>Pfennig</i> ca 1410–1415. Örn. Paszkiewicz 2009, fig T17.8–9. Wasch 114
96–98	<i>Pfennig</i> 1416–1460. Kors. Paszkiewicz 2009, fig T18.2 (1 ex), T18.3 (2 ex). Wasch 220, 222
99	Tyska Orden? <i>Pfennig</i> . Korssköld? Jfr Paszkiewicz 2009, fig T22 ff. (1511?–1523/1525.) Jfr Wasch 230
<i>Baltikum</i>	
100	Reval. <i>Lübischer pfennig</i> ca 1415–1420. Haljak 2007, nr 19a
101	Dorpat. <i>Lübischer pfennig</i> ca 1397?–1399? Haljak 2007, nr 74
102–103	— <i>Lübischer pfennig</i> ca 1397?–1413. Haljak 2007, nr 74–81
104	— <i>Lübischer pfennig</i> ca 1413–1420. Haljak 2007, nr 83
<i>Obestämba</i>	
105	Brakteat med slät ring. Fragmentarisk

Tab 3. Mynt från S:t Johannes kapell funna vid undersökningen 1974.

Coins from the excavation of St John's Chapel in 1974.

det emellertid inte att vare sig identifiera mynten eller se om antalet stämmer med skatten under golvet eller den förmodade skatten utanför sydportalen. De mynt som enligt påsarnas beteckning skall vara från sydportalen är färre än vad som anges i förteckningen över fyndet och de omfattar mynt som inte kan ha cirkulerat samtidigt. Även om man räknar bort mynt som kan ha tillhört två skatter, och som alltså inte kan räknas till kategorin offerspill, kan man konstatera att antalet mynt är stort med tanke på undersökningens omfattning. Precis som i S:ta Brita är det påfallande att det äldsta materialet har en så lokal karaktär. Alla de äldsta nio mynten från Magnus Erikssons typ 1354–1363 är präglade i Kalmar, trots att typen präglades på ytterligare tre orter. Av mynten från Albrekt av Mecklenburg (1364–1389) finns det något fler från Söderköping än från Stockholm. Från ca 1400 dominerar det icke-svenska materialet och endast åtta mynt är svenska (tab 3).

Materialet är omfattande och även om hälften av mynten skulle komma från två skatfynd är antalet tillräckligt för att göra en bedömning av kapellets brukningstid. Det finns påfallande likheter med materialet i S:ta Britas kapell. Det är svårt att tro att kapellet kan ha byggts lång tid före 1300-talets mitt utan att något enda mynt från den perioden skulle ha hittats i de schakt som grävdes. Det stöds även av det faktum att den äldsta mynttypen, präglad 1354–1363, är representerad med inte mindre än nio exemplar. Mynten täcker sedan perioden fram till 1400-talets slut och består då som vanligt främst av främmande mynt. Alla mecklenburgska tjurhuvudsbrakteater tillhör 1400-talets andra hälft. På grund av att många mynt har så osäkra dateringar kan mynten inte användas för att närmare bedöma när kapellet har upphört att användas, men många av mynten kan ha varit i cirkulation ännu i början av 1500-talet.

S:t Knuts kapell

Sammanlagt fem medeltida mynt hittades under utgrävningen 1998–2000 (Tegnér 2008, s 50 f; K Jonsson 2008). Inget exemplar hittades i schaktet i koret. Två mynt hittades i det sydvästra schaktet i långhuset (nr 1 och 4), medan tre mynt hittades utanför kapellruinen i schaktet norr om långhusets nordsida (nr 2–3 och 5) (tab 4).

Myntfynden i medeltida svenska landskyrkor kommer främst från området omkring högaltaret i koret samt från långhusets östra del, där lekmanaltare och sidaltaren varit belägna (Klackenberg 1992, s 35 f). De tre

- 1 Sten Sture d.ä. Stockholm. ½ örtug 1478. LL 9c
- 2 Danmark. Kristian II (1513–1523). Malmö. Skilling (klipping) u å (1518–1522). Galster 42A
- 3 — Hans (1481–1513). Malmö. Hvid. Galster 31
- 4 Tyskland. Mecklenburg. *Finkenaug*. 1400-tal. Jfr Jesse 215
- 5 — Myntherre? *Finkenaug*. 1400-tal. Ej närmare bestämbar

Tab 4. Mynt från S:t Knuts kapell funna vid undersökningen 1998–2000.

Coins from the excavation of St Knut's Chapel in 1998–2000.

schakt som togs upp i S:t Knuts kapell gällde inte de normalt myntfyndsrikaste områdena. Det kan förklara det mycket begränsade antalet mynt och att de omfattar en kronologiskt begränsad period. Att tre av de fem mynten hittades i schaktet utanför kapellet understryker hur extremt få mynt som hittades i själva kapellet.

Det finns inga mynt från S:t Knuts kapell som kan dateras till perioden före ca 1370. De äldsta mynten är *Finkenaug* från norra Tyskland. De präglades från ca 1370, men de som importerades till Sverige tillhör sannolikt 1400-talet. De kan dessvärre inte dateras närmare inom denna långa period eftersom det inte finns någon modern studie av denna omfattande myntning. Andra hälften av 1400-talet är kanske den troligaste perioden för importen. Det äldsta svenska myntet är från Sten Sture d ä (1470–1497, 1501–1503), ½ örtug präglad i Stockholm enligt myntordningen 1478. De två danska mynten, Hans (1481–1513), Malmö, hvid resp Kristian II (1513–1523), Malmö, skilling (klipping) representerar mynt som är mycket vanliga i fynden. Samtliga myntfynd i kapellet är därför sannolikt koncentrerade till medeltidens slutskede, dvs perioden ca 1400–1520. Det finns en bra överensstämmelse mellan när de yngsta mynten bör ha hamnat i jorden, vilket knappast skett senare än på 1520-talet, och den antagna tidpunkten för när kapellet övergavs (se Ölands medeltida kapell ovan).

De mycket fåtaliga myntfynden ger därför inte belägg för kapellet förrän under senmedeltiden. En bevarad gravsten från omkr 1300 samt läget intill Gråborg visar däremot att kapellet användes redan under högmedeltiden. Mer omfattande undersökningar i kapellet skulle med säkerhet resultera i fynd av äldre mynt än de som nu är dokumenterade, inte minst om de skulle omfatta områden där antalet myntfynd i kyrkor normalt är som störst.

Slutsatser

Sammanfattande datering

I alla tre kapellen kan de äldsta mynten tidigast dateras till mitten eller andra hälften av 1300-talet. Vad gäller S:t Knuts kapell, som har det lägsta antalet funna mynt, finns det andra fynd i kapellet som bekräftar att kapellet uppförts tidigare än dateringarna för de äldsta mynten. Fynden i S:t Knut visar att de få myntfynden inte kan användas för att bedöma kapellets byggnadstid eller användningstid. För S:ta Britas del finns inga daterade fynd som är äldre än mynten, varav de äldsta är präglade 1354–1363. Samtidigt finns det myntfynd innanför bogårdsmuren, d v s nära kapellet, från aktiviteter som jag inte tolkar kan kopplas till kapellet. Dessa aktiviteter har upphört tidigast ca 1300. Det skulle då betyda att S:ta Brita skulle ha uppförts under perioden ca 1300–1350. För det tredje öländska kapellet, S:t Johannes, finns ett rikt myntmaterial, trots att kapellet inte är totalutgrävt och även om materialet inkluderar två skattfynd. Om schakten har grävts till botten, vilket det inte finns någon anledning att betvivla, kan mynten användas som en säker källa till kapellets användningstid. Det faktum att de äldsta av såväl svenska som andra mynt är från mitten av 1300-talet är intressant då de är av samma typ som de äldsta i S:ta Brita.

Som jämförelse kan noteras att av de 10 kyrkor på Öland som Klackenbergs redovisar myntfynd från har sju kyrkor fynd av mynt som dateras till före 1300-talets mitt (lägsta totala antalet mynt är 18). I de tre kyrkor som saknar mynt från perioden före 1350 uppgår antalet funna mynt till mellan två och fem (Alböke 5, Egby 2, Ås 2). Det är därmed klart att mynt präglade före ca 1350 inte är ovanliga i sockenkyrkorna på Öland och om antalet funna mynt utgörs av mer än ett dussintal mynt så är även mynt före ca 1350 representerade om kyrkan uppförts före ca 1350.

Kontakter

Kapellen har av Ragnhild Boström ovan tolkats som tidigmedeltida köpmanskyrkor vilket gör att myntfynden från kapellen skulle kunna förmodas skilja sig åt från myntfynd i de öländska kyrkorna eftersom kapellen då borde ha ett mer internationellt material. Klackenbergs (1992) redovisade även materialet kyrka för kyrka uppdelat på myntens ursprungsområden. Jag kommer att använda hans siffror hopslagna på landskapsbasis för att

diskutera vilka likheter och skillnader det finns vad gäller fynden från Öland (med tillägg för fynden från 1998–2000 i S:t Knuts kapell) i sockenkyrkorna resp i kapellen. Siffrorna redovisas i 50-årsperioder (tab 5), men det

	1350	1400	1450	Summa
<i>Öland – sockenkyrkor</i>				
Svenska	66	2	16	84
Gotländska	11	173	1	185
Danska	–	11	19	30
Tyska	21	11	22	54
Baltiska	–	1	1	2
Summa	98	198	59	355
<i>Öland – kapell</i>				
Svenska	18	6	8	32
Gotländska	–	20	–	20
Danska	–	9	5	14
Tyska	7	21	15	43
Baltiska	–	5	–	5
Summa	25	61	28	114
<i>S:t Brita</i>				
Svenska	3	–	2	5
Gotländska	–	3	–	3
Danska	–	–	2	2
Tyska	–	1	2	3
Baltiska	–	–	–	–
Summa	3	4	6	13
<i>S:t Johannes</i>				
Svenska	15	6	5	26
Gotländska	–	17	–	17
Danska	–	9	–	9
Tyska	7	19	12	38
Baltiska	–	5	–	5
Summa	22	56	17	95
<i>S:t Knut</i>				
Svenska	–	–	1	1
Gotländska	–	–	–	–
Danska	–	–	3	3
Tyska	–	1	1	2
Baltiska	–	–	–	–
Summa	–	1	5	6

Tab 5. Myntfyndens sammansättning under perioden 1350–1520 fördelade på 50-årsperioder. Sammanställd efter Klackenbergs 1992, s 259–268 med korrigeringar och tillägg för S:t Knut.

Coin combinations from the period 1350–1520 divided in 50-year periods. Based on Klackenbergs 1992, pp 259–268 with corrections and additions for St Knut's Chapel.

finns en del källkritiska aspekter eftersom myntens dateringar ibland infaller under delar av två perioder eller att mynten bara kan dateras inom mycket vida kronologiska ramar. Detta gäller framför allt de tyska *Finkenaue*, men även de gotländska samt mecklenburgska tjurhuvudsbrakteaterna i viss utsträckning. Dessutom blir myntfynden från S:t Johannes dominerande i analysen eftersom fynden från S:ta Brita och S:t Knut är så begränsade till antalet.

I de öländska sockenkyrkorna har det sammanlagt hittats 355 bestämbara mynt från perioden 1350–1520 medan motsvarande siffra för kapellen är 114. Vid en första anblick är det mest slående att de gotländska mynten utgör mer än hälften av materialet i kyrkorna, men bara 18% i kapellen. De gotländska mynten är starkt koncentrerade till perioden 1400–1450. De gotländska örtugarna kan dateras förhållandevis väl, men före ca 1380 har de en hög silverhalt, vilket gör att de har ett så högt värde att de sällan offerats i kyrkor. Den gotländska penningen, som är den valör man normalt brukar kunna hitta i kyrkorna, är däremot mycket svår att datera eftersom den präglades under en lång tid (1288–ca 1450). En relativ datering inom denna långa period får baseras på antaganden om hur silverhalten i mynten utvecklades, vilket ger mycket osäkra dateringar. Samtidigt bör man notera att gotländska mynt från perioden 1450–1520 praktiskt taget helt saknas (1 enda mynt i kyrkorna). Vid 1400-talets mitt drabbades den gotländska myntningen av en förödande inflationsperiod som resulterade i att mynten präglades av, i princip, ren koppar. När myntningen återupptogs ca 1450 skedde det efter dansk mynträkning och mynten innehöll åter en viss mängd silver. Det borde göra att de skulle kunna få en vidare spridning, men samtidigt verkar myntningen ha varit betydligt lägre än under den föregående perioden.

De danska mynten är lätta att datera och här finns en påfallande skillnad mellan kyrkorna och kapellen eftersom antalet stiger över tid i kyrkorna, men sjunker över tid i kapellen. Generellt är de överrepresenterade i kapellen.

I kapellen är det de tyska mynten som med 38% utgör det dominerande inslaget mot bara 15% i kyrkorna. På grund av dateringsproblemen för många tyska mynt kan siffrorna i tabellen inte användas för att diskutera förändringar i antal över tid. Ett udda inslag utgörs av två tyska mynt från Hannover funna i S:t Johannes.

Bland de tyska mynten ingår präglingar från Tyska Orden med 27 ex på Öland varav 18 från kyrkor och 9 från kapell. De flesta kan dateras till 1400-talets första hälft.

Baltiska mynt utgör den klart minsta gruppen i fynden med bara två mynt i kyrkorna mot sex i kapellen. Forskningen om baltiska mynt har varit intensiv under de senaste decennierna och många myntgrupper har omdaterats. Myntfynden visar att kontakterna med Baltikum är koncentrerade till 1400-talets första hälft (jfr Carlsson & Jonsson 2001, tab 4, där baltiska mynt från 1346–1422 är klart vanligast).

Svenska mynt är klart överrepresenterade i kapellen under hela 1400-talet. Eftersom myntningen i Sverige då var koncentrerad till Mälardalskapen får svenska mynt under denna tid paradoxalt nog räknas in i den grupp som visar på överregionala kontakter. Köpmän från Mellansverige bör ha haft behov av att nyttja kapellen på Öland i samma utsträckning som främmande köpmän.

Sammanfattningsvis är svenska, danska, tyska och baltiska mynt överrepresenterade i kapellen medan gotländska är starkt underrepresenterade. De gotländska myntens överrepresentation i kyrkorna tyder på att kontakterna med Gotland var väl utvecklade och gotländska köpmän hade en stark ställning på Öland och därmed bra lokala kontakter. De kan därför antas ha haft mindre anledning att besöka köpmanskapellen på Öland.

Sammanfattande resultat

Myntfynden från alla tre kapellen visar en mycket god överensstämmelse beträffande dateringarna. Mynt saknas helt från perioden före mitten av 1300-talet. Fynden därefter täcker in hela perioden fram till reformationen, då man kan anta att kapellens funktion har upphört. Då ska man emellertid betänka att fynden är fåtaliga i såväl S:ta Brita som S:t Knut. I S:t Knut finns äldre fynd, medan det i övriga kapell saknas äldre fynd och dateringarna av byggnaderna till 1200-talet har skett på stilhistoriska grunder. En senare datering än 1200-talet för S:ta Britas del finner enligt min tolkning av det numismatiska materialet även stöd i det faktum att en aktivitet ca 1300 kunnat konstateras innanför bogårdsmuren mindre än 10 m från kapellet, en aktivitet som jag tolkar vara äldre än kapellanläggningen. Det är heller inte säkert att de öländska kapellen uppfördes under en kort period. Man kan även tänka sig att de togs i bruk ett efter ett. Ett sådant antagande skulle stämma med de dateringar som myntfynden pekar på. Med utgångspunkt från myntfynden skulle både S:ta Brita och S:t Johannes då kunna dateras till tiden kort före ca 1350. S:t Knut får dateras på stilhistoriska grunder.

Antagandet att kapellen använts som köpmanskyrkor

finner stöd i myntfynden, som visar en dominans av främmande mynt fr o m ca 1400. Denna dominans finns emellertid i hela södra Sverige under motsvarande tid. För kapellens del är den än mer påtaglig om gotländska mynt i detta sammanhang kan betecknas som lokala. Det som är intressant att konstatera är att det främmande inslaget dyker upp så sent som omkring 1400. Före ca 1400 kan

kapellen därför främst antas ha tjänat en lokal/regional marknadsplats, som efterhand under 1400-talet har fått en mer internationell prägel. Fler undersökningar krävs för att få mer material för att närmare belysa detta faktum eller för att kunna dementera det. Överhuvud taget skulle det vara intressant med fler undersökningar, inte minst i de kapell där ännu inga mynt har hittats.

Förkortningar

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR –
se nedan

FÖRKORTNINGAR

)(– åtsida slutar, frånsida börjar

Dbg – Dannenberg 1875–1905, katalognr

KMK – Kungl Myntkabinettet, Stockholm, inv nr

LL – Lagerqvist 1970, katalognr

Galster – Galster 1972, katalognr

Jesse – Jesse 1928, katalognr

Malmer – Malmer 1980, katalognr

Wasch – Waschinski 1934, katalognr

Summary

The coin finds from the chapels of St Brita, John and Knut have been studied in order to date activities at these chapels and assess whether the composition of the coins can tell if the chapels were mainly intended for persons from outside the local and regional community. An excavation trench less than 10 m from the chapel at St Brita's revealed activity that could be dated by coin finds to just before c 1300. A minor excavation of the chapel itself produced 14 coins, of which none date to before 1354–1363. Of the 105 coins (some of which could come from two hoards) recovered from several excavation trenches at St John's, the earliest also date to 1354–1363. Only 5 coins have been found at St Knut's, which is too

few to date the start of activities in that chapel. The composition of the coin finds at St Brita's and St John's is very similar, which, considering other activity near St Brita's, suggests that both chapels were constructed in the mid-14th century. The coin finds at all three chapels comply with the theory that they were all abandoned following the Reformation in the 16th century.

The composition of the coin finds from St Brita's and St John's suggests that prior to 1400 the chapels mainly served a market place of local or regional character, becoming progressively more international during the 15th century.

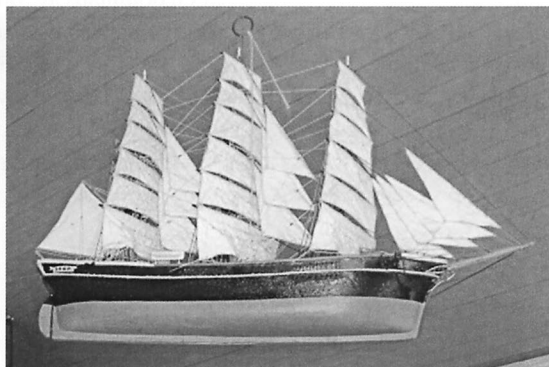

Fig 79. Långlöt. Votivskepp, byggt av Edvin Karlsson i Albrunna (1900–1965) och skänkt 1990 av fil dr Bertil Palm och hans hustru Sigbritt. Foto Karl-Gunnar Larsson 2011.

Votive ship. Built by Edvin Karlsson (1900–1965). Gift 1990.

Fig 80. Gärdslösa. Interiör av norra korsarmen, byggd av Håkan Tanna och nyligen dendrodaterad till ca 1245. Han anses numera vara en gotländsk byggmästare och skulptör, som sedan inledde en framgångsrik verksamhet på Öland. Foto S Hallgren 1976.

Gärdslösa. Interior of N transept. Built by Håkan Tanna and recently dendrochronologically dated to c 1245. Tanna is nowadays considered to have come from Gotland to Öland where he became highly productive.

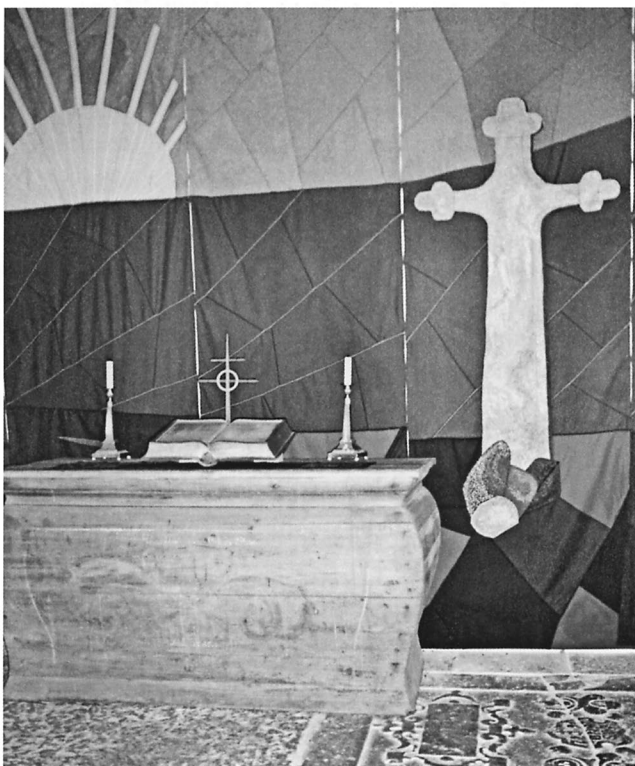

Fig 81. Bredsättra. Vapenhuset mot norr, inrett till kapell 2006 med altarbord från gamla kyrkan och bonad med motiv från Sikavarp. Foto R Boström 2010.

Bredsättra. Porch facing N, converted into a chapel in 2006 with altar-table from the old church and hanging with motifs from Sikavarp.

RÄTTELSER OCH TILLÄGG TILL ÖLAND BAND II

För normalt underhåll eller tillkomsten av nya inventarier redovisas inte annat än i undantagsfall. I tilläggen refererade tryckta arbeten förtecknas under Källor och litteratur nedan. Bland senare utkommen översiktslitteratur om Ölands kyrkor kan

märkas Boström 1982b och 1997c i SvK vol 222, samt Kyrkobyggnader 1760–1860, del 2, SvK vol 216 (1993); Aulén & Medelius 1994; DMS 4:3 (1996) och Öland, landskapets kyrkor 2003.

Långlöts kyrkor

Rättelser och tillägg till Långlöts kyrkor, Runstens härad. SvK, Öland band II, häfte 1, volym 151 (1973)

S 9, spalt 1 tillägges: Långlöts forntid har utförligt behandlats av Ulf Erik Hagberg och Kiki Johansson (-Lundh) 1970 s 15–56, samt av Kiki Johansson-Lundh och Monika Rasch 1991 s 263–338 (Summary s 336–337); se även Rasch 1991, s 475–495. Om byar och gårdar, se Palm 1970, s 77–125.

S 9, spalt 2, rad 12 nedifrån tillägges: Långlöts församling upphörde 1/1 2006. Den uppgick då i Gärdslösa, som bytte namn till Gärdslösa-Långlöt-Runstens församling och som sedan 1/1 2007 hör till Ölands kontrakt.

S 9, spalt 2, rad 13 tillägges: Det saknas belägg för att relikier av vare sig S:t Erik eller av andra helgon har funnits i Långlöt. Se Göransson 1977 i SvK vol 170, s 99, not 4; 1978 i SvK Öl II:3, s 150, not 4 samt nedan, tillägg till Gärdslösa, Öl II:3, s 150, not 4. – Kyrkan har fått sitt namn av en betesmark, 'löt', som särskildes med tillägget 'Lång', Göransson 1984a, s 286. Byn Långlöt i sin tur har fått namn efter kyrkan, tvärt emot vanligheten.

S 10 ff (Kyrkogård). Se även KLM:s kulturhistoriska inventering av kyrkogårdar och begravningsplatser (Ring 2006b).

S 18, spalt 2, rad 10 tillägges: I kyrkogårdens sydvästra hörn avskildes 2004 ett tresidigt område till en blomstersmyckad minneslund.

S 19, efter Benhus, spalt 2 tillägges: En ekonomibygnad med planmåten 8×4 m, även innehållande toaletter, vitputsad och täckt med enkupigt tegel, uppfördes 1989 utanför kyrkogårdens norra sida, där kyrkogårdsmuren är bortrivet.

LÅNGLÖTS GAMLA KYRKA

S 26, bildtext till fig 18–21: förklaringarna till Z2 och Z4 är omkastade.

S 29, spalt 2, rad 20 tillägges: Soluret (fig 40) är beskrivet 1980 av Jens Vellev i Hikuin nr 6, s 32–33 (materialet anges felaktigt som sandsten i st f kalksten). Med all rätt sätter Vellev samman timstenen med Håkan Tannas ombyggnad av kyrkan. Dateringen av dennes verksamhet på Öland kan nume-

ra tidsbestämmas till 1245 ±7, se nedan tillägg t Gärdslösa, Öl II:3, s 78 f.

S 85, spalt 1, rad 16 står: mensa, skall vara: stipes.

S 115, spalt 2, rad 3, efter (se nedan) tillägges: , men även som privatkapell. Tornets slanka proportioner (planmätt 6,5×6,5 m), den ursprungliga västportalen, relativt tunna murar, våningar åtskilda av bjälklag och en klockvåning högst upp antyder nämligen, att det var ett sk patronatstorn. I bottenvåningen hade tornets byggherre, hans familj och följe en loge. Genom en välvd öppning mot öster kunde de i förnäm avskildhet delta i gudstjänsten. Jfr *Hulterstad* (R Boström 1967, fig 3), *Köping* (SvK vol 170, fig 31 samt 2007, s 100), *Gärdslösa* (se nedan, tillägg t Öl II:3, s 78) och *Runsten* (se nedan, tillägg t Öl II:5, s 33), *Resmo* (SvK vol 203, fig 72 och s 73 f) samt *Räpplinge* (R Boström 1990b, fig 2–4 samt s 74). Den på ursprunglig plats inmurade överliggaren till torntrappans ingång är dendrodaterad till tidigast 1179 ± 7 (rapport KLM 17/8 2010). Om ej annat anges, är samtliga här redovisade dateringar utförda av Hans Linderson, förstärkare för Nationella laboratoriet för vedanatomi och dendrokronologi vid Lunds universitet, och provtagningarna utförda genom KLM. En ursprunglig västportal samt ett vackert, tvådelat fönster i bottenvåningen eller första våningen till det forna västtornet i *Algutsrum* kan också antyda närvaron av en herrskapsloge (R Boström 1985, s 143–145 samt 1996 i DMS 4:3, s 172). Patronatstornen i *Alböke* och *Gräsgård* hade sina privatkapell en trappa upp (R Boström 1970a, s 19–20 resp 1996 i DMS 4:3, s 290). Ett stort fönster i första våningen i det forna västtornet i *Kastlösa* kan också antyda en herrskapsloge (R Boström 1996 i DMS 4:3, s 247). – Av Ölands 26 västtorn har sannolikt 10 varit patronatstorn. De tillhör 1100-talet och är äldre än de bastanta försvarstornen, som har en genomsnittlig basyta av omkring 8,5×9 m, tunga valv mellan våningarna och trånga trappor i de tjocka murarna. De senare saknade yttre ingång i bottenvåningen och var endast åtkomliga inifrån kyrkorummet. Även dessa torn tjänade som klocktorn. Ett par av

- dem är dendrodaterade: *Bredsättra* 1202 ± 5 år (Boström & Bartholin 1990, s 205), *Mörbylänga* 1209 ± 7 år (Torbjörn Sjögren muntl) samt Föra västtorn mellan åren 1195 och 1215 (rapport KLM 17/8 2010).
- S 127, spalt 1, rad 8.* Håkan Tanna var gottlänning. Se nedan tillägg t s 205, not 73.
- S 127, spalt 1, rad 23.* Ang Billow, se ovan, Ölands medeltida kapell, not 32).
- S 128, spalt 2, rad 18 tillägges:* Någon del av kyrkan täcktes med tegel under 1400- eller 1500-talet, att döma av några sekundärt använda tegel från Lübeck (fig 158). Se nedan tillägg t s 131 och 133.
- S 131, fig 158 och s 133, spalt 1, rad 15 nedifrån tillägges:* Vingtuglen är tillverkade i Lübeck, de med nyckelstämpeln vid S:t Petri tegelbruk, 1400–1500-talen, de båda övriga går ej att datera närmare än till 1500–1700-talen (Larsen 1986, s 104, 106; för denna hänvisning tackar jag Birgit Als Hansen och Morten Aaman Sörensen).
- S 140 ff (Måtten i Källa och Föra) med fig 160 c–e, s 138 f tillägges:* Ang Sölve Göranssons metrologiska tolkningar av Källa och Föra gamla kyrkor anmärkes: *Källa.* Västtornets planmått (s 140), som möjligen ursprungligen avsett en kvadrat, är sannolikt icke utsatta med hjälp av »yttre« diagonaler. Snarare kan de yttre sidomåtten ha varit utlagda med 18 alnar av längden ca 52,0 cm (= 9,36 m); användningen av denna måttenhet så tidigt (1170-talet) skulle kunna antyda gotländsk påverkan. Senare byggnadsdelar är nog måttsatta med det äldre, »naturliga« alnmåttet (ca 47,0 cm). – *Föra.* Ej heller här torde »yttre« diagonaler ha tillämpats (fig 160 e). Långhusets planmått kan i stället vara bestämda genom utläggning av inre diagonaler om 24 alnar à 52,0 cm; samma mått och måttenhet synes kunna återfinnas också i långhuset i *Löts kyrka* (SvK ÖI II:2, s 406 f) och i *S:t Knuts kapell* i *Algutsrums sn* (se Ölands medeltida kapell ovan). *Föra kyrkas vapenhus* från 1200-talet (SvK ÖI I:6, s 537, 584) hade troligen de yttre måtten 12 × 17 gamla alnar (47,0 cm). (S Göransson).
- S 147, spalt 2, rad 5 står:* Jacob, *skall vara:* Jonas. Se nedan tillägg t s 209, not 95.
- S 147, fig 164 står:* fågel?, *skall vara:* skepp. – *In the English caption:* bird? should read: ship.
- S 148, spalt 1, rad 4 står:* ett skepp eller en fågel, *skall vara:* en skeppsristning (jfr t ex von Busch, Haasum & Lagerlöf 1993). För denna anmärkning tackar jag Uaininn O'Meadhra.
- S 148, spalt 1, rad 6 nedifrån står:* mensa, *skall vara:* stipes.
- S 148, spalt 2, rad 17 ff samt fig 166.* Den här beskrivna täckstenen (resealtaret) beskrevs 2006 av Johan Runer s 126 ff. Han har en bestickande teori, att ett helt resealtare, efter att ha blivit invigt av en biskop, skulle ha »delats i fyra delar längs med två korsande ritsar och sedan distribuerats till fyra olika 'bönehus', bl a träkyrkan i Långlöts«. Enligt min uppfattning är ritserna hjälplinjer, för att invigningskorsen skulle bli symmetriskt fördelade. Runers datering av stenen till omkring 1100 finner jag också alltför tidig. Snarare 1100-talets senare hälft eller omkring 1200. Liknande stenar som den i Långlöts exporterades från öländska stenbrott till flera kyrkor i Småland och Skåne. Utöver de i not 89 uppräknade kan nämnas Arby (Andersson & Svennebring 1989, SvK vol 207, fig 86 och s 62). Se även Stolt 2001, s 25 ff samt Tesch 2007, s 45 ff.
- S 150, spalt 1, rad 7 nedifrån samt fig 170 står:* Gud Fader, *skall vara:* profeten Jesaja. – *In the English caption:* God should read: the prophet Isiah.
- S 152, spalt 2, rad 1 står:* Jacob, *skall vara:* Jonas. Se nedan tillägg t s 209, not 95.
- S 156, spalt 2, raderna 3–6 nederst tillägges:* Sockenbudskalken är lyckligtvis bevarad, men förvaras i Runstens kyrka. 2007 kontrollerades, att den passar in i det i fig 177 avbildade fodralet. – Kalken är av delvis förgyllt silver, enligt räk anskaffad 1757 och stämplad av Petter Britt (f 1673, mästare i Kalmar 1701–1758 [1759] – SS s 338). Höjd 12,5 cm, skålens diameter 7,5 cm. Patenen, av helförgyllt silver, saknar stämplar. Diameter 7,5 cm. Oblatdosa av försilvrad metall, diameter 6 cm.
- S 159, spalt 1, rad 16 nedifrån tillägges:* Graven nr 1 undersöktes 1969 av Kiki Johansson (-Lundh).
- S 159, spalt 1, raderna 1–2 nedifrån samt överst spalt 2 tillägges:* Delarna av gravstenen till nr 1 (fig 178; se not 12) lär enligt förre kyrkvaktmästaren K-G Larsson vara nedgrävda väster om landsvägen, mitt emot gamla prästgården.
- S 163, spalt 1, rad 3 tillägges:* En mållikare återfanns 2007 av K-G Larsson. Av ek, i gott skick, utom att fodralet är spräckt. Märkt med tre små mässingskronor, inpressade i träet, samt inskrifterna »Z: PLANTIN 1773« och »Långelöths Pastorat«. Likarens längd 78 cm. – »Sedan 1730-talet skulle alla spannmålsmått göras kubiska och då behövdes inga andra likare än en måttstav med kubernas kantlängder avsatta; sådana utsändes också till alla kyrkor« (Måttordboken 1995, s 156–157). Såvitt jag vet, är Långlöts mållikare den enda bevarade på Öland.
- S 165 (Klockor).* Se även Aulén & Medelius 1994, s 110–111.

LÅNGLÖTS NYA KYRKA

- S 169, spalt 1, rad 1, efter Gerdsiö insättes:* nothänvisningen 109a.
- S 169, spalt 1, rad 3 nedifrån, efter smidesjärn insättes:* vilka efter 1823 ersatt vimplar (fig 187, 189).
- S 180, spalt 2, rad 2 tillägges:* 2002–2003 omlades delar av långhusgolvet på grund av mögelskador och en stor del av inventarierna konserverades. 2007 revs korgolvet bort, emedan det år 1970 inlagda, djupimpregnerade golvet utvecklade en hälsofarlig gas. Trägolvet återställdes 2009.
- S 180, spalt 1, rad 7 nedifrån samt fig 204 tillägges:* Altaruppsatsen är sannolikt tillverkad av snickaren Olof Jacobsson i Mortorp. 1847 tillverkade han altaruppsats och predikstol i Runsten (SvK ÖI II:5, fig 84, 90). Se även nedan tillägg t ÖI II:5, s 135, not 92. Det kan också ha varit Jacobsson, som 1848 svarade för altaruppsatsen i Bredsättra (ÖI II:4, fig 57–58) och i Löt hade han 1858 tillverkat både altaruppsats, predikstol och nummertavlor (ÖI II:2, fig 304, 308).

- S 181, spalt 2, rad 2 tillägges: Altarkrucifix, skänkt 1979 av f d kyrkvaktmästaren Evald Johansson och hans hustru Sylvia.
- S 182, spalt 2, rad 19. Ang Billow, se ovan, Ölands medeltida kapell, not 32.
- S 183, spalt 1, rad 3 nedifrån samt fig 208–211 tillägges: Sannolikt var det Olof Jacobsson, som 1854 gjorde en helt ny predikstol (fig 208) med återanvändande av Anders Dahlström d y:s två pannåer (fig 208, 210, 211) och den krönande ängeln (fig 211). Det var troligen också Jacobsson, som skulpterade predikstolens tredje pannå (fig 209).
- S 200, spalt 1, rad 5 tillägges: Votivskepp, en fullriggare, byggt av Edvin Karlsson (1900–1965), Albrunna och skänkt 1990 av fil dr Bertil Palm och hans hustru Sigbritt (fig 79).
- S 202, i slutet av spalt 2 tillägges: Se även Aulén & Medelius 1994, s 110–111.

NOTER

- S 204, not 17 tillägges: Ang N I Löfgren, se även R Boström 1983a, S Göransson 1979.
- S 204, not 20. Ang Rhezelius, se även R Boström 1997d. Rhezelius samtliga kyrkoavbildningar ingår i Öland 1963 och i DMS 4:3.
- S 204, not 22, efter SvK arkiv tillägges: och SvK Go VII:2, fig 32.
- S 205, not 46, rad 5 står: gravstenar nr 242 a–b, skall vara: gravstenar nr 242–243, fig 321.
- S 205, not 49. Ang Resmo, se SvK vol 203 (om takstolarna, s 33, fig 29, 32, 43) samt R Boström 1995 och 1999a.
- S 205, not 61 tillägges: Gräsgårds kyrka är beskriven av R Boström 1982b, s 27, 1984b samt 1993a.
- S 205, not 67 tillägges: Dopfontshuvudena i Bredsättra, se SvK ÖI II:4, fig 63, 65–70 samt s 68–74.
- S 205, not 72 tillägges: Den delade triumfbågen i Köping, se SvK vol 170, fig 24, 31, 46b, 47, 51, 118 D samt s 29, 48.
- S 205, not 73 tillägges: Genom metrologiska analyser av Gothems södra långhusportal samt av Gärdslösa södra korsarmsportal kunde Sölve Göransson 1978 i SvK ÖI II:3 visa, att Håkan Tanna var gotlänning. Gärdslösa-portalen är nämligen i alla delar en replik i $\frac{3}{4}$ skala av den gotländska portalen (Göransson 1978 i SvK ÖI II:3, s 168). Se även Göransson ÖI II:6, S:ta Britas kapell, Måttanalys. – Även Kersti Markus har i sin doktorsavhandling 1999 visat, att Håkan Tanna var gotlänning, verksam i Gothem. I avhandlingen och under disputationsakten efterlyste hon fler arbeten på Gotland än dem i Gothem. Jag fick då tillfälle att i en extraopposition meddela, att Håkan Tanna hade flyttat till Öland och inlett en förtjänstfull och omfattande verksamhet där (R Boström 1990a, s 66 ff). Genom en dendrodatering 2006 av norra korsarmen i Gärdslösa kyrka till 1245 $\pm$ 7 har den av mig tidigare föreslagna dateringen av Tannas verksamhet på Öland till omkring 1250 bekräftats. Se nedan tillägg t ÖI II:3, s 78–79.
- S 205, not 76 tillägges: Räpplinge kyrka är beskriven av R Boström 1990b. Obs: I fig 4 är skalan felaktigt angiven till 1:300, men skall vara något mindre än 1:250.

- S 206, not 79. Den sista meningen i noten utgår.
- S 206, not 81. Den nyckelformade tegelstämpeln användes av tegelbruket S:t Petri i Lübeck. Se ovan tillägg t s 131 och s 133.
- S 206, not 82. Ang murmästaren Johan Forsman hänvisas till SvK ÖI II:5, s 131, not 25 samt R Boström 1993b i SvK vol 216, s 407.
- S 206, not 84, rad 4 står: Sundby, skall vara: Sandby. Ang Wermelein, se R Boström 1993b i SvK vol 216, s 407–408.
- S 206, not 85. Ang N I Löfgren, se även R Boström 1983a.
- S 206, not 86a, spalt 2, rad 15 nedifrån tillägges: R Boströms (1967) försök till tolkning av måttsättningen av Hulterstads kyrka är felaktig. R Boström 1999a, s 87, not 43.
- S 208, not 89 tillägges: Fragment av en täckplatta av porfyrit har också påträffats i Gyngge, Resmo sn. Beträffande täckplattor, se ovan tillägg t s 148, spalt 2 samt fig 166.
- S 208, not 90 tillägges: Ett besläktat altar- eller processionskrucifix är bevarat i Runstens kyrka. SvK ÖI II:5, fig 35–37, 91, s 49–51, 108 samt B-M Andersson 1980, s 17, fig 24, s 56; nr 24, 38.
- S 209, not 95. Peter Bundi var far till Jonas och Jacob Bundi. Predikstolen i Gärdslösa är målad av Jonas, inte av Jacob, som var skomakare och inte målare. Se SvK ÖI II:3, s 154, not 83, samt ÖI II:4, s 88–89, not 38.
- S 209, tillägg till noterna 107–109: Se även Aulén & Medelius 1994, s 110–111.
- S 210, spalt 1, före not 110 insättes: not 109a. Gösta Gerdsjö (1904–1989), arkitekt SAR, kom från Göteborg till Kalmar, där han var verksam till sin pensionering. Bland hans arbeten kan nämnas Borgholms stadshus 1942–1943 samt restaureringar av Räpplinge och Långlöts kyrkor, 1958, 1966 resp 1969–1970. Hans arkiv skänktes till KLM.
- S 210, not 111 tillägges: Altartavlan i Runsten, se SvK ÖI II:5, fig 83, 84, 87 samt s 106; i Bredsättra, se ÖI II:4, fig 57–58 samt s 63–65; i Högsrum 1853 (obs årtalet!), se R Boström 1973b, fig 5 och s 13 samt 1979, fig 11, s 45. Se även Kalmar domkyrka, Bennett 1989 i SvK Sm III:4, fig 117 ff samt s 166 ff.
- S 210, not 114. Sista meningen utgår. Räpplinge predikstol är skulpterad av Jonas Berggren 1762 (R Boström 1990b, fig 10 samt s 83–84).
- S 210, not 125 tillägges: Se även R Boström 1986b samt Nodermann 2003, speciellt s 74 ff.
- S 211, not 135 tillägges: Se även Aulén & Medelius 1994, s 110–111.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

- S 211, spalt 1, rad 12 nedifrån tillägges: Handl i LMS är överförda till LMV, Gävle.
- S 211, spalt 1, rad 10 nedifrån tillägges: Kartor över storskifte av Folkeslunda by, J H Reinius 1767, C W Humble 1797.
- S 211, spalt 1, efter rad 10 nedifrån tillägges: Naturh Riksmus: Lab f isotopgeologi (till 1973 Lab f radioaktiv datering) C 14-analysrapporter.

- S 211, spalt 1, nederst tillägges:* Lantmåteriets i Kalmar län arkiv: Karta över enskifte av Folkeslunda by, J Pilo 1820.
- S 211, spalt 2, rad 12 nedifrån ff tillägges:* Kyrkans yngre arkivalier i Runsten har delvis förts över till VaLA, delvis till förs exp i Borgholm.

SUMMARY

- P 216, column 1, under the title:* Prehistoric Långlöt is described by K Johansson-Lundh & M Rasch in *Ölands järnåldersgravfält II* (1991), Summary pp 336–337.
- P 217, column 1, line 10 from bottom after joists, add:* The tower was supposedly erected by some prominent person, who

used the ground floor of the tower as a private chapel for himself and his family. Through an E opening they could attend church ceremonies without mixing with the common parishioners. This kind of slender tower is are called a patron's tower, to distinguish it from the more robust defence tower.

- P 217, column 1, line 4 from bottom, add:* The tower was a so-called patron's tower, purchased by some magnate, who had his private chapel in the ground floor of the tower.
- P 217, column 1, line 22 from bottom, III, add:* The west tower was built c 1180. Cf the west tower of Råpplinge, dated by means of dendrochronology to 1179 ± 7, at the earliest.

Löts kyrkor

Rätelser och tillägg till Löt och Egby, Runstens härad. SvK, Öland band II, häfte 2, volym 163 (1975)

- S 233, spalt 3, rad 13 tillägges:* Asatron var levande i Löt ännu i mitten av 1800-talet. Marie-Louise Sallnäs har berättat om en släkting, Kerstin Olofsdotter (1800–1867), som på julfesten 1866 sådde en åker. För varje näve utsäde, som hon kastade, neg hon och sade: »I Jesu namn och Helga Tor«. Med henne var endast gårdens lillpiga, som vettskrämd bevittnade ceremonien (Sallnäs 2002b). – Löts församling upphörde 1/1 2006. Den uppgick då i Föra, som bytte namn till Föra-Alböke-Löts församling och som sedan 1/1 2007 hör till Ölands kontrakt.
- S 233 ff.* Ang kyrkogården, se även KLM:s kulturhistoriska inventering av kyrkogårdar och begravningsplatser (M Jansson 2006d).
- S 233, spalt 3, efter rad 13 tillägges:* Löts forntid har behandlats utförligt av Hella Schulze 1987, s 177–185 (Summary p 185), samt 1991, s 20–49; se även Beskow Sjöberg 1987, s 391–433. – Bygd och bebyggelse i Löts sn under äldre historisk tid har skildrats av Sölve Göransson 1991, s 80–140. – Byar och gårdar under de senaste 250 åren har skildrats av M-L Sallnäs 1991, s 141–186.
- S 242, spalt 3, efter rad 11 tillägges:* En personal- och toalettbyggnad uppfördes utanför västra kyrkogårdsmuren 1987 efter ritningar av arkitekterna Leonard Eriksson och Bengt Folenius. Väggar av putsad lättbetong, tegeltak, sockelfundament av kalksten, kalkstensplattor i golvet samt innertak av sågade, spontade panelbräder.
- S 233, spalt 3, rad 16 tillägges:* Den huvudsakligen av fru Elsa Kåre enligt traditionen uppförda medeltida kyrkogårdsmuren står i Alböke, inte i Löt (Göransson 1991, s 84). Det var en 5–7 alnar hög, befäst mur, delvis bevarad och avbildad av Mandelgren (SvK ÖI 1:1, fig 30, s 59) och av William Anderson 1908, 295–297. Se även SvK ÖI 1:1, fig 30 s 59 samt R Boström 1970a, fig 3 och s 14).

LÖTS GAMLA KYRKA

- S 261, spalt 3, rad 1 står:* period VII, skall vara: period VI.
- S 266, spalt 3 (period III).* Långhuset välvdes inte förrän under period IV (fig 329:D, s 268, spalt 1). Valvmarkeringen i fig 329:B skall bort.
- S 268, spalt 1 (period IV).* Västtornets fyra nedersta våningar uppfördes under period IV (fig 250–252, 265–273, 276).
- S 269 (period V).* Västtornets fjärde våning (fig 243–247, 249–252, 261–264, 274–277) uppfördes inte förrän under period VII, d v s 1390 ± 5 enligt en dendrodatering (Boström & Bartholin 1990, fig 10 f samt s 207).
- S 270, spalt 1, rad 4 nerifrån f står:* omkring 1239, skall vara: strax före mitten av 1200-talet.
- S 271, spalt 1 (period VII).* Tornets fjärde våning uppfördes 1390 ± 5.
- S 281–282 samt fig 287–288.* Altaruppsatsen från 1779 renoverades 1995.
- S 285, fig 291 samt s 286, spalt 1.* Nummertavlan kan även vara gjord av den mångkunnige Peter Isberg 1842 (R Boström 1990d samt 1993b i SvK vol 216, s 409).
- S 287, spalt 3 (Rökelsekar).* »Eldkar« kan eventuellt ha syftat på ett fyrfat.
- S 290–291 (Klockor) tillägges:* Se även Aulén & Medelius 1994, s 112 f.

LÖTS NYA KYRKA

- S 291 ff (Byggnadsbeskrivning).* Se även Kyrkobyggnader 1760–1860, del 2, SvK vol 216 (1993), s 377–379.
- S 291, spalt 3 (Exteriör) tillägges:* Fasaderna renoverades 1994–1996 efter förslag av arkitekterna Anders Westerlund och Margit Westerlund, Borgholm.
- S 291, spalt 3, rad 6 nedifrån tillägges:* P Isbergs inskriftstavla är avbildad i R Boström 1991a, fig 7.
- S 295, spalt 2 och rad 7 nedifrån tillägges:* Inre renovering utfördes 1985 efter förslag av arkitekterna Leonard Eriksson och Bengt Folenius, varvid kyrkorummets trätunnvalv isolerades (se Kyrkobyggnader 1760–1860, del 2, SvK vol 216,

fig 610–611). Bänkvärme installerades och tornluckorna byttes ut 1994–1996. År 2002–2003 togs några bänkar bort under läktaren och lämnade plats för skåp för förvaring av textilier m m.

S 297, spalt 3, rad 4. Jacobssons förnamn var Olof.

S 299, spalt 1, rad 2 nedifrån tillägges: 2002–2003 togs två bänkrader bort längst i väster.

S 315 (Klockor) tillägges: Se även Aulén & Medelius 1994, s 112–113.

NOTER

S 315, not 7. Ang Löfgren, se även R Boström 1983a samt Göransson 1979.

S 315, not 8, rad 2 står: XLVII, skall vara: XLVI.

S 315, not 10. Ang Rhezelius, se ovan, tillägg t Långlöt, ÖI II:1, s 204, not 20.

S 316, not 18. Ang Ahlqvist, se även SvK vol 222, s 98, 3 samt Göransson 1979.

S 316, not 25. Ang W Anderson, se även ovan S:ta Britas kapell not 17.

S 316, not 28. Ang Hadorph och Törnewall, se även R Boström 1996–1997b.

S 316, not 48. Ang kyrkornas omvandling, steg för steg, till små sockenfästningar, se R Boström 1982b, fig 2, 3, 1982c samt 1984c, bl a s 54–56.

S 316, not 52. Ang Vickley, se SvK vol 193, fig 29 (plan vid I), fig 52, s 41.

S 316, not 53. Ang Hulterstad, se R Boström 1967, fig 5:A, 9 samt s 158.

S 317, not 61. Ang Bredsättra, se SvK ÖI II:4, fig 19 b (C), 26 a (C), 30 a–b, 31 samt s 35.

S 317, not 62. Ang Gräsgård, se SvK ÖI I:1, fig 35, överst t v, samt R Boström 1982b, fig 16, överst t v.

S 317, not 67. Ang Bredsättra, se SvK ÖI II:4, fig 19 a och b (2 tr), 20 a och c, 31, 50 samt s 32 f, 38 period III.

S 317, not 70 står: omkring 1239. SvK Go XII:1, under utgivning 1975, skall vara: samma tid som Visby Mariakyrkas tvärskropp (SvK vol 169, 1977, s 95), av Gunnar Svahnström

daterat till ca 1230–ca 1250 (SvK Go IX:1, vol 175, 1978, s 148, 168).

S 317, not 81. Ang murmästare Lindman, se även SvK ÖI II:2, s 396, not 30; R Boström 1992c samt 1993b i SvK vol 216, s 408 f.

S 317, not 89. Ang Hilfeling, se även *C G G Hilfelings gotlandska resor 1797 och 1799*, utg av Gotlands Fornsal 1994, där även hans resor på Öland ingår.

S 318, not 94. Ang A G Wadsten; se även R Boström 1993b i SvK vol 216, s 407 f och där gjorda hänvisningar.

S 318, not 103. Ang P Isberg, se även R Boström 1990d samt 1993b i SvK vol 216, s 409 ff.

S 318, not 108. Ang F Westin, se även Ehlers 1993 i SvK vol 216, s 95–96.

S 318, not 109. Ang H A Törnqvist, se även Mellander 2008, s 221 ff.

S 318, not 110. Ang H A R Sidén, se även R Boström 1980b och Göransson 1980a.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

S 320, spalt 3, rad 19 ff tillägges: Kyrkans yngre arkivalier i Föra har delvis förts över till VaLA, delvis till förs exp i Köpingsvik.

SUMMARY

P 320, column 1 under the title: Prehistoric Löt is described further by H Schulze in *Ölands järnåldersgravfält I* (1987), Summary, p 185.

P 321, column 2, period III: The vaulting in the nave and chancel were not executed in period III, but in period IV (fig 329:D). The vaults in fig 329:B must be removed!

P 322, column 2, period IV: The oldest part of the tower belongs to period IV (figs 250–252, 265–273, 276, 329:C).

P 323, column 1, period V: The top floor of the tower (figs 243–247, 249–252, 261–264, 274–277) is dated by means of dendrochronology to 1390 ± 5 = period VII (Boström & Bartholin 1990, figs 10, 11, p 207). The pointed spire (figs 243–244) may also be of the same age.

Egby kyrka

Rättelser och tillägg till Löt och Egby, Runstens härad. SvK, Öland band II, häfte 2, volym 163 (1975), s 328–412.

S 329, spalt 3, rad 17 tillägges: Egby församling upphörde 1/1 2006. Den uppgick då i Köping, som bytte namn till Köpingsviks församling och som sedan 1/1 2007 hör till Ölands kontrakt. – Egby under forntiden har skildrats av M Beskow Sjöberg 1986, s 318–332 samt 1987, s 187–198 (Summary s 198); se även 1987, s 391–433. Socknen i historisk tid har skildrats av M-L Sallnäs 1986, s 289–312 samt s 333–354.

S 329 ff (Kyrkogård). Se även KLM:s kulturhistoriska inventering av kyrkogårdar och begravningsplatser (M Jonsson 2006c).

S 332, fig 334 a samt s 333, spalt 1, raderna 11 ff: Stenen, nr 2, kommer troligen att återföras till kyrkan.

S 333, spalt 3, rad 14 tillägges: En minneslund, avgränsad av en låg häck, är anlagd intill norra kyrkogårdsmuren. I mitten ett träkors, omgivet av en flislagd gång och två träbänkar.

S 334, spalt 2, rad 7 tillägges: Exteriören restaurerades 1990 och 2003.

- S 334 (Ingång, fönster) tillägges:* Kyrkan har sedan 2003 åter två ingångar. Den år 1959 utan vederbörligt tillstånd igenmurade sydportalen samt fönstret ovanför, båda från 1818, återupptogs och återställdes 2003. Se vidare nedan tillägg t s 367.
- S 335, spalt 1, rad 5 nedifrån står:* fig 366, *skall vara:* fig 364.
- S 339, spalt 1, rad 3 står:* fönstrets, *skall vara:* absidfönstrets.
- S 353, spalt 1, rad 15 nedifrån tillägges:* I vapenhusets södra del inreddes 1990 en toalett.
- S 353, spalt 3, rad 6:* År 2004 planerades att bli avlägsna plåtbeklädnaden på lanterninen och återställa den i ursprungligt skick, men det skedde inte när torntaket lades om 2006.
- S 362, spalt 2, rad 19 nedifrån.* Ang P Ekholm, se R Boström 1992b.
- S 367, spalt 3, nederst tillägges:* 1990 inreddes en toalett i vapenhusets södra del. – Den 1959 igenmurade sydportalen med sitt fönster återupptogs 2003 enligt ritning av arkitekterna Anders Westerlund och Margit Westerlund, Borgholm (A Öberg, rapport 2003, ATA). Dörren och fönstret gjordes efter 1818 års utformning av snickaren Inge Johansson, Sandby, Egby sn, och smidet av Tommy Nilsson, Köpingsvik. Den senare tillhör en smedsläkt i flera generationer. Smeder i Gröndal, Köpings sn, är kända ända sedan början av 1600-talet (se s 396, not 17). – En bänk på södra sidan togs bort och bänkarnas snäpplås byttes ut mot trävirvlar 2003.
- S 368, spalt 3, nederst, efter Wahlgren, insättes:* notsiffran 38a.
- S 376, spalt 3, rad 8 nedifrån samt s 378, spalt 3, rad 19 nedifrån jämte bildtexterna till fig 378–381 tillägges:* Graubners förnamn var Christian.
- S 382, spalt 3, rad 6, nedifrån, efter Gärdslösa kyrka tillägges:* och två tavlor i Alböke.
- S 395 (Klockor) tillägges:* Se även Aulén & Medelius 1994, s 86–87.

NOTER

- S 395, not 7, tillägges.* Se även R Boström 1980b och Göransson 1980a.
- S 395, not 9.* Ang J Petersson, se även R Boström 1976b, s 61; 1992a; 1993b i SvK vol 216, s 409 f; SvK vol 222, s 23, 29, 42, 100, not 33, fig 23, 45; Andersson & Svennebring 1989, SvK vol 207, s 57 samt s 99, not 33.
- S 395, not 10.* Ang N H Berg, se även R Boström 1993b i SvK vol 216, s 407.
- S 396, not 16.* Se ovan, tillägg till Långlöt s 206, not 82.
- S 396, not 19 tillägges:* Se även Gustavson 1977 i SvK vol 170, s 16–19, fig 12–17 samt Owe 2002.
- S 396, not 20 tillägges:* Se R Boström 1990c, fig 2, 5, 7, 8, s 129.
- S 396, not 24 tillägges:* Bredsättra (SvK ÖI II:4, s 38, 40), Råpplinge (R Boström 1990b, fig 2:IV, 4 samt s 78) samt Alböke (R Boström 1970a, s 20).
- S 396, not 30 tillägges:* Se även SvK ÖI II:4, fig 59 och s 66–67.
- S 396, not 31 tillägges:* Målaren Graubners förnamn var Christian. Altartavlan i Glömminge, se R Boström 1990c, s 191.
- S 396, not 35 skall lyda:* Med »Råstwerk« avses en rustbädd, en

liggande plank- eller bjälkrust under en stenmur. Andersson & Hildebrand 1988, s 96 ff, 100, fig 91–93.

- S 396, not 36 tillägges:* Köpings år 1805 uppförda kyrka, se SvK vol 170, s 68–80. Ritningen i fig 81 är utförd av byggmästaren Johan Petersson 1802, inte av Jacob Wulff. Se även R Boström 1986a, s 212 ff; SvK vol 222, not 33 samt Kyrkobyggnader 1760–1860, 2, SvK vol 216, s 375 f.
- S 396, not 37 tillägges:* Nils Örbergs målningar i Bredsättra kyrka, se SvK ÖI II:4, s 50, 89, not 47.
- S 396, efter not 38 tillägges:* not 38a. *Sven Hugo Wahlgren*, konservator med omfattande och mångsidig verksamhet. Utbildning hos målaren och dekoratören Sven Sundbaum, Konstfack samt Otte Schölds målarskola. Praktiserade vid flera konserveringsateljéer. Bland hans många uppdrag kan nämnas arbeten i domkyrkorna i Kalmar och Västerås, Kalmar slottskyrka, Arvfurstens palats i Stockholm, kyrkor (Solna, Gärdslösa, Långlöt, Hossmo, Kläckeberga m fl), kyrkliga inventarier, bl a högaltarskåpet i Lunds domkyrka, Birgittaskåpet i Algutsrums kyrka och predikstolen i Egby kyrka, båda på Öland, samt Fredriksbergs herrgård utanför Oskarshamn. För dessa upplysningar tackar jag fru Elna Maria Wahlgren.
- S 396, not 40 tillägges:* Medeltida altarskivor är även bevarade i Algutsrum (R Boström 1985, s 150, sannolikt härstammande från S:t Knuts kapell, i likhet med altarskåpet, Resmo (SvK vol 203, s 102) och Stenåsa (R Boström 1975c). Köpings äldsta kända altarskiva består av en korspydd, omhuggen runsten, som är uppställd i trädgården till Borgholms Stadsmuseum (R Boström 2007, s 98).
- S 396, not 43.* Ang Pietä-skulpturen från Köping, se SvK vol 170, fig 57 samt s 51, 55.
- S 397, not 46.* Ang orgeln i Köping, se SvK vol 170, s 88, 103, not 82.
- S 397, not 49.* Ang nummertavlan i Gärdslösa, se SvK ÖI II:3, fig 141 samt s 132.
- S 397, not 59, raderna 11–12 samt 16–17:* Litteraturhänvisningarna för Botkyrka och Bromma är omkastade.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

- S 398, spalt 3, rad 5 ff tillägges:* Kyrkans yngre arkivalier i Köping har delvis förts över till VaLA.

SUMMARY

- P 398, column 1 under the title:* Egby in prehistoric times is described by M Beskow Sjöberg in *Ölands järnåldersgravfält I* (1987), Summary, p 198.
- P 402, column 1, Period X.* In 2003, the S doorway and a window (figs 340, 341), which had been blocked-up in 1959, were opened again and restored to their original shape.
- P 402, column 2, last line:* Graubner's first name was Christian.
- P 402, column 3, line 11 from bottom:* similar hymn boards are preserved in Gärdslösa (SvK ÖI II:3, fig 141), presented in 1730, and Alböke.

SÖLVE GÖRANSSON:

LÖTS OCH EGBY KYRKORS METROLOGI

S 410, not 1. Ang modifieringar av de metrologiska tolkningarna av Källa och Föra, se ovan tillägg till Långlöt, ÖI II:1, s 140 ff med fig 160 c-e, s 138 f.

S 410, not 4 ang Löts kyrka. Till A Ahlqvists planritning av 1820 (Ahlqvist, Saml. S 86, p 34 c, UUB) finns ett koncept (S 85, p 152), som anger också några innermått, även dessa med lägre värden än Löfgrens av 1823. (S Göransson).

Gärdslösa kyrka

Rättelser och tillägg till Gärdslösa kyrka, Runstens härad. SvK, Öland band II, häfte 3, volym 177 (1978)

S 9 (Inledning) tillägges: Gärdslösa under forntiden har även behandlats 1966 av U E Hagberg, s 47–91 samt av M Beskow Sjöberg 1987, s 289–389 (Summary s 388); se även Beskow Sjöberg 1987, s 391–433.

S 10, spalt 2, rad 4 står: i Hagby en gård, skall utgå. (S Göransson).

S 10, spalt 2, rad 6 står: fyra gårdar, skall vara: tre gårdar. (S Göransson).

S 10, spalt 2, rad 6–10 står meningen: Räntorna ... Högsrums präst. Den skall lyda: Räntorna utgjordes till kyrkans »fabrica«, i ett fall också till prästen; en landbo i Hagby erlade sin avrad till Köpings kyrka och en landbo i Södra Gärdslösa gjorde detsamma till Högsrums präst. (S Göransson).

S 11, spalt 2, rad 17 står: Gårby, skall vara: Gårdby.

S 11, spalt 2, rad 13 nedifrån tillägges: »Gilleshagarna« i Sandby är också omtalade. – Den heliga Margareta av Antiokia hade en anknytning till Gärdslösa redan i mitten av 1200-talet, då hennes bild målades på väggen ovanför det norra sidoaltaret (fig 96). I beskrivningen av S:ta Margaretas kapell (ÖI II:6) har det framförts ett förslag, att korsarmarna i Gärdslösa kyrka kan ha varit gilleslokaler för ett Margaretagille (jfr Byggnadshistoria, period V, s 79). Vidare signerade Magnus Ingelsson sina kalkmålningar i Gärdslösa torsdagen före S:ta Margaretas festdag 1498. Ett ej namngivet gille, som fanns i Gärdslösa ca 1420 (Herman Schück 1991, s 442 f) var kanske helgat åt S:ta Margareta av Antiokia och skulle kunna tänkas ha anlagt gilleshuset utanför västra kyrkogårdsmuren. Se nedan tillägg t s 13, spalt 1, rad 11 nedifrån.

S 12, spalt 1, rad 19 nedifrån står: 1556–70, skall vara: 1570–76. (Sölve Göransson).

S 12, spalt 1, rad 6 nedifrån tillägges: Byar och gårdar har skildrats av B Palm 1966, s 123–170.

S 13, spalt 1, rad 20 nedifrån tillägges: Gärdslösa församling utvidgades 1/1 2006 och bytte då namn till Gärdslösa-Långlöt-Runstens församling, som sedan 1/1 2007 hör till Ölands kontrakt.

S 13, spalt 1, rad 11 nedifrån, efter kyrkogårdsmur tillägges: Gilleshuset undersöktes av G Winberg 1976 och hade yttermått-

KÄLLOR OCH LITTERATUR

S 397, spalt 3, rad 3 nedifrån tillägges: A Öberg, återöppnande av södra portalen, KLM rapp 2003.

S 412, spalt 2, efter rad 15 nedifrån tillägges: Boström R, Ölands försvarskyrkor, en översikt. RA.Å, Rapport 1972 A 2, Sthlm 1972.

ten 27×10 m, murar av tuktad kalksten i skalmursteknik, 1,9 m breda och 0,5–1,25 m höga. En undersökning gjordes 1990–1991 under ledning av Monika Rasch på initiativ av Gärdslösa hembygdsförening. Murarna vilar på fin sjösand. Direkt på fundamentet till dess östra gavel vilar ett stycke av västra kyrkogårdsmuren. Bland fynden kan nämnas två mynt, 1470–1500 resp 1300-talet (?), krossade kritpipor, häst- och oxbroddar, spik samt ben (matavfall). (Rapporter A Hennius 18/11 1999 i ATA och Nilsson & Rasch 2009 i KLM). – På Rhezelius lilla skiss (fig 13) står byggnaden utan tak med två spetsiga gavlar och en ingång på södra sidan. I västgavelns röste en öppning, troligen en magasinsport. Möjligen fanns det också en motsvarande öppning i öster. Eftersom inga spår av valv har påträffats, får vi utgå ifrån, att gilleshuset hade ett plant träinnertak.

S 13, spalt 2, rad 10: Ang Gerdsjö, se ovan tillägg t Långlöt, ÖI II:1, s 210, spalt 1, not 109a.

S 13, spalt 2, nederst tillägges: Ett församlingshus, invigt 1989, uppfördes väster om bisättningskapellet efter ritningar av arkitekt Ivar Petersson. Kalmar. Genom en dörröppning i kapellets västra mur omvandlades detta till ett förrum till församlingshuset. – Väster om detta samt sydväst om gilleshuset anordnades 1999 en minneslund, omgiven av häckar. I mitten en korsformad gravsten av röd kalksten över hemmansägaren Jon Nelson, död 1865, och hans hustru Stina Andersdotter, död 1862. Höjd 103 cm. – Öster om minneslundan är rest en kalkstensskiva, synlig höjd 1,6 m, bredd 1,2 m, tjocklek 0,2 m. Slipade ytor, utom överkanten, som är råhuggen. På den mot väster vända sidan är fästa små mäsings skyltar med de avlidnas namn och data. Den äldsta plattan är daterad 31/7 1999.

S 14 ff (Kyrkogården). Se även KLM:s kulturhistoriska inventering av kyrkogårdar och begravningsplatser (Ring 2006a).

S 14, spalt 2, rad 8 tillägges: Kyrkogårdens gångar belades med kalkstensflisor 2002 och 2003.

S 15, spalt 1, rad 1 står: från tidig medeltid, skall vara: från tiden före 1500-talets slut.

S 27, spalt 1, sist tillägges: Även 1997 upptäcktes runristningar i södra korsarmen. Se nedan tillägg t s 88.

S 27, spalt 2, rad 4 tillägges: En trapetsformad gravsten ligger i golvet i mittgångens västra del (fig 59).

- S 28, spalt 2, rad 3–4 nedifrån står: gjordes inte 1958, skall vara: kunde inte göras 1958 p g a stor tidsbrist.
- S 48, fig 51, i figurtexten står: enligt en teckning av N M Mandelgren 1848, skall vara: enligt en teckning av N M Mandelgren, vilken är en kopia (gjord 1878) av en originalavritning av H A R Sidén 1873 (i enskild ägo). – *The English text reads*: in 1848, *should be altered to*: after an original by H A R Sidén 1873. (S Göransson).
- S 48, spalt 1, rad 3, efter (fig 46) tillägges: Soluren är beskrivna av Vellev 1980, s 32–35 samt fig 31–32.
- S 49, spalt 1, rad 6 f står: Dörren tecknades av både Mandelgren (fig 51) och H A R Sidén (not 37), skall vara: Dörren avritades av H A R Sidén (not 37) 1873, vars teckning jämte andra 1878 lånades och kopierades av Mandelgren (fig 51; se Göransson 1980a, s 24, fig 13, s 30). (S Göransson).
- S 58: Fig 61 c och 61 d är omkastade.
- S 66, spalt 2, rad 8 nedifrån tillägges: Av allt att döma, murades det östra korfönstrets yttersmyg igen och masverket avlägsnades i samband med att en stor altarpopsats (fig 131, pl III) placerades i koret 1766.
- S 69, spalt 2, rad 1 (i rubriken) och rad 4 står: travé III, skall vara: travé II.
- S 71 f och fig 80 tillägges: Jfr liknande motiv på kapitel från klostret i Kolbatz, Polen. Nu i museet i Stettin. Lagerlöf 1975, fig 121 och s 159.
- S 78, spalt 1, rad 12, efter för klockornas skull tillägges: Tornets slanka proportioner och västportalen antyder, att det var ett patronatstorn och kan dateras till omkring 1180. Se ovan, tillägg t Långlöt, ÖI II:1, s 115.
- S 78–79 (period V). Ang Håkan Tanna, se ovan tillägg t Långlöt, ÖI II:1, s 205, not 73. – Västra högbenet i takstol nr 3 från norr i norra korsarmen är dendrodaterat till 1245 ± 7 (Hans Linderson, rapport nr 2006:48, prov nr 58221, KLM. Analyserna bekostade genom ett generöst anslag från Berit Wallenbergs Stiftelse). Denna datering av Håkan Tannas korsarmar stöder den av mig föreslagna till 1200-talets mitt (fig 80). – Ang tanken att ett gille disponerat korsarmsvindarna, se tillägg t s 11 samt ÖI II:6 S:ta Margaretas kapell.
- S 81, spalt 2, rad 12 står: Kanske var det byggmästaren Isberg, skall vara: Det var byggmästaren Isberg.
- S 81, spalt 2, rad 10 nedifrån, efter kvadratisk plan tillägges: Peter Isberg arbetade självständigt i förhållande till ÖIÄ. Se R Boström 1990d samt 1993b i SvK vol 216, s 409. Den första stenlanterninen byggde han i Runsten 1838 (SvK ÖI II:5, s 97 f, 102 samt fig 72, 74 f, 77 f). Även i Algutsrum byggde han och hans son Johan 1864 en åttkantig lanternin av sten (R Boström 1985, s 149). Genom att mura tromper, ett slags valv, inne i hörnen högst upp i tornkroppen skapade han ett fast underlag för de tunga stenlanterninerna. Sannolikt hade han studerat tornet i Madesjö kyrka i sin födelseförsamling. Det var ritat av C G Blom Carlsson 1826 och konstruerat av byggmästaren Hallström från Stockholm 1827–1830 (Kyrkobyggnader 1760–1860, del 2, SvK vol 216, s 387). Genom att Isberg ersatte några av de av ÖIÄ föreslagna trälanterninerna med sådana av sten eliminerades underhållet i hög grad.
- S 83, spalt 2, efter rad 7 tillägges: Fasadrenoveringar utfördes 1984 och 1993. – En inre restaurering utfördes 1996. Kalkmålningarna och flera inventarier, bl a altarpopsatsen och predikstolen, konserverades under ledning av Sten Peterson (rapporter av samme konservator 14/6 1997, KLM, samt av Ingegerd Edling Arnell ang inre renovering 2003, KLM och ATA). Även 2008 var flera inventarier föremål för konservering (rapport av J Westergren, ATA).
- S 88 (Ristningar) tillägges: 1998 undersökte Jan Owe en runinskrift i södra korsarmen intill sydöstra hörnet, 150 cm över golvet och 1,5–2,5 m öster om sydportalen. Runorna är grunt ristade, höjden 10–16 cm och innehåller alfabetet från A till S. Tidigare omnämnd i *Nytt om runer*, 1997, s 31, utan återgivande av texten. (Jan Owe, skrivelse t RAÄ 30/11 1998, ATA).
- S 88, spalt 1, nedersta raden tillägges: korets och triumfbågens kalkmålningar restaurerades 1996 under ledning av konservator Sten Peterson.
- S 100, spalt 2, rad 10 tillägges: Peter Bundis akantusmålningar 1642 i östra korfönstrets innersmyg har aldrig varit överkalkade, visade det sig 1996.
- S 117, spalt 2, rad 18 nedifrån står: II:4, under utg, skall vara: II:5, fig 38–39.
- S 120, spalt 2, rad 23 tillägges: Altarpopsatsen konserverades 1996 och 2008.
- S 128. Bildtexten skall lyda: Fig 139. Liten ängel, troligen utförd kort före 1744 för kyrkans äldsta kända orgel, samt timglasen i fig 135. Foto S Hallgren 1976. *The English text should read*: Little angel, probably executed before 1744 for the oldest organ, together with the hour-glass holder in fig 135.
- S 129. Bildtexten skall lyda: Fig 140. Två musicerande gestalter, troligen utförda kort före 1744 för kyrkans äldsta kända orgel (jfr ängeln i fig 139). I bakgrunden en lyra från läkta-
tarbröstningen (se fig 89). T h en bräda med marmorering (av Jonas Bundi?) från en ej bevarad bänkinredning eller läktare. Foto R Boström 1976. *The English text should read*: Two figures making music, probably executed before 1744 for the church's oldest known organ (cf the angel in fig 139). In the background, a lyre from the gallery barrier (see fig 89). To the right a board with marbling (by Jonas Bundi?) from a pew or gallery, now lost.
- S 132, spalt 1, rad 22 nedifrån tillägges: I Alböke kyrka finns också ett par nummertavlor i liknande utförande.
- S 144, spalt 1, rad 12 ff tillägges: Hedvig Carolina Wahlberg var dotter till kommissionslantmätaren i Kalmar län Olof Wahlberg (s 143, nr 6) liksom troligen även Sophia Altea Lindwall, f Wahlberg (namnet Altea förekommer i släkten).
- S 146, spalt 2, rad 11 nedifrån står: 1848, skall vara: 1873. Jfr ovan rättelse t s 49. (S Göransson).
- S 148 (Klockor) tillägges: Se även Aulén & Medelius 1994, s 96–97. – 1997 7/5 tillät RAÄ inmontering av automatisk klockringningsutrustning samt tornluckmanövrering.

NOTER

S 150, not 4 tillägges: Den i Calmar Stifts-Tidningar, 1797, N:o 6, s 24, framförda gissningen, att de små ben av något helgon funna i Arby kyrkas altarbord, varom meddelas att de av kyrkan donerats till antikvitetskabinettet vid Stifts- och gymnasiebiblioteket i Kalmar, kunde ha tillhört S:t Erik, är icke konsistorienotarien E C Roosvals egen. Det kan i stället visas att den emanerar från stiftschefen själv, den lärde biskop Martin Georg Wallenstråle. Inlagd i dennes koncept med förarbeten till hans berättelse om Kalmar med omliggande nejder och Öland, överlämnad till Gustav IV Adolf vid dess ankomst till orten den 10 juli 1793 (tryckt av E Hilldoff i Sancte Christophers Gilles Chronica 1, Kalmar 1922), återfinns nämligen en liten papperslapp med anteckningar av Wallenstråles hand där ena sidans text lyder: »I Sjelfva Altaret i Areby kyrka, under en fyrkantig Sten ligga några små Ben uti blyplåtar inlagde, vetande ingen hvilket Helgon de tilhört. – Torde hända de äro af St. Erics. Peringsköld i sine Monumentis Ulleråker. p. 53, säger, at några smulor af St. Erics reliquier hafva åtskillige kyrkor och altaren i Sverige bekommit, etc. – Ronsten, Höxrum, Borgh ubi? Kopunge, Albake, Höghaby, Kældhe, Pedsnäs, Fyralöth ubi? Egheby, Bredhasätter, Gärlöse, Longhalöt.« (M G Wallenstråles samling, kapsel 5, i Kalmar Stifts- och gymnasiebibliotek, förvarat i KSB). – Biskopen synes alltså ha sett och begrundat helgonbenen i Arby, och det torde vara han som anmodat pastor att låta kyrkan inlämna fyndet till gymnasiet i Kalmar. Lappen med notisen om benen i Arby med dess förmodan om ett samband med S:t Eriks relikier har Wallenstråle tillställt konsistorienotarien inför publiceringen av donationen, vilket framgår av att han i marginalen tillskrivit: »Detta införes i Stifts-tidn. Lappen får jag igen«. Han har med små streck markerat att »detta« skall gälla endast stycket om Eriksrelikerna, inte den efterföljande uppräknningen av kyrkor på Öland. Denna är ju en lista över Ölands norra mots socknar i 1346 års kända tiondestadga, vilken då fanns – föga tillfredsställande – tryckt i Acta Literaria Sveciæ (vol 1, 1723, s 479 ff) och därifrån av S L Gahm Persson i bihanget till P Åhstrands av honom 1768 utgivna Ölandsbeskrivning (s 220 ff); biskopen har råkat överhoppa namnen Glömminge, Råplinge och Böda. Wallenstråles (defekta) kyrkoförteckning lät nu E C Roosval, tydligen av missförstånd, ändock medfölja donationsmeddelandet, som följande nästan ordagrant upprepar biskopens notistext. När vid Högsrums kyrkas ombyggnad 1822 en ask med ben påträffades då altaret nedtogs (J F Eckerlund i Calmar Stifts-Tidningar, 1822, N:o 6, och A Ahlqvist i hans Ölandshistoria, 2:1, 1825, s 208 f not 1), kom det snarlika fyndet i Arby tjugofem år tidigare att aktualiseras, varvid den vid dettas bekantgörande olyckligtvis figurerande sockenlistan från 1346 års Ölandsurkund – som helt vilseledande fogats vid referensen till Peringskiöld, vilken alls ej nämner Öland i sammanhang med relikerna – blev missuppfattad som en förteckning över Ölandskyrkor med Sankt Eriksrelikier, något som Wallenstråle uppenbarligen rakt inte

kan ha åsyftat. Konsistorienotarien Eckerlund påstår (1822) utan större tvekan om benstycket i Högsrum att det synes ha tillhört konung Eric Jedvardsson (Erik den Helige), och detta påstående har hos Ahlqvist (1825) övergått till att vara ett enkelt faktum. – Om relikdonationen från Arby kyrka 1797 se vidare Andersson & Svennebring 1989, SvK vol 207, s 62 f (med fig 87) och s 99 not 35 (med referens till min not 4 s 150 i SvK ÖI II:3, som där råkar betecknas ÖI II:4). Beträffande Högsrumsfyndet 1822 se R Boström 1973b, s 8, och 1979, s 89, 95 (med fig 9). – (Sölve Göransson).

- S 151, not 6.* Ang Rhezelius, se ovan, tillägg t Långlöt, ÖI II:1, s 204, not 20.
- S 151, not 7.* Ang A Ahlqvist, se även SvK vol 222, s 98, not 3 samt Göransson, 1979.
- S 151, not 10.* Ang S:ta Birgitta, se även ovan (ÖI II:6), S:ta Britas kapell, kap Byggherre och skyddshelgon.
- S 151, not 17.* Ang Gösta Gerdso, se ovan, tillägg t Långlöt, ÖI II:1, s 210, spalt 1, not 109a.
- S 151, not 19.* Ang Löfgren, se även R Boström 1983a, Göransson 1979.
- S 152, not 21, tillägges:* Hilfelings resejournaler i KB från Öland och Gotland 1797 och 1799 är utgivna av Gotlands Fornsal 1994.
- S 152, not 23 står:* 1784, skall vara: 1684.
- S 152, not 33.* Ang Isberg, se även R Boström 1990d och 1993b i SvK vol 216, s 409.
- S 152, not 34.* Ang Håkan Tanna, se ovan, tillägg t Långlöt, ÖI II:1, s 205, not 73.
- S 152, not 37.* Ang Sidén, se även Göransson 1980a samt R Boström 1980b.
- S 153, not 58.* Ang H A Törnqvist, se även Mellander 2008, s 221 ff.
- S 153, not 63, står:* Cintio, skall vara: Cinthio. – Ang Risingemästaren, se även Nisbeth 1995.
- S 153, not 64.* Ang Nils Håkansson, se även Nisbeth 1995.
- S 154, not 67.* Ang Peter Bundi, se även R Boström 1994, s 61–67.
- S 155, not 85 tillägges:* Hartmans och besläktade timglas är behandlade av B Stolt 2001, s 156 ff och M-L Jörgensen 2003.
- S 155, not 92.* Ang N J Jonssons altartavla i Vickleby, se SvK vol 193, fig 76 samt s 71; nummertavla i Glömminge 1873, se R Boström 1990c, s 143; predikstol i Högsrum, se R Boström 1973b, s 13 samt 1979, s 36; predikstol i Ventlinge, se R Boström 1976b, s 64.
- S 155, not 94.* Ang J Hansson, se även Nodermann 2003 samt R Boström 1986b.
- S 156, not 116.* Ang E Orm, se även B Palm 1993; SvK ÖI II:5, s 42 f, 112 ff, s 58, 125 f; SvK vol 222, s 43, fig 47 samt R Boström 1976a, fig 7; 1984b, s 43; 1985, fig s 156 f; 1990c, s 147, 153; 1993a, fig 6, 9, s 181.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

S 157, spalt 2, rad 14 (ATA) tillägges: J Owe, skr till RAÄ 30/11 1998 ang fynd av runinskrift: A Hennius, rapp ang arkeol

- undersökn vid gilleshuset 18/11 1999; *N Ekre*, ang interiör och inventarier, Jönköpings läns mus. kons rapp 1999; ang fasta och lösa inventarier, Jönköpings läns mus. kons rapp 2008:15; *I Edling Arnell*, ang invändig renovering 1996, KLM, kyrkoantikv rapp 2003; *H Linderson*, dendrokronologisk analys 13/12 2006 (kop, originalhandl i KLM); *J Westergren*, ang antikv kontr vid kons av altaruppsats, altarmåln m m. KLM, kyrkoantikv rapp 2008.
- S 157, spalt 2, nederst tillägges*: Handl i GHA t o m 1947 överfördes till VaLA 2009.
- S 158, spalt 1, rad 2 (KLB, nu Stifts- och gymnasiebibl i KSB) tillägges*: M G Wallenstråles saml, kapsel 5 (konc t berätt om Kalmar med omgiv nejder och Öland).
- S 158, spalt 1, rad 3 (KLM) tillägges*: *S Peterson*, rapp 14/6 1997 ang kons av målningar o inventarier; *A Hennius*, rapp 18/11 1999 ang förundersökn av gilleshuset; *I Edling Arnell*, rapp ang invändig renov 1996 (KLM kyrkoantikv rapp 2003); *H Linderson*, prov 5822, analys av Gärdslösa kyrka 13/12 2006 (dendrokronologisk rapp 2006:48); *N Nilsson & M Rasch*, Gärdslösa gilleshus, arkeologisk förundersökning av RAÄ 78 (Nationella rapp proj 2008, KLM rapp 2009:10).
- S 158, spalt 2, överst tillägges*: Kyrkans yngre arkivalier i Gärdslösa

lösa har delvis förts över till VaLA, delvis till förs exp i Borgholm.

- S 158, spalt 2, efter rad 10 tillägges*: *I enskild ägo*: Teckn av H A R Sidén 1873 visande medelt dörr i Gärdslösa.

SUMMARY

- P 163, column 1, under the title*: Prehistoric Gärdslösa is described further by M Beskow Sjöberg in *Ölands järnåldersgravfält I* (1987), Summary, p 388.
- P 164, column 1, line 1, after bells, add*: The tower was a so-called patron's tower, built c 1180 and purchased by some magnate, who had his private chapel on the ground floor of the tower. Cf the west tower of Råpplinge, dated by means of dendrochronology to 1179 ±7 (addition to p 217, column 1, line 22 from bottom).
- P 164, period V and fig 158:D*: Håkan Tanna's N and S transepts have been dated by dendrochronology to 1245 ±7. Håkan Tanna at first first worked on Gotland but later moved to Öland, where he was very productive (R Boström 1990a and Kersti Markus 1999). – The sun dials in the S transept doorway is described by Jens Vellew 1980, *Hikuin* 6, figs 31–32 and pp 32–35.

Bredsättra kyrkor

Rättelser och tillägg till Bredsättra kyrkor, Runstens härad. SvK, Öland band II, häfte 4, volym 183 (1980)

- S 9–12*. Bredsättra under förhistorisk tid har även behandlats av M Beskow Sjöberg 1987, s 199–287 (Summary s 286–287) samt 1997, s 4–22; se även 1987, s 391–433.
- S 12, spalt 2, rad 12 tillägges*: Före 1991 kallades kyrkan och församlingen *Bredsättra* med ett t, medan byn *Bredsättra* stavades med två t. Enligt beslut av Kammarkollegiet 18/3 1991 stavas båda namnen med två t (Göransson 1997, s 42 f). – Bredsättra församling upphörde 1/1 2006. Den uppgick då i Köping, som bytte namn till Köpingsviks församling och som sedan 1/1 2007 hör till Ölands kontrakt.
- S 13, spalt 2, rad 2 står*: Gåtebo, skall utgå. (S Göransson).
- S 13, spalt 2, rad 4, efter krononatur tillägges*: ; ett hemman i Gåtebo erlade sin ränta till prästen i Mörbylånga. (S Göransson).
- S 15, spalt 1, rad 15 ff*. Ang Biskopsbo, se även ovan (Öl II:6), S:ta Britas kapell, Topografi och fornlämningar.
- S 15, spalt 1, rad 23 ff*. Ang Katarinagillet, se även ovan (Öl II:6), S:ta Britas kapell, Byggherre och skydsshelgon.
- S 15, spalt 1, rad 18 nedifrån står*: Öl II:5, skall vara: Öl II:6.
- S 15, spalt 1, före Gåtebokorset tillägges ett nytt stycke under rubriken*: TORSHAMMAREN I BREDSÄTTRA. *Genom ett olyckligt ombrytningsfel vid tryckningen 1981 bortföll den text, som, lätt bearbetad, följer här*: Torshammaren med tillhörande kedja, allt av silver (fig 4; SHM inv nr 101). Hammaren (L 4,5 cm, B 3,4 cm) av drivet silverbleck med filigran och pålödda

trådar. Hammarhuvudet med mittsnibb och skaftet avslutat med ett rovfågelshuvud. Kedjan av flätade trådar och öglorna för upphängningen av slättdragna trådar, allt av hög klass. 900-talet (Blomkvist 1974, s 73, Abb 7). Den utsökta torshammaren med sin kedja ingick i en silverskatt, som hittades i byn Bredsättra 1768. Även 1780 påträffades ännu en silverskatt i samma by. De vägde tillsammans 1,182 kg. – Ända sedan 1870-talet, då Hans Hildebrand först riktade uppmärksamheten mot hammaren (1872, s 49 ff. 1875, s 33 f), har många forskare ägnat sig åt detta smycke, bl a Jörn Staecker 1999 (s 566, nr 61, karta 49; utförlig bibliografi s 232). Enligt denne författare är tre liknande torshammare kända, förutom den öländska, en från Östergötland och en från Skåne.

- S 15, spalt 2, rad 15 nedifrån tillägges*: Se även Göransson 1997, s 42–126. – Byar och gårdar i socknen under nyare tid har behandlats av M-L Sallnäs med flera 1997, s 127–213.
- S 15, spalt 1 nederst tillägges*: Enligt Staecker är fyndorten för Gåteboencolpiet (fig 5) obekant (1999, s 452 ff), men Torun Zachrisson har nyligen i ett föredrag kunnat visa, att encolpiet med säkerhet är funnet i Gåtebo. Samma by kan även ståta med bl a fyra praktfulla silverspännen från 1100-talet (Blomkvist 1974, s 71 ff; Tegnér 1992, s 356).
- S 16, spalt 1, rad 1–2 nedifrån står*: (Öl II:5, under utgivning), skall vara: (Öl II:6, S:ta Britas kapell.)
- S 16, spalt 2, rad 17 f står*: se Öl II:5, Sikavarps eller S:ta Birgitas kapell (under utgivning), skall vara: se Öl II:6, S:ta Britas kapell.

- S 16 ff.* Ang kyrkogården, se även KLM:s kulturhistoriska inventering av kyrkogårdar och begravningsplatser (M Jönsson 2006b).
- S 19, spalt 1, nederst tillägges:* En minneslund är anordnad vid norra kyrkogårdsmuren, invigd 2008. I mitten ett runt gråstensblock med ordet MINNESLUND inhugget. Det är omgivet av blommor. I dess närhet, innanför den västra kyrkogårdsmuren står två bänkar.

BREDSÄTTRA GAMLA KYRKA

- S 23, spalt 1, rad 2 nedifrån tillägges:* Mot öster upplystes absiden ursprungligen av ett litet rundfönster (oculus) med huggen omfattning i två delar (fig 21, beskrivet på s 24, rad 3–9 nedifrån). Jfr Resmo (SvK vol 203, s 40, 73, fig 69–71 samt noterna 55–59). Utöver där angivna exempel på små, omsorgsfullt hugna omfattningar till öländska absidfönster kan även nämnas Gräsgård (R Boström 1993a, fig 3 och s 178), Råpplinge (R Boström 1990b, s 75) samt Runsten (SvK ÖI II:5, fig 26 samt nedan, tillägg till Runsten, ÖI II:5, s 28 och 34).
- S 24, spalt 2, rad 5 nedifrån står:* har troligen också tillhört en av östtornets trappgluggar, *skall vara:* har suttit i absiden
- S 30, bildtexten till fig 21 står:* troligen till det ej längre bevarade östtornet eller det medeltida långhusets profanvåning, *skall vara:* har sannolikt från början ingått i absidens rundfönster (oculus). *The English text shall be altered to:* Two ashlar of a circular apse window, carved limestone. 1931. Scale 1:20.
- S 30, spalt 1, rad 6 nedifrån tillägges:* Rummet inreddes 2006 till kapell sedan ett vindfång byggs innanför tornportalen (se nedan tillägg t s 63).
- S 32, spalt 1, rad 10 nedifrån tillägges:* Virket är fällt ca 5 år efter 1202 (Boström & Bartholin 1990, fig 7–8 samt s 205–207).
- S 35, spalt 2, rad 1.* Cellen C är även avbildad i fig 20 a.
- S 39, spalt 1, rad 14 tillägges:* Omfattningen till absidens rundfönster är bevarad (fig 21).
- S 39, spalt 1, rad 15 nedifrån står:* Ca 1170–1240, *skall vara:* Ca 1207.
- S 39, spalt 2, rad 2 tillägges:* En dendrokronologisk analys av bjälklaget i tornets första våning (fig 25, 26) har visat, att virket är fällt ca 1202 + 5 år (Boström & Bartholin 1990, fig 7–8 samt s 205–207). Det besläktade västtornet i Mörbylånga (SvK vol 222, fig 28, 30, 33) har enligt muntligt meddelande av Torbjörn Sjögren dendrodaterats till 1209 ± 7 år. och Föra västtorn, dendrodaterat mellan åren 1195 och 1215 (KLM rapport 17/8 2010). Se ovan, tillägg till Långlöt, s 115, spalt 2.
- S 40, spalt 2, rad 14 tillägges:* Under 1400- eller 1500-talet belades något tak med tegel. Vid schaktningar på kyrkogården 1994 påträffades nämligen några tegelfragment med den för Sankt Petri tegelbruk i Lübeck typiska stämpeln med SP och en nyckel. Se ovan, tillägg t Långlöt, ÖI II:1, s 131 och s 133.
- S 41, spalt 1, rad 4 nedifrån tillägges efter tegel:* från S:t Petri tegelbruk i Lübeck (jfr SvK ÖI II:1, fig 158 samt ovan, tillägg t Långlöt, ÖI II:1, s 131 och 133).

- S 44, spalt 1, nederst, samt bildtexten till fig 35 tillägges:* Altarbordet återfördes till kyrkan 2006 och uppställdes i tornets bottenvåning (se nedan, tillägg t s 63).
- S 44–46 och fig 1, 36–41.* Det medeltida altarskåpet kommer troligen från S:ta Britas kapell (se ovan). Tidigare datering av altarskåpet till »omkring 1475« (s 46, rad 14 f) bör ändras till »efter 1489 eller omkring 1500«. Beträffande identifieringen av Birgitta-bilden (s 44) råder ingen tvekan: just så, sittande vid sin vridbara skrivpulpet, brukar S:ta Birgitta skildras på pilgrimsmärken från Vadstena (Lars Andersson 1986, s 102; 1988 och 1989, s 29–32). Möjligen är duvan på undersidan av ljudtaket på predikstolen övertagen från altarskåpet (fig 27). Detta bör en konservator kunna fastställa.
- S 52, spalt 2, rad 7 ff.* Den medeltida ljusstaken (fig 46) blev stulen 1987.
- S 53, fig 46 tillägges:* Stulen 1987. – *English text should be altered to:* Stolen in 1987.
- S 54, spalt 2, längst ned tillägges:* Se även Aulén & Medelius 1994, s 82–83. Jfr Göransson 1997, s 51 f.

BREDSÄTTRA NYA KYRKA

- S 55 ff (Nya kyrkan).* Se även Kyrkobyggnader 1760–1860, del 2, SvK vol 216 (1993), s 361–363.
- S 63, spalt 2, rad 2 tillägges:* 1992 ersattes klockornas trampmaskin med helautomatisk klockringning samt öppning av ljudluckorna. – Kyrkans exteriör renoverades 1993, interiören 1994. Ett vindfång av vitmålad glasade trädörrar innanför tornets västportal tillkom år 2005 efter ritning av arkitekt Anders Westerlund, Borgholm (J Westergren, rapport, ATA). År 2006 inreddes tornets bottenvåning till kapell (»lillkyrka«) för att bli användas som gudstjänstrum vintertid. Kyrkans altarbord från 1700-talet (ÖI II:4, fig 35) ställdes vid rummets norra vägg, som täcktes av textil och rummet möblerades med lösa stolar (fig 81).
- S 68, spalt 1, rad 12 nedifrån.* Ang Billow, se ovan (ÖI II:6), Ölands medeltida kapell not 32. Efter Billow 1912 tillägges: i Snabbinv.
- S 79, spalt 1, rad 10 tillägges:* Bonad med framställning av korset vid Kapelludden (»Soluppgång vid Birgittakorset nere vid Sikehamn«), 3,6 m hög, 4,1 m bred, uppsatt som fond bakom altaret vid norra väggen i tornets bottenvåning. Bonaden är fäst vid en tröställning och sammansatt av flera olikfärgade stycken av vadmal, hopfogade i sk skarvsöm. Skarvarna döljs av passpoaler. Blå färg i olika nyanser dominerar. Solen och dess strålar orange. Korsets färgskiftningar med skuggsöm. Bonaden är komponerad och utförd av Kally Nilsson, Sonja Larsson och Eva Jeansson, samtliga Bredsättrabor, och färdigställd 2006.
- S 76, spalt 2, rad 2 nerifrån tillägges:* Två ljusstakar av vit metall, höjd 32 cm. Enligt graverad inskrift »Gåva till församlingshemmet från Bredsättra Kulturella Förening 1981«. På altaret i tornets bottenvåning.
- S 77, spalt 1, rad 7 nerifrån tillägges:* Ljushållare i form av en

ölandssnipa samt modellen av ett fyrorn, utförda i smide av konstsmiden Jens Erlandsson, Borgholm, för det 2006 inredda kapellet i tornets bottenvåning.

S 84, spalt 1, rad 3 tillägges: Stolar i trä med stoppade sitsar i tornets bottenvåning, anskaffade för det där 2006 inredda kapellet.

S 84–86 (Klockor) tillägges: Se även Aulén & Medelius 1994, s 82–83.

NOTER

S 87, not 9. Ang stavningen, se ovan, tillägg t s 12.

S 87, not 11. Ang S:t Eriks relik, se ovan, tillägg t Gärdslösa, ÖI II:3, s 150, not 4. Ang Katarina av Alexandria, se ÖI II:6, S:ta Britas kapell. Byggherre och skyddshelgon.

S 87, not 12. Ang Rhezelius, se ovan, tillägg t Långlöt, ÖI II:1, s 204, not 20.

S 87, not 14, tillägges: *Hilfefelings resejournaler i KB från Öland och Gotland 1797 och 1799* är utgivna av Gotlands Fornsal 1994.

S 87, not 15. Ang Ahlqvist, se även SvK vol 222, s 98, not 3 samt Göransson. 1979.

S 87, not 17. Ang Löfgren, se även R Boström 1983a, S Göransson 1979.

S 87, not 22. Ang Arby se Andersson & Svennebring 1989, SvK vol 207, s 31 (fig 30 f), 39, 40 (fig 51).

S 88, not 35. Ang Vickelby se SvK vol 193, s 47 samt fig 29; J och 59 f.

S 88, not 29 står: S Gerda, *skall vara:* S Greda.

S 89, not 39 står: ÖI II:5, under utg, *skall vara:* ÖI II:6.

S 90, före not 52 insättes rubriken: BREDSÄTTRA NYA KYRKA.

S 91, not 89 står: 1941, *skall vara:* 1937.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

S 92, spalt 1, rad 21 tillägges: *J Westergren*, glasparti i vapenhus, KLM kyrkoantikv rapp 2005.

S 92, spalt 2, rad 16 nedifrån ff tillägges: Kyrkans yngre arkivier i Köpingsvik har delvis förts över till VaLA.

SUMMARY

P 96, column 1, the heading under Introduction should read: Bredsättra in prehistoric times. See additions in M Beskow Sjöberg 1987, Summary, pp 286–287.

P 96 (The Churchyard ...), column 2, line 2–3 reads: (see ÖI II:5 under publication), *should be altered to:* (St Brita, see ÖI II:6).

P 96, column 2, The Medieval Stone Church, line 3, add: The embrasure of a circular apse window also remains (fig 21).

P 97, column 1, line 21 reads: *From about 1170–1240, should be altered to:* in the year 1207.

P 97, column 1, line 8 from the bottom, add: The beams are dated to the year 1207 by dendrochronology (Boström & Bartholin 1990, p 205–207).

P 99, column 2, Medieval Furnishings, line 8: The candlestick (ÖI II:4, fig 46) was stolen in 1987.

Runstens kyrkor

Rättelser och tillägg till Runstens kyrkor, Runstens härad. SvK, Öland band II, häfte 5, volym 188 (1982)

S 9, spalt 1 överst tillägges: Socknens forntid har också behandlats utförligt av Kiki (Johansson-) Lundh 1988, s 17 ff samt av Monika Rasch 1991, s 339–374 (Summary s 336–337); se även Rasch 1991, s 475–511.

S 11, spalt 1, rad 7. Med »miomu« avses sannolikt Moon (Muhu) i Estland.

S 13, spalt 1, rad 3 tillägges: Se även Göransson 1988b, s 43–97 samt Palm 1988, s 98–135. – Runstens församling upphörde 1/1 2006. Den uppgick då i Gärdslösa, som bytte namn till Gärdslösa-Långlöt-Runstens församling och som sedan 1/1 2007 hör till Ölands kontrakt.

S 13, spalt 1, rad 10 ff. Det är troligt, att Fastulfs kyrka låg på samma plats som S:ta Margaretas kapell. Se ÖI II:6 samt Göransson 1983, s 105, not 3, och Gräslund 2001, s 116–117.

S 14 ff. Ang kyrkogården, se även KLM:s kulturhistoriska inventering av kyrkogårdar och begravningsplatser (Ring 2006c).

S 24, spalt 1, rad 4 tillägges före parentestecknet: Kalmar, Länsstyrelsen.

S 26, spalt 2, rad 16 nedifrån tillägges: En minneslund anordnades 2001 i kyrkogårdens NV hörn. Som markering har använts gravstenen nr 12 (s 21), som olyckligtvis har blivit fastgjuten med cement och på baksidan försedd med en nyhuggen inskrift: MINNESLUND.

RUNSTENS GAMLA KYRKA

S 28, spalt 1, rad 12. Kartan är beskriven i SvK ÖI I:1, s 64, fig 37.

S 28, spalt 1, rad 5 nedifrån tillägges efter Ölandsinventering: (se Otryckta källor, Kalmar, Länsstyrelsen)

S 28, spalt 2, rad 14 nedifrån tillägges: Omfattningen till absidens fönster är bevarad (fig 26).

S 33, spalt 1, rad 6 nedifrån tillägges efter våning: Sannolikt var tornet ett s k patronatstorn, bekostat av en bemärkt person i socknen. Han och hans familj hade sin privatloge i bottenvåningen och högst upp hängde klockorna. Se ovan tillägg t Långlöt, ÖI II:1, s 115.

S 34, bildtexten till fig 26 står: östtorn, *skall vara:* absid, senare i östtornet. – *The English text reads:* the E tower, *shall be altered to:* apse, later in the E tower.

- S 37, spalt 1, rad 12 står:* vapenhus, *skall vara:* herrskapsloge. Se närmare ovan, tillägg t Långlöt, ÖI II:1, s 115.
- S 44, bildunderskriften till fig 30 samt spalt 2, rad 23.* Kolonnerna till altaruppsatsen från 1749 kom tillrätta 2008.
- S 80, spalt 1, rad 24 tillägges:* En mållikare återfanns i Långlöts kyrka 2007. Se ovan, tillägg t ÖI II:1, s 163.
- S 80, spalt 2, nederst tillägges:* Se även Aulén & Medelius 1994, s 124–125.

RUNSTENS NYA KYRKA.

- S 81 ff (Nya kyrkan).* Se även Kyrkobyggnader 1760–1860, del 2, SvK vol 216 (1993), s 386–388 samt R Boström 1988b.
- S 89, bildtexten till fig 76 står:* Taklistprofil, *skall vara:* Profil av trätunnvalvets skugglist.
- S 98, spalt 1, rad 22 f.* Ang de s k tromperna samt Isbergs stentlanterniner, se ovan tillägg t Gärdslösa, ÖI II:3, s 81, spalt 2, rad 10 nedifrån.
- S 102, spalt 2, rad 8.* Hänvisningen till fig 76 utgår.
- S 104, spalt 1 rad 24 nedifrån.* Hänvisning insattes till fig 76.
- S 105, spalt 2, rad 14 nedifrån tillägges:* 1984 utfördes en genomgripande renovering, varvid bl a tillkom en inbyggnad under läktaren för samlingsrum, pentry och toaletter (se Kyrkobyggnader 1760–1860, del 2, SvK vol 216, fig 628). Ansvarig var Byggkonsult B A Bengtsson AB genom arkitekt Ivar Petersson, Kalmar.
- S 109, spalt 1, rad 13 nedifrån står:* 1837, *skall vara:* 1937.
- S 113, spalt 1, rad 5 nedifrån tillägges:* 1962 genomgick dopfonten »en hård pärs med rykande kaustiksoda« (Olof Löttiger i Barometern 5/12 1962). Den hade tidigare varit fernissad.
- S 115, spalt 2, rad 7 nedifrån tillägges:* En ny vinkanna av hel-förgyllt silver, formgiven av Eric Löfman, inköptes 1986.
- S 123, spalt 2, rad 9 nedifrån tillägges:* Golvjustakarna är komponerade av Ingeborg Cedergren-Nilsson och tillverkade av Evert Gentzell, Mörbylånga.
- S 127, spalt 2 efter Gravminnen tillägges:* Ett votivskepp, tillverkat 1915 av Edvard Nilsson i Bjärby, skänktes 1990 av Rune Fredriksson.
- S 129, spalt 2, nederst tillägges:* Se även Aulén & Medelius 1993, s 124–125.

NOTER

- S 130, not 5.* Ang Rhezelius, se ovan, tillägg t Långlöt, ÖI II:1, s 204, not 20.
- S 130, not 6.* Ang Ahlqvist, se även SvK vol 222, s 98, not 3 samt Göransson, 1979.

- S 130, not 7, spalt 1, nederst står:* Sandby, *skall vara:* Sandviks.
- S 130, not 7 tillägges:* Se S-G Sundberg, Offerkyrkor i det gamla Växjöstiftet. En vallfartssed under den lutherska ortodoxins tid, Växjö 1989. Anmäld i ICO 1991:1 av R Boström (1991b).
- S 130, not 9.* Ang Löfgren, se även R Boström 1983a, S Göransson 1979.
- S 130, före not 17 insattes rubriken:* RUNSTENS GAMLA KYRKA.
- S 132, not 33.* Ang murmästare N L Lindman, se även R Boström 1992c samt 1993b i SvK vol 216, s 408 f.
- S 133, not 54.* Ang E Orm, se även B Palm 1993; SvK ÖI II:3, s 145 f, 151 f; SvK vol 222, s 43, fig 47 samt R Boström 1976a, fig 7; 1984b, s 43; 1985, fig s 156 f; 1990c, s 147, 153; 1993a, fig 6, 9, s 181.
- S 136, not 91.* Ang P Isberg, se även R Boström 1990d och 1993b i SvK vol 216, s 409.
- S 135, not 92 tillägges:* Jacobsson har också svarat för altaruppsats och altare i Långlöt (SvK ÖI II:1, fig 204, s 180), gjort en ny predikstol i samma kyrka 1854 (s 182, fig 208) med återanvändning av Anders Dahlström d y:s två speglar och en krönande angel samt en tredje spegel (fig 209), troligen av Jacossons egen hand.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

- S 138, spalt 2, rad 6 tillägges:* Handl i GHA t o m 1947 överfördes till VaLA 2009.
- S 139, spalt 1, rad 8 tillägges:* Kyrkans yngre arkivalier i Runsten har delvis förts över till VaLA, delvis till förs exp i Borgholm.

SUMMARY

- P 142, column 2, bottom, add:* Prehistoric Runsten is futher described by M Rasch in *Ölands järnåldersgravfält 1* (1987), Summary, pp 373–374.
- P 143, column 1 (The timber church), add:* It is probable, that »in the church« refers to a private church at the same location as St. Margaret's chapel. See ÖI II:6 and Göransson 1983, p 105, note 3, and Gräslund 2001, p 116–117.
- P 143, column 2, line 4, after (fig 120 B), add:* The surround of the apse window can be seen in fig 26.
- P 143, column 2 (Period III), add:* The W tower was probably a patron's tower, erected by some prominent person. He and his family had their private chapel on the ground floor. See Långlöt, supplement to Summary, p 217, column 1, to line 10 from the bottom, after joists.

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR se slutet av resp kyrkoberskrivning

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR för ÖI II:6 – för övriga delar av Öland band II, se slutet av resp häfte (volym), dvs II:1, s 211 ff; II:2, s 412 ff; II:3, s 158 ff; II:4, s 92 ff; II:5, s 139 ff.

Acta Literaria Sveciæ, I, 1723. Stockholm: & Upsaliæ.

Ahlberg, B, 1958. *Vad skall jag se på Öland*. STF resehandb. Stockholm.

Ahlqvist, A, 1822, 1825, 1827. *Ölands historia och beskrifning*, del 1 och 2:1–2. Calmar. – Faksimilutg 1979 med inl av S Göransson. Uppsala.

Ahnlund, N, 1922. Svinnegarns källa, i: *Rig*.

— 1928. *Svensk sägen och hävd*. Kulturbilder. Stockholm.

Anderson, I, 1960. *Kyrkorna i Stenåsa och Halltorp*. Antikv arkiv 14. Stockholm.

Anderson, W, 1908. Rester af befäst kyrkogårdsmur vid Alböke å Öland, i: *Kult och konst*. Stockholm.

— 1911. Långöre kapell. Ett Ölandsminne som bör tillses, i: *SvD* 16/4.

— 1931. Stenkors och kapellruiner på Öland, i: *Öländska kulturbilder från skilda tider*. Acta Oelandica 4. Stockholm.

— 1936. Kapelludden i Bredsättra. *ÖKS* 2.

Andersson, B-M, 1980. *Émaux Limousins en Suède. Les châses, les croix*. Antikv arkiv 69. Stockholm.

Andersson, K, & Bartholin, T, 1990. Några medeltida kyrkor vid Kalmarkusten i dendrokronologisk belysning, i: *Hikuin* 17. Højbjerg.

— & Hildebrand, A, (1980) 1988. *Byggnadsarkeologisk undersökning. Det murade huset*. 2 uppl. Stockholm.

— & Svennebring, O, 1989. Arby kyrka, Södra Möre härad. *SvK*, vol 207, *Småland*.

Andersson, L, 1986. Sankta Birgittas pilgrimsmärken, i: *Medeltiden och arkeologin. Festskrift till Erik Cinthio*. Lund.

— 1988. Den heliga Birgittas pilgrimsmärken på medeltida klockor, i: *Acta Campanologica* 4:3. Visby.

— 1989. *Pilgrimsmärken och vallfart. Medeltida pilgrimskultur i Skandinavien*. Lund.

Andrén, C-G, 2008. Knutsgillet, en 800-årig obruten tradition, i: *Gråborg på Öland. Om en borg, ett kapell och en by*. Stockholm.

Andrén, E m fl, 1963. *Svenskt silversmide 1520–1850, (IV) Guld- och silverstämplor*. Stockholm.

Areen, E E, 1934. »Rosenkinds källa och hagtorn« samt andra fornminnen vid Ottenby kungsladugård på Öland. *Fv* 29.

Aulén, B, & Medelius, R, 1994. *Ölands klockor. Sanning och sägen. (En bok om öländska kyrkklockors öden genom fyra hundra år)*. Köpingsvik.

Axelsson, R, Janzon, K. & Rahmqvist, S, 1996. *Öland. DMS*, bd 4. Småland 3. Kyrkoberskrivn utarb av R Boström.

Bennett, R, 1989. Inredning och inventarier, i: Rosell, I, & Bennett, R. *Kalmar domkyrka. SvK*, vol 209, *Småland III*:4.

Beskow Sjöberg, M, 1977. *The archaeology of Skedemosse IV*. Stockholm.

— 1980. Bredsättra under förhistorisk tid, i: Boström, R, Bredsättra kyrkor, Runstens härad. *SvK*, vol 183, *Öland II*:4.

— 1986. Fornfynd och fornminnen i Egby, i: *En bok om Köping och Egby*. Köpingsvik.

— 1987. Egby socken; – Bredsättra sn; – Gärdslösa socken; – Sammanfattande kommentarer och analys; i: *Ölands järnåldersgravfält*, vol I. Stockholm.

— 1997. Fornlämningar och järnåldersbygd i Bredsättra. *Bredsättra sockenbok*. Bredsättra.

Billow, A, 1921. Från slott till koja på Öland, i: *STF årskr*. Stockholm.

— 1925. *Öland*. STF resehandb 32. Stockholm.

— 1926. *Ölands kyrkor förr och nu*. Kalmar.

— 1934. *Öland. Kyrklig konst*, i: *Nord familjebok*, bd 20. Stockholm.

Blomkvist, N, 1972–1973. »Thenne lille, dock mycket nyttige handelsstadh«. En öländsk allmogehamn och dess villkor, i: *Tor XV*.

— 1974. Handelsplätze und Silberschatzfunde auf Öland in der Zeit von 800 bis 1200, i: *ZAM – Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters*, Jahrg 2. Köln.

— 1979. Medieval Eketorp and Contemporary Turn-over Places on Öland, i: *Eketorp. Fortification and Settlement on Öland/Sweden. The Setting*. Stockholm.

Bonnier, A C, 2003. Den heliga Birgitta i Skederid, i: Rahmqvist, S, & Bonnier, A C. *Den heliga Birgitta. Finsta gård. Skederids kyrka*. Norrtälje.

— 2008. Sockenkyrkorna under medeltiden, i: *Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria*. Stockholm.

Borg, K, 1975. Capella Beati Johannis in Kyrkiohaffn, i: *Ås – socknen på Ölands sydspets*. Ås.

Boström, P, 2007. Berömt stenkors i bitar, i: *Öbl* 16/1 samt artiklar rör korset i: *Öbl* 18/1, 29/3, 21/6 och 27/10.

Boström, R, 1950. S:t Ewalds kapell vid Borgholm, i: *Öbl jul-läsning* 23/12.

— 1966a. J H Rhezelius resedagböcker. Några randanmärkingar, i: *Konsthistoriska studier tillägnade Sten Karling*. Stockholm.

— 1966b. Kyrkor på Öland. Inledning. Översikt av de skriftliga källorna. *SvK*, vol 108, *Öland I*:1.

— 1967. Är Hulterstads kyrka en dansk anläggning? i: *Nordisk*

- medeltid. *Konsthistoriska studier tillägnade Armin Tuulse*. Stockholm.
- 1968a. Böda och S:t Olof, Åkerbo härad. *SvK*, vol 116, *Öland* I:2.
  - 1968b. Högby kyrkor, Åkerbo härad. *SvK*, vol 118, *Öland* I:3.
  - 1969. Källa kyrkor, Åkerbo härad. *SvK*, vol 128, *Öland* I:4.
  - 1970a. Alböke kyrka, i: *KNS XLVI*.
  - 1970b. Persnäs kyrkor, Åkerbo härad. *SvK*, vol 133, *Öland* I:5.
  - 1971a. Några romanska sakristior på Öland, i: *Fv* 66.
  - 1971b. Första kapellet revs helt år 1820 (om S Evalds kapell), i: *Öbl* 6/5.
  - 1972a. »Dammugning«, en ny sorts arkeologi, i: *Sv Prästförb, medd* 1972:6–7.
  - 1972b. Föra kyrkor, Åkerbo härad. Med rättelser, tillägg och register till band I. *SvK*, vol 142, *Öland* I:6.
  - 1973a. Långlöts kyrkor, Runstens härad. *SvK*, vol 151, *Öland* II:1.
  - 1973b. Högsrums kyrka. *En vägledning*. Högsrum.
  - 1974. Guds hus – människors värn, i: *Öland*. STF årsskr 1974. Stockholm.
  - 1975a. Löt och Egby, Runstens härad. *SvK*, vol 163, *Öland* II:2.
  - 1975b. Ås kyrka, i: *Ås – socknen på Ölands sydspets*. Ås.
  - 1975c. Öländska kyrkor – 8. Stenåsa kyrka, i: *KNS L* (1973–1974).
  - 1976a. Öländska kyrkor – 9. Glömminge kyrka, i: *KNS LI* (1975).
  - 1976b. Ventlinge kyrka, i: *Ventlinge – en sockenbeskrivning*. Ventlinge.
  - 1977a. Köpings kyrkor, Slättbo härad. *SvK*, vol 170, *Öland*.
  - 1977b. Öländska kyrkor – 10. Runstens kyrka, i: *KNS LII*.
  - 1978a. Jonas Haquini Rhezelius och Ölands kyrkor, i: *KL*, årg 63.
  - 1978b. Ölands hamnkapell, i: *KL*, årg 63.
  - 1978c. Gärdslösa kyrka, Runstens härad. *SvK*, vol 177, *Öland* II:3.
  - 1979. Högsrums kyrka, i: *Högsrum – en sockenbeskrivning*. Högsrum.
  - 1980a. Bredsättra kyrkor, Runstens härad. *SvK*, vol 183, *Öland* II:4.
  - 1980b. Adam Sidén och Ölands konstminnen, i: *KNS LIV* (1979).
  - 1981. Runstens kyrkor, Runstens härad. *SvK*, vol 188, *Öland* II:5.
  - 1982b. Ölands kyrkor. *Sv fornminnespl* 53. Stockholm.
  - 1982c. Försvarskyrkor på Öland, i: *KL*, årg 67.
  - 1983a. Löfgren, Nils Isak, i: *SBL*, bd XXIV.
  - 1983b. Vickelby kyrka, Algutsrums härad. *SvK*, vol 193, *Öland*.
  - 1984a. Medeltida Birgittabilder på Öland, i: *Den ljusa medeltiden. Studier tillägnade Aron Andersson*. Stockholm.
  - 1984b. Öländska kyrkor – 13. Gräsgårds kyrka, i: *KNS LVI*.
  - 1984c. Några öländska kastaltorn samt tvärvetenskap, knep och andra hjälpmedel, i: *Festskrift tillägnad Matts Dreijer*. Mariehamn.
  - 1985. Algutsrums kyrka och S Knuts kapell, i: *Algutsrum. En sockenbeskrivning*. Algutsrum.
  - 1986a. Köpings kyrkor, i: *En bok om Köping och Egby*. Köpingsvik.
  - 1986b. Öländska praktpjäser från 1600-talet, i: *Öbl* 23/12.
  - 1988a. Resmo kyrka, Algutsrums härad. *SvK*, vol 203, *Öland*.
  - 1988b. Runstens kyrka, i: *Runsten. En öländsk sockenbok*. Runsten.
  - 1988c. Kan man lita på Olaus Magnus?, i: *Folkets historia*, årg 16, nr 2. Stockholm.
  - 1990a. Förbindelserna Gotland – Öland under romansk tid i den kyrkliga konsten, i: *Gotlandia irredenta. Festschrift för Gunnar Svahnström*. Sigmaringen.
  - 1990b. Råpplinge kyrka; – Det så kallade Äpplerums kapell, i: *En bok om Råpplinge*. Råpplinge.
  - 1990c. Glömminge kyrka, i: *Glömminge – en ölandssocken förr och nu*. Glömminge.
  - 1990d. Peter Isberg. En mångkunnig byggmästare ... , i: *Öbl* 24/12.
  - 1991a. Löts kyrka, i: *Löt, en Ölandssocken och dess människor*. Löt.
  - 1991b. Sven-Gunnar Sundberg. Offerkyrkor i det gamla Växjöstiftet, anmälan, i: *ICO – Iconographisk Post* 1991:1. Stockholm.
  - 1992a. Öländska kyrkobyggnader – 3. Johan Petersson. Murmästare i Kalmar, i: *Öbl* 4/2.
  - 1992b. Öländska kyrkobyggnader – 5. Petter Ekholm. Byggmästare i Borgholm, i: *Öbl* 3/3.
  - 1992c. Öländska kyrkobyggnader – 6. Leonard Lindman. Häradsmurmästare i Wij, Källa socken, i: *Öbl* 14/3.
  - 1993a. Gräsgårds kyrka (med S Stefans eller S Barbaras kapell), i: *Gräsgård mellan hav och hed*. Gräsgård.
  - 1993b. De öländska kyrkorna – en översikt, i: *Kyrkobyggnader 1760–1860, del 2, Småland och Öland*. *SvK* vol 216. Stockholm.
  - 1994. Peter Bundie – om Peter Conterfeyare, barockmästare i Småland och på Öland, i: *Konst i Småland och på Öland. En antologi om konst i offentlig miljö*. Lund.
  - 1995. Är Resmo den äldsta stenkyrkan i det dåvarande Sverige? i: *Hikuin* 22. Højbjerg.
  - 1996. Kyrkibeskrivningar i *DMS* 4:3 – se Axelsson m fl 1996.
  - 1996–1997a. Olaus Magnus på Öland, Biskopsbo och Sika-varp, i: *Linköpings stiftsbok*, årg 91. Linköping.
  - 1996–1997b. Ranssakningar, Johan Hadorph och Petrus Törnewall på Öland, i: *KL*, årg 81.
  - 1997a. Bredsättra kyrkor, Sankta Britas kapell samt stenkorsen på Kapelludden, vid Kläppinge samt vid Övra Sandby, i: *Bredsättra sockenbok*. Bredsättra.
  - 1997b. Mörbylånga kyrkor, Algutsrums härad. *SvK*, vol 222, *Öland*.

- 1997c. Ragnhild Boströms tryckta skrifter 1942–1997, i: *SvK*, vol 222 – se R Boström 1997b.
- 1997d. Rhezelius, Jonas Haquini, i: *SBL*, bd XXX.
- 1999a. Is Resmo Church the earliest Stone Church in medieval Sweden? i: *Europeans or Not? Local level strategies on the Baltic Rim 1100–1400 A D*. CCC papers 1. Visby & Kalmar.
- 1999b. Sankt Knuts kapell hade två titelhelgon, i: *Öbl jul-läsning* 24/12.
- 2001a. Öländska runstenar, del 3 (SvR ÖI 44. Skedemosse-stenen), i: *Öbl* 20/10.
- 2001b. Rannsakingar, Band III, häfte 1, 1992, anmälan i: *Fv* 96.
- 2004. Birgittakulten i Sikavarp på Öland, kort meddelande i: *Fv* 99.
- 2007. Anteckningar om Köpingsvik och Ölands kyrkor, debatt i: *Fv* 102.
- 2008. Sankt Knuts kapell, i: *Gråborg på Öland. Om en borg, ett kapell och en by*. Stockholm.
- & Bartholin, T, 1990. Dendrokronologisk datering av några öländska kyrkor, i: *Hikuin* 17. Højbjerg.
- & Eriksson, J, 1992. Herrestads kyrka. *Linköpings stifts kyrkor*. Linköping.
- & Nilsson, Å, 1971. »Dammsugning« av kyrkvindar, i: *Fv* 66. *Breviarium Lincopense ex unica editione 1493*, I–IV:2, 1950–1958. Ed K Peters. Lund.
- Bringéus, G, 1998. *Nådafadern. Ett passionsmotiv i senmedeltida kyrkokonst*. Stockholm.
- von Busch, P, Haasum, S, & Lagerlöf, E, 1993. *Skeppsristingar på Gotland*. Stockholm.
- Calmar Stifts-Tidningar*, 1797, 1822. Ang relikfynd: i Arby, Sm, 1797, N:o 6; — i Högsrum, Öl, 1822, N:o 6. Calmar.
- Carlsson, D, 1999. Farms and their Harbours, i: *Europeans or Not? Local level strategies on the Baltic Rim 1100–1400 A D*. CCC papers 1. Visby & Kalmar.
- Carlsson, S, & Jonsson, K, 2001. Swedish finds of medieval coins struck in the Baltic countries, i: *Studia numismatica II. Festschrift Mihhail Nemirovitš-Dantšenko 80*. Töid arheologia alalt 3. Tallinn.
- Curman, A, & Lundberg, E, 1935. Vreta klostets kyrka. *SvK*, vol 43, *Östergötland* II.
- Dannenbergh, H, 1875–1905. *Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit 1–4*. Berlin.
- Det medeltida Sverige* – se Axelsson m fl 1996 och R Boström 1996 samt Medeltida Öland 1953.
- Eckerlund, J, 1822 – se *Calmar Stifts-Tidningar*.
- Edle, A, 1935. S. Äulas körka (S. Olofs kyrka) i Färö socken; – S. Olofsholms kapell i Hellvi socken; i: Rute setting. Red J Roosval. *SvK*, vol 42, *Gotland* II.
- Ehlers, Y, 1993. Fredrik Westins altartavlor – sammanfattande kommentar samt förteckning över kyrkor, i: *Kyrkobyggnader 1760–1860*, del 2, Småland och Öland, *SvK*, vol 216.
- Engeström, R, & Falck, W, 1979. Sankt Olofs hamn och kapell i Hellvi, i: *Arkeologi på Gotland*. *Gotlandica* 14. Visby.
- Ellmers, D, 1983. Der mittelaltliche Hafen von Lehe, i: *Männer vom Morgenstern, Heimatbund an Elb- und Wesermündung, Jahrbuch* 62. Bremerhaven.
- Eriksson, T, 1977. *Konsten i Sverige. Medeltiden*. Stockholm.
- Falck, W, 1983. Kyrkoarkeologi på Gotland och Västergarns romanska stenkyrka, i: *Hikuin* 9. Højbjerg.
- Fernholm, R, 1986. Kapelludden. En medeltida hamnplats på Öland. Arkeologisk undersökning 1978. *RAÄ & SHMM, rapport UV* 1986:10. Stockholm.
- Floderus, E, 1941. *Sigtuna. Sveriges äldsta medeltidsstad*. Stockholm.
- 1953. *Sigtuna och Sigtunatrakten. Vägledning*. Sigtuna.
- Fogelklou, E, 1941. *Bortom Birgitta. Spörsmål och studier*. Stockholm.
- Forsberg, G, 1974. Borgholms slottsruin, i: *Öland*. STF årsskr 1974. Stockholm.
- Fritz, B, & Elfving, L, 2004. *Den stora kyrkofesten för Sankta Katarina i Vadstena 1489. Samtida texter med översättning och kommentar*. Stockholm.
- Frölén, H F, 1911. *Nordens befästa rundkyrkor. En konst- och kulturhistorisk undersökning*, del 1. Stockholm.
- Gad, T, 1961. Knud den Hellige: – Knud Lavard; i: *Kulturhist lex fnordisk medeltid VIII*.
- Galster, G, 1972. *Unionstidens udmøntninger. Danmark og Norge 1397–1540. Sverige 1363–1521*. København.
- Geese, U, 2000. Gotisk skulptur i Frankrike, Italien, Tyskland och England, i: *Gotik. Arkitektur, skulptur, måleri*. Köln.
- Gellerstedt, A T (A.T.G.), 1872. Svenskt konstminne. Monolitkorset på Kapelludden, Bredsättra socken, i: *Ny Illustrerad Tidn* 1872:29. Stockholm.
- Gerdin, V, 2009. Myntfynd i svenska landsorts kyrkor 1521–1611, i: *Myntstudier* 2009:2. Stockholm.
- Gougaud, Dom L, 1936. *Les saints irlandais hors d'Irlande. Étudiés dans le culte et dans la dévotion traditionnelle*. Bibl de la Revue d'histoire ecclésiastique, Fasc 16. Louvain & Oxford.
- Granlund, J, 1961. Art Hamn (sp 83–86), i: *Kulturhist lex fnordisk medeltid VI*. Malmö.
- Gräslund, A-S, 2001. *Ideologi och mentalitet. Om religionsskiftet i Skandinavien från en arkeologisk horisont*. Uppsala.
- Gustavson, H, 1977. Runmonument (s 16 ff), i: Boström, R. Köpings kyrkor, Slättbo härad. *SvK*, vol 170, *Öland*.
- 1998. Verksamheten vid Runverket i Stockholm. Nyfynd och nyregistreringar 1996, i: *Nytt om runer. Meldingsblad om runeforskning* 12 (1997). Oslo.
- Göransson, S, 1973. Kyrkans metrologi, i: Boström, R. Långlöts kyrkor, Runstens härad. *SvK*, vol 151, *Öland* II:1.
- 1975a. Löts och Egby kyrkors metrologi, i: Boström, R. Löts och Egby, Runstens härad. *SvK*, vol 163, *Öland* II:2.
- 1975b. Bebyggelsen i Ås under äldre historisk tid, i: *Ås – socknen på Ölands sydspets*. Ås.
- 1975c. Hur gammal är skurkvarnen och hur uppfanns väderskurverket på Öland? i: *KL*, årg 60.
- 1976. Metrologi, byggnadshistoria och bebyggelsegeografi på Öland, i: *KNS* LI.

- 1977. Not 4 om relikor av Erik den helige, i: Boström, R. Köpings kyrkor, Slättbo härad. *SvK*, vol 170, *Öland*.
- 1978. Kyrkans läge, namn och medeltida status. Prästgårdens läge (s 10 f); — not 3 om S Elof; — not 4 om S Eriks relikor; — tillägget Måttsambandet mellan Gärdslösa och Gothems portaler; i: Boström, R. Gärdslösa kyrka, Runstens härad. *SvK*, vol 177, *Öland* II:3.
- 1979. Inledning till faksimilutgåvan av A Ahlqvist, *Ölands historia och beskrifning*, del 1. Uppsala.
- 1980a. Fyrmästaren och fornvännen H Adam R Sidén. Utkast till en levnadsteckning, i: *KNS LIV*.
- 1980b. Kyrkans läge och namn. Prästgården. Ecklesiastisk jord i socknen. Gille (s 12 ff), i: Boström, R. Bredsättra kyrkor, Runstens härad. *SvK*, vol 183, *Öland* II:4.
- 1983. Härad, socken och by på Öland, i: *Bebyggelsehistorisk tidskr* 4 (1982). Stockholm.
- 1984a. Bebyggelseförflyttningar och namnkronologi på Öland, i: Bebyggelsens och bebyggelsesnavens alder. *NORNA-rapporter* 26. Uppsala.
- 1984b. Om den heliga Birgitta och Sikavarps kapell, appendix till: Boström, R. Medeltida Birgittabilder på Öland – se R Boström 1984a.
- 1986a. Byar och gårdar i Köpings socken vid 1600-talets slut och den medeltida bakgrunden, i: *En bok om Köping och Egby*. Köpingsvik.
- 1986b. Om svenska byar med regelbunden form, i: *Ymer*, årg 106. Stockholm.
- 1987. Bygd, by och gård i Föra socken i äldre tid, i: *Föra från kust till kust*. Föra.
- 1988a. Om alnen i Norden. Ett bidrag till den historiska metrologin, i: *Saga och sed. Kungl Gustav Adolfs Akad årsb* 1986. Uppsala.
- 1988b. Om byarna i Runstens socken före mitten av 1700-talet, i: *Runsten. En öländsk sockenbok*. Runsten.
- 1991. Bygd och bebyggelse i Löts socken under äldre historisk tid, i: *Löt. En öländssocken och dess människor*. Löt.
- 1997. Jord, bebyggelse, bönder och hamn i Bredsättra socken fram till 1730-talet, i: *Bredsättra sockenbok*. Bredsättra.
- 1999. Medieval changes in field division and village form on Öland, i: *Europeans or not? Local level strategies on the Baltic Rim 1100–1400 A D*. CCC papers 1. Visby & Kalmar.
- 2004. Det öländska skeppslaget. Om »collegium dictum skiplagh«, i: *Saga och sed. Kungl Gustaf Adolfs Akad årsb* 2003. Uppsala.
- 2008a. Not 9 om marknader i Kråkeskärs skans och Gråborg, i: Boström, R. Sankt Knuts kapell – se R Boström 2008.
- 2008b. Om måtten i Sankt Knuts kapell vid Gråborg, i: *Gråborg på Öland. Om en borg, ett kapell och en by*. Stockholm.
- Hagberg, U E, 1966. Gärdslösaabygden under förhistorisk tid, i: *Gärdslösa. En sockenbeskrivning*. Gärdslösa. – Ny utg 1989. Gärdslösa.
- 1967–1968. The archaeology of Skedemosse I–III. Stockholm.
- 1975. Ås under forntid och medeltid, i: *Ås – socknen på Ölands sydspets*. Ås.
- 1979. Den förhistoriska Kalmarbygden, i: *Kalmar stads historia* 1. Kalmar.
- 1980. Adam Sidén och Ölands fornminnen, i: *KNS LIV* (1979).
- & Holgersson, K, 1976. Landborgsgravfälten öster om Skedemosse – nekropoler från Ölands storhetstid, i: *KNS LI* (1975).
- & Johansson, K, 1970. Det äldsta Långlöt, i: *Långlöt. Ur en ölandssockens historia*. Långlöt.
- Haljak, G, 2007. *Livländische Seestlinge, Lübbische und Pfennige im 13.–16. Jahrhundert*. Tallinn.
- Hallberg, G, 1985. *Ortnamn på Öland*. Stockholm.
- Hannerberg, D, 1955. *Die älteren skandinavischen Ackermasse. Ein Versuch zu einer zusammenfassenden Theorie*. Lund.
- Hanning, G, & Petersson, K G, 1975. Manne Hofrén in memoriam. *KL*, årg 60.
- Hedlund, S, 1935. Bunge kyrka, i: Rute setting. Red J Roosval. *SvK*, vol 42, *Gotland* II.
- Hellberg, L, 1979. Forn-Kalmar. Ortnamnen och stadens förhistoria, i: *Kalmar stads historia* 1. Kalmar.
- Hemmingsson, B, 2002: Hans Grave, Otto Brakel och myntningen i Stockholm 1478–1483, i: *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 2002:7–8. Köbenhavn.
- Hildebrand, H, 1872. Tors hammare; – (?) Från Akademiens sammankomst (s 124 f, ang bl a S Margaretas kapell); i: *KVHAA månadsbl*, årg 1, bd I. Stockholm.
- 1875. Tors hammare; – Bronsnycklar från medeltiden; i: *KVHAA månadsbl*, årg 4, bd II. Stockholm.
- 1898–1903. Kyrkan. (Femte boken.) *Sveriges medeltid. Kulturhistorisk skildring*, del 3. Stockholm.
- Hilfeling, C G, 1994. *C G G Hilfelings gotländska resor* I, 1797 och 1799. Visby. Med inl av T Gislestam.
- Hilldoff, E, 1922. M. G. Wallenstråles berättelse om Kalmar med omliggande nejder och Öland ... 1793, i: *Sancte Christophers Gilles Chronica* 1. Kalmar.
- Hofberg, H, (Herm. H-g) 1875. Fornlemningar på Öland. Med avb av korset och ruinen på Kapelludden av C J Hallbeck, i: *Sv Familj-Journ* 1875:5.
- Hoffman, E, 1981. Hugo Yrwing, De s. k. Köpmanskyrkorna, Fv 75 (1980), anmälan (s 163 f), i: *Hansische Geschichtsblätter* 99. Köln.
- Holgersson, K, 1983. Genomgång av benmaterialet i Vickleby kyrka, i: *SvK*, vol 193, *Öland*.
- 1984. Öland, Bredsättra sn. S:t Britas kapellruin. Preliminär osteologisk analys av obränt skelettmaterial, i: *RAÄ & SHMM, rapport UV* 1984:22 – se S-C Lundberg 1984.
- Huggert, A, 1974. Kring S:t Olofs hamn på Drakön, i: *S:t Olofs hamn på Drakön*. Stockholm.
- 1978. S:t Olofs hamn på Drakön, Kyrkviken i Ulträ och Jungfruhamn på Bjurön. Baspunkter vid medeltidens segel-

- led längs Norrlandskusten, i: *Studier i norrländsk forntid. Till Ernst Westerlund*. Umeå.
- Hult, A, 2006. Tro och kult, i: *Källor i Sverige*. Stockholm.
- Härdelin, A, 1998. *Kult, kultur och kontempleration. Studier i medeltida svenskt kyrkoliv*. Skellefteå.
- 2005. *Världen som yta och fönster. Spiritualitet i medeltidens Sverige*. Stockholm.
- Jansson, S O, (1950) 1995. *Måttordboken*. 2 uppl, utarb av D Waldetoft. Stockholm.
- Jesse, W, 1928. *Der wendische Münzverein*. Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte, neue Folge, Band IV. Lübeck.
- Johansen, P, 1958. Die Kaufmannskirche im Ostseegebiet, i: *Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens*. Hrsg T Mayer. Vorträge und Forschungen, Bd 4. Konstanz. – Faksimilutg 1975. Konstanz.
- 1965a. Die Kaufmannskirche, i: *Die Zeit der Stadtgründung im Ostseeraum*. Acta Visbyensia I. Visby.
- 1965b. Købmanskirke (sp 74–75), i: *Kulturhist lex fnordisk medeltid X*. Malmö.
- Johansson, A, 2005. Kapellet som försvann, i: *Öbl 12/4*.
- Johansson, J-E, 1997. Fiske näringen i Bredsättra, i: *Bredsättra sockenbok*. Bredsättra.
- Johansson, K, 1975. Föreningslivet i socknen. Hembygdsföreningen, i: *Ås – socknen på Ölands sydspets*. Ås.
- [Johansson-] Lundh, K, 1988. Runstens äldsta historia, i: *Runsten. En öländsk sockenbok*. Runsten.
- Johansson-Lundh, K, & Rasch, M, 1991. Långlöts socken, i: *Ölands järnåldersgravfält*, vol II. Stockholm.
- Johnson, M, 1978. Borgholm – castrum nostrum; – Sikuarp – en medeltida hamnplats på Ölands östkust; i: *KL*, årg 63.
- Jonsson, K, 2008. Myntfynden från Gråborg och Sankt Knuts kapell, i: *Gråborg på Öland. Om en borg, ett kapell och en by*. Stockholm.
- Jonsson, M, 2006a. *Borgholms kyrkogård*. KLM kg inv.
- 2006b. *Bredsättra kyrkogård*. KLM kg inv.
- 2006c. *Egby kyrkogård*. KLM kg inv.
- 2006d. *Löt kyrkogård*. KLM kg inv.
- Jørgensen, M-L, 2003. Timeglas i kirkerne, i: *Bornholmske samlinger III*:17. Rønne.
- Killig, F, 1933. *Ölands-kalksten. Samlade uppgifter om Ölands gamla stenhantling*. Acta Oelandica 5. Kalmar.
- Klackenberg, H, 1992. *Moneta nostra. Monetarisering i medeltidens Sverige*. Lund studies in medieval archaeology 10. Lund.
- Knapas, M T, 1990. Om klockornas placering i finländska medeltidskyrkor, i: *Hikuin 17*. Højbjerg.
- Kulturmiljövårdens årsberättelse 2007. Fokus odlingslandskap*. Red L Corneliusson. Länsstyr Kalmar län informerar 2008:08.
- Kumlien, B, 1975. »Tänd lyktan Långe Jan«, i: *Ås – socknen på Ölands sydspets*. Ås.
- Kyrkobyggnader 1760–1860, del 2. Småland och Öland, 1993. SvK vol 216. Med katalog av M Ebeling, I Sjöström & M Ullén.
- Källström, O, 1939. *Medeltida kyrksilver från Sverige och Finland, förlorat genom Gustav Vasas konfiskationer*. Uppsala.
- Lagerlöf, E, 1975. *Gotländsk stensulptur under gotiken. En stenhuggarverkstad på 1300-talet*. Stockholm.
- 1981. Linde kyrka, Fardhems ting. SvK, vol 186, *Gotland VII*:2.
- & Stolt, B, 1974. Eke kyrka, Hemse ting. SvK, vol 156, *Gotland VI*:6.
- Lagerqvist, L O, 1970. *Svenska mynt under vikingatid och medeltid (ca 995–1521) samt gotländska mynt (ca 1140–1565)*. Numismatiska bokförl handb ser 4. Stockholm.
- & Nathorst-Böös, E, (1984) 1997. *Vad kostade det? Priser och löner från medeltid till våra dagar*. 4 uppl. Stockholm.
- Landelius, O R, 1957. Hallbeck, Carl Svante, *Sv konstnärllex III*. Malmö.
- Larsen, N-H, 1986. Stemplede vingetagsten, i: *Bygningsarkæologiske studier*. København.
- Lindblom, A, 1955. Birgittas sista färd, i: *Rig*.
- Lindgren, M, (1991) 2002. *Bilden av Birgitta*. 2 uppl. Stockholm.
- Linné (Linnæus), C, (1741) 1745. *Caroli Linnæi Öländska och gothländska resa ... år 1741*. Stockholm & Uppsala. – Nya utg bl a 1907, 1957, 1962, 2005 (Carl von Linnés öländska resa).
- Lovén, C, 2001. Kloster, klosterliknande inrättningar och klostertraditioner, i: *Fv 96*.
- 2003. Gravar under kyrkmurar, i: *Hikuin 30*, Højbjerg.
- Lundberg, E, 1935. *Herremannens bostad. Studier över nordisk och allmänt västerländsk bostadsplanläggning*. Stockholm.
- 1940. *Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000–1400*. Stockholm.
- 1945. Staden, i: *Boken om Gotland. Minnesskrift ...*, del 1. *Gotlands historia fram till år 1645*. Visby.
- 1962. Visby, kyrkoruinerna och domkyrkan. *Sv fornminnespl 22*. 3 uppl. Stockholm.
- Lundberg, S-C, 1984. Kapelluddens fornlämningsområde på Öland. Fornlämning 9, kapellruin. Fornlämning 11, stenkor. Bredsättra socken, Öland. Arkeologisk undersökning 1979. *RAÄ & SHMM, rapport UV 1984:22*. Stockholm.
- Lundgren, K, 1998. *Ölands fyror. Skeppsbrott från Kalmarsund till Mexico*. Borgholm.
- Lundh – se Johansson-Lundh.
- Lundmark, E, 1931. Kyrkor i Bro ting. SvK, vol 31, *Gotland I*:3.
- Lundmark, S, 2007. Fynden i Sverige av Tyska Ordens mynt, i: *Myntstudier 2007:2*. Stockholm.
- Lundström, P, 1971–1972. S:t Olofs hamn på Drakön, i: *Sjöhist årsb*. Stockholm.
- 1981a. *De kommo vida – vikingars hamn vid Paviken på Gotland*. Stockholm.
- 1981b. Ett medeltida fiskeläge på Drakön – Sankt Olofs hamn, i: *Gårdar, borgar och hamnar i det äldsta Hälsingland*. Umeå.
- Löttiger, O, (L g r) 1962. Runstens kyrka fejas till invigningshögtid, i: *Barometern 5/12*.

- Malmer, B, 1980. *Den senmedeltida penningen i Sverige. Svenska brakteater med krönt huvud och krönta bokstäver*. KVHAA Antikv ser 31. Stockholm.
- Mandelgren, N M, 1883–1884. *Atlas till Sveriges odlingshistoria*, afd XI. *Helgedomar*, h I–II. Stockholm.
- Markus, K, 1999. *Från Gotland till Estland. Kyrkokonst och politik under 1200-talet*. Stockholm.
- Martinsson, A, 1967. Kring ett tomt håll i Bredsättra, i: *Öbl* 22/8. *Matrikel öfver personalen vid Sveriges järnvägar 1908*. Utg av G Welin. Stockholm.
- Medeltidens ABC*, (1985) 2001. Ny uppl. Red C Orrling. Stockholm.
- Medeltida Öland, 1953. *Det medeltida Öland. Provtryck ur en historisk-topografisk översikt av »Det medeltida Sverige«*. Utg av den av KVHAA tillsatta kommittén. Stockholm.
- Mellander, C, 2008. *Arkitektoniska visioner under statligt förmynderskap. En studie av Överintendentsämbetets verksamhet och organisation 1818–1917*. Stockholm.
- Munthe, H, 1942. Om Gamlehamn på Färö, i: *Gotländskt Arkiv* 14. Visby.
- Måttordboken 1995 – se Jansson.
- Nicklasson, P, 2009. Johan Haquin Wallman – Sveriges förste arkeolog?, i: *Personhist tidskr*, årg 105. Stockholm.
- Nisbeth, Å, 1995. *Ordet som bild. Östgötskt kalkmåleri vid slutet av 1300-talet och början av 1400-talet*. Stockholm.
- Nodermann, M, 2003. Jöns Persson stenhuggare. En smålänningens verksamhet i Jämtland, i: *Rig*.
- Norberg, R, & Wilcke-Lindqvist, I, 1967. Karls kyrkoruin i Uppland. (Lyhundra härad, nordöstra delen 2.) SvK vol 113, *Uppland V*:7.
- Norlén, G, 1972. »Blås Kajsa!» *Kring en svensk sjömanstradition*. Uppsala.
- Nytt om runer 1997* – se Gustavson 1998.
- O’Catháin, S, 1992. Hearth-Prayers and other Traditions of Brigit: Celtic Goddess and Holy Woman, i: *Journal of the Royal Society of Antiquaries of Ireland*, Vol 122. Dublin.
- Odebäck, K, 2008. Fynden i det medeltida Sverige med tyska mynt från Hansan, i: *Myntstudier* 2008:2. Stockholm.
- Odelman, E, & Melefors, E, 2008. *Visbyfranciskanernas bok. Handskriften B 99 i Kungliga biblioteket. Latinsk text utgiven med översättning, inledning och register*. Arkiv på Gotland 5. Visby.
- Olaus Magnus (1539) 1997. *Carta marina et descriptio ...* Faksimil av orig i UUB. Uppsala.
- Olaus Magnus (1555) 1909–1951. *Historia om de nordiska folken*, del 1–5, med kommentar av J Granlund. – Nya utg 1976, 2001, 2010. Stockholm & Hedemora.
- Olsson, B, Hagberg, K, & Palm, B, 1963. *Öland*. Allhems landskapsböcker. Malmö.
- Olsson, M, 1944. *Kalmar slotts historia*, I. *Tiden intill 1300-talets mitt*. Stockholm.
- 1961. *Kalmar slotts historia*, II b. *Register och planscher*. Stockholm.
- Owe, J, 2002. *Runfynden vid Köpings kyrka*. Bro.
- P. (sign), 1871. Runsten i Maj 1871, avd Korrespondens i: *Öbl* 3/6.
- Palm, B, 1949. *Ölands kyrkor*, i: *Öland* 2.
- 1966. Byar och gårdar, i: *Gärdslösa. En sockenbeskrivning*. Gärdslösa. – Ny utg 1989. Gärdslösa.
- 1970. Byar och gårdar, i: *Långlöt – Ur en Ölandssockens historia*. Långlöt.
- 1988. Byar och gårdar. Från storskiftet till våra dagar, i: *Runsten. En öländsk sockenbok*. Runsten.
- 1993. Orm, Edvard. *SBL*, bd XXVIII.
- Paszkwicz, B, 2009: *Brakteaty – pieni dz redniowiecznych Prus*. Złota seria Uniwersytetu Wrocławskiego. Wrocław.
- Pegelow, I, 2001. Helgonbiografier, i: *Medeltidens ABC*. Ny rev uppl. Red C Orrling. Stockholm.
- 2006. *Helgonlegender i ord och bild*. Stockholm.
- Pernler, S-E, 1978. S:t Olavs kapell i Akergarn, i: *De hundra kyrkornas ö* 1978. Visby.
- 1981. Sankt Olav and Gotland, i: *St. Olav, seine Zeit und sein Kult*. Acta Visbyensia VI. Visby.
- 1982. S:ta Katarina-gillet i Björke, i: *Gotländskt Arkiv* 54. Visby.
- 1997. Spår av gotländsk Brigidakult, i: *Archiv und Geschichte im Ostseeraum. Festschrift für Sten Körner*. Studia septemtrionalia 3. Frankfurt am Main.
- 2010. Betydande Brigida-kult på Gotland, i: *Kust och kyrka på Gotland*. Arkiv på Gotland 7. Visby.
- Petersson, K G, 1964. *Det vikingatida Köping på Öland*. Stencilerad lic avh. Inst f nordisk fornknuskap, Uppsala univ. Uppsala.
- Rannsakingar (omkr 1667) 1992. *Rannsakingar efter antikvieter*, bd III. *Öland, Småland, Blekinge, Halland, Skåne*, h 1. Text. Red C-I Ståhle & N-G Stahre. Stockholm. (Anmäld av R Boström 2001, i: Fv 96).
- Rasch, M, 1991. Runstens socken; – Sammanfattande kommentarer och analys; i: *Ölands järnåldersgravfält*, vol II. Stockholm.
- 1993. Fornlämningar och fornfynd i Gräsgård, i: *Gräsgård mellan hav och hed*. Gräsgård.
- Redelius, G, 2006. *Sigtuna och Sko. En tid, ett rum*. Uppsala.
- von Reis, J, 1978. Att undersöka golvfyllning och damm i medeltida kyrktorn med hjälp av dammsugare, i: *KL*, årg 63.
- Ring, C, 2006a. *Gärdslösa kyrkogård*. KLM kg inv.
- 2006b. *Långlöt kyrkogård*. KLM kg inv.
- 2006c. *Runstens kyrkogård*. KLM kg inv.
- Roosval, J, 1917. Korta beskr av Ölands kyrkor, i: *Sverige. Geografisk, topografisk, statistisk beskrivning*, del 2. Utg av A Kempe, E Apelqvist & O Sjögren. Stockholm.
- 1930. Romansk konst. *Bonniers allm konsthist*. Stockholm.
- 1939. Bror William Oscar Anderson, i: *Konsthist Tidskr*, årg VIII. Stockholm.
- & Lagerlöf, E, 1959. Kyrkor i Kräklinge ting, nordvästra delen. SvK, vol 84, *Gotland IV*: 4.
- & Sällström, F, 1942. Västergarns kyrka, i: Hejde setting. Red J Roosval. SvK, vol 54, *Gotland III*.

- Rosell, I, 1966. Svinnegarns, Enköpings-Näs och Teda kyrkor i Uppland. (Åsunda härad, södra delen.) *SvK*, vol 111, *Uppland* XI:1.
- Rud, M, 1992. *Bayeux-tapeten och slaget vid Hastings 1066*. Stockholm.
- Rudolfsson, J, 2003. *Borgholms slott*. Utg av Statens fastighetsverk. Stockholm.
- Runer, J, 2006. *Från Hav till Land eller Kristus och Odalen. En studie av Sverige under äldre medeltid med utgångspunkt från de romanska kyrkorna*. Stockholm.
- Sallnäs, M-L, 1986. Då och nu i Egby; – Byar och gårdar, i: *En bok om Köping och Egby*. Köpingsvik.
- 1991. Byar och gårdar under de senaste 250 åren, i: *Löt. En ölandssocken och dess människor*. Löt.
- 2002a. Den heliga Birgittas hemkomst. Tradition och verklighet i öländskt trettonhundratals, i: *Ö-land. KL*, årg 86.
- 2002b. En ovanlig julberättelse, i: *Öbl* 12/12.
- 2008. Borgs by, i: *Gråborg på Öland. Om en borg, ett kapell och en by*. Stockholm.
- m fl, 1997. Byar och gårdar under nyare tider, i: *Bredsättra sockenbok*. Bredsättra.
- Schlüter, W, 1911. *Die Nowgoroder Schra in sieben Fassungen vom XIII. bis XVII. Jahrhunderts ...* Hrsg W Schlüter. Dorpat.
- Schmid, T, 1943. Le culte en Suède de Sainte Brigide l'irlandaise, i: *Analecta Bollandiana* LXI. Paris & Bruxelles.
- 1968. Ang Böda-missalet, s 133 f, i: Boström, R. Böda kyrkor, Åkerbo härad. *SvK*, vol 116, *Öland* I:2.
- Schulze, H, 1984. Restaureringen (av S Britas kapellruin), i: *RAÄ & SHMM, rapport UV* 1984:22 – se S-C Lundberg 1984.
- 1987. Löts socken, i: *Ölands järnåldersgravfält*, vol I. Stockholm.
- 1991. Löts forntid, i: *Löt. En ölandssocken och dess människor*. Löt.
- Schück, A, 1926. *Studier rörande det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling*. Uppsala.
- Schück, Henrik, 1932. *Kungl. Viterhets, Historie och Antikvitetsakademien. Dess förhistoria och historia*, I. Antikvitetsstudiets början. Stockholm.
- Schück, Herman, 1959. *Ecclesia Lincopensis. Studier om Lincöpingskyrkan under medeltiden och Gustav Vasa*. Stockholm. – Rättelser och tillägg samt person- och ortsregister, utg 2008 av Sällsk Runica et mediævalia. Stockholm.
- 1991. En öländsk sockenprästs textskatt. Bondo Johannis och handskriften C 19 i Uppsala, i: *Kyrka och socken i medeltidens Sverige*. Red O Ferm. Stockholm.
- Schöldström, B, 1893. »Förakta mej! Förakta mej!«, i: Schöldström, B. *Mörkt och ljus. Minnen och anteckningar*. Stockholm.
- Scriptores rerum Svecicarum mediæ ævi*, Tomus III:2, 1876. Utg av C Annerstedt. Upsaliæ. – Faksimilutg 1968. Graz.
- Staecker, J, 1999. *Rex regum et dominus dominorum. Die wikingerzeitlichen Kreuz- und Kruzifixanhänger als Ausdruck der Mission in Altdänemark und Schweden*. Stockholm.
- Stavenow, Å, 1972. *Nils Månsson Mandelgren*. Utg av E Stavenow-Hidemark. Stockholm.
- Stenberger, M, 1933. *Öland under äldre järnåldern. En bebyggelsehistorisk undersökning*. Stockholm.
- 1958. *Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit*, I. Stockholm.
- Stenton, F M m fl, 1957. *La tapisserie de Bayeux*. London & Paris 1957.
- Stibéus, M, 2007. Arkeologi vid Borgholms slott – bebyggelse från järnålder och medeltid. Resultat av utgrävningen år 2004 ... *UV Öst, rapport* 2006:42. Linköping.
- Stoklund, B, 1961. Art Hamn, Danmark (sp 86–87), i: *Kulturhist lex f nordisk medeltid* VI. Malmö.
- Stolt, B, 2001. Boktyngder och bärbara altarskivor; – Timglas med enkel mekanik, i: Stolt, B. *Kyrkliga sällsynheter på Gotland och annorstädes*. Visby.
- Sturesson, E, 2008. Tidigare Gråborgsforskning i närbild, i: *Gråborg på Öland. Om en borg, ett kapell och en by*. Stockholm.
- Sundberg, S-G, 1989. *Offerkyrkor i gamla Växjöstiftet. En vallfartssed under den lutherska ortodoxins tid*. Växjö. (Anmäld av R Boström i *ICO* 1991:1.)
- Svahnström, G, 1978. Visby domkyrka. Kyrkobyggnaden. *SvK*, vol 175, *Gotland* XI:1.
- Sveriges Kyrkor, Öland*, band I–II, samt *SvK* vol 170, 193, 203 och 222 – se R Boström 1966b (I:1), 1968a (I:2), 1968b (I:3), 1969 (I:4), 1970b (I:5), 1972b (I:6), 1973a (II:1), 1975a (II:2), 1977a (vol 170), 1978c (II:3), 1980a (II:4), 1982b (II:5), 1983b (vol 193), 1988a (vol 203), 1997b (vol 222).
- Sveriges runinskrifter* – se Söderberg & Brate 1900–1906 (Öland) samt Wessén & Jansson 1949–1951 (Uppland).
- Sæther, O, 1965. Mecklenborgske oksehodebrakteater i norske kirkefunn, i: *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 1965:9. København.
- Söderberg, S, & Brate, E, 1900–1906. *Ölands runinskrifter*, *SvR* 1, granskade och tolkade af Sven Söderberg och Erik Brate.
- Tegnér, G, 1992. Skattfynd (Silver. Gåtebo, Bredättra sn, Öland; s 356, katalognr 492), i: *Viking og Hvidekrist. Norden og Europa 800–1200. Den 22. Europarådsutstilling*. København.
- 2008. Gåtan Gråborg, i: *Gråborg på Öland. Om en borg, ett kapell och en by*. Stockholm.
- Tempelman, E C, 1942. En William Anderson-bibliografi, i: *Konsthist Tidskr*, årg XI. Stockholm.
- Tesch, S, 2007. Tidigmedeltida sepulkralstenar i Sigtuna, i: *Situne Dei. Årsskr för Sigtunaforskn* 2006. Sigtuna.
- Thunman, D, 2000. *Sveriges fyrplatser. En bebyggelsehistorisk dokumentation av f. d. bemannade fyrplatser anlagda under Lotsverkets tid*. Stockholm.
- Tuulse, A, 1968. *Romansk konst i Norden*. Stockholm.
- Tångeberg, P, 1986. *Mittelalterliche Holzskulpturen und Altarschreine in Schweden. Studien zu Form, Material und Technik*. Stockholm.

- Wallin, C, 1961. *Sankta Birgittas kapell i Ystad. Kring en omdebatterad stadsplan och ett autentiskt »Karl XII-hus«*. Tumatörps Sanct Knuts gille, tänkebok 6. Stockholm.
- 1975. *Knutsgillena i det medeltida Sverige. Kring kulten av de nordiska helgonkungarna*. Historiskt arkiv 16. Stockholm.
- Waschinski, E, 1934. *Brakteaten und Denare des Deutschen Ordens*. Frankfurt a M.
- Weber, K, 1976. The Gateways of Eketorp-II; — The Gateways of Eketorp-III; i: *Eketorp. Fortification and Settlement on Öland/Sweden. The Monument*. Stockholm.
- Vellev, J, 1980. Danske solure fra middelalderen – og nogle fra Sverige, i: *Hikuin* 6. Højbjerg.
- Wessén, E, & Jansson, S B F, 1949–1951. Upplands runinskrifter, del 3, *SvR* 8:3, granskade och tolkade av Elias Wessén och Sven B F Jansson.
- Westerdahl, C, 2006. Skärgårdskapell i Norden. En kortfattad översikt med några reflexioner, i: *Hikuin* 33. Højbjerg.
- Wienberg, J, 2009. Gråborg på Öland. Om en borg, ett kapell och en by. Anmälan, i: *Fv* 104.
- Wilcke-Lindqvist, I, 1958. Skederids kyrka. *SvK*, vol 80, *Uppland* V:4.
- Wilson, E, 1983. Swedish limestone paving in 17th- and 18th-century English buildings, i: *Post-Medieval Archaeology* 17. London.
- 1996. Ölandssten i Christopher Wrens London, i: *Fv* 91.
- Vretemark, M, & Sten, S, 2008. Benen från Sankt Knuts kapell, i: *Gråborg på Öland. Om en borg, ett kapell och en by*. Stockholm.
- Yrwing, H, 1980. De s. k. Köpmanskyrkorna, i: *Fv* 75. (Anmäld av E Hoffman 1981 i: *Hansische Geschichtsblätter* 99.)
- Åhrstrand, P, 1768. *Beskrifning öfwer Öland. Besynnerligen det Norra Motet eller Fögderiet* (1765). Utg av S L Gahm Persson. Uppsala. – Faksimilutg med inl av A Martinsson 1979. Uppsala.
- Öland 1963* – se B Olsson m fl.
- Öland. Landskapets kyrkor*, 2003. Red M Ullén. Utg av Forskn proj Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebygg hist, RAÄ. Stockholm.
- Ölandsbladet* – se P Boström (2007), R Boström (1950, 1971b, 1986b, 1990d, 1992b-f, 1999b, 2001a), A Johansson (2005), Martinsson (1967), P. (sign; 1871) samt Sallnäs (2002b).

Förkortningar i band II

Ahlqvist	Abraham Ahlqvist, Ölands historia och beskrifning, del 1 och 2:1–2, Calmar 1822, 1825 resp 1827. (Faksimilutg med inl av S Göransson, Uppsala 1979.)	DMS	Det medeltida Sverige, band 1–, utg av RAÄ m fl, Stockholm 1972–.
Ahlqvist, Saml	Abraham Ahlqvist, Anteckningar till Ölands historia och beskrifning, vol I–VII. Ms sign S 84–S 90, UUB. Se närmare SvK ÖI 1:1, s 45 ff.	DMS 4:3	R Axelsson, K Janzon och S Rahmqvist, DMS, band 4, Småland 3, Öland, Stockholm 1996. Kyrkobeskrivningarna utarbetade av R Boström.
AMS	Arbetsmarknadsstyrelsen, Stockholm.	Domkap	Kalmar domkapitel och dess arkiv, VaLA.
ATA	Antikvarisk-topografiska arkivet vid RAÄ, Stockholm.	ED handl,	Ecklesiastikdepartementets konseljakter, RA.
BSH	Bidrag till Skandinavien historia ur utländska arkiver 1–5, utg af C G Styffe, Stockholm 1859–1884.	konsejakter	EK
BSt	Byggnadsstyrelsen (efter 1993 Statens Fastighetsverk m fl), Stockholm.	EK	Ekonomiska kartan, 1935–1978; som registerunderlag för fornlämningar ersatt av FMR.
C 2, Om förbättr	Förbättringar vid kyrkan och prästgården (i Löt) 1770–1882, Löts kyrkoarkiv C I:2, VaLA.	e st prot	prot från extra socken- eller kyrkstämman, VaLA, PÄ.
DaRA	Rigsarkivet, Köpenhamn.	FMR	Fornminnesregistret, rikstäckande inform syst vid RAÄ om fasta fornlämn och andra kulturhist lämn, numr sockenvis; i ATA (inv 1937–2003) och FMIS (RAÄ:s digitala Fornm inform syst).
Dep	deponerad, deposition.	Frigelius	Petrus Frigelius saml, KLB. Se närmare SvK ÖI 1:1, s 28 ff.
DK	Danmarks Kirker, udg af Nationalmuseet, Köbenhavn 1933–.	Fv	Fornvännen. Journal of Swedish antiquarian research, årg 1– (1906–), utg av KVHAA. Stockholm 1906–.
DL	Dagsverkslängder, uppgifter om matdagar m m i ett ms, »Kördagsverken af Runstens Norra Socknedel«, 1982 tillhörrigt fru Anna Cedergren, Runsten.	Gardell	Sölve Gardell, Gravmonument från Sveriges medeltid 1–2, utg av KVHAA (2 uppl), Stockholm (1937) 1945–1946.

GHA	Göta Hovrätt, huvudarkivet, handl fr o m 1948 i Jönköping, äldre handl överförda till VaLA 2009.	KLB	F d Kalmar Läroverks Bibliotek (tidigare Gymnasiebibl), nu Stifts- och gymnasiebiblioteket inom KSB.
Hadorph	Johan Hadorph, »Reseanteckningar i Sverige och Seland«, trol 1671–1673. Ms sign S 30, UUB. Se närmare SvK ÖI I:1, s 17 ff.	KLM	Kalmar läns museum och dess arkiv, Kalmar.
Herdam	Bror Olsson, Kalmar stifts herdaminne. Det gamla kalmarstiftets klerus från äldsta tider till våra dagar, del 1–4, Kalmar 1947–1951, del 5, suppl och register, utg av O Bexell, Växjö 1980.	KLMedd	Årsboken Kalmar län. Meddelanden från Kalmar läns fornm för 1–50, Kalmar 1898–1962. (Fortsättning i KL.)
Hildebrand, Sv Med	Hans Hildebrand, Sveriges medeltid. Kulturhistorisk skildring, del I–III, Stockholm 1879–1903, del IV, register, Stockholm 1953. – Faksimilutg av del I–II, Stockholm 1983.	KLM kg inv	Kulturhistorisk inventering av kyrkogårdar/begravningsplatser i Växjö stift 2005–2007, Kyrkoantikv rapporter, KLM, Kalmar.
Hilfeling	C G Hilfeling, koncept till resejournal, trol 1797, ms med sign F m 57:2–6, KB. Se närmare SvK ÖI I:1, s 32 ff. Hans resejournaler är publ i C G G Hilfelings gotländska resor 1797 och 1799 (där även Öland ingår), utg av Gotlands Fornsal, Visby 1994, med inl av T Gislestam.	KNS	Kalmar nations skriftserie I–, Kalmar, senare Uppsala, 1924–.
Håkansson	Gunnar Håkansson, Öländska personminnen bevarade i äldre gravstenar, epitafier och andra kyrkliga föremål, Göteborg 1942.	KrA kr prot	Krigsarkivet, Stockholm. kyrkorådsprotokoll, i kyrkans arkivalier i VaLA eller PÅ.
Ihrfors	Eric Ihrfors, Oelandia sacra. Ms från 1891–1892, ATA. Se närmare SvK ÖI I:1, s 62, samt SBL 19, Stockholm 1971–1973.	KSB KSH	Kalmar stadsbibliotek. Martin Olsson, Kalmar slotts historia 1–4, KVHAA monografier 31, Stockholm 1944–1965.
inv	inventarieförteckning, kyrkans arkivalier i VaLA och PÅ; inventering.	Kulturhist lex f nordisk medeltid	Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformations-tid, band I–XXII, utg av Allhems förlag, Malmö 1956–1978. – Ny utgåva, Köpenhamn 1980–1982.
Inv 1829, 1830	En p g a K förordn 17/4 1828 företagen inv av forntida minnesmärken i kyrkor och på kyrkogårdar. Protokollen, som fördes av prästerna, utskrevs i flera exemplar, varav en serie förvaras i resp kyrkoarkiv, en serie i ATA.	KVHAA	Kungl Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm.
inv nr	inventarienummer.	Kvittens	en saml oordnade kvittenser m m 1828–1860-talet, förvarade i träskrin i Runstens kyrkoarkiv.
KA	Kammararkivet, RA.	la	landsantikvariern.
Kalmar utst kat	Kyrklig konst från åtta sekel. Kyrkoskatter från Kalmarbygden och Öland. Nutida religiöst måleri. Utställning å Kalmar konstmuseum 4–11 september 1949. Katalog med inl av J Roosval. (Anmäld av R Norberg i Fv 45, 1950, s 42 ff.)	Linné	Caroli Linnæi Öländska och gothländska resa på riksens högloflige ständers befallning förrättad år 1741. Stockholm & Uppsala 1745. Se närmare SvK ÖI I:1, s 26 f.
KB	Kungl Biblioteket, Stockholm.	LMS, LMV	Lantmäteriet (f d K Lantmäteristyrelsen, 1974–2008 Statens Lantmäteriverk), arkivet, Gävle.
kh	kyrkoherde.	LStB	Linköpings Stifts- och Landsbibliotek.
KKA	Kammarkollegiets arkiv, RA.	LUF	Folklivsarkivet, Lunds universitet.
KL	Kalmar län. Årsbok för kulturhistoria och hembygdsvård, utg av Kalmar läns fornminnesförening, årg [KLMedd 51–] 3–, Kalmar 1963–.	Löfgren	Nils Isak Löfgren, Samlingar och Anteckningar till Ölands Historia och Beskrifning ... Började i Maji månad år 1816. Författaren då på sitt 19de år. Skänkte till Abr. Ahlqvist. Återlemnade till samlaren af Enkefru Prostinnan Ahlqvist den 6 October 1857. Ms i ATA. Se närmare SvK ÖI I:1, s 35 ff och 84 f, samt SBL 24, Stockholm 1983.
		ms	manuskript.
		NE	Nationalencyklopedin. Ett uppslagsverk på vetenskaplig grund utarbetat på initiativ av Statens kulturråd, red K Marklund,

	band 1–20, Höganäs 1989–1996. Suppl och nya utg 1997–.			har tillställts varje inventerad kyrka samt vederbörande domkap. – På Öland utfördes inv av A Billow med senare tillägg av prästerna.
NordM	Nordiska museet, Stockholm.			socken.
PB vis	Linköpingsbiskopen Petrus Benedictis visitationsbok, ms i VaLA, utg av K H Johansson, Kalmar 1954.	sn	SRP	Svenska Riks-Archivets pergamentsbref fr o m år 1351. Förtecknade med angifvande af innehållet, 1–3, Stockholm 1866–1872.
prot	protokoll.			Scriptores rerum Svecicarum medii aevi, tom I–III, Uppsala 1818–1876. – Faksimilutg, Graz 1968.
PÄ	pastorsämbetet; pastorsexpedition/för-samlingsexpedition.		SRS	Svenskt silversmide 1520–1850, IV, Guld- och silverstämplar, av E Andrén, B Hellner, C Hernmarck och K Holmquist, Stockholm 1963.
RA	Riksarkivet, Stockholm.			Svenska turistföreningen, Stockholm.
ra	riksantikvarien.		SS	protokoll från sockenstämma/kyrkstäm-ma, kyrkans arkivalier i VaLA och PÄ.
Ran(n)sakningar	Rannsakingar om antikviteter, fornmin- nesinventeringar. Ölandsmateriale i Domkap arkiv, VaLA, avskr i KB, publi- cerat 1992 i del 3 av Rannsakingar efter antikviteter 1–4, utg av KVHAA, Stock- holm 1960–1998.		STF	Svenska Dagbladet, Stockholm 1884–.
	pergamentsbrev i RA.		st prot	Sveriges Kyrkor, konsthistoriskt inventa- rium, vol 1–, utg av KVHAA och RAÄ, Uppsala 1912, Stockholm 1913–.
RAp	Riksantikvarieämbetet, Stockholm.		SvD	Ragnhild Boström, Sveriges Kyrkor, Öland, Stockholm 1966–.
RAÄ	ms av J H Rhezelius i KB, sign F b 22 och F c 1–F c 5. Se närmare SvK Öl I:1, s 4 ff och s 84 f, samt SBL 30, Stockholm 1997.		SvK	Sveriges runinskrifter, band I–, utg av KVHAA, Stockholm 1900–.
Rhezelius			SvK	Sveriges runinskrifter, band I, Ölands runinskrifter, granskade och tolkade af S Söderberg och E Brate, utg av KVHAA, Stockholm 1900–1906.
Rig	Rig. Kulturhistorisk tidskr, utg av Fören för sv kulturhist i samarb m NordM och LUF, Stockholm 1918–.		SvK Öl	Tor. Meddelanden från Uppsala univ museum för nord fornsaker, 1–30 (1948–1999), Uppsala 1948–2000.
RM	Runstens minnesbok, ms 1835–1917, Runstens kyrkoarkiv P II:1, VaLA.		SvR	ms i KB, sign F m 46, och i UUB, sign S 74, med teckn av Petrus Törnewall 1673. Se närmare SvK Öl I:1, s 17 ff samt s 85 f.
räk	räkenskaper, kyrkans arkivalier i VaLA och PÄ.		SvR Öl	Uppsala universitetsbibliotek.
SAOB	Ordbok över svenska språket, häfte 1–, band 1–, utg av Sv akad, Lund 1893–; Sv akad ordb red, Lund.		Tor	Vadstena landsarkiv.
SAOK	Sveriges allmänna organist- och kantors- förening (sedan 1955 Kyrkomusikernas riksförbund), Stockholm: inv av kyrkorg- lar 1949–1958 i ATA.		Törnewall	J Wallman, Samlingar, NordM. Vol II innehåller bl a Öland 1–3 (koncept till Wallman, Suppl m m). Även andra vol i saml innehåller mtrl om Öland. Se när- mare SvK Öl I:1, s 48 ff samt s 85.
SBL	Svenskt Biografiskt Lexikon, häfte 1–, band 1–, Stockholm 1918–.		UUB	J Wallman, Öländska och Gothländska Fornlemningar. Supplement till Hilfelings Dagbok ... I Häftet 1830. Ms i ATA (inne- håller bl a renritn till koncept i NordM). Se närmare SvK Öl I:1, s 48 ff samt s 85.
SD	Svenskt diplomatarium (Diplomatarium Suecanum) 1–, utg av KVHAA och RA, Stockholm 1829–; Sv dipl fr o m år 1401 [t 1420], ny serie 1–4, utg av RA, Stockholm 1875–1904.		VaLA	Kungl Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm.
SGU	Sveriges geologiska undersökning, Upp- sala.		Wallman	visitation.
SHM	Statens historiska museum, Stockholm.		Wallman, Suppl	visitationsprotokoll, kyrkans arkivalier i VaLA och PÄ.
SHMM	Statens historiska museer, Stockholm.		VHAA	
SMR	Svenska medeltidsregister. Förteckn över urkunder till Sveriges historia 1434–1441, utg av S Tunberg, Stockholm 1937.		vis	
Snabbinv	en prel inv av de svenska kyrkornas före- målsbesänd av konst- och kulturhistoriskt värde, utförd under åren 1917–1932. Samtl inv listor förvaras i ATA. Ett ex		vis prot	

Åhstrand	Petter Åhstrand, Beskrifning öfwer Öland, Besynnerligen det Norra Motet eller Fögderiet, Uppsala 1768. Förf 1765, utg av Sigfrid Gahm Persson. (Faksimilutg med inl av A Martinsson, Uppsala 1979.)
Åhstrand-Löfgren	interfolierat exemplar i ATA av Åhstrand med teckningar och anteckningar av N I Löfgren 1815–1817. Se närmare SvK ÖI 1:1, s 35 ff.
Öbl	Ölandsbladet, Borgholm 1868–.
ÖIÄ	Överintendentsämbetet (efter 1918 BSt), Stockholm.
ÖIÄ skr	skrivelser från ÖIÄ till K Majt (inrikesdep, civildep), RA.
ÖKS	Ölands kulturminnesföreningens skriftserie 1–7, Borgholm 1929–1936.
Öland	Öland, del 1–3. Red B Palm, L Landin & O Nordmark, Kalmar 1948–1949.

Vid *måttangivelser* nämns höjd eller längd före bredd.

LANDSKAPSNAMNENS FÖRKORTNINGAR

Bl	Blekinge	Nä	Närke
Bo	Bohuslän	Sk	Skåne
Dr	Dalarna	Sm	Småland
Ds	Dalsland	Sö	Södermanland
Go	Gotland	Up	Uppland
Gä	Gästrikland	Vb	Västerbotten
Ha	Halland	Vg	Västergötland
Hr	Härjedalen	Vr	Värmland
Hs	Hälsingland	Vs	Västmanland
Jä	Jämtland	Ån	Ångermanland
La	Lappland	Ög	Östergötland
Me	Medelpad	Öl	Öland
Nb	Norrbottnen		

Register till Öland band II

av Jakob Lindblad under medverkan av Sara Borin, Agneta Hildebrand, Cecilia Holmqvist, Anna Lycke, Inga-Lill Persson, Ingrid Schwanborg och Sam Selling

Siffror med * betecknar avbildning.

ORTREGISTER

- Aker garn (Go), Hellvi sn II:6: 16
Ala (Go), kyrkan II:1: 204
Albrunna, by, Södra Möckleby sn II:6: 109
Alböke II:2: 274, 275, 290, 311
kyrkan II:1: 126, 205; II:2: 233, 234, 276, 283, 287, *289, 316, 318, 396; II:3: 130, 150, 152; II:4: 58, 87, 88, 90; II:5: 131, 135; II:6: 47, 75, 103, 107, 110, 112, 114, 115
Algutsboda (Sm) II:2: 318
Algutsrum II:2: 318; II:3: 43, 152; II:4: 90; II:5: 96, 97, 135; II:6: 9, 17
S:t Knuts gille (förmodat) vid Gråborg II:6: 18
S:t Knuts kapell II:2: 406; II:6: 9, *9, 12, 13, *13, 14, 17–18, 22, 23, 24, 38, 41, 64, 65, 73, 78, 99, 102, 103, 104, 108, 112
kyrkan II:1: 209; II:2: 316; II:3: 156; II:4: 87, 89; II:5: 101, 133, 134; II:6: 17, 18, 38, 41, 107, 112, 114
Alster (Vr) II:5: 136
Alunbruket se Degerhamn
Alvastra (Ög), klosterkyrkan, Västra Tunhems sn II:2: 248, 266
Amsterdam, Nederländerna II:6: 17
Anga (Go), kyrkan II:1: 29, 204; II:6: 41
Antwerpen, Belgien, katedralen II:1: 210; II:4: 63, 90; II:5: 106
Araslöv (Sk), kyrkan II:6: 20
Arbelunda, by, Löts sn II:2: 233, 243, 315
Arby (Sm), kyrkan II:3: 150; II:4: 87; II:6: 108, 115, 118
Asarum (Bl), kyrkan II:4: 90
Askeby (Ög), klostergods II:3: 10
Atlingbo (Go), kyrkan II:3: 64
Backeborg se Gråborg
Baltikum II:1: 164; II:2: 356; II:3: 77; II:4: 40; II:5: 37; II:6: 98, 101, 104
Bankekind (Svinstad) (Ög), kyrkan II:3: 155
S:ta Barbaras eller S:t Stefans kapell se Gräsgård
Barkestorp, Dörby sn (Sm) II:2: 357, 396
Barlingbo (Go), kyrkan II:4: 90
S:ta Birgittas kapell (S:ta Britas kapell) se Bredsättra
Bayeux, Frankrike, tapet II:6: 76
Birka II:6: 10, 11, 37, 40
Biskopsbo se Bo
Bjälbo (Ög), kyrkan II:5: 131
Bjärby, by, Kastlösa sn II:6: 85
Bjärby, by, Runstens sn II:5: 9, 11, 13, *29, 39, 61, 88, 125, 129; II:6: 17, 85, *86, 87, 89, 90, 91, 119
runsten (Bjårbystenen), Runstens sn II:5: 11, *12, 13, *29, 36; II:6: 17, 85, *86, *88, 90
Björke (Go), S:ta Katarinagille II:6: 39; kyrkan II:2: 302, 319
Björkerum, by, Långlöts sn II:1: 193, 201
Björnhovda, by, Torslunda sn II:5: 14
Björnö, Åby sn (Sm) II:1: 129; II:2: 357
Blekinge II:4: 90
Bo (Boo, Biskopsbo), gård, Bredsättra sn II:3: 9; II:4: 9, *10, 11, 12, 15, 17, 19, 47, 67, 81, 89, 90; II:5: 72; II:6: 14, 31, 32, 34, 37, 38, 40, 66, 76, 117
Borg, by, Algutsrums sn II:6: 17, 18
Borg, kyrka (kyrkoruin), Råpplinge sn (Borgholm) II:1: 205; II:3: 152; II:6: 115
Borgehage, Råpplinge sn II:2: 291, 318, 366
Borgehamn, Borgholm II:6: 76
Borgholm II:3: 130, 131, 138; II:4: 85; II:6: 9, 14, 23, 29, 66, 67, 76, 77, 91, 93
alvar II:5: 130
begravningsplats II:6: 14
kungsgård (Vasahuset) II:6: 66
Riksantikvarieämbetets och Arbetsmarknadsstyrelsens Ölandskontor (1969–1986) II:2: 295; II:5: 24, 130; II:6: 24, 76
S:t Elavs kapell II:3: 10, 150; II:6: 9, *9, 12, *13, 14–15, 21, 22, 42
slottet II:1: 209; II:2: 234, 281; II:3: 10, 11, 148, 150, 156, 157; II:4: 90; II:5: 134; II:6: 9, 12, 14, 15, *15, *16, 20, 21, 22, 35
slottskapellet (Rundkyrkan) II:6: 9, *9, 12, 13, *13, 21, 24, 99
stadshuset II:6: 109
stadsmuseum (Ölands forngård) II:4: 44, *44; II:6: 112
Bornholm, Danmark II:4: 40
Borås, Caroli kyrka II:2: 319; II:3: 155
Botkyrka (Sö), kyrkan II:2: 397; II:5: 134
Braunschweig, Tyskland, domen, S:t Blasii II:3: 78; II:5: 37
Bredsättra (Bredsätra) II:2: 367; II:3: 12, 145, 150; II:4: 9–16, *10–11, *13–16; II:6: 9, 14, 22, 29, 31, 32, *32, 37, 61, 116, 117
Församlingens flickring II:4: 74
Kulturella föreningen II:4: 74; II:6: 117
kyrkan II:1: 205, 209, 210; II:2: 268, 316, 317, 370, 396; II:3: 125, 150, 154, 155; II:4: 16–91, *8, *11, *17–86, *97; II:5: 135, 136, 137; II:6: 38, 62, 65, 66, 74, *74, 76, 77, 108, 109, 111, 112, 115, 116–118
minneskors se Övra Sandby
S:ta Britas kapell II:4: 15, 22; II:6: 9, *9, 10, 12, 13, *13, 14, 20, 22, 23, 24, *28, 29–78, *30–74, 86, 90, *96, 98, 99–101, *99, *100, 102, 103, 104, 117

- S:ta Katarinagille II:3: 11, 13; II:4: 15, 25, 40, 88; II:5: 131; II:6: 22, 38, 76
- Bredsättra, by, Bredsättra sn II:4: *10, 12, *13, 15, 18, 81; II:6: 32, 370, 116
- Bremen, Tyskland II:6: 39
- Bretagne, Frankrike II:6: 41
- S:ta Britas kapell se Bredsättra
- Bro (Go), kyrkan II:1: 210; II:3: 151; II:4: 91; II:5: 131
offerkälla II:6: 47
- Broaryd, Nöbbelö sn (Sm) II:2: 318; II:4: 90
- Bromma (Up), kyrkan II:2: 397; II:5: 135
- Bruatorp (Sm), tegelbruk, Söderåkra sn II:2: 357; II:5: 95, 102
- Bräkne-Hoby (Bl), kyrkan II:4: 90
- Bunge (Go), kyrkan II:6: 47
- Burgsvik, stenbrott, Öja sn (Go) II:1: 191
- Bårby, fornborg, Mörbylånga sn II:2: 266; II:5: 37
- Bäckabrottet, gravfält, Runstens sn II:5: 10
- Bäckelund, Störlinge, Gärdslösa sn II:3: 18
- Bärfendal (Bo), kyrkan II:1: 208
- Böda II:2: 331, 357, 361; II:3: 11; II:6: 9, 15, 22, 41, 76
kyrkan II:1: 96, 97, 117, 205, 206; II:2: 240, 260, 316, 317, 395, 396, 397; II:3: 77, 138, 151, 152, 153, 155, 156; II:4: 18, 27, 36, 87, 88; II:5: 51, 58, 72, 131, 132, 135; II:6: 15, 38, 41, 64, 77, 115
Långe Erik, fyr (Ölands norra uddes fyr) II:6: 15
S:t Olofs kapell II:6: 9, *9, 12, 13, 15-16, *16, 22, 23, 38
- Bödahamn, Böda sn II:2: 357
- Dalby (Sk), kyrkan II:3: 151; II:5: 131; II:6: 77
- Dalhem (Go), kyrkan II:1: 116
- Danmark II:1: 164; II:2: 410; II:3: 129; II:6: 18, 20, 32, 37, 44, 87, 97, 98, 101, 102
- Degerhamn, alunbruk, Södra Möckleby sn II:3: 81; II:5: 90, 92
- Delaware, USA II:3: 156
- Djurstad, by, Föra sn II:2: 352, 357, 360
- Dorpat (Tartu), Estland II:6: 98, 101
- Dortmund, Tyskland II:6: 40
- Drev och Hornaryd (Sm), Nya kyrkan II:4: 90
- Dyestad, by, Runstens sn II:5: 11, 13, 14, 26, 63, 128, 129; II:6: 87, 91
- Dädesjö (Sm), Nya kyrkan II:4: 90
- Dälje (Dälje), stenbrott, Högby sn II:1: 193, *195; II:3: 155
- Döderhultsvik (Sm), Döderhults sn II:1: 208; II:3: 155; II:4: 89; II:5: 133
- Edebo (Up), kyrkan II:2: 397; II:4: 89; II:5: 134
- Egby II:2: 330; II:3: 150; II:4: 9; II:5: 136; II:6: 111
by II:2: 329, 331, 332, *332, 333, 394
kyrkan II:1: 205, 206, 208; II:2: 246, 248, 260, 266, 271, 307, 316, 317, 318, 330-397, *328-394, *399, 404, *405, 410; II:3: 132, 138, 140, 154, 156; II:4: 27, 40, 44, 87, 88, 89, 90; II:5: 33, 35, 124, 131, 132, 135, 137; II:6: 64, 73, 103, 111-113, 115
Kyrkliga syföreningen II:2: 390
Kyrkliga ungdomskretsen (Kyrklig ungdom) II:2: 388, 392
- Eke (Go), kyrkan II:6: 41
- Ekeby (Go), kyrkan II:1: 210; II:4: 90, 91
- Eketorp, fornborg, Gräsgårds sn II:1: 206; II:2: 266; II:4: 12; II:5: 37; II:6: 12, 72, 73
- Eksjö II:2: 302, 319
- S:t Elavs kapell se Borgholm
- Engelska kanalen II:6: 41
- Eremitorium Vastenense se Vadstena, klostrets eremitboning
- Erfurt, Tyskland II:6: 39
- Eringsboda (Bl), kyrkan II:4: 90
- Eskilstuna, Nickelfabriks AB Gottfrid Carlsson II:3: 138
- Estland II:1: 164
- Estuna (Up), kyrkan II:1: 209; II:2: 316
- Fagerhult (Sm) II:5: 132
- Film (Up), kyrkan II:5: 41, 132
- Flandern II:1: 164
- Fliseryd (Sm) II:1: 188; II:5: 26; kyrkan II:1: 188
- Fole (Go), kyrkan II:1: 116
- Folkeslunda, by, Långlöts sn II:1: 17, 194; II:5: 10
gravfält II:1: 9, 113
- Fredriksberg (Sm), gård, Döderhult sn II:6: 112
- Frödinge (Sm), kyrkan II:1: 208; II:5: 133
- Fröjel (Go), kyrkan II:4: 90
- Frötuna (Up), kyrkan II:4: 89
- Färjestaden, Torslunda sn, Bröderna Olsson, byggnadsfirma II:1: 179; II:3: 83; II:4: 62; II:5: 105; II:6: 18, 24, 70
- Föra II:1: 130; II:6: 110
kyrkan II:1: 97, 114, *139, 140, 141, 142, 164, 204, 206, 208; II:2: 242, 248, 260, 315, 316, 317, 318, 370, 396, 410; II:3: 150, 154, 155; II:4: 25, 27, 40, 87, 88, 89, 90; II:5: 36, 83, 131, 132, 135, 137; II:6: 65, 73, 108, 115
minneskors (Martinuskorset) II:6: 44
- Föra-Alböke-Löt, församling II:6: 110
- Förbo härad II:2: 233; II:6: 65
- Förlösa (Sm), kyrkan II:4: 87
- Galltorp (Galtetorp), gård, Gärdslösa sn II:3: 10, *131, 154, 155
- Gamleby (Sm) II:2: 317
- Gamlehamn (Go), S:t Åulas (Olofs) kapell, Fårö sn II:6: 16
- Garde (Go), kyrkan II:1: 205
- Gaxhaga se Hagaby
- Gent, Belgien, katedralen Sint-Baafs (Gentaltaret) II:5: 133
- Gilleslagarna, Sandby sn II:4: 88; II:5: 131; II:6: 113
- Glömminge II:1: 173; II:2: 367; II:3: 155; II:4: 89; II:5: 9
kyrkan II:1: 55, 205; II:2: 317, 396, 397; II:3: 152, 155, 156; II:4: 33, 39, 88; II:5: 101, 133; II:6: 62, 77, 112, 115
- Gnisvärd, fiskeläge, Tofta sn (Go), kapellet II:6: 13
- Gothem (Go), kyrkan II:1: 116; II:2: 270; II:3: 79; II:6: 72, 109
- Gotland II:1: 113, 127, 164, *165, 192; II:2: 357; II:3: 78, 79, 152; II:4: 68; II:5: 109; II:6: 13, 16, 18, 20, 22, 37, 41, 47, 72, 75, 78, 97, 98, 100, 101, 103, 104, 105, 108, 109
- Gottorf (Gottorp) se Slesvig

- Grankullavik (Örehamn), Böda sn
II:6: 15, 16, *16
- Greby, by, Råpplinge sn II:1: 131, 206;
II:5: 131
- Greda se Södra Greda
- Gråborg (Backeberg), fornborg,
Algutsrums sn II:2: 266; II:6: 17,
18, 23, 73, 102
- Gräsgård II:6: 9, 18, 24; kyrkan II:1:
96, 117, 123; II:2: 316, 318; II:3:
152, 156; II:4: 39, 87, 90; II:5: 133,
135; II:6: 107, 109, 111, 117
S:t Stefans eller S:ta Barbaras
kapell II:6: 9, *9, 12, 13, *13, 18–
19, 24, 90
- Gräsgårds hamn, Gräsgårds sn II:6: 12
- Gräve (Nä), kyrkan II:5: 37, 131
- Gröndal, by, Köpings sn II:2: 348,
372, 396; II:6: 112
- Gynge, by, Resmo sn II:6: 109
- Gårdby II:3: 11; II:6: 22, 113; kyrkan
II:1: 208; II:2: 316, 397; II:3: 132,
154, 156; II:4: 87, 89; II:5: *61, 62,
105, 124, 131, 133, 137
- Gåtebo, by, Bredsättra sn II:4: 9, *10,
*11, 12, *14, 15, 16; II:6: 31, 32, 33,
37, 116
- Gällersta (Nä), kyrkan II:5: 37
- Gärdslösa II:2: 295, 318, 319, 360,
396; II:3: 9–13, *11, *13; II:4: 9, 12,
13, 42, 89, 90, 91; II:5: 12, 13, 132;
II:6: 22, 32, 44, 86, 94, 107, 113,
118
byar, se Norra och Södra Gärdslösa
gilleshus II:5: 131; II:6: 87, 94, 113
gård II:3: 12
- Hembygdsföreningen II:3: 16; II:6:
113
kronoladugård II:3: 11, 12
kyrkan II:1: 55, 130, 146, 205, 206,
208, 209, 210; II:2: 382; II:3: *8,
*11, 14–157, *14–149, *165, 168,
*169–171; II:4: 15, 25, 40, 49, 87,
88, 89, 90; II:5: 32, 33, 133, 134,
135; II:6: 20, 64, 65, 72, 87, 107,
109, 112, 113–116
Kyrkliga ungdomskretsen II:3:
138
- Gärdslösa-Långlöt-Runsten, församling
II:6: 107, 113, 118
- Gävle II:2: 357
- Göteborg II:2: 300; II:3: 153; II:6: 109
Hammarbergs orgelbyggeri II:2:
300; II:3: 132; II:5: 109
- Hagaby (Hageby, Gaxa, Gaxhaga), by,
Högby sn II:1: 206; II:6: 73
- Hagby, by, Gärdslösa sn II:3: 10; II:6:
113
- Haglerum, by, Bredsättra sn II:4: *10
- Haglerör, gravröse, Bredsättra sn II:6:
31
- Hakarp (Sm), kyrkan II:3: 156; II:5:
133
- Halberstadt, Tyskland, Liebfrauenkir-
che II:6: 44
- Hall (Go), kyrkan II:3: 153
- Hamburg II:1: 164
- Hammarby (Sö), kyrkan II:3: 39, 152;
II:4: 88
- Hangvar (Go), kyrkan II:3: 153
- Hannover, Tyskland II:6: 101, 104
- Harestad (Bo), kyrkan II:2: 318
- Heda (Ög), kyrkan II:2: 248, 266;
II:5: 131
- Hedared (Vg), kapell (stavkyrka),
Sandhults sn II:1: 208
- Hedeby, forntida handelsplats, Tysk-
land II:6: 10, 37
- Hejde (Go), kyrkan II:3: 79
- Helsingborg, Mariakyrkan II:3: 154
Helsingborgs mekaniska verkstad
II:6: 35
S:t Mikaelsslottskapell II:6: 21
- Herford, Tyskland II:6: 39
- Herrestad (Ög), kyrkan II:1: 205; II:5:
37, 131
- Himmelsberga, by, Långlöts sn II:1:
201
- Hjärpestad (Gärpesta), by, Löts sn
II:2: 282, 304
- Holland II:3: 156
- Hornsjön, Högby sn II:6: 17
- Hossmo (Sm), kyrkan II:1: 55, 205;
II:2: 248, 266; II:5: 132; II:6: 112
- Hulterstad II:3: 13; II:5: 92; kyrkan
II:1: 116; II:2: 266, 268, 316, 317;
II:4: 33, 39, 87, 88; II:5: 130, 135;
II:6: 93, 107, 109, 111
- Håtuna (Up), kyrkan II:2: 316
- Högby II:2: 395; II:6: 17, 73
by II:1: 206; II:6: 73
kyrkan II:1: 96, 113, 117, 123, 126,
128, 205, 206, 208, 210; II:2: 317,
319, 395, 396; II:3: 132, 150, 152,
156; II:4: 38, 40, 88, 91; II:5: 131,
132, 135, 137; II:6: 12, 16, 17, 115
S:t Ottos kapell (Högby kyrka)
II:1: 113; II:6: 9, *9, 12, 16–17
- Högbyhamn, Högby sn II:6: *16
- Högsby (Sm), sn II:5: 26
- Högsrum II:3: 10, 152; II:4: 15; II:5:
98; II:6: 113
kyrkan II:1: 208, 210; II:2: 318,
396, 397; II:3: 150, 154, 155; II:4:
55, 89, 90; II:5: 81, 83, 88, 135,
136; II:6: 109, 115
- Högtomta, by, Gärdslösa sn II:3: 18
- Indien II:6: 32
- Insterburg (Tjernachovsk), Ryssland
(Östpreussen), slottet II:2: 397;
II:5: 134
- Irland II:6: 41
- Ismantorp, by, Långlöts sn II:1: 131;
fornborg II:1: 9
- S:t Johannes kapell se Ås
- Jämjö, by, Gärdslösa sn II:3: 10
- Jönköping II:5: 120, *121, 137
Kristine kyrka II:3: 154
- Kaga (Ög), kyrkan II:5: 37
- Kalmar II:1: 154, 156, *196, 197, *197,
199, *199, 201, 202; II:2: 279, 302,
305, 307, *307, 308, 318, 319,
*386, 387, 388, 390; II:3: 100, 103,
104, 133, *133, 134, 138; II:4: 51,
*51, *73, 74, *75, 76, 84, *86; II:5:
62, *62, 114, *114, 115, *115, *118,
119, *119, 120, *122, 123; II:6: 97,
98, 100, 101, 102, 018, 115
A Rosins efterträdare, guldsmeds-
firma II:5: 136
Byggkonsult B A Bengtsson AB
II:6: 119
domkyrkan II:1: 210; II:2: 276,
308, 319, 396; II:3: 131, 155; II:4:
63, *64, 90; II:5: 106, 136; II:6:
109, 112
- Gamla kyrkogården II:1: 205; II:3:
151; II:4: 87; II:5: 21, 72, 73, 132,
135, 136
Guldsmedjan, firma II:5: 119, *119
hospitalet ("Helga Gäst"), kyrkan
II:2: 378, 396
högskolan II:6: 42
S:t Johannes nunnekloster II:6: 15
Kalmar läns museum (Fornminnes-
förening) II:2: 276, *277, 278, 279,
*279, 280, *280, 281, *281, 282,
283, 317, 368, 372, 395; II:4: 91;
II:5: 51, 58; II:6: 76, 77, 107, 109

- Lilla kyrkan (S:ta Birgitta) II:4: 88
Lindstedt & Son, gelbgjutarfirma II:1: 199; II:4: 76; II:5: 123
länsstyrelsen (landshövdingen) II:2: 274, 357, 364; II:6: 20
Nordic Construction Company (NCC) II:6: 72
Oscar Nilsson och Son, firma II:5: 105
Prolithos Stenkonservering AB II:6: 44
Skånska Cementgjuteriet (Skanska), AB II:6: 72
slottet II:1: 206; II:3: 77, 99, 154; II:6: 14, *15, *16, 66
slottskyrkan II:3: 154; II:6: 112
Storkyrkan (gamla stadskyrkan) II:1: 209; II:2: 319; II:3: 131, 155
Södra Kalmar läns hemslöjd II:2: 392; II:3: 141; II:5: 125
Kapelludden, Borgholm II:3: 10; II:6: 29
Kapelludden, Bredsättra sn, fiskeläge se Sikavarp
fyr (Ölands östra fyr) II:6: 35
kapellruin (S:ta Britas kapell) se Bredsättra
stenkors, se Sikavarp, stenkors
udde se Sikavarp
Karl (Up), kyrka (kyrkoruin), Söderbykarls sn II:3: 151; II:5: 131; II:6: 77
Karlskrona II:1: 165, 201, 209; II:2: 273, 319, *387; II:3: 134, *134, *135, 155, 156; II:4: 76, *77; II:5: 62, *62, 133, 137
Trefaldighetskyrkan II:1: 210; II:4: 91
Karlstad II:3: 138
Karris (Karja) kyrka, Ösel, Estland II:3: 80
Kastlösa II:6: 85; kyrkan II:1: 208, 209; II:2: 316, 318; II:3: 152, 154; II:4: 58, 87, 89, 90; II:5: 133, 135; II:6: 107
Katrör, gravröse, Runstens sn II:5: 9
Kildare (Cill Dara), Irland, kloster II:6: 41
Klinte (Go), kyrkan II:5: 130
Klosterholmen (Nackholm), Högby sn, borgruin II:6: 17
Klosterstad (Klåstad; Ög), Vadstena, kyrkoruin II:6: 98
Kläckeburga (Sm), kyrkan II:6: 112
Kläppinge, by, Bredsättra sn II:4: *10, 13, 15, *15, 18, 19, 60, 63, 76, 81; II:6: 30, 37
kapell (S:ta Britas kapell) se Bredsättra
minneskors II:4: *15, 15, 16; II:6: 44
Knivsta (Up), Åkerman & Lund, orgelbyggeri AB se Stockholm
S:t Knuts kapell se Algutsrum
Kolbatz (Kolbacz), Polen, cistercienserklostret II:6: 114
Kolberg (Kolobrzeg), Polen II:6: 101
Kolstads ägor, Köpings sn II:6: 14
Kosta, glasbruk, Ekeberga sn (Sm) II:4: 74; II:5: 117, *118
Kurland II:6: 39
Kvistorp, Långlöts sn II:1: 17, *18, 209, 210
Kyrkhamn, fiskeläge, Ås sn II:6: 9, *10, *15, *16, 19, 20
kapell (S:t Johannes kapell) se Ås
Kyrkslätten, Löts sn II:2: 233
Kyrkströmmen, Gärdslösa sn II:3: 10
Kårehamn (Kåreholm), Alböke sn II:2: 233; II:6: *16, 22, 34
Källa II:2: 396; II:4: 90
Gamla kyrkan II:1: 96, 97, 107, 117, 119, 126, *139, 140, 141, 157, 206; II:2: 266, 268, 270, 317, 356, 370, 396, 410; II:3: 12, 15, 124, 150, 151, 152, 154; II:4: 27, 33, 36, 38, 39, 40, 87, 88, 89; II:5: 131, 132; II:6: 23, 64, 77, 108, 111
Nya kyrkan II:1: 210; II:3: 138; II:5: 58
Källahamn, Källa sn II:6: *16
Källerbacken, Bo, Bredsättra sn II:6: 76
Källstad (Ög), kyrkan II:2: 266
Köpenhamn, Danmark, slottskapellet II:3: 11, 150; II:6: 21
Köping II:2: 329, 354, 357, 358, 379, 388; II:3: 10, 13; II:4: 9, 12, 62, 89; II:6: 32, 37, 111, 116
S:t Johannes kloster II:2: 329
klint II:3: 10; II:4: 17, 59; II:6: 42
kyrkan II:1: 114, 126, 204, 205, 209; II:2: 316, 364, 376, 396, 397; II:3: 13, 63, 77, 138, 140, 150, 152, 153, 154, 156, 156; II:4: 27, 36, 38, 87, 88; II:5: 36, 124, 131, 133, 135, 136, 137; II:6: *13, 107, 109, 112, 113, 115
Köping-Egby, Sv landsbygdens kvinnoförb (SLKF) II:2: 387
Köpingsvik, församling II:6: 111, 116
samhälle, Köpings sn II:4: 9, 12, 87; II:6: 112
vik II:6: 76
Köslin (Koszalin), Polen II:6: 101
Laxeby, by, Egby sn II:2: 331, 332, 378
Lehe, Bremerhaven, Tyskland II:6: *11, 12, 44
Leipzig, Tyskland II:3: 126, *126
Lerkaka, by, Runstens sn II:1: 151; II:5: 9, 10, 11, 97, 129; II:6: 87
Levide (Go), kyrkan II:3: 153; II:5: 37
Lidköping, firma H Nordfors & Co, orgelbyggeri II:2: 382
Lilla Istad, by, Alböke sn II:2: 315
Limoges, Frankrike II:1: 120, 149; II:5: 49, *50; II:6: 15
Lindby, by, Gärdslösa sn II:3: 10, 129, 144; II:4: 89
Linde (Go), kyrkan II:1: 29, 204; II:3: 153
Linköping II:3: 10; II:4: 12, 13, 15; II:5: 12; II:6: 38, 39
domkyrkan II:1: 205; II:2: 397; II:3: 79, 152; II:6: *13, 112
S:ta Katarinagille II:6: 39
stift (biskop) II:3: 79; II:6: 9, 37, 38, 40, 41, 44, 61
Östergötlands länsmuseum II:3: 154
Livländska Orden II:6: 98
Ljungby (S Möre hd, Sm) II:2: 310, 319, 392, 397; II:3: 140, 156; II:4: 78, 91; II:5: 137
kyrkan II:5: 136
Lokrumme (Go), kyrkan II:1: 210; II:4: 91
Lopperstad, by, Runstens sn II:5: 9, 10, *10, 11, 12, 135
Lummelunda (Go), kyrkan II:3: 154
Lund II:1: 190, 194; II:4: 68; II:6: 101
A Mårtenssons orgelfabrik AB II:1: 190, 210; II:4: 68
domkyrkan II:1: 206; II:2: 266; II:3: 151; II:5: 131; II:6: 65, 77
S:t Drottens kyrka II:6: 42
Folklivsarkivet II:1: 210
stift (ärkestift) II:2: 266
Södra Sveriges kyrkliga textil II:1: 199; II:2: 310, 389, 392; II:5: 124, 137

- Lübeck, Tyskland II:1: 182, 209; II:2: 291; II:3: 148, *148, 157; II:5: 13, 134; II:6: 18, 41, 74, 101
S:t Petri tegelbruk II:6: 108, 109, 117
- Lye (Go), kyrkan II:1: 182, 208
- Långe Erik, fyr, se Böda
- Långe Jan, fyr, se Ås
- Långlöt II:1: 9–10, *10; II:2: 315, 393; II:6: 107, 108
by II:6: 107
kyrkan II:1: 10–211, *8, *10–115, *118–138, *143–203, *216; II:2: 284, 302, 316, 372, 395, 396, 404, 406, 410; II:3: 77, 79, 92, 117, 140, 150, 152, 153, 156; II:4: 27, 44, 87, 89, 91; II:5: 32, 33, 51, 55, 58, 131, 132, 133, 134, 135, 136; II:6: 64, 65, 73, 107–110, 115, 119
- Långöre, by, Bredsättra sn II:4: *10, 13, 15, 47, 67, 74, 76, 84; II:6: 31, 37
kapell (S:ta Britas kapell) se Bredsättra
- Löddeköpinge (Sk), kyrkan II:4: 90
- Lödöse II:1: 164
- Lökenäs, by, Glömminge sn II:1: 172, 174, *179
- Löt II:2: *233, 234, *234; II:4: 55; II:6: 110
fornborg (Bygdeborgen, Trindborg) II:2: 233, *242, 266
kyrkan II:1: 209; II:2: 234–319, *232–314, *321, 332, *335, 354, 355, 356, 396, 404, 406, *407, 408, *409, 410; II:3: 150, 152, 156; II:4: 25, 27, 33, 39, 40, 63, 87, 90, 91; II:5: 124, 132, 135, 136, 137; II:6: 108, 110–111
Kyrkliga ungdomskretsen II:2: 302
- Madesjö (Sm), kyrkan II:6: 114
- Madrid, Pradamuseet II:1: 180
- Magdeburg, Tyskland II:6: *12, 39, 44
- Maglarp (Sk), Gamla kyrkan II:1: 208
- Mainz, Tyskland II:1: 113, 164
- Malmö II:6: 98, 102; Sydkraft AB II:5: 10
S:ta Margaretas kapell se Runsten
S:ta Marie kapell (kloster: S:ta Margaretas kapell) se Runsten
- Marstrand, kyrkan II:2: 319; II:3: 155
- Martebo (Go), kyrkan II:3: 154
- Mecklenburg, Tyskland II:65: 98, 101, 102, 104
- Mellösa, by, Bredsättra sn II:2: 295; II:4: 9, *10, 12, 13, 60, 74, 76, 81; II:6: 31
- Minden, Tyskland II:6: 39
- Miomu se Moon
- Moon (Muhu; "miomu"?), ö, Estland II:5, 11; II:6: 118
- Mortorp (Sm), sn II:2: 297, *300; II:4: 63, *64; II:5: 135; II:6: 108
- Mosjö (Mosås; Nä), kyrkan II:5: 131
- Mostorp, Mortorps sn II:5: 129
- Munketomten, Södra Gärdslösa, Gärdslösa sn II:3: 12
- Mälaren II:6: 18, 97, 104
- Mästerby (Go), kyrkan II:2: 317
- Möckleby härad II:5: 11, 12
- Mönsterås (Sm) II:2: 366; II:4: 58, 61, *64, 90
kyrkan II:2: 300, *303, 319; II:3: 99, 154, 155
- Mörby, by, Löts sn II:2: 233, 241
- Mörbylånga II:5: 128; II:6: 116
kyrkan II:1: 208; II:2: 395; II:3: 156; II:5: 133; II:6: 22, 77, 108, 117
- Nacka (Sö), guldsmed II:2: 304
- Nackholm (Klosterholmen), Högby sn, borgruin II:6: 17
- Nedra Bägby, by, Gärdslösa sn II:3: 9
- Nedra Sandby, by, Bredsättra sn II:4: *10, 15, 18, 74, 76, 84; II:6: 37
- Njurunda (Me), kyrkan II:5: 136
- Norra Bäck, Runstens sn II:5: 11, 14, 15, 98, 129, 137
- Norra Gärdslösa, by, Gärdslösa sn II:3: 10, 11, 12, 17, 122, 129, 132, 138, 154, 156
- Norra Löts kyrka (trol Löts kyrka) II:2: *239
- Norra Möckleby II:4: 91; II:5: 9, 25, 92; II:6: 87
kyrkan II:1: 29, 55, 205, 209; II:2: 318; II:3: 152; II:4: 90; II:5: 135
- Norra Runsten, by, Runstens sn II:5: 11, 12, 22, 28, 97
- Norra Saxnäs, Algutsrums sn II:5: 97
- Norråla (Hs), kyrkan II:2: 240
- Norrby, by, Löts sn (se även Tjurlösa) II:2: 233, 307
- Norrgården, Långlöts sn II:1: 204, 209, 210; II:5: 58, 133
- Norrgården, Ytterby, Egby sn II:2: *332, 333
- Norrköping II:5: 137; Fredriksson arkitektkontor II:6: 72
- Nottebäck (Sm), kyrkan II:1: 208
- Novgorod, Ryssland II:6: 16, 22, 39, 40
S:t Olofs kyrka II:6: 22
S:t Petri kyrka II:6: 39, 40
Ryska kyrkan II:6: 42
- Nybro, Firma kyrkorestaureringar II:5: 105
- Nydala (Sm), kloster II:6: 20
- Nye (Sm), sn II:4: 68
- Nygärdet, Övra Sandby, Bredsättra sn II:4: 16
- Nyköping II:1: 158
- Nysted kirke, Danmark II:3: 155
- När (Go), kyrkan II:3: 153
- Närke II:5: 33
- Närke-Värmlands regemente II:5: 68
- Nästved, Danmark II:6: 101
- Näveklarn (Näveklarn; Sö), bruk, Tunabergs sn II:2: *289, 290
- Nävlsjö (Sm), kyrkan II:1: 208
- Oberammergau, Bayern, Tyskland II:4: 65
- S:t Olofs kapell se Böda
- S:t Olofs (Äulas) kapell, Fårö se Gamlehavn
- S:t Olofsholm (Akergarn; Go), kapell, Hellvi sn II:6: 16
- S:t Ottos kapell se Högby
- Ormöga, by, Bredsättra sn II:2: 352; II:4: *10, 11, *11, 15, 19, 76, 81; II:6: 31, 32, 34, 37
- Ottenby, fiskeläge se Kyrkhamn kungsgård, Ås sn II:1: 206; II:5: 132; II:6: 20
sn och kyrka (Ås sn och kyrka) II:6: 20
- Palmelund, Löts sn II:2: 233, 318
- Persnäs, kyrkan II:1: 97, 128, 156, 205, 208, 209; II:2: 242, 266, 315, 316, 317, 318, 396; II:3: 63, 92, 98, 150, 152, 153, 154; II:4: 25, 38, 87, 88, 89, 90; II:5: 83; II:6: 115
minneskors (Rynings kors) II:6: 44
- Pommern II:1: 164; II:6: 17, 98
- Prästgården (Prästevreten), Gärdslösa sn II:3: 12
- Påskallavik (Sm), Döderhults sn II:2: 357

- Ramdala (Bl), kyrkan II:4: 87
 Raus (Sk), kyrkan II:5: 136
 Resmo II:3: 13; II:6: 15; kyrkan II:1: 55, 204, 205, 208; II:3: 63, 150, 153, 154, 155; II:4: 89; II:5: 131, 132, 135; II:6: 64, 65, 78, 107, 109, 112, 117
 Reval (Tallinn), Estland II:6: 98, 101
 Rhen II:6: 41
 Riga, Lettland II:5: 134; II:6: 98
 Ringsted, Danmark II:6: 16
 Rom, Italien II:1: 205; II:6: 41, 42
 Roma (Go) II:5: 128
 Rone (Go), kyrkan II:3: 153
 Ronneby, kyrkan II:2: 317
 Rosenkinds kapell (S:t Johannes kapell) och källa se Ås
 Roskilde, Danmark II:6: 42
 Rostock, Tyskland II:1: 164; II:6: 101
 Runsten II:1: 9, 149; II:5: 9–13, *10–12; II:6: 87
 Abrahams källa II:5: 13
 härad II:3: 10; II:5: 11, 12
 kyrkan II:1: 194, 206, 208, 209, 210; II:2: 318, 396; II:3: 63, 77, 81, 117, 151, 152, 153, 156; II:4: 18, 63, 87, 88, 90; II:5: *8, *10, 11, 13, 14–137, *15–60, *62–127, *145; II:6: 77, 107, 108, 109, 115, 118–119
 Kyrkliga syförening II:5: 124
 Lottakår II:5: 124
 Kulturella ungdomsförening II:5: 119
 Kyrkas blomsterfond II:5: 124
 Röda korset II:5: 124, 125
 S:ta Margaretas kapell II:5: 12, 13, 61; II:6: 9, *9, 12, 13, *13, 14, 17, 22, *84, 85–94, *88, *89
 Ungdomens syförening II:5: 124
 Rutsker, Rut kirke, Bornholm, Danmark II:2: 317, 356; II:4: 88
 Ryd, by, Glömminge sn II:5: 121, 122, 123
 Rydaholm (Sm), kyrkan II:6: 72
 Ryssby (N Möre hd, Sm) II:1: 129
 Ryssbylund (Sm), Ryssby sn (N Möre hd) II:5: 68
 Ryssland II:5: 49; II:6: 18, 23
 Rälla, Högsrums sn II:5: 94, 97
 Råpplinge II:2: 333, 357; II:3: 148; II:4: 9
 Borgs kyrkoruin se Borg kyrkan II:1: 128, 204, 210; II:2: 396; II:3: 63, 153; II:4: 88; II:5: 72, 131, 132, 135; II:6: 64, 65, 107, 109, 115, 117
 minnesstod över drottning Victoria II:5: 130
 S:t Elavs kapell se Borgholm
 "Äpplerums kapell" II:6: 9
 Sandby II:3: 13; kyrkan II:1: 18, 206, 209; II:2: 240, 316, 318, 396; II:3: 132, 152; II:4: 58, 87, 88, 89, 90; II:5: 132, 135; II:6: 109
 Sandby, by, Egby sn II:2: 329, *330, 331, 332, 333, 361, 365, 378, 392; II:6: 112
 Sandvik (Sm), kyrkan II:5: 130, II:6: 119
 Saxnäs se Norra Saxnäs
 Schleswig se Slesvig
 Segerstad II:4: 80; kyrkan II:2: 316; II:4: 87; II:6: 75
 Sigtuna II:6: 12, 23, 97
 Sikavarp (Sikvarp, Sikehamn, Kapelludden), Bredsättra sn II:4: *10, 12, 15, 89; II:6: *8, 9, *9, 10, *10, 14, *15, *16, 21, 29–78, 100
 stenkurs II:4: 16, 22, 77; II:6: *8, 12, 14, 22, 23, 34, *35, *36, 42–46, *43–47, *66, *67
 Sikehamn (se vidare Sikavarp), Bredsättra sn II:6: 29
 Sikvarps udd (Kapelludden) se Sikavarp
 Silte (Go), kyrkan II:5: 36
 Sjunga (Up), runsten, Skoklosters sn II:6: 16, 23
 Sjösås (Sm), Gamla kyrkan II:1: 208
 Skara, S:ta Katarinagille II:6: 39
 Skedemosse, gård, Köpings sn II:4: 17, 68; II:6: 37, 76
 offerplats II:3: 9; II:4: 9, 12; II:6: 32
 runsten II:6: 37, 76
 Skederid (Up), kyrkan II:6: 39
 Skedstad, by, Bredsättra sn II:3: 9; II:4: *10, 12, 15, 59; II:6: 32, 34, 37
 Skedstadviken, Bredsättra sn II:6: *8, 14, 29, *30, 31, 32, 37, 61
 Skeptuna (Up), S:ta Katarinagille II:6: 39
 Skokloster (Up), kyrkan II:2: 397; II:5: 134; slottet II:1: 210
 Skultuna (Vs), bruk II:2: 307; II:4: 76; II:5: 122
 Skåne II:3: 15; II:6: 108, 116
 Skäggenäs (Sm), halvö, Ryssby sn II:3: 145, 156
 Skänninge, Allhelgonakyrkan II:6: 98
 Vårfrukyrkan (stadskyrkan) II:3: 79, 154; II:6: 20
 Skärkind (Ög), kyrkan II:3: 154
 Skärplinge, gård, Bredsättra sn II:4: 15
 Slagerstad, by, Stenåsa sn II:5: 92
 Slesvig (Schleswig), Tyskland II:6: 42; Gottorps (Gottorfs) slott, museum II:1: 210; II:3: 155
 Slättbo härad II:2: 329; II:3: 10
 Smedby, kyrkan II:1: 206, 208; II:2: 318, 319; II:3: 152; II:4: 90; II:5: 132, 133, 135; II:6: 22, 75
 Småland II:1: 164; II:4: 90; II:5: 130; II:6: 37, 38, 72, 97, 108
 Soest, Tyskland II:6: 40
 Solna (Up), kyrkan II:6: 112
 Spjutterum (Spjuterum), by, Runstens sn II:5: 9, 12, 20, 25, 97, 125, 134
 runsten (Degelstenen) II:5: 11
 Spånga (Up) II:4: 74
 Stargard, Pommern, Polen II:6: 101
 Starrby (?), Löts Sn II:2: 289
 S:t Stefans eller S:ta Barbaras kapell se Gräsgård
 Stegeborg (Ög), slottskapell, Skällviks sn II:6: 21
 Stegeholm (Sm), slottskapell, Väster-
 vik II:6: 21, *15, *16
 Stenkyrka (Go), kyrkan II:1: 192, 204, 210; II:5: 37
 Stenåsa II:2: 315, 319; II:4: 15
 kyrkan II:1: 96, 117, 205; II:2: 316, 319, 370, 396; II:3: 152; II:4: 87; II:5: 132
 Stettin (Szczecin), Polen, museum II:6: 114
 Stockholm II:1: 165, 201, 202; II:2: 290, 315, 395; II:3: 136, 148, *149, 153; II:4: 74, 84, *85; II:5: 80, 128, 129; II:6: 97, 98, 99, 100, 101, 102
 Arvfurstens palats II:6: 112
 Berit Wallenbergs Stiftelse II:6: 65, 114
 Berns salonger II:5: 136
 Byggnadsstyrelsen II:4: 62, 63; II:5: 105
 Ersta Diakonissanstalt, parament-
 tadv II:2: 392; II:5: 124
 Hedvig Eleonora kyrka II:1: 210; II:3: 155
 Hotell Rydberg II:2: 318

- Johan Beckman & Co, klockgjuteri II:5: 129
 Kammarkollegiet II:6: 116
 S:ta Katarinagille II:6: 39
 S:t Knutsgille II:6: 39
 Kungl Lantrevisionskommissionen II:6: 72
 Kungl Myntkabinettet II:6: 101
 Kungl Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien II:5: 102; II:6: 17, 23, 91
 Kungsholms kyrka II:2: 297, *298; II:4: 63, *64
 Libraria II:1: 199; II:2: 390, 392; II:3: 132, 140
 Licium II:1: 199; II:2: 310; II:3: 140; II:5: 124, 137
 Maria Magdalena kyrka II:1: 208; II:2: 397; II:3: 151; II:5: 132, 133, 134
 Musikaliska akademien II:5: 136
 Nordiska museet II:2: 288, 300
 Pietas II:2: 310; II:5: 66
 Riksantikvarieämbetet II:1: 160, 179; II:2: 295, 367
 Stadsmuseum II:1: 206
 Statens historiska museum II:1: 9, *10, 146, 148, 149, *149, *150, *151, 164; II:2: 288, 300, *303; II:4: *13, *14, 15, 89
 Stockholms enskilda bank II:5: 136
 Södra teatern II:5: 136
 Vasabron II:4: 90
 Veterinärhögskolan II:4: 90
 Åkerman & Lund, orgelbyggeri II:3: 132
 Överintendentsämbetet II:2: 274, 275, 291, 297, 298, 334, *337, 353, 364, 405; II:3: 81, 82, *82, 132, 155; II:4: 55, *57, 58, 90; II:5: 83, 84, *84, 99, 100, 101, 135; II:6: 67, 114
 Stora Grundet, ö, Böda sn II:6: 15
 Stora Åby (Ög), kyrkan II:2: 317
 Storskär, holme, Böda sn II:6: 15
 Stralsund, Tyskland II:6: 101; Nicolai-kirche II:2: 279
 Stropps säteri (Södra skattegården), Lindby, Gärdslösa sn II:4: 89
 Strömsrum (Sm), Ålems sn II:2: 357
 Stånga (Go), kyrkokör II:4: 65
 Störlinge södra kvarnbacke, gravfält, Gärdslösa sn II:3: 9
 Störlinge, by, Gärdslösa sn II:3: 9, 10, 18, *20; II:5: 78
 Sundby kyrka (Sandby kyrka) II:1: 206 II:6: 109
 Sunde (Go), kyrkan II:1: 205
 Svinnegarn (Up), kyrkan II:3: 151; II:5: 131; II:6: 77
 Sättra, by, Gärdslösa sn II:3: 10, 81
 Søborg, Danmark, slottskapellet II:6: 21
 Söderköping II:6: 38, 97, 100, 101, 102; S:t Laurentii kyrka (stadskyrkan) II:3: 79; II:6: 20
 Söderåkra (Sm), kyrkan II:2: 240, 316; II:4: 89
 Södra Bäck, by, Runstens sn II:5: 10, 11, 39, 120, 129
 Södra Greda, by, Föra sn II:4: 27, 58, 88; II:6: 118
 Södra Gärdslösa, by, Gärdslösa sn II:3: 10, 12, 39, 118, 129; II:6: 113
 Södra Möckleby, kyrkan II:5: 133; II:6: 20
 Södra Runsten, by, Runstens sn II:5: 9, 11, 12, 26, 40, 78, 89, 98, 120, 123, 124, 125, 128, 130
 Södra Sandby, by, Sandby sn II:5: 92
 Sølvesborg, kyrkan II:3: 154
 Sörby (Söderby), by, Gärdslösa sn II:3: 10, 13, 19, 118, *127, 129, 138, 146, 155
 gravfält II:3: 9
 Sörby Tall, by, Gärdslösa sn II:3: 9
 Tingstäde (Go), kyrkan II:1: 116, 210; II:4: 91
 Tjurlösa (Tjuderlösa), by, Löts sn II:2: 233, 239, *240, *241, 293, 315
 Tjus hög, gravhög, Gärdslösa sn II:3: 9
 Tjusby, by, Gärdslösa sn II:3: 9, 10, 39, 152
 minneskors II:3: 12, *13; II:4: 15; II:6: 44
 Torslunda II:3: 11; II:4: 15; II:6: 22
 kyrkan II:1: 114, *116, 206, 208; II:2: 316, 343, 354; II:3: 154, 155; II:4: 87, 89; II:5: 38, 83, 84, 132, 135; II:6: 18, 41
 Treptow (Trzebiatów), Polen II:6: 101
 Trindborgen se Löts fornborg
 Träkumla (Go), kyrkan II:5: 36
 Tveta (Sm), kyrkan II:3: 154
 Tyska Orden II:1: 164; II:6: 98, 101, 104
 Tyskland II:1: 128, 164; II:3: 77; II:4: 18, *45, 46; II:5: 37; II:6: 32, 44, 97, 98, 101, 102, 104
 Törnevalla (Ög), kyrkan II:3: 154
 Uppland II:2: 317; II:3: 154; II:4: 40; II:5: 132
 Uppsala, domkyrkan II:3: 80, 151; II:6: 77
 möte (1593) II:1: 208; II:3: 154; II:4: 89; II:5: 134
 Ortnamnsarkivet II:4: 87
 USA II:2: 389
 Vadstena II:3: 98; II:6: 42, 74, 117
 kloster gods II:3: 10; II:5: 12
 klostret II:4: 89
 klostrets eremitorium (eremitbo-ning?) II:6: 9, *9, 21
 Vallerstad (Ög), kyrkan II:3: 155
 Valsnäs (Hvalsnäs), by, Löts sn II:2: 234, 241, 282, 293, 294, 296
 Vamlingbo (Go), kyrkan II:3: 153
 Vansrum (Vanserum), by, Runstens sn II:5: 9, 10, 11, 12, 80, 98, 123, 128, 134
 Vara, Kyrklig textil II:5: 124, 125
 Varnhem (Vg) II:2: 392; II:4: 79
 Vasahuset se Borgholms kungsgård
 Vassmolösa (Sm), Ljungby sn II:1: 210
 Veckholm (Up), kyrkan II:4: 89
 Vendel (Up), kyrkan II:5: 41
 Ventlinge, kyrkan II:3: 155; II:2: 395; II:5: 135; II:6: 115
 Vi, by, Källa sn II:2: 317; II:2: 366; II:5: 90, 132
 Viby (Ög), kyrkan II:6: 98
 Vickleby, kyrkan II:1: 114; II:2: 248, 266, 319; II:3: 80, 153, 155; II:4: 39, 87; II:5: 131, 133, 134, 135; II:6: 24, 37, 65, 111, 115
 Vimmerby II:3: 136, 155; II:5: 35, 58, 131
 Grankvistgården II:5: 131
 kyrkan II:3: 154
 Visby II:1: 164; II:3: 153; II:6: 37, 38, 40, 70, 98, 100, 101
 domkyrkan (S:ta Maria) II:1: 205; II:2: 397; II:3: 79, 152; II:4: 88; II:5: 131; II:6: 22, 40, 111
 S:t Drottens kyrka II:6: 42
 S:ta Katarina (gråbrödra-) francis-kankonvent II:4: 15, 25; II:6: 38
 S:t Knutsgille II:6: 18

S:t Nicolai kyrka II:2: 270, 317
 S:t Olofs kyrka II:6: 16
 Vreta kloster (Ög), klostergoods II:3:
 10; II:4: 15; II:5: 12
 kyrkan II:6: *13, 17
 Väderskär, fiskeläge, Loftahammars sn
 (Sm), kapellet II:6: 13
 Vänge (Go), kyrkan II:2: 319
 Värmdö (Up), kyrkan II:2: 397; II:5:
 134
 Värmland II:5: 132
 Värnanäs (Sm), gård, tegelbruk, Hall-
 torps sn II:2: 357; II:5: 95, 102;
 II:6: 76
 Värö (Ha), kyrkan II:4: 90
 Väskinde (Go), kyrkan II:1: 204, 210;
 II:4: 91
 Västergarn (Go) II:6: 10, 37, 76
 kyrkoruin II:6: *13, 22
 sockenkyrkan II:6: 22
 Västergötland II:3: 15; II:5: 132
 Västervik II:2: 357
 Västerås II:6: 97, 98, 101; domkyrkan
 II:6: 112
 Västindien II:3: 156
 Västra Ryd (Up), kyrkan II:1: 210
 Växjö, domkyrkan II:2: 318, 319; II:3:
 155; II:5: 136
 Wechselburg, Tyskland, klosterkyrkan
 II:6: 44
 Wien, Österrike II:3: 122
 Wollin (Wolin), Polen II:6: 101
 Worthington, Ohio, USA II:3: 122
 Ystad, M & E Ohlssons klockgjuteri
 II:1: 202
 Ystad, Änglahuset II:6: 20
 Ytterby, by, Egby sn II:2: 331, 332,
 *332, 333, 370, 380
 Ytterby (Bo), kyrkan II:4: 90
 Å kirke, Bornholm, Danmark II:2:
 317, 356; II:3: 155; II:4: 88
 Åkerby, by, Runstens sn II:5: 9, 10,
 11, 13, 14, 25, 58, 78, 97, 123, 124,
 125
 Ålem (Sm), kyrkan II:1: 208; II:3: 99,
 154; II:5: 133
 Ås II:6: 20, 22
 S:t Johannes kapell II:6: 9, *9, 12,
 13, *13, 19–21, 22, 47, 99, 101–102,
 103, 104
 kyrkan II:1: 206, 208; II:2: 242,

268; II:3: 154; II:4: 39, 89; II:5:
 130, 132, 133; II:6: 20, 76, 103
 Långe Jan, fyr (Ölands södra uddes
 fyr) II:6: 20
 Rosenkinds källa, Kyrkhamn II:6:
 20
 Åsen, Långlöts sn II:1: 10
 Älghult (Sm), kyrkan II:3: 154
 Äpplerum, by, Råplinge sn II:3: 16;
 II:6: 9
 "kapell" se Råplinge
 S:t Åulas kapell se Gamlehamn
 Ödeshög (Ög), kyrkan II:2: 266
 Öj (Öij), gård, Köpings sn II:2: 388,
 392, 396
 Öja (Go), kyrkan II:1: 204, 209, 210
 Ölands frikår II:2: 289
 Ölands norra mot (prosteri) II:2: 233;
 II:3: 10, 11, 156; II:5: 11, 12, *17
 Ölands och Kalmarsunds fiske- och sal-
 teribolag II:6: 75
 Ölands södra mot II:5: 12, *17
 Ölands södra udde, fyrbåk (se vidare
 Ås, Långe Jan) II:6: 20
 Ölnehult (Bl), kyrkan II:4: 90
 Örebro II:1: 190
 Örehamn se Grankullavik
 Ösel (Saaremaa), ö, Estland II:5: 128
 Össby, by, Gråsgårds sn II:6: 18
 Østermarie kirke, Bornholm, Danmark
 II:2: 317, 356; II:4: 88
 Östergården, Valsnäs, Löts sn II:2: 241
 Östergötland II:1: 164; II:3: 79; II:4:
 90; II:5: 33; II:5: 131; II:6: 97, 98,
 116
 Österåker (Up), kyrkan II:1: 210; II:3:
 155
 Östra åsen, Långlöts sn II:1: 9
 Övra Bägby, by, Gärdslösa sn II:3: 10,
 19
 Övra Sandby, by, Bredsättra sn II:3:
 10; II:4: *10, 11, 15, 16, *16, 18, 19,
 81, 84; II:6: 37
 minneskors (Sunes kors) II:4: *16,
 87; II:6: 44

PERSONREGISTER

A B S se *Bergstedt, Anna*
A B S, I P; inskr 1781, Gärdslösa II:3:
 146
A G W se *Wadsten, Anders Georg*

A I S; gravinskr m *B L D*, 1805, Löt
 II:2: 314
A L D; gravinskr m *[-] S S*, Löt II:2:
 314
A L O K se *Odelqvist-Kruse, Anna-
 Lisa*
A M S; gravinskr, Bredsättra II:4: 19
A M S; gravinskr, 1754, Löt II:2:
 238
A N D; gravinskr m *N E S*, 1828,
 Bredsättra II:4: 19
A N S; gravinskr m *P P S* och *K B D*,
 1811, Löt II:2: 239
A N S; inskr på kollektthåv, Gärdslösa
 II:3: 146
A O S; gravinskr m *I P D*, 1707, Löt
 II:2: 312
A P S D Ö; gravinskr m *M O D D Ö*,
 1696, Löt II:2: 236
A P S; gravinskr m *K I D*, Egby II:2:
 *332, 333
A S se *Arent Stensson*
A W se *Waleij, Axel*
Abraham Andersson, hemmansägare,
 Norra Runsten (?), Runstens sn,
 g m *Maria Larsdotter* II:5: 22
Abraham Jönsson, ålderman, Södra
 Bäck, Runstens sn II:5: 120
Abram Bengtsson, ålderman, Bjärby,
 Runstens sn II:5: 61
Adam av Bremen, tysk historieskrivare
 II:6: 39
Adolf Fredrik, konung av Sverige; inskr
 II:1: 201
Adolfsson, Arne, guldsmed, Kalmar
 II:5: 119, *119
Ahlberg, Birgitta, författare, resehand-
 boksredaktör II:6: 41
Ahlqvist (Sålander), Maria, g m *Gustaf
 Sålander* II:3: 138
Ahlqvist, Abraham, kontraktsprost,
 kulturhistorisk författare II:1: 204,
 206; II:2: *244; II:3: 146; II:4: *22,
 91; II:5: 13, 14, 22, *33, 34, 40, 41,
 *42, 70, *76, 81, *82, 83, 84, *84,
 88, 89, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 101,
 *125, 126, 130, 132; II:6: 15, 17, 20,
 23, 29, 42, 87
Ahlqvist, Alfred, apotekare, g m *Elisa-
 beth Borggren* II:5: 22
Ahlqvist, Israel, kyrkoherde, kontrakts-
 prost II:4: 84, 91
Ahlqvist, Margareta Johanna, g m
Anders Råberg II:5: 132

- Ahlqvist, Pehr*, kyrkoherde, g m *Maria Juliana Fornander* II:5: 130
- Ahlqvist, Pehr*, sockerbruksmästare, fabrikkör II:5: 15, 93
- Albin, H*, alunbruksinspektör, Södra Möckleby II:5: 90
- Albrekt av Mecklenburg*, konung av Sverige; brev II:6: 15
myntning II:6: 101, 102
- Alexander III*, påve; skydds brev II:6: 37
- Allner, Karl*, fyrmästare, Bredsättra och Segerstad II:4: 80, 91
- Almqvist, gördelmakare*, Kalmar II:2: 305, 308
- Almqvist, Bror*, arkitekt II:2: 302, 319
- Anders Hånstenson*, hemmansägare, Norra Runsten, Runstens sn, g m *Tiersin G D* II:5: 22
- Anders Jansson*, Runsten: materialleverans II:5: 106
- Anders Jonsson*, g m *Anna Beata Larsdotter* II:1: 17
- Anders Jonsson*, Tjusby, Gärdslösa sn II:3: 39
- Anders Jonsson*, ålderman, Sandby, Egby sn II:2: 361
- Anders Jonsson*, ålderman, Övra Sandby, Bredsättra sn II:4: 18
- Anders Jönsson*, kyrkvård, Övra Sandby, Bredsättra sn II:4: 84
- Anders Jöransson*, gesäll II:5: 59
- Anders Mickelson*, ålderman, Valsnäs, Löts sn II:2: 282
- Anders Persson*, g m *Brita Stina Jacobsdotter* II:3: 138
- Anders Persson*, ålderman, Tjurlösa, Löts sn II:2: 315
- Andersson, Aron*, antikvarie, konsthistoriker, professor II:1: 208; II:2: 317, 396
- Andersson, Birger*, lantbrukare, Spjuterum, Runstens sn, g m *Marianne Andersson* II:5: 25, 26
- Andersson, Carl E*, målare II:2: 295
- Andersson, Christina Charlotta*; gravinskr II:4: 18
- Andersson, Eibert*, kyrkvård, Långöre, Bredsättra sn, g m *Helfrida Andersson* II:4: 74
- Andersson, Frans*, målare, Köping II:4: 62
- Andersson, Helfrida*, Långöre, Bredsättra sn, g m *Eibert Andersson* II:4: 74
- Anderson, Iwar*, antikvarie II:3: 152; II:4: 88
- Andersson, J A Bertil*, gårdsägare, Bo, Bredsättra sn II:4: 19
- Andersson, Lydia*, Mellösa; donation II:4: 74
- Andersson, Marianne*, Spjuterum, Runstens sn, g m *Birger Andersson* II:5: 25, 26
- Andersson, O*, murmästare, Bredsättra II:2: 367
- Andersson, Theodor*, Åkerby, Runstens sn II:5: 123
- Andersson, Torborg*, donator, Borg-holm II:3: 138
- Anderson, William*, konsthistoriker II:3: 14, *28, 50, 74, 83, 132, 151, 152; II:5: 103, 135, 136; II:6: 36, 41, 61, 70, 75, 77
- Andreae* se *Laurentius Andreae*
- Ankarhuldt, Lars*, Björkerum, g m *Stina Nilsdotter* II:1: 17
- Ann Kajsa O D*, Löt, g m *Per Persson* II:2: 241
- Anna (Annika) Johansdotter*, piga, Vimmerby II:5: 131
- Anna Beata Larsdotter*, g m *Anders Jonsson* II:1: 17
- Anna Jonsdotter*, brorsbarn t *Laurentius Andreae* II:5: 21, 134
- Ansgar*, missionär, Nordens apostel II:6: 11, 40
- Anund Stensson (tillbakaseende ulv) till Stäflö*, godsägare, g m *Estrid Krumme* II:3: 154
- Appel, Daniel*, murare, Dyestad II:5: 14
- Arent (Anund?) Stensson (tillbakaseende ulv; A S)*, donator; vapensköld II:3: 99, 106, 153, *170
- Arne, Ture J*, arkeolog, fotograf II:6: *57–60, 67, 78
- Arnholdt, Christian*, glasmästare, Kalmar II:5: 39
- Asvald*; inskr på runsten, Gärdslösa II:3: 10
- Aulén, Frans Johan*, kyrkoherde, g m *Maria Hildebrand* II:3: 146; II:4: 81, 91
- Aulén, Gustaf*, biskop i Strängnäs II:3: 156; II:4: 91
- Axel L*; donation m *Hulda A*, ca 1960 II:2: 310
- Axelsson, Elmer*, byggmästare II:2: 334, 340, 367, 396; II:4: 99
- B E D*; gravinskr m *O P S* 1741, Runsten II:5: 19
- B I S*; gravinskr m *K H D* och *M A D*, 1769, Löt II:2: 238
- B L D*; gravinskr m *A I S*, 1805, Löt II:2: 314
- B L S*, kyrkvård (oconomus templi); inskr 1720, Löt II:2: 315
- B L S*; gravinskr m *P B D*, 1754, Löt II:2: 237
- B M D*; gravinskr, 1755, Bredsättra II:4: 18, 79
- B M S*; gravinskr m *I E D* och *E L D*, 1754, Löt II:2: 238
- B M S*; gravinskr m *M I D*, 1754, Löt II:2: 238
- B O D*; gravinskr m *O A S*, 1707, Löt II:2: 236
- B O D*; gravinskr m *S O S*, 1748, Löt II:2: 313
- B P D*; gravinskr m *N M S*, 1806, Bredsättra II:4: 79
- Bagge, Måns*, byggmästare II:1: 130
- Bartram, Henric (Hindrich, Hinrich)*, jägmästare II:4: 54, 89
- Beckman, Johan*, klockgjutare, Stockholm se ortegistret
- Bengt Månsson*, ålderman, Bredsättra II:4: 54
- Bengtsson, B A*, byggkonsult, Kalmar se ortegistret
- Bengtsson, Hans Alfred*, guldsmed, Kalmar II:5: 136
- Bennett, Robert*, antikvarie II:2: 395
- Berg, Niclas (Nils) Hindrik*, murmästare, Kalmar II:2: 334, *336, 346, 353, 362, 363, 364, 365, 395, 405, 406, 410; II:6: 112
- Berg, Nils-Olof*, orgelbyggare, Nye (Sm) II:4: 68
- Bergerus*, barn t *Laurentius Andreae* II:5: 69, 134
- Bergerus*, kyrkoherde se *Gerdzlovius, Birgerus*
- Berggren, Essy*, g m *Tage Berggren* II:2: 392
- Berggren, Jonas*, målare, skulptör II:2: 318; II:3: 118, 120, *121, 151, 154, *171; II:4: 89; II:5: 132; II:6: 109
- Berggren, Tage*, kyrkoherde, g m *Essy Berggren* II:2: 392
- Bergman, Carl Hampus*, arkitekt II:2: 334, 367, 372

- Bergqvist*, Runstens sn; änka efter II:5: 93
- Bergstedt, Anna (A B S)*, prostinna, g m *Anders (Andreas) Brauner* II:5: 60, 73, 108, 115, 133
- Bergstedt, Hedvig Christina*, biskopinna, g m *Magnus Stagnelius* II:3: 151; II:5: 132
- Bergstedt, Magnus*, klockgjutare, Karlskrona II:1: 165, 201, 209
- Bergström, Anders*, murmästare II:2: 345, 350, 360
- Bergulff (?)*, *Anders*, Kalmar II:3: 129
- Berje* se *Birger*
- Berneke, Karl-Erik*, lantbrukare, gård-sägare, Bjärby, Runstens sn, g m *Margareta Berneke* II:6: 87, 89
- Berneke, Margareta*, lantbrukare, gård-sägare, Bjärby, Runstens sn, g m *Karl-Erik Berneke* II:5: 125; II:6: 87, 89
- Bernhard (Barnhart, Bärnhart) Henriksson (Hendrikson, Hindriksson)*, befallningsman, g m (?) *Margareta Rosenqvist* II:3: 144, 156
- Beronius, Magnus Olai*, biskop i Kalmar II:2: 234, 315, 319, 358, 392
- Bertilsson, Monica*, textilkonstnär II:5: 124, 125
- Beskow, Margareta* se *Sjöberg*
- Bestarius* (anonymnamn), gotländsk stenmästare II:2: *381, 384
- Bierman, Christopher*, klockgjutare, Stockholm II:5: 80, 134
- Billow, Anders*, konsthistoriker, redaktör, grafisk formgivare II:1: 127, 182, 193; II:4: 68; II:6: 18, 23-24
- Birch, Jenny*, Södra Runsten, Runstens sn II:5: 125
- Birger* se även *Bergerus, Börje*
- Birger Brosa (Folkungaätten)*, jarl II:6: 37
- Birger Magnusson*, konung av Sverige; myntning II:6: 100
- Birger Persson (Petersson; Finstaätten)*, lagman, g m *Ingeborg Bengtsdotter (Folkungaättens lagmansgren)* II:4: 89
- Birger Pärsson ("Berje i Egeby")*, Egby II:2: 348
- Birgitta Birgersdotter (Finstaätten; heliga Birgitta)*, (se även sakregistret, S:ta Birgitta) II:3: 12, 98; II:4: 89; II:6: 36, 38, 41, 42, 44, 74
- Biörck (Björkman), Anders (Andreas)*, dekorationsmålare, Vimmerby, g m *Catharina Biörck* II:5: 131
- Biörck (Björkman), Catharina*, Vimmerby, g m *Anders Biörck* II:5: 131
- Biörck (Björkman), Hans*, barn t *Anders Biörck* II:5: 131
- Biörck (Björkman), Susanna Brita*, barn t *Anders Biörck* II:5: 131
- Björkman, Emma Theodora*, g m *Erik Rundqvist* II:3: 17, 152
- Björn*, konung i Birka II:6: 11
- Blohmé, Mats*, arkeolog II:6: 32
- Blom Carlsson, Carl Gustaf*, arkitekt, konduktör II:6: 114
- Blomkvist, Nils*, historiker, professor II:6: 18, 37, 38, 41, 42, 75
- Blomma, Olof*, målare, Kalmar II:1: *80, 129, 146, 147, 151, 152, 206
- Bo Johansson*, murare, Ismantorp, Långlöts sn II:1: 131
- Bodecker, Johan Henrik*, tenngjutare, Karlskrona II:5: 62, *62, 133
- Bodem (Bådom?), Marten*; gravinskr m *Pavel Bodem* och *Cecilia Nilsdotter*, 1634 II:3: 18
- Bodem (Bådom?), Pavel*; gravinskr m *Marten Bodem* och *Cecilia Nilsdotter*, 1634 (se även *Påvel* och *Bådom, Påvel*) II:3: 18
- Bodemann, Berent*, klockgjutare, Lübeck II:3: 148, *148, 157
- Boglina, Anders*, smed? II:2: 350
- Bolin, Nils*, byggnadsarbetare? II:2: 361
- Borg, A W*, mässingsslagare, Jönköping II:5: 113
- Borg, Kaj*, arkeolog II:6: 19, 20, 101
- Borggren, Elisabeth*, g m *Alfred Ahlqvist* II:5: 22
- Boström, Martin*, fältundersökningsassistent II:6: 43
- Boström, Ragnhild, f Strömbom*, konsthistoriker, antikvarie II:1: 179; II:2: 295, 339, 367; II:3: 83, 151; II:5: 135; II:6: 72, 75
- Botin, Maria*, g m *Elof Andersson* II:4: 19
- Botvid*, gotländsk stenmästare II:2: 317
- Bramstedt, G*, maltare, Norra Gärdslösa, Gärdslösa sn II:3: 132
- Brask, Hans*, biskop i Linköping II:4: 12; II:3: 10; II:6: 9, *9, 12, 13, 14, 18, 21, 29, 42, 86, 87
- Brate, Erik*, språkforskare, runolog II:3: 152
- Braun (Brauner), Nicolaus*, biskop i Kalmar II:2: 236, 316
- Brauner, Anders (Andreas)*, kyrkoherde, prost, g i m *Christina Magdalena Törngren*, g 2 m *Anna Bergstedt* II:2: 358, 396; II:5: 44, 60, 72, 73, 115, 132
- Brehmer, Catharina (C B)*, g m *Stephanus Stephani Lippius* II:5: 21, *23, 65, 103, 104, 130
- Bremer, Mårten Jurgen* se *Jürgens, Martin*
- Brigida*, abbedissa, Kildare, Irland (se även sakregistret, S:ta Brigida) II:6: 41
- Brinck, Tage*, fastighetsägare, Bäckelund, Störlinge, Gärdslösa sn II:3: 18
- Brita (Bryta) Persdotter*, g m *Truls Nilsson* II:3: *127, 132, 155
- Brita Andersdotter*, Spjuterum, Runstens sn, g m *Olof Martenson* II:5: 20
- Brita Jonsdotter*; gravinskr m *Knut Jönsson*, Runsten II:5: 20
- Brita Stina Bengtsdotter*, dagsverkare, Runsten II:5: 93
- Brita Stina Jacobsdotter*, g m *Anders Persson* II:3: 138
- Britt, Johan Peter (JP)*, silversmed, ålderman II:5: 63, 117, 133
- Britt, Petter*, guldsmed, Kalmar II:1: 154, 156, 157, 194, *196, *197, 209; II:5: 63, 115, *115, 117, *118, 133; II:6: 108
- Broddson (Broddsson), Carl*, kyrkoherde II:1: 15, *61, 150, 162, 203, 209
- Broddson, Christina*, g m *Petrus Rosengård* II:1: 209
- Brusenius*, prostinna, g m *Daniel Brusenius* II:2: 289
- Brusenius, Daniel Olai*, kyrkoherde, g m *Anna Lippia* II:2: 236, 260, 282, 286, 315, 316; II:3: 152; II:5: 18, 20, 35, 40, *72, 73, *73, *75, 76, *76, 104, 125, 130
- Brusenius, Olaus*, styrman, g m *Sara Wasser* II:5: 130
- Bruun (Brun), Sara Gustafva*, g m *Abraham Ahlqvist* II:5: 22, *24, *125, 127
- Brynielsson, A*, kantor II:1: 188

- Bundi, Jacob*, skomakare (ej målare), Kalmar II:1: 147, 152, 209; II:4: 89; II:6: 109, 114
- Bundi, Jonas*, snickare och målare, Kalmar II:1: 209; II:3: 99, 122, *123, 124, *127, *129, 130, 154; II:4: 40, 42, *43, 49, 88, 89; II:6: 109, 114
- Bundi, Peter (Petter; P B M)*, målare, g m *Anna Larsdotter Skytt* II:1: 209; II:3: 77, 99, *99, 100, *103, *104, 105, 106, 109, 110, 112, 154, *169, 154; II:4: 42, 88, 89; II:6: 109, 114, 115
- Bundi, Sievertz*, Ålem (Sm) II:3: 154
- Bursell, John*, byggnadsarbetare II:2: 345
- Buschberg, Peter*, bildhuggare, Kalmar II:3: 154
- Butler, Kerstin*, textilkonstnärinna II:5: 125
- Bådom, Mårten (Martin)* se *Bodem, Marten*
- Bådom, Påvel*, fårvaktare, schäferiföreståndare, Gärdslösa och Borgholm (se även *Påvel* och *Bodem, Pavel*) II:3: 152
- Bäckman, Gustaf Petrus*, kronolänsmän, Störlinge, Gärdslösa sn II:6: 87, 91
- Börje (Larsson?)*, Laxeby, son t *Lars Michelsson* II:2: 378
- C B* se *Brehmer, Catharina*
- C K F*; donation 1962, Runsten II:5: 125
- C L B*; inskr på kollektklocka, Gärdslösa II:3: 146
- C M S*; gravinskr m *B M D*, Bredsättra II:4: 18
- C P D*; gravinskr m *N T S*, *H N S* och *K P D* 1759, Löt II:2: 313
- Calcarius* (anonymnamn), gotländsk stenmästare II:1: 205
- Calcarius I (primus; anonymnamn)*, gotländsk stenmästare II:2: 319; II:4: 90; II:5: 136
- Calcarius II (secundus; anonymnamn)*, gotländsk stenmästare II:2: 232, 302, 319; II:4: 68, *69–72, 90; II:5: *110, 113, *113, 136
- Calcarius III* (anonymnamn), gotländsk stenmästare II:5: 147
- Callerström, Nils*, tegelfabrikör, Kalmar II:5: 95, 102, 135
- von Campenhausen, Wendela (W.V.C.H.S.; W C)*, g m *Pehr Stark* II:1: 15, 162, 193, 194, *195, 203
- Camphausen* se *Kamphusen*
- Carlberg, Johan*, arkitekt, konduktör II:5: 83, 84, *84, *85, 89, 101, 135
- Carlgren, Nils*, stadsarkitekt, Kalmar II:1: 179; II:3: 83; II:4: 62
- Carlquist, Cecilia Magdalena*, g m *Israel Schultz* II:3: *143, 145, 155
- Carlsson* se även *Karlsson*
- Carlsson, Dan*, plåtslagare II:4: 62
- Carlsson, Gottfrid*, historiker, professor II:3: 150
- Carlsson, Gottfrid*, nickelfabrikör, Eskilstuna se ortregistret
- Carlsson, P O*; donation 1867, Runsten II:5: 117
- Cecilia Jonsdotter (Cicilia Ionsdotter)*, Långlöts by, Långlöts sn, g m *Jöns Olsson* II:1: 17
- Cecilia Nilsdotter (Cicilia Nilsdotter)*; gravinskr m *Pavel* och *Marten Bodem*, 1634 II:3: 18
- Cederblad, Julia*, donator, Worthington, USA II:3: 122
- Cedergren-Nilsson, Ingeborg*, konstnär II:6: 119
- Cedergren, Anna*, Södra Runsten, Runstens sn II:5: 136
- Christie, Håkon*, norsk arkitekt II:4: 88
- Collin (Cholin), Nils*, förgyllare II:5: 99, 102, 104, 106, 107, 135
- Couleur (Coleur), Bengt*, kyrkoherde, prost II:1: 194, 199, 211
- Couleur (Colleur), Anders*, finsnickare, bildhuggare, Kalmar, g m *Ingrid Couleur* II:5: *56, 58, 133
- Couleur (Colleur), Ingrid*, g m *Anders Couleur* II:5: 133
- Couleur (Colleur), Lars*, kyrkoherde II:5: 133
- Crapma, Inger*, adjunkt, fastighetsägare, Bromma II:1: 210
- Cronhiort, Abraham Larsson, f Hirsch*, överste, g i m *Dorothea Wellingk*, g 2 m *Elisabet Cronhiort* II:5: 20, 28, 65, 68, *69, 70, *72, *73, 76, 134
- Cronhiort, Anders (Andreas)*, barn t *Abraham Cronhiort* II:5: 69, 70, *72, *73, 76, 134
- Cronhiort, Christina Helena*, barn t *Abraham Cronhiort* II:5: 70, 134
- Cronhiort, Elisabet*, g m *Abraham Cronhiort* II:5: 134
- Cronhiort, Israel Alexander (I A C H)*, barn t *Abraham Cronhiort* II:5: 67, 68, *68, 70, *72, *73, 76, 134
- Cronhiort, Victor*, barn t *Abraham Cronhiort* II:5: 70, 134
- Cronstedt, Carl Johan*, greve, arkitekt II:1: 208; II:5: 133
- Curman, Sigurd*, riksantikvarie II:1: 193; II:2: 339
- D B H E A*; inskr ca 1806, Löt II:2: 307
- Dahlberg, Erik Jönsson*, greve, arkitekt II:3: 104
- Dahlin, Gustav*, komminister II:2: 316
- Dahlström, Anders d ä*, målare, skulptör, Döderhultsvik, Döderhults sn (Sm) II:1: 149, 150, 152, *152, *157, 172, 174, 181, 208, 210; II:5: *43, 44, *45, *46, 47, *47, 58, *59, 61, 106, *107, 108, 133
- Dahlström, Anders d y*, målare, skulptör II:1: 131, 151, 182, *185, 186, 208, 210; II:5: 133; II:6: 109, 119
- Dalbymästaren* (anonymnamn), träsnidare II:3: 117
- Daniel (Danjell) Andersson*, smed, klockstapelsbyggare, Gröndal, Köpings sn II:2: 396
- Daniel Målare*, kyrkmålare II:5: 38, 42
- Daniel Olufsson*, klockare, Egby II:2: 348, 357
- Danielson, Anders Peter*, riksdagsman, Dyestad, Runstens sn II:5: 129, 130, 137
- Danielsson, Anna* se *Gertzell, Anna*
- Danielsson, Axel*, Spjuterum, Runstens sn II:5: 125
- Danielsson, J*, hemmansägare, Lerkaka, Runstens sn II:5: 129
- Danielsson, Johan Julius*, kyrkoherde, g m *Anna Kristina Gertzell* II:3: 154; II:4: 81, 91
- Danielsson, Torborg*, Södra Runsten, Runstens sn II:5: 125
- de la Gardie, Maria Sophia*, grevinna II:6: 20
- de la Grange, Johan Georg*, friherre, landshövding II:2: 334, 395
- Deurell, Pehr*, komminister II:4: 60, 81, 90

- Dumrath, Heinrich*, bildhuggare, slottssnickarmästare, Stockholm II:3: 155
- Dyk, Johan Peter*, komminister, Gärdslösa II:3: 143, 156
- E E D P*: donationsinskr m Elias Falkengren, 1730 II:3: 132
- E F G* se Falkengren
- E L D*: gravinskr m *B M S* och *I E D*, 1754, Löt II:2: 238
- E M B* se *Erich Milbergh*
- E O D*: gravinskr m *P S S* och *N M S*, Löt II:2: 240
- E S*: inskr på kollektåv, Gärdslösa II:3: 146
- Eckerlund, Johan Fredrik d ä*, kyrkoherde, prost II:2: 334, 361, 362, 364, 396
- Eckerlund, Johan Fredrik d y*, konsistorienotarie, kyrkoherde, prost II:2: 367; II:3: 150; II:6: 115
- Edberg, Theodor*, arkitekt II:2: *271, *273, 275, 291, 409, 410; II:4: 55, 56, *57, 58, 63, 90
- Edle, Alfred*, fornforskare, fotograf II:1: 180; II:6: 78
- Ehrenstrahl, David Klöcker*, hovintendent, konstnär II:3: 156; II:5: 133
- Ekbo, Sven*, professor, ordbokschef, Lund II:2: 397
- Ekelund, K E*, murare II:2: 339
- Ekelöf, snickare* II:2: 351
- Ekholm, C J*, smed II:5: 106
- Ekholm, häradsurmästare* II:2: 362
- Ekhult, Johan*, byggnadsarbetare? II:2: 360
- Eklund, Daniel*, guldsmed, Kalmar II:1: 194, *197, 210; II:2: 302
- Eklund, Daniel*, tenngjutare, Kalmar II:3: 146; II:4: *51, 74, 91
- Ekström, Catharina Christina (Ulrica)*, f *Reen*, g m *Jonas Ekström* II:2: *288, 289, 318
- Ekström, E W*, plåtslagare, Kalmar II:4: 62
- Ekström, Jonas*, kyrkoherde, prost, g m *C C Reen* II:2: 318
- Ekström*: grav, Löt II:2: 240
- Elav* se *Elavus, Elef, Elof*
- Elavus Olai*, prost II:6: 73
- Elef Sigmundsson*, fogde II:6: 15
- Elfström, Carl*, orgelbyggare II:2: 382, 397
- Elgström, Petter*, plåtslagare, tillsyningsman, Vanserum, Runstens sn II:5: 98
- Ellmers, Detlev*, historiker, konsthistoriker, skeppsarkeolog, Bremen, Tyskland II:6: 10, 11, 12, 14, 36, 37, 75, 76
- Elof* se även *Elavus, Elef*
- Elof Andersson*, g m *Maria Botin*: gravinskr II:4: 19
- Elof den helige (S:t Elof, helge Eleff)*, öländsk helig man II:3: 10, 11, 150; II:6: 15
- Elof Elofsson*, entreprenör, Gåtebo, Bredsättra sn II:4: 16
- Elof Nilsson*, sexman, Ormöga, Bredsättra sn II:4: 81
- Elof väktare (Elav, Eluff wechter)*, fångväktare på Borgholm; folkvisa II:3: 10, 150; II:6: 15
- Elofssönerna*; ätt II:6: 15
- Enander, Samuel Nicolai*, superintendent, biskop i Kalmar II:3: 155
- Enander, Samuel*, arkitekt II:2: 334, *337, 364, 365, 395, 405, 406, 410
- Eneman, Johan Henrik*, kronofogde, Rosenfors, Borgholm II:6: 67, 91
- Engenfeldt, Lars*, kronobefallningsman, Norra Gärdslösa, Gärdslösa sn II:3: 141, 156
- Engström, Gottfried Rudolf Salomon*, kommissionslantmätare II:6: 91
- Engström, smed*, Valsnäs, Löts sn II:2: 294
- Enhörning, Margareta, f Holst (M E H)*, g 1 m *Per Enhörning*, g 2 m *Erich Milbergh* II:2: 359, *373, *376, *387, 388, *389, 390, 392, 396
- Enhörning, Per*, kapten, g m *Margareta Holst* II:2: 396
- Erik (XIV)*, svensk hertig; brev II:1: 209
- Erik av Pommern*, konung av Danmark, Sverige och Norge; myntning II:6: 97, 99, 101
- möte II:2: 329
- Erik den helige (Erik Jedvardsson, Erik IX)*, konung av Sverige (se även sakregistret); relikier II:1: 9; II:3: 11, 150; II:6: 115
- Erik Persson*, ålderman, Bjärby, Runstens sn II:5: 39, 129
- Eriksson, A P*, målare, Mellösa, Bredsättra sn II:2: 295
- Eriksson, Leonard (Leo)*, arkitekt II:6: 110
- Eriksson, Torkel*, museiråd II:6: 11
- Erland ("Elakheten")*, gravstensförstörare, Gärdslösa; inskr, tradition II:3: 17
- Erland Larsson*, riksdagsman II:3: 144
- Erlandsson, Jens*, konstsmed, Borgholm II:6: 118
- Ertman, Lorentz Henrik*, guldsmed, Kalmar II:1: 194, *196, 210
- Esbjörn Jonsson*, snickare?, Sandby, Egby sn II:2: 329
- von Essen af Zellie, Georg Didrik*, generalmajor, Barkestorp, Dörby sn (Sm) II:2: 357, 359, 396
- Estham, Inger*, antikvarie, textilhistoriker II:2: 318, 397; II:3: 155; II:4: 89
- Evald* se *Elavus, Elef, Elof, Ewald*
- Ewald (Enevald)*, tysk-dansk kultfigur (se även sakregistret, S:t Enevald) II:3: 11
- van Eyck, Hubert*, flamländsk konstnär II:1: 209; II:5: 133
- van Eyck, Jan*, flamländsk konstnär II:1: 209; II:5: 133
- Fabricius* se *Ingrid Mattsdotter*
- Fagergren, Petter*, gördelmakare, Kalmar II:4: 76
- Fagerström, Johan Petter (Johan Peter)*, tenngjutare, Kalmar II:1: 197, *199, 201; II:2: *386, 387, 393, 397; II:3: 134, 138, 155; II:4: 51, *51, 89
- Fahlsten, Johan*, klockgjutare, ålderman, Stockholm, g m *Christina Näsman* II:3: 148, *149, 157; II:5: 80, 129, 134
- Falkengren, Elias (E F G)*, arrendator, Galltorp, Gärdslösa; donationsinskr m *E E D P*, 1730 II:3: *131, 132, 155
- Fallgren, Jan-Henrik*, arkeolog II:6: 32
- Farman (Farmannus)*, präst? II:2: 393, 397
- Fastulf (Fastulv)*; inskr på runsten II:5: *12, 13, 36; II:6: 85, 90, 118
- Fernholm, Ragnhild*, arkeolog II:6: 33, *33, *34, 35, 75

- Finstaätten* se *Birger Persson* och *Birgitta Birgersdotter*
- Floderus, Erik*, antikvarie II:6: 12
- Florentinus, Jonas*, kyrkoherde II:5: 13
- Foenander, Karin*, g m *Anders Fornander* II:3: 151; II:4: 91
- Foenander, Petrus*, komminister, g m *Engel Maria Hammar* II:2: 392
- Folenius, Bengt*, arkitekt II:6: 110
- Folkungaätten* se *Birger Brosa*
- Folkungaättens lagmansgren* se *Ingeborg Bengtsdotter*
- Fornander, Abraham*, kyrkoherde, kontraktsprost, g m *Margareta Johanna Meurling* II:5: 13, 14, 22, 39, 59, 68, 120, 129, 130
- Fornander, Anders*, kyrkoherde, prost, hovpredikant, g m *Karin Foenander* II:3: 13, 129, 143, 151; II:4: 76, 91
- Fornander, Maria Juliana*, g m *Pehr Ahlqvist* II:5: 130
- Fornander, Olof*, komminister, Runsten II:5: 22, 130
- Fornander, Olof*, kyrkoherde, prost II:2: 361, 396
- Forsberg, J P*, klockgjutare, Kalmar II:1: 202
- Forsman (Forssman), Johan*, murmästare, Greby II:1: 131, 206; II:2: 344, 358, 360; II:5: 35, 36, 39, 131; II:6: 109
- Forsman, Daniel*, länsman II:3: 148
- Forssberg (Forssberg), J P*, klockgjutare, Kalmar II:4: 84, 85, *86, 91
- Fougt, Henrik*, boktryckare, Stockholm II:2: 290
- Franzén, Anne Marie*, antikvarie, textilhistoriker II:1: 209; II:2: 318, 397
- Fredrik I*, konung av Sverige; namnschiffer II:3: 12
- Fredrik III*, hertig av Holstein-Gottorp II:1: 210; II:3: 155
- Fredriksson, Mats*, arkitekt (se även ortregistret, Norrköping) II:6: 72, 78
- Fredriksson, Rune*, hembygdsföreningsordförande, Runsten; donation II:6: 119
- Frigelius, Petrus*, kyrkoherde, fornforskare II:1: *23; II:3: *24, 97; II:5: 16, 21, *30, 33, 130; II:6: 17, 23, *88, 89, 90
- Frimodig, Anders*, snickarmästare II:2: *378, 380
- Frisell, Bror Uno*, kyrkoherde II:1: 193, 210
- Fröding, Gustaf*, skald II:5: 136
- G S D*; gravinskr m *I P S*, 1794, Löt II:2: 314
- Gabrielsson, Ingrid*, Vansrum, Runstens sn II:5: 123
- Galle, Anna Christina*, g m *Magnus Marin* II:3: 151; II:4: 89
- Gammal*; inskr på runsten II:5: 11
- Gasslander, Maja Lisa*, g m *Peter Magnus Palm* II:2: 318
- Geijer, Agnes*, fil dr, textilhistoriker II:5: 66
- Geirvi*, g m *Unn (Rike-Unn)*; inskr på runsten II:5: 11
- Gellerstedt, Albert Theodor*, arkitekt, fyringenjör, överintendent II:6: 35, *67, 75
- Gentzell, Evert*, snickarmästare, Mörbylånga II:5: 128; II:6: 119
- Gerdsjö, Gösta*, arkitekt, Kalmar II:1: 169, 179, 200, II:3: 13; II:6: 108, 109, 113, 115
- Gerdzlovia, Christina*, g m *Israel Schultz* II:3: 155
- Gerdzlovius, Birgerus (Bergerus) Birgeri*, kyrkoherde II:1: 146
- Gerdzlovius, Ericus Birgeri*, kyrkoherde II:1: 129, 205
- Gerdzlovius, Jonas Jonæ*, kyrkoherde, g m *Catharina Wallrave* II:3: 13, 99, 122, 132, *133, 151, 154; II:4: 49, 89
- Gerdzlovius, Petrus Erici*, kyrkoherde, g m *Catharina Wallrave* II:3: 139
- Geringius, Erik*, kopparstickare II:2: 397; II:3: 156; II:5: 134
- Gertzelius, Lars*, komminister II:5: 129, 137
- Gertzell, Anna Kristina*, g m *Johan Julius Danielsson* II:3: 122, 154
- Gertzell, Dorothea Wilhelmina*, prostinna, g m *Elias Schütz*, g m *Sven Erik Wijkmark* II:3: 153, 154; II:4: 91
- Gertzell, Lars*, komminister, g m *Ulrica Christina Wadsten* II:3: 153; II:4: 91
- Jesus (Gessus), Medardus*, klock- och styckgjutare, Stockholm II:2: *394, 395, 397; II:5: 80, 134
- Gezelius, Johannes Georgii*, biskop i Åbo II:1: 201
- Gilgam*, glasmästare, Kalmar II:2: 357, 360
- Girau-Nordin, Barbro*, textilkonstnär II:5: 124
- Giöthe, Brigita (Brita Gjöth)*, g m *Olaus Svebilius*, g m *Johan Hultin* II:5: 76, *77, 115, *118, *124, 126, 134
- Globus* (anonymnamn), gotländsk stenmästare II:2: *232, 302, 319
- Golabievski, Monica*, antikvarie II:1: 206
- Goltsmith, Basilius d ä*, stenmästare, Kalmar II:4: 87; II:5: 72, *74, 134
- Goltsmith, Basilius d y*, stenmästare, Kalmar II:4: 87; II:5: 72
- Goltsmith, Johan*, stenmästare, Kalmar II:4: 87; II:5: 72
- Granbom, Jonas*, tenngjutare, kanngjutare, Kalmar II:5: *122, 123, 137
- Grange* se *de la Grange*
- Graubner, Christian*, målare, Kalmar II:2: 359, 368, 370, *373, *374, *375, 376, 378, 379, 396; II:4: 90; II:6: 112
- Greberg, Anders*, styckgjutare, Stenåsa och Kalmar II:2: 290, 291, 315, 319
- Gresham, Thomas*, engelsk köpman II:6: 98
- Gresilius, Johan (Johannes, Jahan, Jahn)*, kyrkoherde, kontraktsprost, g m *Anna Pontin* II:3: 16, 17, 19, 40, 140, 152
- Gräslund, Anne-Sofie*, arkeolog, professor II:6: 85
- Gröning, dagsverkare*, Runsten II:5: 93
- Grönwall, Samuel Christoffer*, klockgjutare, älderman II:4: 54, 84, *85, 91
- Gudbrand*; inskr på runsten II:3: 10
- Gudbrand, smed*, Runsten? II:5: 98
- Gullin, Allan*, målare, Gårdby II:5: 105
- Gunilla (Bielke)*, drottning av Sverige; brev II:1: 209
- Gunnari, Jonas* se *Jonas Gunnari*
- Gunnbjörn*; inskr på runsten II:3: 14
- Gunnhild (Gunnil, Gunnel)*, fru på Borgholm; folkvisa II:3: 11; II:6: 15
- Gunnil Berges dotter (Birgersdotter)*, g m *Laurentius Andree* II:5: 69, 134
- Gustav I (Vasa)*, konung av Sverige; beslut II:1: 9

- byggnation (Vasahuset) II:6: 66
indragning av silver II:6: 22, 69
myntning II:6: 97
reduktion av kyrkornas egendomar II:3: 10
- Gustav II Adolf*, konung av Sverige:
bibel II:4: 84; II:5: 78
donation II:2: 397; II:5: 134
- Gustav III*, konung av Sverige; monogram (G III) II:2: 289
tal II:2: 290, 393; II:5: 77
- Gustav IV Adolf*, konung av Sverige;
överlämnad berättelse II:6: 115
- Gustav V*, konung av Sverige; inskr II:1: 201
- Gustavson, Helmer*, antikvarie, runolog II:1: 203; II:2: 317
- Gärdslösamästaren* se *Håkan Tanna*
- Göransson, Sölve*, kulturgeograf,
historiker, docent II:2: 315, 316,
395; II:3: 153, 155, 157; II:4: 88,
90; II:5: 131, 136; II:6: 20, 22, 23,
24, 75, 76, 86, 87, 108, 113, 114,
115, 116
- Görgens*, glasmästare, Kalmar II:2:
357, 360
- H K S*; gravinskr m *J L D*, Löt II:2:
290
- H M D*; gravinskr m *M P S*, 1764, Löt II:2: 238
- H N S*; gravinskr m *K P D*, *N T S* och *C P D*, 1759, Löt II:2: 313
- H W*, mässingsslagare; ca 1749 II:1:
158
- Hadorph, Johan*, riksantikvarie II:5:
*29, 131; II:6: 23, *45, 111
- Haeffner, Friedrich*, tonsättare; koralbok II:4: 84
- Hagberg, Ulf Erik*, arkeolog, museiman II:3: 152; II:6: 38, 75, 76
- von der Hagen, Emerentia Margareta*, g m *Olof Melén* II:5: 127, 136
- Hallbeck, Carl Svante*, tecknare, xylograf II:6: *35, *44, *66, 67, *67, 78
- Hallgren, Per Ivar*, kyrkoherde, g m *Ingeborg Peterson* II:5: 127, 137
- Hallgren, Sören*, intendent, fotograf II:3: 80, 154
- Hamberg, Carl Johan*, orgelbyggare, Gotland II:5: 109
- Hammar, Engel Maria*, g m *Petrus Foenander* II:2: 392
- Hammarberg, Nils*, orgelbyggare, Göteborg se ortregistret
- Hammarberg, Olof*, orgelbyggare, Göteborg se ortregistret
- Hammarsjö, Gunilla*, antikvarie II:1:
206
- Hannerberg, David*, kulturgeograf, professor II:1: 206
- Hans* se även *Johan, Johannes, Joannes Hans (Johan II)*, konung av Danmark, Sverige och Norge; avtal II:6: 15
myntning II:6: 98, 102
- Hansen, Birgit Als*, medeltidsarkeolog II:6: 108
- Hansen, Evald*, xylograf II:6: *66, *67
- Hansson, Jordan*, stenhuggaremästare II:6: 115
- Hartman, Jacobus*, timglasmakare, Leipzig, Tyskland II:3: 126, *126, 129, 154; II:6: 115
- Haton, Claude*, kopparstickare II:2:
397; II:3: 156; II:5: 134
- Hawerman, Ludvig*, arkitekt II:5: 101
- Hedengran, Ambrosius*, kanslist, tecknare, kopparstickare II:2: 393,
397; II:3: 146, 156; II:5: 77, 134
- Hedin, Sven*, forskningsresande II:6:
70
- Hegwald* (anonymnamn), gotländsk stenmästare II:1: 192
- von Heidenstam, Nils Gustaf*, överfyringenjör II:6: 70
- Heijdeman, Mattis (Matts, Mathias, Mathis)*, snickare, Kalmar II:1:
*44, 129, 130, *130, 151, 152, 206,
209; II:3: 124
- Helge*; inskr på runsten, Gärdslösa II:3: 10
- Hellberg, Anders*, silversmed, Kalmar II:5: 63, 133
- Henechinus Petri*, kyrkoherde, prost, 1440-talet II:3: 10
- Henrik Lejonet*, hertig av Sachsen II:6:
37
- Henrik Tidemansson*, biskop i Linköping II:6: 39
- Hentzell, J G*, silversmed, Kalmar II:4:
74
- Hermannus de Bredhasaeter*, kapellan, 1351 II:6: 39
- Herolt, Johan*, dominikanermunk; predikosamling II:5: 134
- Herr, Anders*, murmästare, Kalmar II:1: 111, 130, 205; II:5: 132
- Herr, Johan*, murmästare, Kalmar II:1:
111, 130, 205; II:2: 355, 358; II:5:
39, 132
- Hildebrand, Bror Emil*, riksantikvarie II:5: 131; II:6: 91
- Hildebrand, Ebba Maria Lovisa*, g m *Frans Johan Aulén* II:3: 156; II:4:
91
- Hildebrand, Hans*, riksantikvarie II:6:
9, 116
- Hilfeling, Carl Gustaf*, fornforskare II:3: 97; II:4: 87; II:6: 14, 22, 29,
*54, 66, 90, 111, 115, 118
- Hirsch* se *Cronhiort*
- Hjelmgren, Magnus*, snickarmästare II:2: 340, 352, 357
- Hjärne, Urban*, läkare, naturforskare II:5: 130
- Hofberg, Herman*, läkare, fornforskare II:6: 67, 77
- Hoflund, Erik Magnus*, kyrkoherde, kontraktsprost, g m *Octavia Attentia Hulcrantz* II:1: 10; II:3:
146, *147, 156
- Hoflund, Helge*, länsbokhållare II:3:
146, 156
- Hoflund, Ivan*, konstnär II:1: 10, 188;
II:3: 146, *147, 156
- Hofrén, Erik*, arkeolog, museivetare, professor II:4: 25, *25, 62
- Hofrén, Manne*, landsantikvarie II:3: 28,
83, 152; II:4: 25, 62; II:6: 18, 24, 70
- Hofwander (Hoffander), Petter*, upp-
bördsman, Norra Gärdslösa,
Gärdslösa sn II:3: 138, 139
- Hoke, Ann-Mari*, textilkonstnär II:2:
392; II:3: 141
- Holgersson, Kenth*, antikvarie, osteolog, Köpingsvik II:5: 130
- Holmberg, Anders*, kantor, musikdirektör, Kalmar II:5: 109
- Holmbäck, Lars Magnus*, domkyrkosysselman, orgel- och klockspecialist, Visby II:1: 209, 210; II:2: 315,
319, 397; II:3: 157
- Holst* se *Enhörning, Margareta*
- Hulda A*; donation m *Axel L*, ca 1960 II:2: 310
- Hult, Nils Petersson*, tenngjutare, Norrköping II:5: *122, 123, 137
- Hulcrantz, Octavia Attentia*, g m *Erik Magnus Hoflund* II:3: 156
- Hulcrantz, Per*, komminister, g m *Hedvig Carolina Wahlberg* II:3: 144

- Hultenberg*; grav på Borgholms kyrkogård II:6: 14
- Hultin, Johan*, kyrkoherde, g 1 m *Maja Engenfelt*, g 2 m *Brigita Giöthe* II:5: 76, 115, *118, 134
- Huusgafvel*, frälsesläkt, Finland II:1: 209
- Hvitlock, Johan*, Gärdslösa II:4: 42
- Håkan (Haquinus)*, kyrkoherde?, Långlöt II:1: 159, *161
- Håkan Andersson*, glasmästare II:5: 64, 95, 96, 98
- Håkan Tanna* (»Gärdslösamästaren«), byggmästare och skulptör II:1: 120, *121, 123, 126, 127, 128, 137, 161, 171, 177, 205; II:3: 43, 74, 78, 79, 92, 152; II:6: 72, 107, 108, 109, 114, 115
- Håkansson, Gunnar*, industriman, genealog II:3: 106
- Håkansson, Jean*, ålderman, Långöre, Bredsättra sn II:4: 47, 67
- Hägg, Erik*, generallotsdirektör II:3: 156
- Härdelin, Alf*, teolog, medeltidsforskare, professor II:6: 24, 76
- Härfrid*; inskr på runsten II:5: 13
- Högstedt, Johan (I H)*, guldsmed, Kalmar II:3: 133, *133, 134, 155; II:4: *73, 74, 91
- I A C H* se *Cronhjort, Israel Alexander*
- I A S*; gravinskr m *K O D*, 1700-talet?, Gärdslösa II:3: 19
- I C L* se *Lund, Johanna Catharina*
- I E D*; gravinskr m *B M S* och *E L D*, 1754, Löt II:2: 238
- I H W* se *Wadsten, Johan Henrik*
- I L S*; inskr 1720, Gärdslösa II:3: 14, 23
- I M D*; gravinskr m *L N S*, 1741, Löt II:2: 313
- I M D* se även *Ingrid Mattsdotter*
- I N D*; gravinskr m *L L S*, 1867, Löt II:2: 241
- I N S*; gravinskr m *K P D*, Egby II:2: 333
- I O D*; gravinskr m *L P S*, 1739, Löt II:2: 237
- I O S*; gravinskr m *M A D* 1787, Runsten II:5: 19
- I P D*; gravinskr m *A O S*, 1707, Löt II:2: 312
- I P S*; gravinskr m *G S D*, 1794, Löt II:2: 314
- I P S*, murare?; putsristning (bl a 1751) II:1: 172; II:4: 20, 41
- Ihrfors, Erik Ferdinand*, kulturhistorisk forskare II:2: 319; II:5: 132
- Inge Persson (Inge Petri)*; medeltida gravsten, Löt II:2: 235, 236, *239
- Ingeborg Bengtsson (Folkungaättens lagmansgren)*, g m *Birger Persson (Folkungaätten)* II:4: 89
- Ingeborg*, hertiginna, Borgholm; stadga II:3: 150; II:6: 15
- Ingegerd*, g m *Throndo*, Egby II:2: 393
- Ingeldi (Ingelsson), Magnus* se *Magnus Ingelsson*
- Ingrid Mattsdotter (Fabricius; I M D)*, g m *Nicolaus Andreae* II:2: 289, 312, *312, 319
- Isberg, Peter*, byggmästare, Algutsrum II:2: 291, 295, 318; II:3: 43, 81, 152; II:4: 56, 58, 59, 62, 90; II:5: 97, 98, 104, 135; II:6: 110, 111, 114, 115, 119
- Ivar Axelsson (Tott)*, dansk-svensk storman, länsherre II:6: 15
- J L D*; gravinskr m *H K S*, Löt II:2: 290
- Jacobsson, Olof*, byggmästare, snickare, Mortorp, Sm II:2: 297, 298, *300, 301; II:4: 63, *64; II:5: *46, 47, *59, 99, 104, 106, 107, *107, 109, 129, 135; II:6: 108, 109, 111, 119
- Jaen Olsson*, ålderman, Långöre, Bredsättra sn, g m *Kerstin Jaensdotter* II:4: 76
- Jaensson* se även *Jansson*
- Jaensson, Jonas*, smed II:2: 393
- Jaensson, Lars*, ålderman, Egby II:2: 358
- Jan* se även *Jaen*
- Jan Svensson*, kyrkvård, Långöre, Bredsättra sn II:4: 84
- Janrick, Hans*; inskr på votivskepp, Gärdslösa II:3: 145
- Jansson, Albert*, USA; donation II:2: 389
- Jansson, Alexius*, Runsten II:5: 129
- Jansson, Anna*, USA; donation II:2: 389
- Jansson (Jaensson), Christina Charlotta, f Krook*, pastorska, Ljungby (S Möre hd, Sm), g m *Olof Jansson* II:2: 310, 319, 392; II:3: 140, 156; II:4: 78, 91; II:5: 124, 137
- Jansson (Jaensson), Olof*, komminister i Ljungby (S Möre hd, Sm), g m *C C Krook* II:2: 319; II:3: 156; II:4: 91
- Jeansson, Eva*, brodös, Bredsättra II:6: 117
- Jeppe Djäkn*, häradshövding; omkr 1420 II:3: 11
- Joannes Olai Calmariensis*, kyrkoherde II:5: 42, *42, *78, 132
- Johan* se även *Hans, Jan, Jaen, Joannes, Johan, Johannes, Jon, Jöns*
- Johan*; inskr på runsten, Gärdslösa II:3: 14
- Johan III*, konung av Sverige; brev II:3: 12
- donation II:2: 271, 317
- slottsbygge II:6: 21
- Johan Olofsson*, kyrkvård, Långöre, Bredsättra sn II:4: 76
- Johanna Roselia*; donation m *Johan Hultin* 1739 II:5: 115
- Johannes* se även *Joannes, Johan Johannes (Hans) Petri*, kyrkoherde II:1: 15, *61, 161, 162
- Johansen, Paul*, dansk-tysk-estnisk historiker, filolog II:6: 10, 11, 12, 37
- Johansson, Anders*, journalist, författare, fotograf II:6: 87
- Johansson, Birger*, byggmästare, Nybro II:5: 105
- Johansson, Carl August*, orgelbyggare, Broaryd, Nöbbele sn (Sm), och Hovmantorp (Sm) II:2: 300, 301, 318, 382; II:4: 68, 90
- Johansson, Ejnar*, Vansrum, Runstens sn II:5: 128
- Johansson, Evald*, kyrkvaktmästare, g m *Sylvia Johansson* II:1: 160, 203; II:6: 109
- Johansson, Inga*, textilkonstnär II:3: 140
- Johansson, Inge*, snickare, Sandby, Egby sn II:6: 112
- Johansson, Kiki* se *Lundh*
- Johansson, Martin*, kyrkvaktmästare II:1: 160
- Johansson, Sylvia*, g m *Evald Johansson* II:6: 109
- Johnson* se *Jonsson*
- Jon*; medeltida putsristning, Gärdslösa II:3: 88
- Jon Nelson*, hemmansägare, Gärdslösa, g m *Stina Andersdotter* II:6: 113
- Jon Nilsson*, ålderman, Nedra Sandby II:4: 76

- Jon Olsson (Jonas Olofsson)*, kyrkvärd, Kläppinge, Bredsättra sn II:4: 60, 63, 81
- Jon Olofsson*, klockare, Egby II:2: 394
- Jon Olofsson*, Ytterby, Egby sn II:2: 333, *378, 380
- Jon Persson*, kyrkvärd, Norra Gärdslösa, Gärdslösa sn II:3: 129
- Jon Persson*, älderman, Södra Gärdslösa, Gärdslösa sn II:3: 39
- Jon Pärsson*, kyrkvärd, Sandby, Egby sn II:2: 378, 392
- Jonas* se även *Jon*
- Jonas Gunnari*, kyrkoherde, g m Martha Stensdotter (tillbakaseende ulv) II:3: 151; II:4: 89
- Jonas Jonsson* se *Palumbus*
- Jonas Jonæ d ä* se *Palumbus*
- Jonas Jonæ d y* se *Gerdzlovius*
- Jonsson, Elmer*, kyrkvaktare, Bredsättra II:4: 77
- Jonsson, Emma*, donator, Stockholm II:3: 138
- Johnson, Ivar*, skulptör II:1: 10
- Johnson, Marianne*, arkeolog, byggnadsantikvarie II:2: 395; II:6: 21, 75
- Jonsson, Nils Johan*, målare, bildhuggare, konstnär, Glömminge II:2: 367; II:3: 82, 132, 155; II:6: 115
- Jonsson, Rudolf*, byggnadsarbetare II:1: 203
- Jordan Hansson*, stenhuggaremästare, Dälje, Högby sn II:3: 132, 155
- Justelius, Nils Erik*, tenngjutare, Eksjö II:2: 302, 319
- Jürgens, Martin*, målare, konterfejare, Kalmar II:5: *56, 58, 133
- Jöns* se även *Johan, Jonas*
- Jöns*, smed, Åkerby, Runstens sn II:5: 58
- Jöns Larsson*, smed, träsnidare, Norra Bäck, Runstens sn II:5: 14, *17, 129, 137
- Jöns Mårtensson*, älderman, Södra Bäck, Runstens sn II:5: 39, 129
- Jöns (löns) Olsson*, bonde, Långlöts by, g m *Cecilia Jonsdotter* II:1: 17
- Jönsson, C P*, målare, Gärdslösa II:2: 295
- Jönsson, Karna*, arkeolog, byggnadsantikvarie II:6: 21
- Jörgens* se *Görgens* och *Jürgens*
- K B D*: gravinskr m *P P S* och *A N S*, 1811, Löt II:2: 239
- K G D*: gravinskr m *S S S*, 1663, Gärdslösa II:3: 18, *20
- K H D*: gravinskr m *B I S* och *M A D*, 1769, Löt II:2: 238
- K H D*: gravinskr m *N A S*, 1732, Löt II:2: 237
- K H D*: gravinskr m *O B(?) S*, 1754, Löt II:2: 238
- K I D*: gravinskr m *A P S*, Egby II:2: *332, 333
- K I V*: gravinskr, 1754, Löt II:2: 238
- K L D*: gravinskr m *P L S*, 1827, Löt II:2: 239
- K M D*: gravinskr m *O P S*, 1789, Löt II:2: 239
- K N D*: gravinskr m *E(?) O(?) S*, 1662, Bredsättra II:4: 79
- K N D*: gravinskr m *N P S*, 1764, Löt II:2: 238
- K O D*: gravinskr m *I A S*, 1700-talet?, Gärdslösa II:3: 19
- K O D*: gravinskr m *O L S*, 1709, Löt II:2: 313
- K P D*: gravinskr m *H N S, N T S* och *C P D*, 1759, Löt II:2: 313
- K P D*: gravinskr m *I N S*, Egby II:2: 333
- K P D*: gravinskr m *T O S*, 1749, Löt II:2: 237
- K P D*: gravinskr m *T S*, 1735, Löt II:2: 237
- K P* se *Persson, Kerstin*
- Kamphusen (Camphausen?)*, Herman, vinhandlare II:1: 203
- Karin Andersdotter*, Nedra Sandby, Bredsättra sn, g m *J Svarfvare* II:4: 18
- Karin (Carin) Franzdotter*, Långlöts by, g m *Pär Pärsson* II:1: 17
- Karin Olofsdotter*, Folkeslunda, g m *Olof Olofsson* II:1: 16, 17
- Karl (VIII) Knutsson Bonde*, konung av Sverige; myntning II:6: 98, 101
- Karl (IX)*, hertig; handelsförbud 1600 II:6: 38
- Karl (X) Gustav*, svensk hertig II:2: 312
- Karl X Gustav*, konung av Sverige; donation II:1: 210
- gåva II:3: 155
- Karl XI*, konung av Sverige; donation II:5: 113, 114
- myntning II:1: 164
- Karl XII*, konung av Sverige; bibel II:1: 201; II:2: 315; II:3: 148; II:4: 54, 84; II:5: 128
- porträtt i bibel II:3: 148
- Karl XIII*, konung av Sverige; tal II:5: 77
- Karl XIV Johan*, konung av Sverige; inskr II:2: 293, 334
- regeringstid II:5: 94, 102
- Karl XV*, konung av Sverige; besök i Runsten 1860 II:5: 13, 129
- kungsringning II:5: 129
- nammschiffer II:5: 14
- Karlsson* se även *Carlsson*
- Karlsson, Edvin*, Albrunna, Södra Möckleby sn II:6: *106, 109
- Karlsson, Lennart*, antikvarie, konsthistoriker, fotograf II:5: 49, 133
- Karlsson, N G*, byggmästare II:4: 62
- Karlström, A*, mässingsslagare, Spånga II:4: 74
- Karlström, O A*, silversmed, Stockholm II:3: 136
- Karrismästaren* (anonymnamn), skulptör II:3: 80, 153
- Kassell, Bertil*, elektriker, g m *Karin Sähländer* II:3: 137
- Katarina Ulfsdotter (Katarina av Vadstena)*, abbedissa, Vadstena II:4: 89
- Kellberg* se *Kjellberg*
- Kerstin A D*, Mörby, Löts sn, g m *Per Persson* II:2: 241
- Kerstin (Kierstin) Andersdotter*, Tjurlösa, Löts sn, g m *Olof Larsson* II:2: 239, *240, *241
- Kerstin G D* se *Tiersin*
- Kerstin Jaensdotter*, Långöre, Bredsättra sn, g m *Jaen Olsson* II:4: 76
- Kerstin Olofsdotter*, Löt II:6: 110
- Killig, Franz*, industriman II:6: 34, 75
- Kjellberg (Kiellberg)*, artillerist, murmästare?, Kalmar II:2: 358
- Kellberg (Nils Lorens Kjellberg?)*, guldsmed II:2: 287, 318
- Kjellberg, Nils Lorens*, guldsmed, Kalmar II:2: 318
- Klackenberg, Henrik*, antikvarie, arkeolog, statsheraldiker II:6: 76, 98, 103
- Kleiman, Arendt (Arent)*, klockgjutare, Lübeck II:1: 165, 209; II:2: 291; II:5: 80, 134
- Knut den helige*, konung av Danmark (se även sakregistret, S:t Knut) II:6: 18, 41

- Knut Eriksson*, konung av Sverige; donation II:6: 37
- Knut Erickson*, ålderman, Gärdslösa II:3: 148
- Knut Jönson*; gravinskr m Brita Jonsdotter, Runsten II:5: 20
- Knut Lavard*, dansk hertig (se även sakregistret, S:t Knut) II:6: 18
- Knutsson*; gravinskr, Runsten II:5: 26
- Kol*, biskop i Linköping II:6: 37
- Korssell (Korsell), Johan Peter*, komminister, Gärdslösa II:3: 143, 156
- von Krafft, David*, konstnär II:1: 210; II:3: 156; II:4: 90; II:5: 133, 136
- Krantz, Larss, Starrby (?)* II:2: 289
- Kristian I*, konung av Danmark, Norge och Sverige II:2: 329
- myntning II:6: 98, 101
- Kristian II*, konung av Danmark, Norge och Sverige II:3: 11, 150
- myntning II:6: 102
- Kristina*, drottning av Sverige II:1: 203
- Kristoffer av Bayern*, konung av Sverige; myntning II:6: 101
- skydds brev II:6: 15
- Krook, Christina Charlotta se Jaensson*
- Krukau, Geverard (Geberard)*, väpnare, g m syster t *Peder Ryning* II:3: 11, 150
- Krumme, Estrid*, g m *Anund Stensson* II:3: 154
- af Kullberg, Anders Carlsson*, biskop i Kalmar II:2: 274, 317
- Kurck, Gustaf*, generalguvernör II:6: 20
- Kåre, Elsa*, högreståndsdam, Alböke II:2: 233; II:6: 110
- Källström, Arvid*, skulptör II:1: 10; II:3: 13
- L I S*; gravsten, Löt II:2: 236
- L L S*; gravinskr m *I N D*, 1867, Löt II:2: 241
- L N S*; gravinskr m *I M D*, 1741, Löt II:2: 313
- L O S*; gravinskr m *P(?) P D*, Löt II:2: 240
- L P S*; putsristning, Långlöt II:1: 81
- L P S*; gravinskr m *I O D*, 1739, Löt II:2: 237
- Lagström, Johan Henrik*, kyrkoherde, g m *Evelina Wetterberg* II:5: 105, 127, 129, 137
- Landstedt, Andreas*, målare, dekoratör II:2: 318; II:3: 151; II:4: 89; II:5: 132
- Lars se även Laurentius, Laurentius*
- Lars i Gärdslösa*, kyrkoherde, prost, 1547 II:3: 10
- Lars Andersson*, Runsten; änka efter II:5: 93
- Lars Assarsson*, hauptman II:6: 20
- Lars Erlandson*, ålderman, Lindby, Gärdslösa sn II:3: 129
- Lars Larsson*, riksdagsman, Lilla Istad, Alböke sn II:2: 315
- Lars Michelsson*, hemmansbrukare, Laxeby, Egby sn II:2: 378
- Lars Nilsson*, Lerkaka, Runstens sn II:1: 151
- Lars Olsson*, Sandby, Egby sn II:2: 333
- Lars Pehrsson*, hemmansägare, Björkerum, g m *Maja Andersdotter* II:1: 17
- Lars Persson*, kronofiskare, murare, Åkerby, Runstens sn II:5: 14
- Larsson, A P*, hemmansägare, Norra Bäck, Runstens sn II:5: 129
- Larsson, Aina*, donator, Sörby, g m *Erik Larsson* II:3: 138
- Larsson, Erik*, kyrkvård, Sörby, g m *Aina Larsson* II:3: 138
- Larsson, Folke*, fastighetsägare, Sörby, Gärdslösa sn II:3: 19
- Larsson, Gunnar*, häradsdomare II:3: 139
- Larsson, Karl-Gunnar*, kyrkvaktmästare, Långlöt II:6: 108
- Larsson, Sonja*, brodös, Bredsättra II:6: 117
- Larsson, Uno*; donation m *Elna Rosenquist*, Sörby, Gärdslösa sn II:3: 146
- Laurentius*, prost, 1370-talet II:3: 10
- Laurentius*, prost, kanik, trol 1510-talet II:3: 10
- Laurentius se även Lars, Laurentius*
- Laurentius (Lars) Andreae*, kyrkoherde, g m *Gunnil Berges dotter* II:5: 21, 68, 69, *71, *72, 80, 104, 128, 134
- Leffler, Enar*, arkitekt II:1: 178; II:5: 105
- Lind, Hindrik*, klockgjutare, ålderman, Stockholm II:3: 157; II:5: 134
- Lindhahl, Alfons*, kyrkvård i Långlöt II:1: 202
- Lindberg, Olof*, länsman, g m *Margaretha Elisabeth Sporselius* II:2: 396; II:4: 89
- Lindblom, Alfred*, kyrkoherde, prost, donator II:3: 142
- Lindblom, Andreas*, konsthistoriker, professor II:6: 36, 62
- Lindblom, Gustav*, konstnär, gymnastiklärare II:5: 99, 106, 136
- Lindblom, Olaus (Olof)*, kantor, lärare II:5: *96, 105, 136
- Lindblom, Sven Gustaf*, målare, konstnär, Kalmar II:1: 180, *181, 210; II:2: 297, *298; II:4: 63, *64, 81, *83, 90
- Lindblom-Gillström, Marianne (M L G)*, textilkonstnär, Karlstad II:3: 138, 141
- Lindbom, Carl*, kyrkoherde, kontraktsprost II:2: 317
- Lindbom, Marie Louise*, barn t *Carl Lindbom* II:2: 308
- Lindbom, Peter (Petter)*, guldsmed II:1: 156, 194, 209; II:4: 74, *75, 91
- Lindeman*, målarmästare II:5: *99, 105, 106
- Lindeqvist, Elisabeth*, fru II:1: 158
- Linderson, Hans*, forskningsingenjör, Lund II:6: 65, 107
- Lindgren*, kyrkvaktare, Egby II:2: 361
- Lindgren*, smedgesäll II:2: 360
- Lindgren, C L*, byggmästare, Greda, Föra sn II:4: 27, 58, 63, *64, 88; II:5: 135
- Lindgren, F O*, målare, Mellösa, Bredsättra sn II:2: 295
- Lindgren, Isaac*, klockare, Egby II:2: 360
- Lindgren, Mereth*, antikvarie, konsthistoriker II:4: 89; II:6: 41, 77
- Lindman (Linman), Nils Linhardt*, snickare, Gärdslösa II:2: 276, 359, 360, 370, *373, *375, 376, 378, 380, 396; II:4: *60, 66, 67, 90
- Lindman, Nils Leonard*, häradsurmästare, Vi, Källa sn II:2: 274, 317, 366; II:5: 39, 90, 132; II:6: 111, 119
- Lindstedt, F E*, mässingsslagare, gelbgjutare, Kalmar se ortregistret
- Lindström, D*, kantor II:4: 81
- Lindström, Gustava*, g m *Johannes Segrelius* II:1: 204
- Lindström, Jonas*, kyrkoherde, g m *Barbara Christina Rysell* II:1: 194, 210

- Lindwall, Bo*, konsthistoriker II:1: 204
Lindwall, Lars, prost II:2: 350, 396
Lindvall, Sophia Altea, f Wahlberg:
 inskr på kistplåt II:3: 144; II:6: 114
Linman, Nils Linhardt se *Lindman von Linné, Carl*, botaniker, topografisk författare II:6: 14, 20, 22, 29, 66
Linnerus, Jonas, kyrkoherde II:5: 69, *71, 134
Lippia, Anna, g m *Daniel Brusenius* II:5: 20, 73, *75, 76, 123, 126, 130
Lippia, Christina, barn t *Catharina Brehmer* II:5: 21, *23
Lippius, Stephanus Stephani (S L), kyrkoherde, kontraktsprost, g m *Catharina Brehmer* II:5: 13, 65, 130
Long, dagsverkare, Runsten II:5: 93
Lothigius, Gabriel Nicolai, kyrkoherde, barn t *Nicolaus Andreae* och *Ingrid Mautsdotter* II:2: 290, 318, 319
Lou, Frans, major II:3: 156
Lovén, Christian, konsthistoriker II:6: 20, 21, 77
Lovisa Ulrika, drottning av Sverige; inskr II:1: 201
Lublin, Per, fil kand, socionom II:2: 395
Lund se även *Lundh*
Lund, Carl Johan, orgelbyggare (Åkerman & Lund), Stockholm se ortregistret
Lund, Johanna Catharina (I C L), g m *Sven Sahlsten* II:2: 288, 318
Lundberg, Carine, fil lic, konsthistoriker II:5: 135
Lundberg, Erik, arkitekt, konsthistoriker, professor II:6: 12
Lundberg, Nils Peter, sexman, Bredsättra by, Bredsättra sn II:4: 81
Lundberg, P M, målare (se även *Peter Lundgren*) II:2: 291, 318, *359, *363, 366, 368, 370, 372, 379, 382
Lundberg, Sofi-Charlott, arkeolog II:6: 33, 48, *50, 75
Lundborg, dagsverkare, Runsten II:5: 93
Lundgren, Christina, Glömminge, g m *Anders Georg Wadsten* II:3: 151; II:4: 89; II:5: 132
Lundgren, Johan, gelbgjutare, Råpplinge II:3: 148
Lundgren, Johan Martin, kyrkoherde, g m *Amy Melén* II:5: 136, 137
Lundgren, Peter, målare, Borgehage, Råpplinge sn (se även *P M Lundberg*) II:2: 318
Lundh, Johan (P I L), kyrkoherde, prost II:2: 358, 378, 386, 392, 395, 396
Lundh, Kiki, f Johansson, arkeolog II:1: 203; II:6: 108
Lustig, Måns, klockare, kyrkvaktare, Egby II:2: 358, 359, 360, 380, 394
Löfgren, Gunnar, direktör II:2: 316, 317
Löfgren, Nils Isak, kontraktsprost, fornforskare II:1: 167, *168, 204; II:2: *245, *269, *270, 275, 316, 338; II:3: *25; II:4: *23; II:5: *8, *31, *82, 83, 100, 130, 131, 135; II:6: 14, 22, 23, 29, *55, 109, 111, 115, 118, 119
Löfman, Erik, silversmed? II:6: 119
Löfström, Lars-Göran, ingenjör II:6: 72
M A D; gravinskr m *B I S* och *K H D*, 1769, Löt II:2: 238
M A D; gravinskr m *I O S* 1787, Runsten II:5: 19
M B S, kyrkvård (oconomus templi); inskr 1720, Löt II:2: 315
M C S se *Schalin, Maria Catharina*
M E H se *Enhörning, Margareta*
M I D; gravinskr m *B M S*, 1754, Löt II:2: 238
M I D; gravinskr, 1754, Löt II:2: 238
M L D; gravinskr m *N O S*, 1660-talet, Löt II:2: 236
M L D; gravinskr m *O P S*, 1746, Löt II:2: 237
M L G se *Lindblom-Gillström, Marianne*
M M S; gravinskr, 1754, Löt II:2: 238
M O D, g m *Nils Olofsson*; gravinskr 1664, Löt II:2: *311, 312
M O D; gravinskr m *S S S*, 1754, Löt II:2: 289
M O D D Ö; gravinskr m *A P S D Ö*, 1686, Löt II:2: 236
M P D; gravinskr m *N E S*, 1748, Löt II:2: 237
M P S; gravinskr m *H M D*, 1764, Löt II:2: 238
M P S; gravinskr, Bredsättra II:4: 79
Macke, Christian Benjamin, kanngjutare, Karlskrona och Kalmar II:2: 307, *307, 319
Magnus se även *Måns*
Magnus Eriksson, konung av Sverige och Norge; myntning II:6: 98, 100, 101, 102
Magnus Ingelsson (Ingeldi), målare II:3: 80, *90, 92, 94, *94, 98, 100, *103, *104, 105, 106, 112, *169; II:6: 87
Magnus Ladulås, konung av Sverige; myntning II:6: 100
Magnusson, Karl, byggmästare, Färjestaden II:5: 105
Maja Andersdotter, Björkerum, g m *Lars Pehrsson* II:1: 17
Maja (?) (Maie) Jonsdotter; gravinskr m *Nels Eloson*, 1727, Bredsättra II:4: 19
Mandelgren, Nils Månsson, konst- och kulturhistoriker II:3: *42, *48, 152; II:6: 23, 110, 114
Mankell, Otto August, arkitekt, tecknare II:2: 300, 318; II:3: 82, *82, 132, 153
Margareta Hamaria Bernsdotter; gravinskr 1640, Gårdslösa II:3: 144, 156
Margareta Knutsdotter, g 1 m *Siffredh Jönsson*, g 2 m *Olaus Laurentii* II:1: 209
Maria Larsdotter, Bredsättra by, Bredsättra sn, g m *Olof Nilsson* II:4: 18, *19
Maria Larsdotter, Norra Runsten (?), Runstens sn, g m *Abraham Andersson* II:5: 22
Maria Nilsson, änka, dagsverkare, Runsten II:5: 93
Marin, Magnus, kyrkoherde, kontraktsprost, g m *Anna Christina Galle* II:3: 13, 80, 81, 118, *145, 146, 148, 149, 151; II:4: 41, 47, 66, 76, 89
Markus, Kersti, fil dr, konsthistoriker II:6: 109
Marten Person, hemmansägare, Spjutterum, Runstens sn, g m *Sara Olsdotter* II:5: 20
Martha Jonsdotter, g m *Jonas Jonæ Palumbus* II:3: 99, 106, 122, 151, 154; II:4: 49, 89
Martha Stensdotter (tillbakaseende ulv), g m *Jonas Gunnari* II:3: 151; II:4: 89
Martinsson, Anders, paleontolog, professor, Uppsala II:6: 42, 44, 77

- Martinus*, Föra; minneskors II:6: 44
Masreliez, Louis, konstnär, målare, inredningsarkitekt II:2: 318; II:4: 90
Mathias (Mattis), prost, 1420–1430-talen II:3: 10, 11; II:5: 12
Medelius, Jonas August, kyrkoherde II:4: 58
Melén, Amy Ulrika Olivia, g m *Martin Lundgren* II:5: 136, 137
Melén, Olof (O M), kyrkoherde, g m *Emerentia Margareta von der Hagen* II:5: 106, 108, 117, 119, 127, 129, 136
Meurling, E, kantor, Egby II:2: 388
Meurling, Margareta Johanna, g m *Abraham Fornander* II:5: 22, 130
Meyer, Gerhard S, styckgjutare, Stockholm II:5: 80, 129, 137
Mikaelsson, Jan, geolog, Kalmar II:6: 42
Milatz, mässingsslagare? II:2: 379
Milbergh, Erich (E M B), kapten, Öj, g m *Margareta Enhörning* II:2: 359, *373, 376, 382, *387, 388, *389, 390, 392, 393, 396
Mosen (Mosus Joensson), kyrkmålare II:5: 38, 42
Moström, Harald, kantor i Långlöt II:1: 202
Mosus Joensson se *Mosen*
Måns se även *Magnus*
Måns Elofsson, Ytterby, Egby sn II:2: 365
Måns Jonsson, ålderman, Bredsättra II:4: 54
Måns Nilsson, inhysesman, kyrkvaktare, Egby II:2: 358, 360, 370, 378, 380, 393, 394, *394, 395
Mårten Jurgen (Bremer) se *Jürgens, Martin*
Mårtensson, A, orgelbyggare, Lund se ortregistret
Mårtensson, Johan Jacob, klockgjutare, ålderman, Stockholm II:2: 290, 315, 319, *394, 395
N A S; gravinskr m *K H D*, 1732, Löt II:2: 237
N A S, kyrkoherde se *Nicolaus Andreae*
N E S; gravinskr m *A N D*, 1828, Bredsättra II:4: 19
N E S; gravinskr m *M P D*, 1748, Löt II:2: 237
N I S, snickare?; inskr på träkonstr, 1776 II:1: 59
N I S; gravinskr 1789, Löt II:2: 313
N M S; gravinskr m *B P D*, 1806, Bredsättra II:4: 79
N M S; gravinskr m *P S S* och *E O D*, Löt II:2: 240
N O S; gravinskr m *M L D*, 1660-talet, Löt II:2: 236
N O S; gravinskr m *M O D*, 1664 se *Nils Olofsson*
N P S; gravinskr m *K N D*, 1764, Löt II:2: 238
N P S; gravinskr, Bredsättra II:4: 19
N T S; gravinskr m *C P D*, *H N S* och *K P D*, 1759, Löt II:2: 313
Nicolaus Andreae (Nils Andersson, N A S), kyrkoherde, g m *Ingrid Mattsdotter* II:2: 312, *312, 319
Nils Andersson, klockare, Bredsättra II:4: 54
Nils Andersson, sexman, Hjärpestad, Löts sn II:2: 304
Nils Anderson, ålderman, Södra Gärdslösa, Gärdslösa sn; inskr 1666 II:3: 129
Nils Anderson, ålderman, Södra Gärdslösa, Gärdslösa sn; inskr 1766 II:3: 118
Nils (Nels) Elofsson (?) (Eloson); gravinskr m *Maie Jonsdotter* 1727 II:4: 19
Nils Håkansson (Nicolaus Haquini), målare, Vadstena II:3: 98, 153; II:6: 115
Nils Jansson (Jonsson), ålderman, Kläppinge, Bredsättra sn II:4: 60, 81
Nils Johan Jonsson se *Jonsson, Nils Johan*
Nils Johansson, ålderman, Kläpping, Bredsättra sn II:4: 76
Nils Jonsson, sexman, Övra Sandby, Bredsättra sn II:4: 81
Nils Jonsson, ålderman, Mellösa, Bredsättra sn II:4: 76
Nils Nilsson, bonde, Bredsättra II:4: *13
Nils Olofsson (N O S), g m *M O D*; gravinskr 1664, Löt II:2: *311, 312
Nils (Nills) Olsson, bonde, Folkeslunda II:1: 17
Nils (Nels) Pawelsen, orgelbyggare II:3: 131
Nils Pehrsson, Sandby, Egby sn II:2: 365
Nils Persson (Pehrsson), ålderman, Bo, Bredsättra sn II:4: 47, 67
Nils Persson, sexman, Mellösa, Bredsättra sn II:4: 81
Nils Persson, ålderman, Bredsättra by, Bredsättra sn II:4: 60, 81
Nils Peter Birgersson, kyrkvaktare, Bredsättra II:4: 17
Nils Pärsson, Ytterby, Egby sn II:2: 370
Nilsson, A, riksdagsman, Gärdslösa II:3: 132
Nilsson, Adolf, Ryd, Glömminge sn, g m *Emma Nilsson* II:5: 121, 122, 123
Nilsson, Alfrid, lantbrukare, Nedra Sandby, Bredsättra sn II:4: 74
Nilsson, Bernhard, lantbrukare, Dye-stad, Runstens sn II:5: 26
Nilsson, Bertil, smed, Gröndal, Köpings sn II:2: 372, 396
Nilsson, Bror, smed, Gröndal, Köpings sn II:2: 396
Nilsson, Edvard, Bjärby, Runstens sn II:6: 119
Nilsson, Emma, Ryd, Glömminge sn, g m *Adolf Nilsson* II:5: 121
Nilsson, Ernst, gårdsägare, Övra Sandby, Bredsättra sn, g m *Rut Nilsson* II:4: 19
Nilsson, Folke, genealog II:3: 106
Nilsson, Georg, guldsmed, Nacka (Stockholm) II:2: 304
Nilsson, J P, hemmansägare, Norra Bäck, Runstens sn II:5: 129
Nilsson, Kally, brodös, Bredsättra II:6: 117
Nilsson, Karl, fotograf, Borgholm II:6: *68, *69, 70
Nilsson, Lennart, fastighetsägare, Högtomta, Gärdslösa sn II:3: 18
Nilsson, Oscar, Kalmar se ortregistret
Nilsson, Rut, Övra Sandby, Bredsättra sn, g m *Ernst Nilsson* II:4: 19
Nilsson, Svante, konservator, Kalmar II:6: 44
Nilsson, Tommy, smed, Köpingsvik II:6: 112
Nilsson, Åke, grävningstekniker II:6: 76
Nisbeth, Åke, antikvarie, konsthistoriker II:5: 131; II:6: 22, 44

- Norby, Sören (Severin)*, hövitsman II:3: 11
- Nordfors, Herman*, orgelbyggare, Lidköping se ortregistret
- Nordin* se *Girau-Nordin*
- Nordström, August*, snickare II:4: 62
- Nyberg, Svante*, fil kand II:5: 132
- Näsman, Christina*, g m *Johan Fahlsten* II:3: 157; II:5: 134
- Näsman, Erik*, klockgjutare, Stockholm II:3: 157; II:5: 134
- O A S*; gravinskr m *B O D*, 1707, Löt II:2: 236
- O I S*; gravinskr m *B H D*, 1754, Löt II:2: 238
- O I S*; *O D*; gravinskr, 1828, Bredsättra II:4: 80
- O L S*; gravinskr m *K O D*, 1709, Löt II:2: 313
- O L S*; inskr på kollekthåv, Gärdslösa II:3: 146
- O M* se *Melén, Olof*
- O N S*; gravinskr, Bredsättra II:4: 19
- O O S*; gravinskr m *B A D* (eller *K O D*), 1709, Löt II:2: 313
- O O S*; gravinskr m *L. L. S. T. A. D.*, 17(2?)9, Löt II:2: 239
- O O S*; inskr på kollekthåv, Gärdslösa II:3: 146
- O O S*; inskr på mursten, Egby II:2: 338
- O P O*; gravinskr, Bredsättra II:4: 19
- O P S*; gravinskr m *B E D* 1741, Runsten II:5: 19
- O P S*; gravinskr m *K M D*, 1789, Löt II:2: 239
- O P S*; gravinskr m *M L D*, 1746, Löt II:2: 237
- Odelqvist-Kruse, Anna-Lisa (A L O K)*, textilkonstnär II:2: 392; II:3: 140
- Ohlsson* se *Olsson*
- Olaf Jonsson*, häradshövding; omkr 1420 II:3: 11
- Olaus*, barn t *Laurentius Andreae* II:5: 69, 134
- Olaus*, kyrkoherde, prost, död 1311 II:3: 10, *139, 144
- Olaus Bergeri (Birgersson)*, Runsten; gravinskr II:5: 69, 134
- Olaus Laurentii*, kyrkoherde, g m *Margareta Knutsdotter* II:1: 209
- Olaus Magnus*, kyrkoman, topografisk författare II:6: *10, 15, *15, *16, 21, 38
- Olle* («*Ondskan*»), gravstensförstörare, Gärdslösa; inskr, tradition II:3: 17
- Olof* se även *Olaf, Olaus, Olle*
- Olof*; inskr på runsten II:5: 11
- Olof (Oluf) Danielsson*, smed, klockstapelbyggare, Gröndal, Köpings sn II:2: 348, 357, 396
- Olof den helige (den digre, Olof II Haraldsson)*, konung av Norge (se även sakregistret, S:t Olof) II:6: 15
- Olof Gummesson*, Åkerby, Runstens sn; son II:5: 97
- Olof Jaensson*, älderman, Långöre, Bredsättra sn II:4: 84
- Olof Jansson (Jaensson)* se *Jansson, Olof*
- Olof Larsson*, riksdagsman, Tjurlösa, Löts sn, g m *Kerstin Andersdotter* II:2: 239, *240, *241
- Olof Larsson*, älderman II:1: 194
- Olof Martenson*, hemmansägare, Spjutterum, Runstens sn, g m *Brita Andersdotter* II:5: 20
- Olof Månsson*, älderman, Långlöts by II:1: 201
- Olof Nilsson*; gravinskr 1622, Runsten II:5: 19
- Olof Nilsson*, hemmansägare, Bredsättra by, Bredsättra sn, g m *Maria Larsdotter* II:4: 18, *19
- Olof Nilsson*, hemmansägare, Skedstad, Bredsättra sn II:4: 59
- Olof Olsson*, bonde, Bjärby, Runstens sn II:5: 61
- Olof Olofsson*, klockare, Egby II:2: 331, 348
- Olof Olsson*, stenhuggare?, Djurstad, Föra sn II:2: 352, 360
- Olof Olofsson*, Folkeslunda, g m *Karin Olofsdotter* II:1: *16
- Olof Olsson*, Södra Runsten (?), Runstens sn II:5: 89
- Olof Olofsson*, älderman, Arbelunda, Löts sn II:2: 315
- Olof Olsson*, älderman, Valsnäs, Löts sn II:2: 293
- Olof Persson*, hemmansbrukare, Norra Bäck, Runstens sn II:5: 15
- Olof Persson*, kyrkvärd, Kläppinge, Bredsättra sn II:4: 76
- Olof Person*, älderman, Hjärpestad, Löts sn II:2: 282
- Olof (Olaus) Petri*, kyrkoherde II:4: 12
- Ollers (Olsson), Edvin*, konstnär, konsthantverkare II:4: 76, 91
- Olsson*, bröder, byggmästarfirma, Färjestaden, se ortregistret
- Olsson*, entreprenör II:4: 62
- Olsson, Anders*, byggmästare, Färjestaden II:3: 66; II:6: 24
- Olsson, Axel*, byggmästare, Färjestaden II:6: 24
- Olsson, Britta*, kantor II:4: 76
- Ohlsson, E*, klockgjutare, Ystad se ortregistret
- Olsson, Edna*, Åkerby, Runstens sn, g m *Knut Olsson* II:5: 25
- Olsson, Harry*, byggnadsarbetare II:1: 203
- Olsson, Hulda*, gravägare, Ormöga, Bredsättra sn II:4: 19
- Olsson, Johan Oskar*, fyrbiträde II:4: 62
- Olsson, John*, byggmästare, Färjestaden II:6: 24
- Olsson, Julia*, Södra Runsten, Runstens sn II:5: 124
- Olsson, Karl*, kyrkvärd i Långlöt II:1: 202
- Olsson, Knut*, kyrkokassör, Åkerby, Runstens sn, g m *Edna Olsson* II:5: 25, 78
- Ohlsson, M*, klockgjutare, Ystad se ortregistret
- Olsson, Martin*, arkitekt, riksantikvarie II:2: 396; II:3: 99, 154; II:4: 74; II:6: 21, 24, 70
- Olsson, N J*, snickare, Södra Runsten, Runstens sn II:5: 128
- Olsson, O G*, smed, Björnhovda, Torslunda sn II:5: 14
- Olsson, Oskar*, gravägare, Bredsättra II:4: 19
- Ohlsson, Ossian*, handlare II:4: 76
- Olsson, Per*, byggmästare II:1: 204
- Olsson-Ortstam, Sture*, Stockholm II:5: 124, 125
- Oluf* se *Olof*
- O'Meadhra, Uaininn*, fil dr, arkeolog, ristningsforskare, översättare II:6: 76, 108
- Orm, Edvard (Evert, Edvardus)*, målare, konstnär II:3: *142, *143, 145, 156; II:5: *56, 58, *123, *124, 125, 126, 133; II:6: 115, 119
- Otto den helige*, Pommerns apostel, biskop i Bamberg (se även sakregistret, S:t Otto) II:6: 17

- Owe, Jan*, runolog II:6: 114
- P B D*: gravinskr m *B L S*, 1754, Löt II:2: 237
- P B M* se *Bundi, Peter* (målare)
- P I L* se *Lundh, Johan* (pastor)
- P L S*: gravinskr m *K L D*, 1827, Löt II:2: 239
- P M S*: gravinskr, Bredsättra II:4: 19
- P P S*: gravinskr m *K B D* och *A N S*, 1811, Löt II:2: 239
- P S S*: gravinskr, Löt II:2: 293
- P S S*: gravinskr m *N M S* och *E O D*, Löt II:2: 240
- Palm, August*, organist, kantor II:2: 318, 319
- Palm, Bertil*, konst- och kulturhistoriker, museiman, g m *Sigbritt Palm* II:2: 318; II:3: 98; II:6: 41, 109
- Palm, Fabian*, kantor II:2: 318; II:3: 137
- Palm, Peter Magnus*, organist, kantor, g m *Maja Lisa Gasslander* II:2: 233, 291, 318, 319
- Palm, Sigbritt*, g m *Bertil Palm* II:6: 109
- Palmqvist, A J*, snickarmästare, Borgholm II:3: 82, 130, 132
- Palumbus, Jonas (Jon) Jonæ (Jonsson)*, kyrkoherde, g m *Martha Jonsdotter* II:3: 13, 99, 100, 106, 148, *170, 151; II:4: 54, 89; II:5: 13
- Pasch, Lorentz d y*, konstnär II:2: 318; II:4: 90
- de Passe, Crispin d y*, holländsk kopparstickare II:3: 118, *171
- Passenius, Gustaf Gustavi*, kyrkoherde, prost, g m *Maria Adbotina* II:2: 233, 237, 278, 291, 304, 315
- Passenius, Maria Adbotina*, prostinna, g m *Gustaf Gustavi Passenius* II:2: 237, 288, 308
- Peder* se även *Per, Peter, Petrus, Petter Peder Jonson*; gravinskr 1622, Runsten II:5: 19
- Peder Mattson*, Egby?; omkr 1420 II:3: 11
- Per (Pehr, Pähr, Pär)* se även *Peder, Peter, Petrus, Petter*
- Per Andersson*, undantagsman, Bjärby, Runstens sn II:6: 87
- Per Jansson*, hemmansägare, Vansrum, Runstens sn II:5: 134
- Per Jeansson*, ålderman, Nedra Sandby, Bredsättra sn II:4: 84
- Per Jonsson*, sexman, Bo, Bredsättra sn II:4: 81
- Per (Petter) Jonsson*, snickare, Valsnäs, Löts sn II:2: 296
- Per Jonsson (Jonsson)*, ålderman, Gärdslösa; klockinskr 1751 II:3: 148
- Per (Pehr) Jonsson (1781–1850)*, ålderman, Norra Gärdslösa, Gärdslösa sn II:3: 17, 138, 155
- Per (Pähr) Mickelson*, ålderman, Ormöga, Bredsättra sn II:4: 76
- Per (Petter) Nilsson*, kyrkvård, Mellösa, Bredsättra sn II:4: 60, 81
- Per Olofson*, kyrkvård, Norra Gärdslösa, Gärdslösa sn II:3: 129
- Per Olofson*, ålderman, Sörby, Gärdslösa sn II:3: 118
- Pär Pärsson*, Långlöt, g m *Carin Franzdotter* II:1: 17
- Per Persson (Pehr Pehrsson)*, nämndeman, kyrkvård, Löt, g m *Ann Kajsa O D* II:2: 241
- Per Persson (Pehr Pehrsson)*, ålderman, kyrkvård, Mörby, Löts sn, g m *Kerstin A D* II:2: 241
- Per Persson*, ålderman, Tjurlösa, Löts sn II:2: 293
- Peringskiöld (Peringer), Johan*, kansliråd, språkman, fornforskare II:1: 201; II:3: 150
- Pernler, Sven-Erik*, docent, teolog, kyrkohistoriker II:6: 16, 38, 39, 41
- Persson* se även *Petersson, Pettersson Persson, Kerstin*, textilkonstnär II:2: 392; II:4: 79
- Persson, Martin*, Kvistorp II:1: 17
- Persson, P*, hemmansägare, Björkerum II:1: 201
- Persson, Per*, Norrby, Löts sn II:2: 307
- Peter* se även *Peder, Per, Petrus, Petter Peter Andersson*, hemmansägare, Dye stad, Runstens sn II:6: 91
- Peter Zachrisson*, ålderman, Södra Runsten, Runstens sn II:5: 120
- Petersson (Peterson)* se *Petersson*
- Petrus* se även *Per, Peter, Petter Petrus*, kyrkoherde (ca 1547–ca 1557) II:5: 132
- Petrus (Peder, Per) Jonæ*, kyrkoherde, prost (1555–1609) II:3: 11, 12; II:4: 13
- Petrus Magni*, kyrkoherde II:5: 132
- Peter* se även *Peder, Per, Peter, Petrus Peter Olsson*, Kläppinge, Bredsättra sn II:4: 18
- Petersson (Pettersson, Peterson)* se även *Persson*
- Petersson*, kopparslagare, Borgholm II:3: 131
- Peterson, Bertil*, byggmästare, Köpingsvik II:4: 87
- Petersson, Edvin*, byggnadsarbetare II:1: 203
- Petersson, Elin*, textilkonstnär II:5: 124, 137
- Peterson, Ingeborg*, g m *Per Ivar Hallgren* II:5: 127, 137
- Petersson, Ivar*, arkitekt, Kalmar II:6: 113, 119
- Petersson, Johan*, murmästare, Kalmar II:2: 334, 353, 362, 364, 365, 395; II:6: 112
- Peterson, Justus*, grafiker, xylograf II:6: *67
- Petersson, K G*, arkeolog, landsantikvarie, museiman II:6: *33, 35, 75
- Petersson, Nils*, byggmästare, Visby II:6: 70, 78
- Petersson (Pettersson), Nils*, orgelbyggare II:2: *379, 382, 397; II:5: 109, 136
- Petersson, Nils*, urmakare, Mostorp, Mortorps sn, Sm II:5: 129
- Petersson, P*, ålderman, Södra Runsten, Runstens sn II:5: 123
- Peterson, Sten*, konservator II:6: 114
- Petersson (Pettersson), Sven Peter*, orgelbyggare, Böda och Gotland II:2: *379, 382, 396; II:5: 136
- Poijes, C O*, målarmästare, Mönsterås (Sm) II:4: 49, 58, 61, 63, *64, 66, 90
- Pontelia, Helena*, g m *Johan Nicolai Rosenbaum* II:2: 236, 316
- Pontin (Pontina), Anna*, g m *Johan Gresilius* II:3: 16, 17, 19, 146, 152
- Påvel (Påvel Bodem eller Bådom?)*, färvaktare, Tjusby, Gärdslösa sn (se även *Bodem, Pavel* och *Bådom, Påvel*) II:3: 152
- Pär (Pähr)* se *Per*
- Queckfeldt, Gustaf Johan*, major II:3: 81, 153

- Rafael*, italiensk konstnär II:1: 180, *181; II:5: 136
- Rajala, Eeva*, byggnadsantikvarie, arkeolog II:6: 77
- Randa, Eugen*, guldsmed, Wien II:3: 122
- Rappe, Nils Bréant Alexander*, journalist, Stockholm II:6: 66, 67, 75
- Rasch, Monika*, arkeolog II:6: 113
- Redeby, Nils*, silversmed, Stockholm II:3: 132; II:4: 74
- Redin, Lars*, arkeolog II:6: 21, 24
- Reen, Catharina Christina (Ulrica) se Ekström*
- Rehnberg, Hans*, antikvarie II:6: 72
- Reinius, Henrik*, lantmätare II:6: 29, 43, 46, 75
- Remarus (Reimarus)*, prost, 1520-talet II:3: 10
- Renhorn, Agust*, snickare II:5: 106
- Repplerus, Nils*, kyrkoherde II:1: 209
- Reselius, Olof*, komminister, Gärdslösa, g m *Magdalena Rossander* II:3: 145, 156; II:4: 67, 90
- Reutersvärd, Oscar*, konsthistoriker, professor II:1: 192, 210; II:2: 302, 319, 383, 384, 397; II:4: 70, 91; II:5: 113, 136
- Rhezelius, Jonas Haqvini*, topografisk författare II:1: *20, *161, *162, II:2: *242, *334; II:3: *13, *22, 151; II:4: *15, *21, 87; II:5: 27, *78, 130; II:6: 22, 23, 29, *45, 85, 90, 109, 111, 115, 118, 119
- Ringberg, kopparstickare* II:5: 83, 135
- Ringberg, Olof*, kyrkoherde II:1: 200, 211
- Ringberg, Wilhelm*, vice pastor II:1: 17, 200, 211
- Ringsten*, dagsverkare, Runsten II:5: 93
- Risingemästaren* (anonymnamn), målare II:3: 98, 153
- Roland, Anders*, arkitekt, fotograf II:3: 49, 82, 83, 122; II:6: 70, 78
- Ronensis* (anonymnamn), gotländsk stenmästare, byggmästare II:3: 79, 153
- Roosval, Eric Caspar*, konsistorienotarie, lektor, Kalmar II:3: 150; II:6: 115
- Roosval, Johnny*, konsthistoriker, professor II:1: 126, 205; II:3: 47, 78, *79, 151, 152; II:5: 135; II:6: 51, *59, 70, 75, 77
- Roselia se Johanna Roselia*
- Rosenbaum, Brita*, barn t *J N Rosenbaum* och *H Pontelia* II:2: 236, 237, 316
- Rosenbaum, Johan Nicolai*, kyrkoherde, g m *Helena Pontelia* II:2: 236, 260, 316
- Rosenbaum, Johannes (Johan, Jonas)*, barn t *J N Rosenbaum* och *H Pontelia* II:2: 236, 237, 313, 316
- Rosenbaum, Maria*, barn t *J N Rosenbaum* och *H Pontelia* II:2: 236, 316
- Rosenbaum, Mons Gabriel*, barn t *J N Rosenbaum* och *H Pontelia* II:2: 236, 313, 316
- Rosenbaum, Nils*, barn t *J N Rosenbaum* och *H Pontelia* II:2: 236, 316
- Rosenbaum, Petrus*, barn t *J N Rosenbaum* och *H Pontelia* II:2: 236, 316
- Rosenberg, Christoffer*, murmästare II:5: 38
- Rosendahl, Nils*, kyrkoherde, prost II:5: 18
- Rosendal, kantor*, Egby II:2: 364
- Rosengård, Christian*, kapten, Kvistorp, Långlöts sn II:1: 209
- Rosengård, Petrus (Peter)*, kyrkoherde?, g m *Christina Broddson* II:1: 159, 162, 209
- Rosenlund, Anton*, kyrkvaktare, Runsten II:5: 123
- Rosenquist, Elna*; donation m *Uno Larsson*, Sörby, Gärdslösa sn II:3: 146
- Rosenqvist, Margareta*, g m (?) *Bernhard Henriksson* II:3: 144, 156
- Rosin, Axel*, guldsmed, Kalmar (se även ortregistret) II:5: 114, *114, 117, *119, 136
- Rosman, Sven*, arkitekt II:1: 178, 188; II:5: 105
- Rossander, Magdalena*, prästfru, g m *Olof Reselius* II:3: 145
- Rostvik, Allan*, arkivchef, Uppsala II:4: 87
- von Rothstein, Ernst Edvard*, arkitekt, professor II:4: *67, 68, 90
- Rubens, Peter Paul*, flamländsk konstnär II:1: 210; II:4: 63, 90; II:5: 106
- Rudwall, Gustaf*, länsbyggmästare, Kalmar II:4: 27, 56, 81, 88; II:5: *46, 90, 93, 94, 96, 100, 106, 135
- Rundgren (Rungren), Gudmund*, orgelbyggare, organist, skulptör, Döder-
- hultsvik II:3: 131, 155; II:4: *45, 46, 47, 89
- Rundqvist, Emma se Björkman*
- Rundqvist, Erik*, kyrkoherde, prost, g 2 m *Emma Theodora Björkman* II:3: 17, 39, 81, 152; II:4: 56, 60, 81, *83, 90
- Runer, Johan*, arkeolog, fil dr II:6: 65, 108
- Runström, dagsverkare*, Södra Runsten, Runstens sn II:5: 98
- Ruther, Beatha Elisabet*, barn t *Peter Ruther* II:5: 26
- Ruther, Blechert*, barn t *Peter Ruther* II:5: 26
- Ruther, Carl*, barn t *Peter Ruther* II:5: 26
- Ruther, Ewa*, barn t *Peter Ruther* II:5: 26
- Ruther, Hans*, barn t *Peter Ruther* II:5: 26
- Ruther, Helena Elisabet*, barn t *Peter Ruther* II:5: 26
- Ruther, Johan* (1689–1691), barn t *Peter Ruther* II:5: 26
- Ruther, Johan* (d 1699?), barn t *Peter Ruther* II:5: 26
- Ruther, Magdalena*, barn t *Peter Ruther* II:5: 26
- Ruther, Märta*, barn t *Peter Ruther* II:5: 26
- Ruther, Peter*, sekreterare, trol Högsby el Fliseryd, Sm, g m *Elisabet Spihlhammar* II:5: 26
- Ruther, Petter* (f 1696), barn t *Peter Ruther* II:5: 26
- Ruther, Petter* (f, d 1690), barn t *Peter Ruther* II:5: 26
- Rydbeck, Monica*, konsthistoriker, docent II:1: 205
- Rydberg, gördelmakare*, Kalmar II:5: 120
- Ryning, Peder*, väpnare, fogde, Borg-holm II:3: 11, 150
- Rysell, Barbara Christina*, g m *Jonas Lindström* II:1: 194, 210
- Råberg, Anders*, patron, g m *Margareta Johanna Ahlqvist* II:5: 40, 93, 132
- S L se Lippius, Stephanus*
- S O S*; gravinskr m *B O D*, 1748, Löt II:2: 313
- S S se Sahlsten, Sven*

- S S S*; gravinskr m *M O D*, 1754, Löt II:2: 289
- S S S* (*Sten Stensson tillbakaseende ulv?*); gravinskr m *K G D*, 1663, Gärdslösa II:3: 18, *20
- S W* se *Widén, Sofia*
- Sahlsten, Sven* (*S S*), kyrkoherde, kontraktsprost, g m *Johanna Catharina Lund* II:2: 288, 318
- Saktmodig*, dagsverkare, Runsten II:5: 93
- Sallnäs, Marie-Louise*, historiker, hembygdsforskare II:6: 38, 75, 76, 110
- Sandberg*, murargesäll II:2: 360
- Sandberg, Carl*, arkivman, samlare II:6: 78
- Sandberg, Per* (*Pär*), smed II:2: 348, 360, 378, *394, 395
- Sandström*, Vansrum, Runstens sn II:5: 98
- Sara Olsdotter*, g m *Marten Person* II:5: 20
- Sárkány, Tamás*, antikvarie II:1: 209
- Saxe*; inkrift på runsten II:5: 11
- Schalín, Lars*, kyrkoherde II:3: 151; II:4: 89; II:5: 132
- Schalín, Maria Catharina* (*M C S*), g m *Anders Georg Wadsten* II:3: 146, 151; II:4: 89; II:5: 132
- von *Schéele, Fredrik* (*Ferdinand?*), löjtnant, gårdsägare, Norrgården, Långlöts sn II:5: 51, 58, 133
- von *Schéele, Gustaf August Oscar*, prästman, g m *Inga Mathilda Andersson* II:2: 311, 319
- von *Schéele, Inga Mathilda, f Andersson*, g m *G A O von Schéele* II:2: 310, 311, 319
- Schiörlin, Jonas Fredrik*, orgelbyggare, Linköping II:2: 397
- Schiörlin, Pehr*, orgelbyggare, Linköping II:2: 397
- Schmid, Toni*, historiker, liturgiforskare II:6: 36, 41
- Schmit, Hans Jacob*, guldsmed, Karlskrona II:3: 134, *134, 155
- Schmith* (*Schmidt*), *Barbara Christina Segrelia*, prostinna, g m *Johan Michael Schmith* II:1: 16, 204, 210
- Schmith, Johan Michael*, prost, g m *Barbara Christina Segrelia Schmith* II:1: 204
- Schottenius, Eric*, kyrkoherde II:4: 90
- Schottenius* (*Skottenius*), *Lars*, amiralitetskonstapel, Ormöga, Bredsättra sn, g m *Signild Svendsdotter* II:4: *66, 67, 76, *78, 90
- Schröder, Carl Gustaf*, biskop i Kalmar II:2: 234, 315, 360; II:3: 14, 152
- von *Schröder, Georg Engelhardt*, konstnär, hovporträttör II:5: 136
- Schultz, Israel*, kyrkoherde, kontraktsprost, g 1 m *Christina Gerdzlovia*, g 2 m *Cecilia Magdalena Carlquist* II:3: 141, *142, 145, 155
- Schulze, Hella*, antikvarie, Köpingsvik II:2: 295; II:5: 130; II:6: 33, 48
- Schütz, Elias*, kyrkoherde, prost, g m *Dorothea Wilhelmina Gertzell* II:3: 81, 143, 153, 154; II:4: 84, 91
- Schöld, Otte*, målare II:6: 112
- Segrelius, handelsman*, Kalmar II:2: 390
- Segrelius, Johannes*, kyrkoherde i Torslunda, g m *Gustava Lindström* II:1: 204
- Segrelius, Lars*, kyrkoherde, prost II:2: 388, 397
- Selling, Dagmar*, landsantikvarie II:6: 21
- Setterdahl, Ingrid*, g m *Sten Stenholm* II:2: 304
- Setterqvist, Erik Adolf*, orgelbyggare, Örebro II:1: 190, 210
- Sidén, Adam* (*Hans Adam Reinhold*), fyrmästare II:2: 300, 317, *332; II:3: *26, 47, *82, 132; II:4: 90; II:5: 35, 61, 131; II:6: 16, 17, 18, 23, *46, 67, *84, 89, 90, 91, 92, 93, 111, 114, 115, 116
- Siffredh Jönsson*, landshövding, g m *Margareta Knusdotter* II:1: *61, 128, 159, *161, 209
- Sighraf*, gotländsk stenmästare II:2: *381, 384
- Siglög*; inskr på runsten II:5: 13
- Signild Svendsdotter*, g m *Lars Schottenius* II:4: 90
- Sjöberg*, stadsfiskal, Borgholm II:3: 154
- Sjöberg, Lennart*, Egby II:3: 150
- Sjöberg, Margareta Beskow*, arkeolog II:6: 31, *32, 75
- Sjöberg, P*, gesäll II:5: 59
- Sjögren, Torbjörn*, antikvarie II:6: 108, 117
- Sjöholm, Sven Erik*, chefredaktör, skald II:3: 154; II:4: 76, 91
- Skjöldebrand, Knut Erik*, landshövding II:6: 91
- Skytt, Anna Persdotter*, g m *Peter Bundi* II:4: 88
- Smeden i Ormöga*, smed, Ormöga, Bredsättra sn II:2: 352
- Snaedal, Thorgunn*, antikvarie, runolog II:6: 76
- Spihlhammar, Elisabet*, trol Högsby eller Fliseryd, Sm II:5: 26
- Spjallbude*; inskr på runsten II:6: 23
- Sporseilius, Jonas Petri*, kyrkoherde II:2: 396; II:4: 89
- Sporseilius, Margaretha Elisabeth*, g 1 m *Nils Örberg*, g 2 m *Olof Lindberg* II:2: 396; II:4: 89
- Sporseilius, Peter Henric*, kyrkoherde II:2: 233, 307, 315, 315, 316
- Stadius, Hans Johansson*, guldsmed, Karlskrona II:3: 134, *135, 155; II:5: 115, *116, 137
- Stagnelius, Erik Johan*, kanslist, skald II:3: 13, 151; II:5: 132
- Stagnelius, Magnus*, kyrkoherde, biskop i Kalmar, g m *Hedvig Christina Bergstedt* II:2: 334, 395; II:3: 13, 151; II:5: 40, 132
- Stark, Hermanna Christina*, barn t *Pehr Stark* II:1: 15
- Stark, Lorents*, barn t *Pehr Stark* II:1: 15
- Stark, Marta Vendela*, barn t *Pehr Stark* II:1: 15
- Stark, Pehr* (*P.S.*), g m *Wendela von Campenhausen* II:1: *13, 14, 15, *61, 130, 152, 154, 156, 158, 162, 193, 194, *195, 196, 203
- Stark, Peter Julius*, barn t *Pehr Stark* II:1: 15
- Sten Stensson* (*tillbakaseende ulv*); gravinskr? II:3: 19, *20
- Stenberger, Mårten*, antikvarie, arkeolog, professor II:5: 10
- Stenholm, Sten*, kyrkoherde, g m *Ingrid Setterdahl* II:2: 304
- Stina Andersdotter*, Gärdslösa, g m *Jon Nelson* II:6: 113
- Stina Nilsson*, Björkerum, g m *Lars Ankarhuldt* II:1: 17
- Strop*, herre, donator II:3: 148
- Stråle, Nils Jönsson*, befallningsman II:5: 72, *74, 134
- Strömladh, Selma Kristina*, g m *Oscar Svensson* II:5: 127, 137

- Strömbom, Ragnhild* se *Boström*
- Sture, Sten d ä*, svensk riksföreståndare; avtal II:6: 15
myntning II:6: 98, 101, 102
- Sture, Sten d y*, svensk riksföreståndare; regeringstid II:3: 150
- Sture, Svante Nilsson*, svensk riksföreståndare; regeringstid II:3: 150
- Sturk, Hans Olofsson*, guldsmed, Kalmar II:4: *73, 74, 91; II:5: 63, 114, *114, 133
- Ståhlström, Bengt*, tenngjutare, Kalmar II:3: 134, 155
- Sundbaum, Sven*, målare, dekoratör II:6: 112
- Sundnér, Barbro*, byggnadsarkeolog, docent II:1: 207
- Sundvall, Carl Fredrik*, arkitekt II:3: 155; II:4: 89
- Sune*, Bredsättra; minneskors II:6: 44
- Svahnström, Gunnar*, landsantikvarie II:6: 22, 111
- Svanberg, C A*, guldsmed, Vimmerby II:3: 136, 155
- Svarfware, J*, hemmansägare, Nedra Sandby, g m *Karin Andersdotter* II:4: 18
- Svebilja, Catharina Elisabet*, barn t *Olaus Svebilius* II:5: 76, *77, 134
- Svebilius, Olaus (Olof)*, kyrkoherde, g m *Brigita Giöthe* II:5: 34, *72, 76, *77, 94, 104, *124, 126, 134
- Sven*, bror t *Gudbrand, Asvald* och *Helge*; inskr på runsten, Gärdslösa II:3: 10
- Sven*, ende son t *Vikar*; inskr på Runsten, Gärdslösa II:3: 10
- Sven*, son t *Torkel*, bror t *Gunnbjörn* och *Johan*; inskr på runsten, Gärdslösa II:3: 14
- Sven ("Skadebegäret")*, gravstensförstörare, Gärdslösa; inskr, tradition II:3: 17
- Sven Estridsen*, konung av Danmark II:6: 39
- Svän Larsson*, snickare, Dyestad, Runstens sn II:5: 128
- Sven Svensson (Svän Svänsson)*, älderman, Himmelsberga II:1: 201
- Swenander, Sven*, kyrkoherde II:1: *13, 204
- Svensson, Anna*, lärarinna II:4: 76, 81
- Svensson, Carl*, smed, Norra Bäck, Runstens sn II:5: 98
- Svensson, Gunnar*, silversmed, tenngjutare, Kalmar II:2: 388, II:4: 74
- Svensson, Helga*, Åkerby, Runstens sn II:5: 124, 125
- Svensson, Oscar (Johan Oscar)*, kyrkoherde, prost, g m i II:1: 201; II:5: 105, 127, 137
- Svensson, Sam*, sjökapt. konservator II:4: 80, 91
- Svän* se *Sven*
- Svärdström, Elisabeth*, antikvarie, runolog II:1: 203
- Synnergren, Sigrid Birgitta*, textilkonstnär II:1: 199; II:2: 310, 389; II:5: 124, 137
- Såhlander (Kassell), Karin*, g m *Bertil Kassell* II:3: 137
- Sålander, Gustaf*, folkskollärare, g m *Maria Ahlqvist* II:3: 138
- Söderberg, Justus Johan*, kyrkodekoratör II:5: 99, 104, 105, 106, 108, 109
- Söderberg, Sven O M*, språkforskare, runolog II:3: 27, 152
- Södermark, J A*, landskamrer II:2: 276, 317
- Söderström, Johan*, ordningsman, handlare m m, Borgholm II:6: 67
- Sönnerberg, Jakob*, professor, Kvistorp och Lund II:1: 194, 210
- Sönnerberg, Peter*, konstapel II:1: 210
- Sörensen, Morten Aaman*, medeltidsarkeolog II:6: 108
- T A S* se *Torsten Andersson*
- T O S*; gravinskr m *K P D*, 1749, Löt II:2: 237
- T S*; gravinskr m *K P D*, 1735, Löt II:2: 237
- Tanna, Håkan* se *Håkan Tanna*
- Tegnér, Göran*, antikvarie II:1: 209
- Thorin, Johan A*, fotograf II:2: 234
- Thorstanus*, kanik i Linköping, död 1312 II:3: 10
- Thorvaldsen, Bertel*, dansk skulptör II:5: 106
- Throndo*, g m *Ingegerd*, Egby II:2: 393
- Tiersin (Kerstin?) G D*, g m *Anders Hånstenson* II:5: 22
- Tillbakaseende ulv* se *Anund Stensson, Arent Stensson, Martha Stensdotter* och *Sten Stensson*
- Torkel*, bonde; inskr på runsten, Gärdslösa II:3: 14
- Torsten*, kanik se *Thorstanus*
- Torsten Anderson (T A S)*; gravinskr m *G (eller S) N D*, 1669, Löt II:2: 289
- Torsten Jonsson*, Egby II:2: 358
- Torsten Olofsson*, snickare?, Egby II:2: 329
- Tott* se *Ivar Axelsson*
- Truls Nilsson*, uppborädsman, Sörby, Gärdslösa sn, g m *Brita Persdotter* II:3: *127, 130, 132, 155
- Tunberg, Sven*, historiker, professor II:3: 150
- Tyrgils (Thyrgillus)*, kyrkoherde, prost, kanik i Linköping, d 1431 II:3: 10, 11; II:5: 12
- Törnberg, Anders*, murmästare, Kalmar II:2: *267, 272, 273, 317
- Törnewall, Petrus*, antikvitetsstecknare, kyrkoherde, Gladhammar (Sm) II:1: *21, *161, *162; II:2: *243, *335; II:3: *23; II:4: *22; II:5: *29, 131; II:6: 111
- Törngren, Christina Magdalena*, g m *Anders Brauner* II:5: 65, 73, 133
- Törnqvist, Albert*, arkitekt II:2: 297, 298, *299, *300, 301, *301, 318; II:3: 81, *82; II:4: 59; II:6: 111, 115
- Uddenberg, Carl Georg*, kyrkoherde, kontraktsprost II:3: 132, 142, 146, 155; II:4: 59, 76, 81, 91
- Ulf*, adelsätt II:3: 99
- Ulf Gudmarsson (Ulvåsaätten)*, riddare, lagman, riksråd, g m *Birgitta Birgersdotter (Finståätten)* II:4: 89
- Ulrika Eleonora d y*, drottning av Sverige; kungsringning II:3: 148; II:5: 80
- Ulvåsaätten* se *Ulf Gudmarsson*
- Unn (Rike-Unn)*, g m *Geirvi*; inskr på runsten II:5: 11
- Unnerbäck, R Axel*, antikvarie, konsthistoriker, orgelsakkunnig II:5: 136
- Uppsala kragstensmästare* (anonymnamn), stenmästare II:3: 80, 153
- Urberg*, mässingsslagare, Kalmar II:5: 62
- W C, W V C H S* se *Campenhausen*
- Wachmeister af Johannishus, Hans*, greve, amiral II:3: 156
- Wadsten, Anders Georg (A G W)*, provinsialmålare, dekoratör, skulptör, g i m *Maria Catharina Schalin*, g 2 m *Christina Lundgren* II:1: 17;

- II:2: 274, 281, 282, *282, 283, *283, 285, *285, 286, 296, 300, 318, 360, 368, 378, 379, 396; II:3: 13, 14, 117, 118, 120, *121, 122, 130, 146, 151, 153, 154, 155, *171; II:4: *45, 46, 47, 50, *66, 67, 89, 91; II:6: 111
- Wadsten, Johan Henrik (Jaën Hindrich; I H W)*, målare, dekoratör II:3: 151, 153; II:5: 39, *43, *48, 60, 109, 132
- Wadsten, Juliana*, g m *Lars Peter Wadsten* II:1: *15, 16
- Wadsten, Lars Peter*, dykeriinspektör, älderman, g m *Juliana Wadsten* II:1: *15, 16, 194
- Wadsten, Lars Peter*, målare, skulptör II:2: 318; II:3: 151; II:5: 132
- Wadsten, Lovisa*, konstnär II:5: 132
- Wadsten, Paul (Paulus)*, målare, skulptör II:2: 318; II:3: 151; II:5: 132
- Wadsten, Petter Erland*, dekorationsmålare II:5: 132
- Wadsten, Ulrica Christina*, g m *Lars Gertzell* II:3: 153
- Wahlberg, Hedvig Carolina*, prästfru, g m *Per Hultcrantz* II:3: 144; II:6: 114
- Wahlberg, Lars*, orgelbyggare II:3: 131, 155
- Wahlberg, Olof*, lantmätare II:3: 143; II:6: 114
- Wahlberg, Sophia Altea* se *Lindvall*
- Wahlgren, Elna Maria*, g m *Sven Wahlgren* II:6: 112
- Wahlgren, Sven*, konservator, g m *Elna Maria Wahlgren* II:1: 146, 178, 179, 180; II:2: 278, 334, 367, 368, 369, 376, 379; II:3: 83, 88; II:5: 105; II:6: 112
- Walberg, Johan*, smed, Långlöt II:2: 393
- Valdemar Atterdag*, konung av Danmark II:1: 9; II:6: 97
- Waleij, Axel (A W?)*, skulptör II:5: 130
- Wallander (Walander), Abraham*, kyrkoherde, prost II:2: 291, 293, 305, 311, 318
- Wallenberg, Axel*, skulptör II:5: 130
- Wallenberg, Berit*, konsthistoriker, donator, Stockholm se ortregistret
- Wallenstråle, Martin Georg*, biskop i Kalmar II:6: 115
- Wallin, Curt*, teolog, historiker II:6: 18, 38, 41
- Wallman, Johan Haquin*, botaniker, kulturhistoriker II:2: *390; II:6: 42, *54, 66, 77
- Wallrave, Catharina*, g 1 m *Jonas Gerdzlovius*, g 2 m *Petrus Erici Gerdzlovius* II:3: 139, 151; II:4: 89
- Wandring, Lars*, båtsman, kyrkobyggmästare, Gamleby (Sm) II:2: 273, 317
- Wasser, Sara*, Södra Runsten, Runstens sn, g m *Olaus Brusenius* II:5: 130
- Vaupell, Anders*, bildhuggare, Stockholm II:1: 208; II:5: 133
- Webe, Gösta*, intendent, sjöfartshistoriker II:3: 156
- Vellev, Jens*, arkeolog, Århus II:6: 107
- Wellingk, Dorothea*, g m *Abraham Larsson Cronhiort* II:5: 70, 134
- Vengström, Jon*, orgelbyggare II:2: 397
- Wennberg, Thure G*, arkitekt II:2: 274, 317
- Werdenfels, Åke*, arkivarie, Lund II:1: 211
- Wermelin, Henrik*, murmästare II:1: 131, 132, 206; II:2: 273, 274; II:5: 39, 132; II:6: 109
- Werner, Hindrich*, mässingslagare, Jönköping II:5: 62, 120, *121, 137
- Westerlund, Anders*, arkitekt, Borgholm II:6: 110, 112, 117
- Westerlund, Margit*, arkitekt, Borgholm II:6: 110, 112
- Westin, Fredrik*, konstnär, professor II:2: 297, *298, 318; II:4: 63, *64, 90; II:5: 136; II:6: 111
- Wetterberg, Evelina Christina*, g m *Johan Henrik Lagström* II:5: 127, 137
- Wezilo*, tysk ärkebiskop, Mainz II:1: 113, 164
- Victoria*, drottning av Sverige II:6: 70
- Vidbjörn*; inskr på runsten II:5: 13
- Widén, Sofia (S W)*, textilkonstnär II:1: 199; II:2: 310; II:5: 124
- Widerberg*, murare II:3: 82
- Widerberg, Lennart*, radiotjänsteman II:2: 396
- Wiggman, Hans Andersson*, guldsmed, Kalmar II:2: 304, 319, *386, 387, 388
- Wiggman, Niclas*, guldsmed, Kalmar II:1: 194, *196, 210
- Wijkmark, Sven Erik*, kyrkoherde, g m *Dorothea Wilhelmina Schütz, f Gertzell* II:3: 154
- Vikar*; inskr på runsten, Gärdslösa II:3: 10
- Wilcke-Lindqvist, Ingeborg*, fil lic, konsthistoriker II:1: 209; II:5: 133
- Wilson, Eva*, geolog, London II:6: 75
- Wilund, Paul*, arkitekt, antikvarie II:6: 72
- Winberg, Georg*, arkeolog II:6: 113
- Wirde, Maja*, textilkonstnär II:5: 137
- Wistenius, Jonas*, orgelbyggare II:3: 155
- Witte, Hans Christian*, silversmed, Kalmar II:5: 63, 66, 115, *115, 133
- Wollander, Anders*, orgelbyggare II:3: 155
- Wulff, Carl Gustaf*, komminister II:3: 39, 143, 152
- Wulff, Jacob*, konduktör, arkitekt II:6: 112
- Wästberg, Kajsa*, dagsverkare, Runsten II:5: 93
- Yrwing, Hugo*, historiker II:6: 12
- Zachrisson, Torun*, arkeolog, docent II:6: 116
- Zerl, Israel*, mässingslagare, Karlskrona II:2: *387, 388; II:4: 76, *77, 91
- Zetterquist*, häradsmurmästare II:2: 362
- Åberg, Johan Petter*, orgelbyggare, Fliseryd och Vassmolösa II:1: 188, 210
- Åbom, Johan Fredrik*, arkitekt II:4: 59; II:5: 109, *109, 136
- Åhman, Eric*, förste statsgeolog, Uppsala II:1: 208, 210; II:2: 317, 319, 396; II:3: 47, 70, 152; II:4: 90; II:5: 136; II:6: 75
- Åhrman (Årman), Magnus*, orgelbyggare II:2: 300, 319; II:3: 131, 155
- Åkerman, Per Larsson*, orgelbyggare, Stockholm se ortregistret
- Åmark, Mats*, teol dr, domkyrkosysselman II:2: 397; II:5: 135
- Ödbjörn*; inskr på runsten II:5: 16
- Örberg, Nils*, målarmästare, Kalmar, g m *Margaretha Elisabeth Sporselius* II:2: 357, 368, 378, 380, 396; II:4: 40, 50, 89; II:6: 112
- Österberg, Agda*, textilkonstnär, Varnhem (Vg) II:2: 392; II:3: 140; II:4: 79

SAKREGISTER

- Abel, brodermordet II:3: 106, *110
 Abrahams offer II:3: 107, 108, *111
 Absalom II:3: 110, 111, *114–115
 Absid II:1: *28, 35, 36, 37, 39, 40, *41, 60, 78, *86, *95, 113, 114, 119, 122, 134, 141, 142, 148; II:2: 242, 244, 246, *251, 266, 294, 334, 335, 336, 338, 339, 354, 359, *359, 404, 406, 407; II:3: *34, 63, 64, 77, 79; II:4: 20, 22, 24, 39; II:5: 27, 28, 36; II:6: 17, 18, 65, 70, 77, 112, 117, 118
 S:ta Agnes II:6: 41
 Akvamanil II:1: 120
 Alnmått (se även Mållikare) II:1: 135–137, *138–139, 140–142, 205, 206; II:2: 316, 404–411; II:5: 131; II:6: 40, 64, 72–73, 77, 108
 Altarbrun (altarlister) II:1: 128, 158; II:2: 308; II:3: 138; II:4: 77; II:5: 123, 65
 Altarduk II:1: 128, 158, 159; II:2: 289, 389, 390; II:3: 13
 Altare, altarskiva II:1: 148; II:2: 333, 354, 366, 369, 370, *371, 396, 405; II:3: 13; II:5: 43; II:6: 17, 73, *74, 112
 brödaltare II:5: 43
 i bisättningskapell II:5: 16
 lekmanaltare II:2: 370; II:3: 116
 nisch på baksidan II:2: 369
 ost-, mat- eller kakaltare II:5: 43, 132
 podium II:1: 23, 82, 85, *88, 89, *89, 91, *91, *92, *94, 95, *95, 126, 127, 128, 136, 148; II:6: *62, 73, 74
 relikgömma II:1: 114, 119, 127, 148; II:2: 369; II:6: 115
 resealtare II:1: 69, 148, 208; II:6: 108
 sidoaltare II:1: 151; II:2: 354, 368, 370; II:5: 28, 43; II:6: 65, 72, 73, *74, 90, 92, 113
 täcksten (täckplatta) II:1: 69, 82, 119, 127, 148, *149, 180, 208; II:6: 108, 109
 Altarring (-skrank, -disk) II:1: 148, 150, 178, 181; II:2: 272, 275, 276, 298, 359, 360, 367, 370, 372; II:3: 116, 80; II:4: 44, 63; II:5: 48, 83, 89, 96, 104, 105, 106, 135
 Altarringsduk se Diskduk
 Altarskåp, medeltida II:1: 128, 149, 162; II:6: 17, 18, 38, 39, 41, 42, 65, 74, *74, 78, 112, 117; II:2: 271, 276, 277–280, *277, *279, 376; II:3: 117; II:4: *8, 44–46, *45–49, 89
 Altaruppsats, eftermedeltida II:1: 55, 128, 135, 149, *152–157, 172, 174, *176, 180, 181, *181, 208, 209; II:2: 272, 281–283, *282, 295, 296–298, *298–299, 342, 359, 367, 370, *373–374, 376; II:3: 80, 118, 120, *121, 154, 155, *171; II:4: 41, 46, 47, 49, 63, *64, *65; II:5: 39, 43, *43–47, 44, 47, *59, 89, 96, 99, 106, 133, 135, 136; II:6: 74, 108, 110, 114, 119
 Ancylussjön II:6: 31, *32, 85
 S:t Andreas, aposteln II:2: 368; II:3: 95, 122, *169; II:5: 61
 Ankarslut II:2: 291
 S:ta Anna II:5: 55
 Antependium (altarkläde) II:1: 128, 158, 159, 199; II:2: *287, 288, 308, 389; II:3: 138, 139; II:4: 52, 77–78; II:5: *64, 65, 124
 Arkeologiska fynd se Lösfynd
 Arkivrum, i kyrkobyggnaden II:1: 55, 172
 Ask, trä II:5: 78, *79
 Asyl II:6: 40, 46
 S:ta Barbara II:6: 18
 S:t Bartolomeus, aposteln II:3: 95, *169; II:5: 61
 Bas II:3: 46, *46, 47, *47, 50, *52, 54, 56, *58, 59, *62; II:5: 32, *32, 37
 Bateba II:3: 100, 101, *102, 103, 104, *170
 Bautasten II:5: 9
 Bebådelsen för herdarna II:2: 383, *383
 Begravningsvapen II:5: 67–68, *68, *69
 Benhus II:1: 131; II:2: 331; II:4: 19; II:5: 35, 39
 S:ta Birgitta av Vadstena II:3: 12, 97, 98, 151; II:4: *8, 44, *47, 49, 89; II:6: 13, 14, 18, 22, 29, 36, 38, 39, 41, 42, 44, 62, 65, 74, 77, 112, 117
 Biskopsgods II:4: 12, 13, 15; II:6: 9, 37, 61
 Biskopsstol, eftermedeltida II:4: 68
 Bisättningskapell (se även Bårhus) II:3: 13, *16, 37, *37; II:5: 14, *15, 16, *19; II:6: 113
 i kyrkan II:3: 37, *37
 Bjällra se Dräktbjällra
 Blindering II:3: 22, 66, 79
 Bläckhorn II:2: *288, 290, 394; II:4: 54
 Bod se Magasin
 Bok II:1: 163, 201; II:2: 290, 315, 395; II:3: 147; II:4: 54, 84; II:5: 128
 Bokbräde II:1: 201
 Bokdyna (bokkudde) se Bokpall och Örngott
 Bokpall II:3: *116, 117; II:4: 44, 63
 Bokstol se Bänk
 Bomhåll, för byggnadsställning II:1: 27, *30, 50, 55, 56, 114, 124; II:2: 291, 338; II:3: 39, 67; II:4: 34; II:5: 98; II:6: 52, *59
 Bomärke II:2: 235, 237, 238, 239, 240, 241, 290, 312, 313, 314, 333, 338, 394; II:4: 79, 80; II:5: 19, 20, 21, *21, 22, 26, 78, 88, 134
 Bonad II:6: 117
 Boplat (husgrund), förhistorisk II:3: 9; II:4: 9, *10, 11, *11, 12; II:5: 10; II:6: 31, 32, *32, 34, 37
 Bord II:2: 352, 393; II:3: 146; II:4: 53, 83, *84; II:5: 78, *103, 128
 S:ta Brigida av Kildare II:6: 14, 36, 41, 42, 47, 65, 77
 Brodermordet II:3: 106, *110
 Bronskärl (gryta eller kanna?) II:1: 164
 Brud, bröllopsed II:5: 36, 134
 Brudbänk (-särila) se Bänk
 Brudkjol II:5: 66
 Brudkrona II:1: 157, 194, *197; II:2: *286, 287, 304, 388; II:3: 136; II:4: 74, *75; II:5: 63, 117, 119, *119, 137
 fodral II:1: 157, 194, 196; II:2: *286, 287; II:3: 136; II:4: 74, *75; II:5: 63, 119, *119
 Brudpäll II:5: 67
 Brudtröja II:5: 66
 Brunn (se även Källa) i kyrkan II:5: 13, 34, 37, 131
 på kyrkogården II:1: *11, 12, 18–19; II:2: 241, *332, 333; II:4: *17, 19–20; II:5: 13, 20, 92; II:6: 14, *28, 29, 47, *47, *55, 77, 99
 Byggnadsställning (se även Bomhåll) II:1: 114, 124; II:2: 274, 291, 338,

- 358, 366; II:4: 34; II:5: 89, 94, 96, 98; II:6: 52, 78
- Bårhus (se även Bisättningskapell)
II:5: *15
fristående II:2: 241, 331, *331, 360
i kyrkan II:2: 242
vid kyrkans ena sida II:3: 77, 80, 81
- Bårkläde (-täck) II:1: 159; II:2: 289, 392; II:4: 53
- Bänk, bokstol (korbänk, klockarebänk) II:1: 129, 146, 151, 209; II:2: 284; II:5: 60, 133
brudbänk (-särila, -stol) II:1: 162; II:2: 284, 299, *302, *378, 379–380; II:3: *127, 130; II:4: 50; II:5: 60, 67, 109
flyttbar II:1: 162; II:4: 50, 68
kistbänk II:1: 200
klockarebänk se Bänk, bokstol
korbänk (se även Bänk, bokstol) II:3: *127
kyrkvårdsbänk II:2: 379
murad sittbänk II:2: 345, 354, 379; II:3: *29, 35, 78, 129
- Bänkelning II:5: 39
- Bänkinredning II:1: 131, 135, 152, 178, 180, 188; II:2: 272, 284, 295, 299, 359, 360, 366, 367, 379, *391; II:3: 27, 80, *127–129, 129–130; II:4: 32, 50, 63, 67, 68; II:5: 28, 39, 60, *61, 89, 96, 104, 105, 108, 135; II:6: 111, 112
- Ciborium (se även Nisch) II:4: 49, 89
- Corporalduk II:2: 310, *310
- Dagsverke II:4: 56; II:5: 89, 90, 93, 98
- David II:3: 100, 101, *102, 104, *170
- Digerdöden II:6: 97
- Diskduk (diskkläde, altarringsduk)
II:1: 159; II:2: 289, 392; II:4: 53; II:5: 66
- Domarring II:5: 9
- Dopbord II:4: *50, 51
- Dopbrunn II:3: 151; II:5: 131; II:6: 77
- Dopdräkt II:2: 311
- Dopfat, dopskål (funtkittel) II:1: 154, 194, *196; II:2: 286, 287, 302, 386–387, *386; II:4: 51, *51, 74; II:5: 62, *62, 113, 137; II:6: 17, 86, 92
- Dopfunt, medeltida II:1: 116, 128, 152, *189–194, 191–193, 205, 209; II:2: *232, 242, 269, 284, 286, 301–302, *304–306, 316, 333, 354, *381–385, 383–384, 386; II:3: 20, 78, 132; II:4: 20, 51, 68, *69–72, 72, 74, 87, 90; II:5: 51, 62, *110–113, 113; II:6: 75
eftermedeltida II:1: 135, 152, 154, *176, 193–194, *195–196, 209; II:3: *127, 132, 155
- Dopfuntslock II:2: 272, 286
- Dopkanna II:2: 386
- Dopkapell II:1: 115, 116, 154; II:2: 269, 270; II:5: 37
- Dopkläning II:5: 125
- S:ta Dorotea II:6: 18
- Droppstensbildning II:2: 271, 317
- Dryckeskärl, glas (noppa) II:1: 164
- Dräktbjällra II:1: 164
- Dräknål II:5: *11
- Dödsringning II:5: 129
- Dörr, medeltida II:1: 30; II:2: 271; II:3: 38, *42, 48, *48, 49; II:5: 131
- S:t Elav (Eleff, Elof, Evald) II:3: 10, 11, 150; II:6: 15, 21
- Eldkar (se även Rökelsekar) II:6: 110
- Eldstad, i kyrkan II:2: 259, 268
- Elektrisk installation II:1: 172; II:2: 295, 367; II:3: 82; II:4: 63; II:5: 105
- S:t Elof se S:t Elav
- Encolpium II:4: *14, 15, 39; II:6: 33
- S:t Enevald II:3: 11, 150
- Entreprenadauktion II:4: 56; II:5: 89, 90, 97
- Eremitboning II:6: 9, *9, 21
- S:t Erik II:1: 9; II:3: 11, 150; II:5: *54; II:6: 18, 107, 115, 118
- Eskilstunakista II:1: 14
- S:t Evald se S:t Elav och S:t Enevald
- Evangelium II:3: 120; II:4: 49
- Faktorikyrka se Köpmanskyrka
- Fana (med Ölands vapen) II:2: 289
- Fattigbössa (fattigstock; se även Kollektbössa och Offerstock) II:1: 19, *19; II:2: *390, 393; II:3: 146; II:4: 53, *54; II:5: 15; II:6: 44
- Fattigkista II:4: 83
- Fattigmagasin se Magasin
- S:t Filippus, aposteln II:3: 122
- Fiskekapell II:6: 10, 13, 20, 36
- Fiskeläge (se även Sjöbod) II:6: 13, 20, 29, *30, 31, *31, 36, 38
- Flintredskap II:4: 9
- Flyttblock II:5: 11
- Folkvisa II:1: 9, 203; II:3: 150; II:6: 15
- Fornborg II:1: 9; II:2: 233, *242, 266; II:6: 17, 72, 73
- Fosfatkartering II:6: 33, 34
- Fotkläde II:1: 128, 158
- Franciskanbröder II:6: 38
- Fyr (fyrorn, fyrplats) II:6: 15, 20, 23, 31, 35, 38, *53, 67, *67, 78, 118
- Fyrfat II:6: 110
- Fönster, fyrpassformat II:5: 29, *34; II:6: 21
hulfönster II:2: *239, 243, 244, *253, 270, 407
masverk II:1: 127; II:3: 22, 66
medeltida huggen omfattning II:3: *49; II:6: 17, 21
- Församlingshus II:6: 113, 117
- Försvarsvåning se Profan övervåning
- Förvaringsnisch se Nisch
- Gabriel, ärkeängel II:2: 278, *279
- Gavelprydnad se Takprydnad
- Gille (convivium) II:3: 11, 13, 79; II:4: 15, 24, 40, 88; II:5: 37; II:6: 10, 11, 12, 13, 16, 18, 20, 22, 23, 38, 39, 40, 41, 42, 45, 65, 76, 85, 86, 87, 90, 94, 113, 114, 116
- Gilleshus, gilleslokal (convivium) II:3: 11, 13; II:4: 24, 87; II:5: 30, 131; II:6: 76, 87, 94, 113, 114
- Gipsskulptur II:5: 106
- Glasmålning II:1: 22, 71, 75, 76, 117, 127, 143, *143, 164, 179; II:2: 345, 356, 368; II:6: 17
- Goliat II:3: 100, *102
- Grav, forntida/tidigmedeltida II:3: 9, 10, 14, 15, *19; II:4: *10, 12; II:5: 10
- Gravfält II:1: 9, 113; II:3: 9; II:4: 9, *10, 11, *11, 87; II:5: 9, 10, *10; II:6: 23, 31, 32, *32, 85
- Gravhus (stupa, tumba) II:2: 239–240, *240–241, 316; II:4: 18
- Gravhög, gravröse II:3: 9; II:4: 87; II:5: 9; II:6: 24, 31
- Gravsten II:1: *13–16, 14–18, *18, *61, 90, 93, 126, 128, 130, 159–162, *160–162, 173, 204, 209; II:2: 234, 235–241, 242, *238–239, 260, 261, 272, 289–290, 293, 294, 299, *311, 312–314, *312, 331–333, *332, 356, 359, 366, *390, 393, 395; II:3: 15–19, *18–20, 27, 39, 41, *139, 144–145; II:4: 16, 18–19, *19, 53, 79–80,

- *81, 87, 90; II:5: 14, *15, 18–26, *19–25, 28, 34, 35, 36, 41, 68–76, 71–77, 89, 102, 103, 104, 127, 134, 135; II:6: 18, 23, 66, 102, 108, 113, 118
- Gravvård, gjutjärn II:4: 18; II:5: *25
trä II:1: 17, *166; II:4: 18
- Grophus II:5: 10; II:6: *10, 20, 34
- Gropkeramik II:4: 9
- Gud Fader vid Himmelens port II:1:
150, *153; II:6: 108
- Guds Lamm II:2: 281, *282, *376;
II:3: 120
- Gudsöga II:1: 180
- Gudstjänstlokal, provisorisk under
byggnadstid II:2: 291, 364
- Guldfynd, förhistoriskt II:4: *10
- Gårdskyrka II:6: 85, 90
- S:t Görän II:6: 18
- Hagioskop II:1: 204
- Handduk (handkläde) II:1: 128, 158;
II:2: 288, 389, 392; II:3: 138, 140;
II:4: 52; II:5: 65; II:6: 92
- Hedengranstavla II:2: 393; II:3: 146;
II:5: 77
- Helgon (se även resp namn), helig
konung (S:t Olof eller S:t Erik?)
II:5: 51, *54–55, 57–58
kvinnligt helgon (S:ta Katarina av
Alexandria?) II:4: 46, *48
- Helige Andes duva II:1: 183; II:2: 284
- S:t Henrik II:6: 18
- Holkxya II:5: *11
- Hoppet II:3: 120; II:4: 49; II:5: 106
- Huvudlinne II:2: 389
- Hyska II:1: 164
- Hällkista II:1: 9, 203; II:5: 10; II:6: 85
- Hängränna se Takränna
- Hängsmycke II:1: 9
med krucifix (se även Encolpium)
II:4: 39
- Hörnkedja II:1: 63, 120; II:6: 54, 64
- Innertak (se även Valv), trä II:1: 54,
55, 111; II:2: 261, 294, 353, 357,
361; II:3: 25, 41, 43, 76, 77; II:4:
21, 55; II:5: 104; II:6: 18, 64, 90,
110, 113
- Inskriftsfält II:3: *170
- Inskriftsplatta II:3: 43, 81
- Inskriftstavla II:2: 291, 293, 334, 353;
II:3: 39; II:4: *54, 60; II:5: 102;
II:6: 110
- Invigningskors (se även Konsekrations-
kors), på altarskiva II:1: 148, *150;
II:2: 369, *371
på dopfunt II:4: 70
- Isak II:3: 107 *111
- S:t Jakob d ä, aposteln II:5: 61
- Jehovasol II:5: 107
- Jesaja, profet II:6: 108
- Johannes Döparen II:1: 150, *154, 181;
II:2: 281, *282, 283; II:6: 20
- S:t Johannes, aposteln II:3: 122, *125
evangelist II:1: 150, *157, 181; II:2:
277, 278, *279; II:5: *57, 58, 61
evangelistsymbol II:3: *97, 98
sörjande II:3: 79, 117
- Jordfästningsspade se Kastskovel
- S:t Judas Taddeus, aposteln II:3: 122
- Järnhantering II:4: 12
- Kain, brodermordet II:3: 106, 107,
*110
- Kakduk II:4: 78
- Kalk II:1: 15, 154, 156, 194, *196; II:2:
286, 287, 302, *386, 387–388; II:3:
13, 132–133, *133, 134; II:4: 51,
*73, 74; II:5: 62, 63, 113, 114, *114;
II:6: 17, 20, 22, 92, 108
sockenbudskalk II:2: 287, 304;
II:4: *73, 74; II:5: 63, 115, 117,
*118; II:6: 17, 92, 108
- Kalkduk (kalkkläde) II:1: 159, 199;
II:2: 288, *288, 289, 310, 390; II:3:
139; II:4: 53; II:5: 65, 125
- Kalkhus (-bod, -förråd; se även Maga-
sin) II:2: 248; II:3: 22; II:5: 27, 30,
34, 40; II:5: 94
- Kalkmålning II:1: 22, 29, 80, *80, 129,
144–147, *144–145; II:2: 276, 342,
357, *359, 367, 368, *373; II:3: 27,
54, 78, 82, *169; II:4: 15, 40, 42,
*43, 61; II:5: 38, 41–42; II:6: 17,
64, 87, 113, 114
medeltida II:3: 80, 88–98, *89–91,
*93–97
eftermedeltida II:1: 180; II:3: 81,
98–112, *99, *101–115; II:5: 35,
*99, 105
draperimålning II:1: 146, 149, 180,
181, 186; II:2: 342, 368; II:4: 61;
II:5: 42, 105
kvadermålning II:1: 146; II:3: 79;
II:6: 64
- Kalkugn II:6: *28, 29, *33, 34–35
- Kamin se Uppvärmning
- Kapell, friliggande II:3: 10, 150; II:6:
9–24, *9, *13, *19, *28–74, 29–78,
*85–89, 86–94, 97–105
i kyrkan II:6: 107, 117, 118
vid kyrkans ena sida II:1: 128; II:6:
12, 64
- Kapital II:1: 122, *123, *125; II:3: 46,
*47, 50, 54, *54–57, 59, *61; II:5:
32, *32, 37
- Kastal II:6: 35
- Kastskovel II:2: 290, 394
- S:ta Katarina av Alexandria (se även
Helgon) II:3: 13; II:4: 87; II:6: 14,
18, 36, 39, 42, 65, 74, *74
- S:ta Katarina av Vadstena II:4: 45,
*48, 89; II:6: 14, 38, 41, 74, *74
- Keramik II:1: 164; II:4: 9
- Kista, begravningskista II:1: 159, *160,
*161; II:5: 70, 73, 76
förvaringskista II:1: 111, 200, *202;
II:2: 290, 314, 351, 361, 367, *391,
393; II:3: 146; II:4: 38, 53, 83;
II:5: 78, *126, *127, 128; II:6: 39,
40, 92
- Kistplåt II:1: 159, *177, 199; II:2: 311;
II:3: 142–144, 156; II:4: 79
- Kittel, koppar II:5: 80; II:6: 76
mässing II:6: 86
- Klivstätta II:1: 10, *43; II:2: 233, *235;
II:3: 14, *15, *16; II:4: 16, *17, *18;
II:5: 14, *15
- Klocka (ring-; se även Löphål) II:1:
55, 120, 128, 158, 165, 201, 209;
II:2: 234, 268, 271, 272, 273, 290,
315, 348, 353, 362, *394, 395; II:3:
43, 78, 129, 148–149, *148–149,
157; II:4: 24, 40, 42, 54, 84–85,
*85–86, 88; II:5: 104, 129, 135, 137,
13, 34, 37, 39, 80, 98; II:6: 18, 64
handklocka II:1: 165, 202, *203
primklocka (sanctus-) II:1: 165,
*176, 202, *203; II:3: 149, *149;
II:2: 291, 348, *394, 395; II:4: 54,
68, 85, *86; II:5: 80; II:6: 18
ringningsmaskineri II:3: 41; II:6:
114, 117
- Klockarebänk se Bänk, bokstol
- Klockstapel (fristående; se även
Klockstol och Takryttare) II:2:
234, *235, 271, 272, 273, 290, 291,
315, 396; II:4: 17, 21, 40; II:5: 16,
94; II:6: 18, 64
- Klockstol (i torn) II:1: *54, 59; II:2:

- 260; II:3: 22, 43, 82; II:4: 34, 35;
II:5: 16, 97, 98, 104
- Kloster II:2: 329; II:6: 9, 15, 20, 38,
41, 86, 87, 90
- Klosterjord (klostergoods) II:4: 15;
II:5: 12
- Klövsadelskyrka II:1: 20, *20, *21,
*23, *24, 120, *121, 204; II:3: 78,
153; II:4: 20, *21-23, *41; II:5: *8,
27, *27, *29-31, 37, 131
- Knippepelare II:5: 32, *32, 37
- S:t Knut (den helige) II:6: 18, 41
- S:t Knut (Lavard) II:6: 18
- Kollektbäcken II:5: 128
- Kollektbössa (se även Fattigbössa)
II:2: 393; II:4: 53, *54, 81; II:6: 44
- Kollektåv II:1: 163, 201; II:2: 311,
314, 393; II:3: 146; II:4: 53, 81;
II:5: *67, 77, 127
- Kollektallrik (-fat) II:1: 201; II:2: 314,
393; II:3: 146; II:5: 55, *55
- Kolonn II:3: 52, 54, 74, 78, 82; II:6:
75
- Kolonnett II:1: 22, *49-55, 56, 57,
116, 122, 205; II:3: 20, 23, 46-47,
49, 50, 78; II:5: 33, 37; II:6: 75
- Kommod II:2: 394
- Konsekrationskors II:1: 76, 146; II:3:
*169, 88, 94, *96, 97, *101
- Konsol II:1: 122; II:3: *8, 35, 36, 52
- Konvent II:6: 38
- Korkåpa II:1: 128, 158; II:2: 392; II:3:
138, 139; II:5: 65
- Kornhus II:1: 19, 112, *112, 113, 120,
128, 130, 131, 132; II:3: 77; II:5: 34,
35, 36
- Kors (se även Krucifix, Marknadskors
och Minneskors)
medeltida (se även Marknadskors
och Minneskors) II:6: *8, *11, 14,
22, 23, *28, 29, 31, 35, *35, 36, *36,
37, 38, 40, 41, 42-46, *43-47, *54,
*66, 67, *67, 99, *99, 117
eftermedeltida II:6: 21, 111
- Korsarm, byggnadsdel II:1: 205; II:3:
20, *32, *33, 22, *37, *43, 43, *53,
*60, 78, 81, 82; II:6: 64, 65, 72, 87,
109, 113, 114
- Krigshärjning II:5: 13, 38, 60, 63, 65,
66, 80, 128; II:6: 78
- Kristi brud II:6: 18
- Kristus, bergspredikan II:3: 117
frambärandet i templet II:3: 117
födelsen II:2: *382, 383
- försvunnen medeltida kalkmålning
II:3: 97
- Getsemane II:3: 117, 118, *171;
II:5: 44, *44, *45
- gisslandet II:3: 117
- på Golgata II:2: 281, *282
- himmelsfärden II:2: *374, 376;
II:5: 47, 106
- i templet II:1: 182
- konungarnas tillbedjan II:2: 383,
*384-385; II:3: 117
- korsbärandet II:1: 180, *181; II:2:
277, 279; II:3: 117; II:5: 136
- korsfästelsen II:1: 128, 149, 150;
II:2: 277, 278, 376; II:3: 98
- korsnedtagningen II:4: 63, *64;
II:5: 99, 106, 136
- med världsklot II:5: 61
- monogram II:2: 238, 308
- nattvardens instiftande II:5: 44,
*45, *45
- och apostlarna II:5: 28, 61
- och den samariska kvinnan II:1:
182
- och Maria, Lasarus och Martas sys-
ter II:1: 182, *186
- pinas historia II:1: 128, 149
- törnekröningen II:2: 277, 279;
II:3: 117
- uppståndelsen II:2: 297, *298;
II:4: 63, *64; II:5: 136
- visar sina sår II:2: 283
- världsfrälsare (salvator mundi)
II:3: 122, *124
- Kritpipa II:1: 164; II:6: 113
- Krog, vid kyrkan II:5: 13
- Kronoladugård II:3: 11, 12
- Krucifix II:2: 276; II:4: 15, 44, *46, 49,
65
altar- eller processionskrucifix II:1:
120, 149, *151, 179, 208; II:2: 372,
395; II:5: 49, 51, *50-51, 107, *108;
II:6: 15, 109
altarkrucifix, eftermedeltida II:3:
122; II:4: 65; II:6: 109
eftermedeltida (ur kalvariegrupp)
II:1: *156, *176, 181
målet i blinding II:3: 79
triumfkrucifix II:2: 280-281; II:3:
117, *118, *119; II:5: 58; II:6: 44
- Kungatal II:2: 290, 393; II:3: 146; II:4:
53; II:5: 77
- Kungsringning II:5: 129
- Kvaderrits II:1: 13, 14, 26-28, 31, *33,
*39, *107; II:3: 32, 36, *41, 77;
II:6: 17
- Kvadersten II:1: 123, *123, 124
- Kyrkmodell II:5: 129
- Kyrkogård II:1: 10-19, *11, *12, *166,
167, *168, 208; II:2: 233-242,
*235, *238, *240, *241, 329-333,
*331, *338, 366, 410; II:3: 14-21,
*14, *15; II:4: 16-20, *17, 21; II:5:
14-26, *15, *20, *30; II:6: 11, 12,
14, 15, 16, 17, 18, 20, *28, 29, 31,
33, 37, 39, 40, 46-47, 72, 73, 85,
87, 89, 90, 93, 99, 100, 107, 110,
111, 113, 117, 118
grav se Gravhus, Gravsten och
Gravvård
grind av järn II:1: 10; II:2: 329;
II:3: 14; II:4: 16, *17, *18; II:5: 14,
*15, *16-18
grind av trä II:1: 10; II:3: 14; II:4:
16
ingång (se även Klivstätta och Stig-
lucka) II:1: 10, *43; II:2: 233, 329-
330; II:4: 16, *17; II:5: 14
kolerakyrkogård II:1: 10
mur II:1: 10, 160; II:2: *245, 233,
237, 329, 410; II:3: 13, 14; II:4: 16,
21, *23, 74; II:5: 14, 32; II:6: 20,
35, 40, 46, 47, 93, 110, 113
pestkyrkogård II:1: 10
som betesmark II:4: 17
stiglucka (träport under tak) II:1:
10; II:2: 233, 234, *235-237, *245,
272, 329-330, 359, 361; II:3: 13,
*16, *17, *24, *25; II:4: 16, *23;
II:5: 14, 38
trädplantering II:2: 330-331; II:4:
17; II:5: 15
- Kyrkoinvigning II:4: 59; II:5: 99
- Kyrksilver se Nattvardskärl
- Kyrkstöt II:2: 394; II:3: 146; II:4: 54
- Kyrktagningspall se Pall
- Källa (se även Brunn) II:1: 19; II:3:
10, 12, 150, 151; II:5: 9, 13, 130,
131; II:6: 15, 20, 41, 42, 47, 61, 77
- Köpmanskyrka II:6: 10-12, 14, 16, 22,
23, 37, 39, 40, 42, 86, 99, 103, 104
- Lackarbete, orientaliskt II:4: 51, *75
- Lagen II:2: 281, *282; II:3: 120, *171;
II:4: 49; II:5: 107
- Landhöjning II:6: 31, 76
- Lanternin II:2: 234, 250, 274, 291,
294, 334, *339, 353, 365, 366; II:3:

- 23, 36, 39, 81, *82; II:4: 30, 38, 56, 58, 59, 62, 63, *79; II:5: 81, 83, 84, *85–87, *90, 95, 98, 100, 101, 102, 105, 135; II:6: 112, 114, 119
- Likbår II:1: 163, 180; II:2: 315, *391, 394; II:3: 147; II:4: 54; II:5: 80
- Likvagn II:2: 314, *314; II:5: 129
- Ljusredskap, del till II:1: 164
- ljusarm II:2: 389; II:3: *136, 137–138; II:5: 64
- ljushållare II:2: 288, 290; II:6: 117
- ljuskrona II:1: 158, *178, 196, *198; II:2: 287, 288, 304–305, *387, 388; II:3: 80, 136–137; II:4: 52, 62, 74, 76, *77; II:5: 62, 64, 119–122, *120–121
- ljuspipa II:2: 389
- ljussax II:1: 158; II:5: 64
- ljusstake II:1: 128, 158, 196, *198, *199; II:2: 288, 307, *307, 319, 388, 389, *389; II:3: *136, 138; II:4: 52, *53, 76, 77, *78, 90; II:5: 63, 64, 122–123, *122, 137; II:6: 92, 117, 119
- ljusvåg (balansvåg) II:1: 158
- väggplåt II:1: 197; II:2: 288, 308, 388; II:3: 138; II:4: 76; II:5: 122
- S:t Lukas, evangelist II:5: *56, *57, 58
- Lykta II:4: 76–77, *79; II:5: 64, 122
- Låsask II:4: *52, 53; II:5: *115
- Lås (se även Stocklås), låskolv II:1: 70
- Läktare II:1: 28, 33, *44, 52, 55, *106, 130, *130, 131, 133, 134, 135, 147, 148, 152, 174, 177, 178, 180, 188; II:2: 272, 274, 275, 284–286, 291, 299, 360, *365, 366, 367, 380, 382; II:3: 40, *129, 81, 82, 130, 154; II:4: 25, 40, 41, 50, 63, 68; II:5: 13, 28, 34, 38, 39, *43, 60, 61, *61, 89, 96, 105, 109; II:5: 135; II:6: 111, 119
- Löphål för klocklinor (se även Sturk) II:4: 33, 38, 39, 54, 88
- Lösfynd II:1: 164–165; II:2: 290, 395; II:3: 9, 10; II:5: 9, 10, *11; II:6: 16, 19, 20, 31, 32, 33, 34, 37, 47, 65, 76, 97–105, 113, 116
- Magasin (bod, förråd), fristående II:1: 10, *11, 19; II:2: 331, *331; II:4: *17, 19, 62, 87; II:5: *15, 16, *91 i kyrkan II:1: 55, 150, 172; II:2: 274, 353; II:3: 25, 82; II:4: 32, 42, 59; II:5: 96, 104; II:6: 11, 12, 17, 18, 19, 22, 39–40, 64, 90
- vid kyrkans ena sida II:1: 20, 21, *44, *47, 134, 136, 167, *169, 172, 182; II:3: 22, *28, *29, 65, 77, 80, 81; II:5: 27, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 94
- S:ta Margareta av Antiokia II:3: 12, 92, *93, 151; II:6: 18, 65, 87, 113
- S:ta Maria II:4: 15
- bebådelsen II:2: 277, *279; II:3: 117
- kröningen II:2: 276, 277, *277, 278
- med barnet II:1: *9, 128, 149, 151, 182, *183; II:2: 276, 279–280, *280–281; II:3: 117, 120; II:5: 51, *52–53, 53, 55, 107
- med den döde Kristus II:2: 372, 376
- sörjande (ur kalvariegrupp) II:1: 149, 150, *157, *177, 181; II:3: 79, 117
- S:ta Maria Magdalena II:2: 281, *282; II:4: 63; II:5: 106
- Marknadskors II:6: 10, *11, 12, *12, 45
- S:t Markus, evangelist II:5: *56, 58
- Marta, Lasarus och Marias syster II:3: 105
- Materialhus se Magasin
- Matta II:1: 199; II:2: 311, 392; II:3: 141; II:4: 79; II:5: 125
- S:t Matteus, aposteln II:3: 122
- evangelist II:5: 58
- Milstolpe II:3: 12
- Minneskors, medeltida II:3: 12, *13; II:4: 15, *15, *16; II:6: 44
- Minneslund II:6: 107, 111, 113, 117, 118
- Minnessten, eftermedeltida II:1: 10; II:3: 13, 156; II:5: 13, 130, 137
- Minnestavla (se även Hedengranstavla och Series pastorum) II:3: 141–142, 144
- för kyrkobygge II:4: 80
- Missale II:6: 41
- Monstrans II:1: 128, 154
- Moses II:1: 150, *155, 181; II:2: 281, *282; II:5: 60
- Motindelning II:5: 11
- Mur (se även Kyrkogård), kring sten-kors II:6: 29, 35, 44, *45, 46, *46, *47
- stengårdsgård II:6: *28, 31, 35, 46, *59
- Murcell II:2: 250, *250, 252, 253, *255, 268, 274, *314; II:4: *28–29, 35, 36, *37, 39, 88
- Murtrappa II:1: 97, 122, 204; II:2: 250, *250, 251, 252, 253, 254, 257, *261, *264, 268, 272, 274, 343, 346, 348, 355; II:3: 23, 63, 68, 79, 80, 81, 152; II:4: 17, 23, 24, *28–29, 30–32, *31, 34, 35, *37, 39; II:5: 30, 32, 37, 83; II:6: 107
- Mynt, myntning II:1: 69, 113, 120, 163, 164, *165, 179; II:2: 395; II:3: 10; II:4: *10, 12, 13, 51; II:5: 94; II:6: 13, 17, 18, 20, 21, 31, 32, 38, 47, 65, *96, 97–105, *99, *100, 113
- Målkärl (måttkärl) II:5: 80
- Mällikare (mätstång; se även Alnmått) II:1: 162; II:2: 352; II:3: 146; II:5: 80; II:6: 40, 72, 73, 108, 119
- Mässhake II:1: 128, 158, 159, 199, *200–201; II:2: 288, 289, 308, 310, *309–311, 389, 392; II:3: *137, 138–139, 140, 156; II:4: 52, 78, *79; II:5: 65, 66, 67, *65–67, 124, 137
- fodral II:3: 140; II:4: 78
- Mässingskärl II:1: 120; II:6: 86
- Mässkjorta II:1: 128; II:2: 392; II:3: 13, 140; II:5: 66
- Mässkärp II:3: 140
- Mässärk II:2: 288, 389
- Mätstång se Mällikare
- Mökvällskappa II:5: 67
- Nattvardskärl (se även Kalk, Paten, Oblatask, Vinkanna, Vinflaska, Sockenbudstyg) II:2: 286–287, *286, 302, 304, *386, 387–388; II:3: 132–136, *133–135; II:4: 51, *51, *73, 74, *75; II:5: 62–63, 113–115, *114–118, 117; II:6: 22, 65, 86, 90, 14, 15, 22, 39, 66, 74, 86, 92, 108, 119
- Nisch II:1: *26, *80, 81, *81, *88, *89, 111, 126, 127, 133, 145, 146, *147, 148, 149, 150, 208, 209; II:2: 351, 352, 369, 370–372, *372; II:3: 22, 117, 65, *66, 68, 76, 80, 154; II:4: 24, 49, 89; II:5: 35, 48
- Noppa se Dryckeskärl
- Nummertavla II:1: 152, 191; II:2: *285, 286, 297, 298, *299, 301, *380, 382–383; II:3: *131, 132, 154; II:4: 50, 68; II:5: 62, 109, 135; II:6: 108, 110, 112, 114, 145

- Nyckel II:1: 31, *38; II:2: 314, 352;
II:5: 28, 35, 39, 98
- Nådstolen II:4: 44, *45, *46, 49, *49;
II:6: 74
- Nåden II:5: 107
- Nätsänke II:6: 33
- Oblatask II:1: 128, 154, 156, 194, *196;
II:2: 238, *286, 287, 304, 319, 388;
II:3: 134, *134, 136; II:4: 51, *52,
74; II:5: 63, 114, 115, *115; II:6: 17,
108, 92
sockenbudstyg II:4: 51, 74, *75
- Oblatjärn II:1: 163; II:2: *289, 290
- Oblatstans II:1: 163
- Offerkyrka II:5: 13
- Offerkälla se Källa
- Offerstock (se även Fattigböss) II:3:
49; II:5: 15; II:6: 98
- Oljemålning II:1: 180, *181; II:3: 118
- S:t Olof II:3: 150; II:5: *54, 55; II:6:
15, 16, 18, 23
- Orgel II:1: 158, 180, 188, 190, 205,
209; II:2: 295, 299–301, 319, *379,
382, 397; II:3: *128–129, 80, 82,
*82, 130–132, 154, 155; II:4: *67,
68, 90; II:5: 109, *109, 136
- S:t Otto II:1: 113; II:6: 17
- Pall, kyrktagningspall II:2: 380, *391;
II:3: 130; II:4: 50; II:5: *43, 60, *60
pliktpall II:2: 394; II:3: 147; II:5: 60
- Papperslapp, förskrivelse till djävulen
II:1: 9, *10
- Paten II:1: 154, 156, 194, *196; II:2:
286, 287, 302, *386, 387–388; II:3:
13, 132–133, *133, 134; II:4: 51,
*73, 74; II:5: 62, 63, 114, *114; II:6:
17, 20, 22, 92, 108
sockenbudstyg II:2: 304; II:3: 134;
II:4: *73, 74; II:5: 63
- S:t Patrik II:6: 41
- Patronatstorn II:6: 107, 114, 118
- Pelare (se även Kolonn) II:1: 127;
II:2: 248, 272, 354, 355, 362; II:5:
14, 28, 32, *32, 37; II:4: 40, 50
- S:t Petrus, aposteln II:2: 368; II:3:
122; II:5: 61
- Pilgrimskyrka se Vallfartskyrka
- Pilgrimsmärke II:6: 117
- Piscina II:2: 387
- Pliktpall se Pall
- Podest (plattform för stege) II:2: 356,
396; II:4: 88
- Podium se Altare
- Portal, tympanonsten
- Porthus se Kyrkogård, stiglucka
- Portklapp II:5: 28, 32
- Porträtt II:3: *142–143, 145, *147,
148; II:4: 81, *83; II:5: 76, *123–
125, 125–127
-medaljong II:3: 13; II:5: 22, *24,
130, 137
- Predikstol II:1: 129, 131, 132, 135, 146,
151, 174, 180, 182, 183, *185–187,
186, 208, 209; II:2: 272, 283–284,
*283, 286, 295, 297, 298, *300–301,
302, 352, 359, 360, 362, *363, 364,
367, 369, *375–377, 378–379, 396;
II:3: 122, *123–126, 124–126, 152,
154; II:4: 40, 41, 49–50, 56, 65–67,
*66; II:5: 38, 39, 43, *43, *45, *56–
57, 58–60, *59, 83, 89, 96, 99, 107,
*107, 108, 133, 135; II:6: 74, 108,
109, 112, 114, 115, 117, 119
- Predikstolskläde II:1: 199; II:2: 392;
II:5: 125
- Profan övervåning II:1: 20, 25, *54,
*55, 96, 97, 101, 102, *103, 104,
114, 120, 131; II:2: 242, 248, *258,
*260, 266, 268, 343, 346, 354, 355,
357; II:3: 78; II:4: 25, 27, 39, 40;
II:5: 32, 37; II:6: 17, 18, 22, 40, 64,
76, 77, 87, 107, 117
- Prostkyrka II:3: 10
- Provisorisk gudstjänstlokal under bygg-
nadstid II:5: 41
- Prästgård II:1: 10, *11, 133, 148; II:2:
*234, *235, 291, 314, 329; II:3: 11,
12, 13, 150; II:4: 12; II:5: 12, 13,
*15; II:6: 65
- Prästkappa II:2: 289, 392
- Putsprofilmall II:3: 146; II:4: 84
- Putsristning (se även Runinskrift) II:1:
76, 81, *82, *147, 148; II:3: 27, 88,
*88; II:4: 36; II:6: 108, 113, 114
- Pyxis se Oblatask
- Pärla, bärnsten II:2: 290
glas II:1: 164; II:6: 87
- Radband II:6: 87
- Religionen II:4: 49
- Relik II:1: 9; II:3: 11, 150; II:6: 15, 21,
42, 107, 115, 118
- Relikskrin II:1: 162
- Resealtare se Altare
- Ringningsmaskin II:1: 55; II:4: 30, 32,
*33; II:6: 117
- Ristning se Putsristning och Run-
inskrift
- Rundkyrka II:6: 9, *13, 21, 24
- Runinskrift II:2: 244, 276; II:3: 27, 88,
*88; II:5: 42, *42, 78, *78, 104;
II:6: 113
- Runsten II:3: 10, 14, 27, 77; II:4: 17,
39; II:5: 10–11, *12, 13, 16, *17, 36,
104; II:6: 16, 17, 37, 85, *86, *88,
90, 93, 112
- Runstensornamentik på sten II:1: 9,
*12, 14, 113
- Röcklin II:1: 128, 158; II:2: 288; II:2:
389; II:4: 52; II:5: 65
- Rökelsekar II:1: 128, 158; II:2: 287,
388; II:3: 136; II:4: 51; II:5: 63
- Sakramentskåp II:5: 48, 51, 78
- Sakramentsnisch se Nisch
- Sakristia II:1: 20, 23, *26, 70, *80, *81,
*88, *89, 105, 107, 108, *108, *109,
*110, 111, 119, 126, 130, 132, 145,
146, *147, 148, 167, 169, 170, 171,
172, 174, *178, 180, 200, 205; II:2:
236, 243, 244, 260, 271, 272, 275,
284, 291, 293, 294, 334, 335, *345,
350–352, *351, 356, 357, 359, 360,
361, 362, 405, 409; II:3: 22, 27,
*28, *29, *34, 64, 73–74, 76–77,
*76, 80, 82; II:4: 20, 38, 40, 41, 42,
56, 59, 62, 63, 66, 83, *84; II:5: 18,
28, 30, 34, 35, 37, 38, 40, 81, 83,
84, 89, 94, 100, 102, 103, 104, 131;
II:6: 14, 40, 48, *50, 51, 52, 54, 56,
57, 59, 62, *62, *63, 64, 65, 66, 73,
77
- Salomos tempel II:1: 207
- Sammanbyggnad (gemensam socken-
kyrka) II:2: 274–275
- Sanddosa (-mått, -ströare) II:1: 163,
*163; II:2: *288, 290, 394; II:4: 54
- Series pastorum II:5: 77
- Silver, pantsättning II:1: 158
- Silverfynd, forntida/tidigmedeltida
II:4: *10, 12, *13, *14, 15; II:6: 31,
32, *32, 33, 37, 47, 65
- Silversmycke II:4: 12, 13
- S:t Simon Seloten, aposteln II:5: 61
- Simson II:3: 109, *112–113, *115
- Sjöbod (fiskebod) II:6: 29, *30, 31,
*31, *33, 35, 43, *67
- Skans II:6: 29, *31, 35
- Sked, silver II:1: 158; II:5: 63; II:6: 19
- Skola II:2: 314; II:5: 58

- Skorsten II:1: 167; II:2: 294; II:3: 23; II:4: 62; II:5: 102
- Skottöppning II:1: 22, 97, 102, 119, 122; II:2: 248, 261, 268, 272, 346, 355, 356; II:3: *40; II:4: 38, 40, 41; II:5: 30
- Skrin II:5: 80, 93
- Skyddsrum se Profan övervåning
- Skyttevåning se Profan övervåning
- Skålbräder II:1: *45, 124; II:2: 252, 255, 339; II:4: 30, 32, 35
- Skåp (se även Sakramentskåp och Nisch) II:1: 150, 151, *178, 180; II:2: 290, 314, 352, 360, 367, 369, 371, 393; II:3: 146; II:4: 53, 83, *85; II:6: 111; II:5: 48, *48-49, 78, 128
- Sköldbåge II:1: 123
- Sockel II:1: 167; II:2: 291; II:4: 59; II:5: 102; II:6: 17, 110
- Sockenbudstyg II:1: 156, 194; II:2: 287, 304, 388; II:3: 13, 134-135; II:4: 51, *73, 74, *74; II:5: 63, 115, 117, *118; II:6: 17, 86, 92, 108
- fodral II:1: 156, 157, *158, 194; II:2: 304; II:3: 136; II:4: 51, 74, *75; II:5: 63
- Sockenmagasin (se även Magasin) II:1: 55, 172; II:2: 274, 353, 361, 362, 366, 395; II:3: 25, 82; II:4: 32, 42, 59, 87, 88; II:5: 104
- Sockenstuga II:3: 13; II:5: 90, 135
- Sockerruska (-ströare) II:1: 163, *163
- Solur (solvisare, timsten) II:1: 19, 29, *38; II:2: 235, *235, 242, 286, 302, 316, 333, *381, 386; II:3: 19-21, *21, *44, 48; II:4: 20, *33, 74, 87; II:5: 26; II:6: 107, 114
- Spade (se även Kastskovel) II:2: 290, *391, 394; II:5: 80
- Spegel II:1: 201, *202; II:4: 53; II:5: 128; II:6: 119
- Spel (hissverk, gångspel) II:5: 97, 98
- Spik II:1: 176; II:2: 290, 357, 395; II:6: 64, 113
- Spygatt II:3: 39
- Stavkyrka se Träkyrka
- Stavteknik, trävägg II:1: 119
- S:t Stefan II:6: 18
- Stege, medeltida II:1: 59, 119
- Stensulptur II:3: *52, *54-63, 55, *68-75, 69-73, 78, 80
- Stenyxa, stenålder II:4: 9
- Stiglucka se Kyrkogård
- Stocklås II:1: 30, *38; II:2: 251; II:3: 67; II:4: 32
- Stol II:1: 129; II:2: 393; II:3: 146; II:4: 83, *84; II:6: 117, 118
- Stola II:1: 199; II:2: 310, 392; II:3: 141; II:4: 79; II:5: 125
- Stolphål, från förhistorisk byggnad II:4: 9, 11
- Stop II:3: 134; II:5: 63
- Straffredskap II:3: 147
- skampåle II:5: 26, *26
- straffstock II:1: 163; II:2: 242, 394; II:3: 147
- Ströning II:1: 164; II:2: 290
- Stupa se Gravhus
- Stuprör se Takränna
- Sturk (träskoning i löphål) II:2: 252, *259, 268, 316; II:4: 33, 88
- Ställningshål se Bomhål
- Svepningsnål II:2: 242
- Särila se Bänk, brudbänk
- Sätesgård II:4: 12
- S:t Taddaios se S:t Judas Taddeus
- Takkam II:5: 28, 38, 39
- Taklist II:1: 167, 169, 177; II:2: 275, 294, 335, 366; II:3: 23; II:4: 17, 30, 58, 61, 84; II:5: 89, *89, 90, 92, 95, 98, 102, 105; II:6: 64, 119
- Takmaterial se Yttertak
- Takmålning II:1: 178; II:2: 294; II:4: 21, 40, 42
- Takprydad II:1: 131, 169; II:2: 233, 274, 294, 295, 335, 350, 360; II:3: 13, 14, 23, 40; II:4: 20, 24, 30; II:5: 28, 33, *34, 98, 102; II:6: 108
- Takryttare II:2: 340, 348, 350, 357, 360, 361; II:6: 15, 20, 64, 90; II:4: 24, 38, 40, 41, 42, 54
- Takränna (hängränna, stuprör) II:1: 167, 180; II:2: 294, 335; II:4: 61
- Takstol II:1: 22, 25, 30, 35, *56-58, 59, 97, 102, 103, *103, 104, 108, 113, 114, 120, 124, 134, 135, 179, 180, 205; II:2: 266, 335, 352; II:3: 23, *27, 67, 76, 77, 80; II:4: 24, 26, 62; II:5: 94, 95, 102, 105; II:6: 56, *63, 64, 104, 114
- Talja II:2: 290
- Tegel (se även Yttertak), tillverkare-märken II:1: 40, 130, *131
- Timglas II:1: 151, 186, *188; II:2: 284, 379; II:3: 126, *126, *128, 129; II:4: 49, *66, 67; II:5: 49, 60, 108, *108; II:6: 115
- Timsten (timvisare) se Solur
- Tjuderring II:3: 14, *15
- S:t Tomas, aposteln II:3: 122
- Tornhuv II:2: 250, 269, 271
- Tornur se Urverk
- Torshammare II:4: *13; II:6: 33, 116
- Trampflisa (-sten; se även Altare, podium) II:1: 14, 29, 49, 68, 69, 169; II:2: 366, 370; II:5: 19, 102; II:6: 17, 54, *61, 89
- Trappa se Murtrappa
- Trappgavel II:3: 66, 79; II:6: 20, 56, *63, 64, 65
- Treenigheten II:6: 42, 74
- Tromp II:5: *95, 98, 104; II:6: 114, 119
- Tron II:1: 186; II:3: 120; II:5: 106, 107
- Trädplantering II:1: 10, 14; II:2: 234
- Träkyrka II:1: 25, 113, 114, 142; II:2: 266, 354; II:3: 77; II:4: 39; II:5: 13; II:6: 14, 16, 17, 61, 90, 108
- Träskulptur, medeltida II:1: *9, 128, 149, 151, 182, *183-184; II:2: 276, *328, 372; II:3: 117, 120; II:4: *8, 41, 44-46, *45-49, *64, 65, 89; II:5: 51, *52-55, 53, 55, 57-58; II:6: 38, 41, 78, 98, 112, 74
- eftermedeltida II:2: 281-283, *282, 300, *303; II:3: *128-129, 131
- Tröskelsten II:6: 54, *61, 64
- Tröskning, i kyrkan II:5: 13, 38, 60
- Tympanon II:1: 22, 29, 68, 116, 117; II:2: 270, 317; II:3: 37, 47, 50; II:4: 38; II:6: 17, 64
- Uppvärmning II:1: 172, 179; II:2: 367; II:3: 82; II:4: 63; II:5: 105; II:6: 111
- kamin II:1: 172; II:2: 295, 346, 351, 367; II:3: 82; II:4: 62, 63; II:5: 105
- pannum, värmekammare II:1: 178; II:2: 294; II:3: 22, *32, 82; II:5: 102, 103; II:6: 77
- värmeledning II:1: 97, 172, 178; II:2: 295; II:3: 82; II:5: 105
- Ur (golvrur) II:3: 146; II:5: 129
- Urverk, urtavla II:5: 102, 104, 129, 136; II:3: 81
- Vallfartskyrka II:6: 10, 16, 36, 14, 62, 77
- Valv II:1: 22, 28, *31, *42, *45-46, 52,

- 54, 96, 101, 102, 104, 105, 114, 115, 116, 119, 120, 122, 123, 124, 126, 131, 132, 133, 204; II:2: 243, 245, 246, 248, 251, 252, 253, 255, 266, 267, *267, 268, 269, 272, 273, 274, 335, 340, 342, 346, 352, 354, 355, 356, 358, 359, *359, 360, 361, 362, 364; II:3: 27, *27, 35, 36, 40, 57, 59, *64, 69, 76, 77, 78, 79, 80, 81, *169; II:4: 21, 24, 26, 27, 30, 32, 33, 35, 39, 40, *41, 50; II:5: 28, 29, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38; II:6: 59, 62, 64, 66, 73, 90, 93, 107, 114
trä II:1: 28, 132, 170, 178; II:2: 294, 335, 342, 366; II:4: 61, 63; II:5: 89, 94, 104, 105; II:6: 110, 119
- Valvbricka II:3: 98
- Valvkonsol II:3: 57, *59, *62–63, 63, *68–75, 69–73, 80, 82
- Valvpilaster II:1: 122, 123, *125
- Valvslagningsform (se även Skålbräder) II:2: 252, 268
- Vapenhus II:2: 243, 244, 260, 261, 270, 272, 274, 275, 317, 334, 352–353, 356, 358, 360, 362, 396; II:3: 26, *64; II:4: 20, 38, 40, 42, 88; II:5: 26, 27, 35, 36, 39
- Vapensköld II:1: 15, 194, *195; II:3: 80, 98, 99, 106, *170; II:5: 14, *17, 67–68, *68, *69
- Vas, silver II:2: 395
- Verkstycke II:1: *173, 122, *123, *125
- Vigvattenskar (-skål) II:2: 387; II:3: 132
- Vimberg II:3: 82
- Vinankare II:4: 74
- Vindflöjel se Takprydnad
- Vindfång II:1: 170, 177; II:3: 40, 82; II:6: 117
- Vinflaska II:1: 156
glas II:3: 147; II:4: 51, 74; II:5: 63, *63, 117, *118
glas, för sockenbud II:2: 388
silver, för sockenbud II:1: 128, 157
tenn II:1: 154, 157; II:2: 286, 287, 388; II:3: 13, 134; II:5: 63
tenn, för sockenbud II:1: 128; II:2: 287; II:4: 51
- Vinkanna II:1: 194, *197; II:2: 304, 388; II:3: 134
koppar II:3: 134
silver II:3: 134, 135; II:4: 74; II:5: 115, *116–117; II:6: 119
- Votivskepp II:3: *140–141, 145, 156; II:4: 53, 80, *82; II:5: 67; II:6: *106, 109, 119
- Våg, för silver II:2: 287
- Vårdkase II:6: 35
- Väderkvarn II:3: 12
- Väggplåt se Ljusredskap
- Värmesystem se Uppvärmning
- Yttertak II:1: 104, 108; II:2: 248, 272, 334–335, 351, 360, 361, 364, 408; II:3: 80, 81; II:4: 38, 38; II:5: 33, 35, 38, 105; II:6: 56, 65
bräder II:2: 359; II:4: 20, 38; II:5: 28, 36
flisor II:3: 76, 77; II:4: 20, 38, 41, 42; II:4: 38
plåt II:2: 294, 353; II:3: 23, 39; II:4: 59; II:5: 98, 102
spån II:1: 22, 97, 114, 130; II:2: 243, 244, 248, 261, 266, 271, 272, 339, 351, 352, 353, 354, 356, 357, 358, 361, 362; II:3: 33, 76, 81; II:4: 20, 24, 38, 39, 41; II:5: 28, 30, 33, 34, 35, 36, 38, 39; II:6: 17
tegel II:1: 22, 97, 130, 131, 134, 135, 165, 169, 206; II:2: 243, 260, 274, 275, 293, 334, 339, 351, 352, 353, 357, 358, 359, 360, 362, 366; II:3: 23, 76, 81; II:4: 20, 41, 61; II:5: 28, 30, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 83, 84, 89, 94, 95, 96, 102; II:6: 19, 20, 31, 39, 40, 46, 47, 51, 56, *61, 64, 66, 77, 107, 108, 109, 110, 117
- Örngott (bokdyna, bokkudde) II:1: 128, 158; II:2: 288, 310, 389, 392; II:3: 138; II:6: 92

ANVISNING VID BINDNING AV ÖLAND BAND II

Öland band II omfattar beskrivningar av kyrkorna i Runstens härad. Dessa är publicerade i sex häften av bandet, II:1–II:6, utgivna mellan åren 1973 och 2011 som volymerna 151, 163, 177, 183, 188 och 233 av Sveriges Kyrkor, konsthistoriskt inventarium.

Sedan starten 1912 har Sveriges Kyrkors monografiska kyrkobeskrivningar publicerats i landskapsvisa underserier. Dessa har i sin tur delats upp i numrerade samlingsband utifrån en på förhand uppgjord publiceringsplan, som vanligen utgått ifrån häraderna i landskapet. Denna bandindelning har man numera

mestadels frångått för att lättare kunna publicera särskilt utvalda kyrkor separat. I enlighet med Sveriges Kyrkors ursprungliga principer är det möjligt att binda in Runstens härads kyrkor, lämpligen i två halvband eftersom texten omfattar cirka 1 000 boksidor.

De nu följande sidorna är avsedda att användas vid inbindningen. De placeras då som titelsidor för respektive halvband, så att de första åtta sidorna inleder *halvband 1*, de följande fyra *halvband 2*. Vilka häften/volymer som ingår i bandet framgår av titelarkets sida II.

SVERIGES KYRKOR

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

UTGIVET AV RIKSANTIKVARIEÄMBETET OCH

KUNGL VITTERHETS HISTORIE OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

ÖLAND

BAND II

HALVBAND I

BAND II:1-3

Almqvist & Wiksell 1973–1982

Riksantikvarieämbetet 2011

UTGIVET MED ANSLAG FRÅN
STATENS HUMANISTISKA FORSKNINGSRÅD/HUMANISTISK-
SAMHÄLLSVETENSKAPLIGA FORSKNINGSRÅDET
KNUT OCH ALICE WALLEBERGS STIFTELSE
GÄRDSLÖSA KYRKORÅD
RUNSTENS KYRKORÅD
LÄNSSTYRELSEN KALMAR LÄN
BERIT WALLEBERGS STIFTELSE
CARL KEMPES STIFTELSE

Band II av Sveriges Kyrkor, Öland, omfattar volymerna:

Långlöts kyrkor, Runstens härad, Öland band II häfte 1, SvK volym 151, av Ragnhild Boström
Almqvist & Wiksell, Stockholm (tr Almqvist & Wiksell, Uppsala) 1973
ISBN 91-7192-112-5

Löt och Egby, Runstens härad, Öland band II häfte 2, SvK volym 163, av Ragnhild Boström
Almqvist & Wiksell, Uppsala (tr Almqvist & Wiksell Tryckeri AB, Uppsala) 1975
ISBN 91-7402-022-6

Gärdslösa kyrka, Runstens härad, Öland band II häfte 3, SvK volym 177, av Ragnhild Boström
Almqvist & Wiksell International (tr Almqvist & Wiksell Tryckeri AB, Uppsala) 1978
ISBN 91-7402-074-9 (häft), ISBN 91-7402-088-9 (inb)

Bredsättra kyrkor, Runstens härad, Öland band II häfte 3, SvK volym 183, av Ragnhild Boström
Almqvist & Wiksell International (tr Almqvist & Wiksell Tryckeri AB, Uppsala) 1980
ISBN 91-7192-465-6 (häft), ISBN 91-7192-464-7 (inb)

Runstens kyrkor, Runstens härad, Öland band II häfte 4, SvK volym 188, av Ragnhild Boström
Almqvist & Wiksell International (tr Almqvist & Wiksell Tryckeri AB, Uppsala) 1982
ISBN 91-7192-505-8 (häft), ISBN 91-7192-506-6 (inb)

Ölands medeltida kapell. En översikt jämte beskrivningar av S:ta Britas och S:ta Margaretas kapell,
Runstens härad, Öland band II häfte 6, med rättelser och tillägg till Öland band II, SvK volym 233,
av Ragnhild Boström under medverkan av Jakob Lindblad
Riksantikvarieämbetet (tr Lenanders Grafiska AB, Kalmar) 2011
ISBN 978-91-7209-574-8

Almqvist & Wiksell tryckeri AB, Uppsala 1973, 1975, 1978, 1980, 1982
Lenanders Grafiska AB, Kalmar 2011

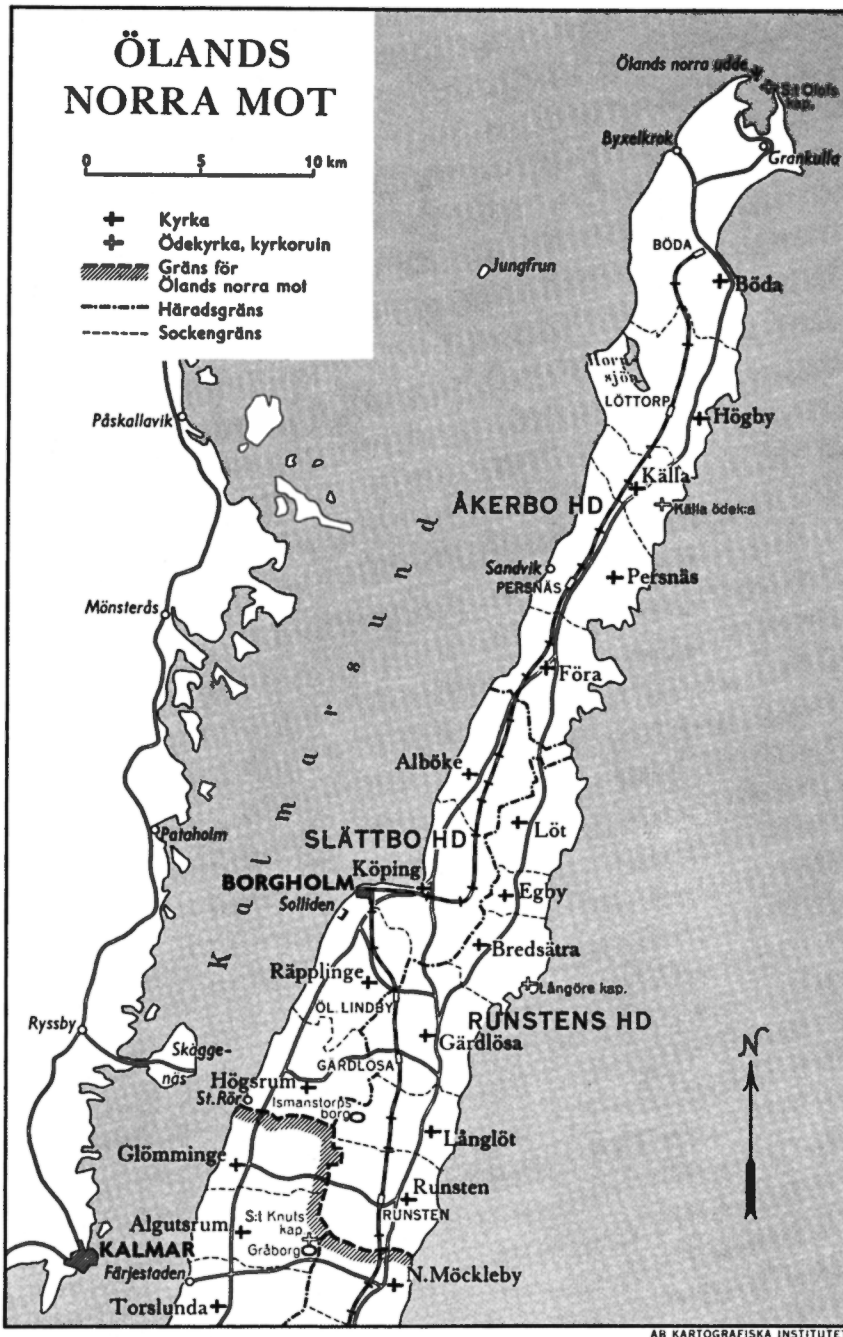
ÖLAND
BAND II
RUNSTENS HÄRAD

Av Ragnhild Boström

HALVBAND I

BAND II:I-3

KYRKORNA I LÅNGLÖT, LÖT,
EGBY OCH GÄRDSLÖSA

Ölands norra mot och Runstens härad. Kartografiska institutet omkr 1950.
 Map c 1950 of Öland's northern district ('mot') with Runsten hundred.

Förord till band II

Det här framlagda andra bandet av Ölands kyrkor omfattar beskrivningar av kyrkorna och kapellen i Runstens härad. Utgivningen inleddes 1973 med Långlöt, som i snabb takt följdes av häradets övriga sockenkyrkor (se förteckningen på s II). Kapellens publicering dröjde till år 2011 och formades då till en volym, som även översiktligt behandlar öns samtliga medeltida kapell. Rättelser, tillägg och register avslutar bandet. Det har blivit betydligt mer omfattande än band I om Åkerbo härad och uppdelas därför av praktiska skäl på två halvband.

Författare av band II, liksom för SVERIGES KYRKORS övriga hittills utgivna Ölandsvolymer, har varit fil dr h c Ragnhild Boström. För hennes omsorgsfulla beskrivningar, skarpa byggnadsarkeologiska iakttagelser och insiktsfulla tolkningar av källmaterialet vill under-tecknade uttrycka sin djupa aktning. Vi vill här förnya de tack, som redaktionskommittén i förorden till band II:1–6 har framfört till dels författaren för det omfattande arbetet med häradets kyrkober beskrivningar, dels de specialister och andra, som på olika sätt medverkat eller underlättat och stött arbetet. För arbetets långa förhistoria hänvisar vi till författarens förord nedan.

Stockholm i mars 2011

Jan von Bonsdorff

Ingmar Brohed

Markus Dahlberg

Författarens förord

Redan 1929 påbörjades SVERIGES KYRKORS beskrivning av Öland kyrkor. Författaren var en av inventariseringsverkets beprövade medarbetare, fil lic William Anderson. Hans manuskript, som förelåg i mitten av 1930-talet, granskades av Johnny Roosval, varefter Anderson, Roosval och fotografen Alfred Edle gjorde en syneres 1938. Tyvärr avled Anderson 1939.

Som Roosvals elev och amanuens gled jag omärkligt in i SVERIGES KYRKORS verksamhet. Jag hade aningslöst föreslagit 1938, att som kandidatuppsats få skriva om någon kyrka på Öland, där min familj hade sommarstuga, men Roosval avrådde mig bestämt från att ägna mig åt en sådan konsthistorisk specialitet som Ölands kyrkor. I stället gav han mig ämnet "Gotländsk konst på Öland under övergångsstilens tid, omkring 1210–1260". Detta ledde så småningom till en uppsats om stenmästarna Calcarius men också till att jag år 1940 fick utgivarnas uppdrag att under några somrar slutgranska Andersons efterlämnade Ölandsmanskript. Jag skulle observera i vad mån kaminerna var borttagna, inredningen ommålad eller liknande och komplettera bildmaterialet. 1947 kunde materialet till kyrkorna i Åkerbo, Slättbo och Runstens härader skickas till tryckeriet. Det visade sig emellertid, att utgivarna hade missbedömt SVERIGES KYRKORS ekonomiska situation. Därför fick volymerna rörande Gotland och, med Sigurd Curmans ord, "das unbekannte Uppland" förtur och tryckningen av Öland avbröts tills vidare.

Det visade sig snart, att uppskovet enbart var till en fördel. Redan 1942 inleddes nämligen en lång rad kyrkorestaureringar på Öland. Det rörde sig om närmare hälften av öns kyrkor,

där jag i de flesta fall hade uppdraget som Riksantikvarieämbetets antikvariska kontrollant. Dittills helt okända förhållanden uppdagades under kyrkornas golv och bakom tjocka lager av puts. Ett nytt ljus kastades över kyrkobygandet på Öland under medeltiden. Många problem kunde också lösas genom att jag fick ägna mig åt ett djupare studium av kyrkornas arkivalier än det tidigare funnits resurser för. Senare har jag även på nära håll kunnat följa utgrävningen av S:t Johannes kapell 1974, restaureringen av S:ta Britas kapell 1979–1980 och utgrävningen av S:t Knuts kapell 1998–2000.

Medan publiceringen av Gotland och Uppland fortsatte, förbättrades SVERIGES KYRKORS ekonomi så att tryckningen av Öland kunde återupptas. Band I, kyrkorna i Åkerbo härad, utkom 1966–1972 och av band II, Runstens härad, publicerades samtliga kyrkor utom kapellen 1973–1982. Utgivningen av kapellen och de arbetskrävande registren ansågs mindre angelägen, och fick länge stå tillbaka till förmån för monografierna över Vickleby (1983), Resmo (1988) och Mörbylånga (1997) i Algutsrums härad och andra uppdrag. Även detta uppskov visade sig vara lyckosamt, ty 2005 kom jag i kontakt med forskning som väsentligt kunnat fördjupa frågan om kapellens funktion.

Vid beskrivningen av Runstens härads kyrkor har tvärvetenskapliga kontakter varit av största vikt. Jag kan här endast nämna en del av dem: Sölve Göransson (kulturgeografi, historia, metrologi), Marie-Louise Sallnäs (historia), Kiki Johansson-Lundh, Margareta Beskow Sjöberg och Hella Schulze (arkeologi), Erik Åhman, SGU, och Jan Mikaelsson vid Kalmar Högskola (stenbestämningar), Anne Marie Franzén och Inger Estham (textilier), Lars Magnus Holmbäck (klockor och orglar), Helmer Gustavson och Thorgunn Snaedal (runinskrifter), Svante Nyberg (latin) samt Tamás Sárkány och Kenneth Jonsson (numismatik). Dendrokronologisk provtagning har utförts av Katja Meissner och Magdalena Jonsson vid Kalmar Läns Museum och analyserats av Hans Linderson vid Laboratoriet för Vedanatomi och Dendrokronologi i Lund. Undersökningarna är bekostade bland annat genom generösa anslag av Berit Wallenbergs Stiftelse och resultaten anges i Rättelser och tillägg i slutet av bandet.

Uppmätningar utfördes 1931 av de unga teknologerna Sven Hesselgren och Samuel Fränne (utom kapellen). Arbetet fortsattes av ingenjör John Söderberg 1972–1977 och arkitekt Gunnar Wirén 1975–1981. Fotografering har huvudsakligen gjorts av Alfred Edle 1931 och 1935, Sören Hallgren 1969–1978, Rolf Hintze 1979–1980 samt författaren. Arkivexcerpering har utförts av Karin Ingvarson, Erik B Lundberg och författaren. För översättning till engelska står Albert Read, Louise Setterwall och Uaininn O'Meadhra. För den grafiska formgivningen av häftena 1–5 svarar Vidar Forsberg, biträdd av Ulla Behr, och av häfte 6 Sture Balgård. Jakob Lindblad har varit häftets redaktör med skicklighet och omtänksamhet. Jag känner stor tacksamhet till dem alla för deras värdefulla insatser.

Jag vill också tacka personalen vid Vitterhetsakademiens bibliotek, ATA och biblioteket i Borgholm för deras stora hjälpsamhet. Ett speciellt tack till Gunilla Lydmark, Borgholms bibliotek, som genom fjärrlån givit mig möjlighet att under sommarhalvåret sitta och arbeta på min veranda i Köpingsvik. En mer hälsobringande miljö kan man inte tänka sig!

Publiceringen av Öland band II har huvudsakligen bekostats av Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet samt de ovan på s II angivna anslagsgivarna. En stor del av verksamheten har byggts på medarbetarnas generositet. Inga arvoden är vare sig begärda eller utbetalade till Sölve Göransson, Margareta Beskow Sjöberg, Hella Schulze, Kenneth Jonsson, Jan Mikaelsson, Alf Härdelin, Sven-Erik Pernler med flera. Ett tack riktas även till den kanslipersonal som varit ett viktigt stöd under arbetet med band II, som Hilda Kauri, Elsa Holm, Ulla Weigarth, Annagreta Carlsson och Ingrid Schwanborg.

Stockholm i mars 2011

Ragnhild Boström

Innehållsförteckning till band II

KARTA ÖVER ÖLANDS NORRA MOT	IV
FÖRORD TILL BAND II	V

RUNSTENS HÄRAD *av Ragnhild Boström*

Halvband 1

LÅNGLÖTS KYRKOR	II:1 1-223
LÖTS KYRKOR	II:2 233-326
EGBY KYRKOR	II:2 329-403
GÄRDSLÖSA KYRKA	II:3 9-171

Halvband 2

BREDSÄTTRA KYRKOR	II:4 9-100
RUNSTENS KYRKOR	II:5 9-148
S:TA BRITAS KAPELL, BREDSÄTTRA SN	II:6 29-83
S:TA MARGARETAS KAPELL, RUNSTENS SN	II:6 85-95

ÖVERSIKTER OCH STUDIER SAMT BIDRAG AV ANDRA FÖRFATTARE

Ragnhild Boström

Ölands medeltida kapell. En översikt	II:6 9-27
--------------------------------------	-----------

Sölve Göransson

Långlöt: Kyrkans metrologi	II:1 135-142
Löts och Egby kyrkors metrologi	II:2 404-412
Gärdslösa: Kyrkans läge, namn och medeltida status.	
Prästgårdens läge	II:3 10-12
Måttsambandet mellan Gärdslösa och Gothems portaler	II:3 168
Bredsättra: Kyrkans läge och namn. Prästgården.	
Ecklesiastisk jord i socknen. Gille	II:4 12-15
Runsten: Kyrkans läge och namn. Socken, härad och mot.	
Kyrklig jord i socknen	II:5 11-13
Om måtten i S:ta Britas kapell	II:6 72-73
S:ta Margaretas kapell: Jordinnehav	II:6 87

<i>Lars Magnus Holmbäck</i>	
Klockor	II:1 201–202, II:2 315, II:2 395, II:4 84–86, II:5 129
Gärdslösa: Beskrivning av klockorna	II:3 148–149
<i>Erik Hägg</i>	
Angående votivskeppet i Gärdslösa	II:3 156
<i>Kenneth Jonsson</i>	
Myntfynden från de öländska kapellen	II:6 97–105
<i>Tamás Sárkány</i>	
Långlöt: Mynt	II:1 163–164
<i>Hella Schulze</i>	
Gärdslösa under forntiden	II:3 9
Runsten under forntiden	II:5 9–11
<i>H Adam R Sidén</i>	
Anteckningar öfver lemningarna af Capella St Margareta in Runsten	II: 6 92–93
<i>Margareta Beskow Sjöberg</i>	
Bredsättra under förhistorisk tid	II:4 9–12
S:ta Britas kapell: Fornlämningar, en översikt	II:6 31–32
RÄTTELSER OCH TILLÄGG till band II	II:6 107–119
Källor och litteratur	II:6 120–127
Otryckta källor – <i>se slutet av resp kyrkobeskrivning</i>	
Tryckta källor och litteratur – <i>se slutet av resp häfte</i>	
Förkortningar i band II	II:6 127–130
Register till band II	II:6 131–163
<i>av Jakob Lindblad under medverkan av Sara Borin, Agneta Hildebrand, Cecilia Holmqvist, Anna Lycke, Inga-Lill Persson, Ingrid Schwanborg och Sam Selling</i>	
Ortregister	II:6 131
Personregister	II:6 138
Sakregister	II:6 156

SVERIGES KYRKOR

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

UTGIVET AV RIKSANTIKVARIEÄMBETET OCH

KUNGL VITTERHETS HISTORIE OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

ÖLAND

BAND II

HALVBAND 2

BAND II:4-6

Almqvist & Wiksell 1973–1982

Riksantikvarieämbetet 2011

UTGIVET MED ANSLAG FRÅN
STATENS HUMANISTISKA FORSKNINGSRÅD/HUMANISTISK-
SAMHÄLLSVETENSKAPLIGA FORSKNINGSRÅDET
KNUT OCH ALICE WALLENBERGS STIFTELSE
GÄRDSLÖSA KYRKORÅD
RUNSTENS KYRKORÅD
LÄNSSTYRELSEN KALMAR LÄN
BERIT WALLENBERGS STIFTELSE
CARL KEMPES STIFTELSE

Band II av Sveriges Kyrkor, Öland, omfattar volymerna:

Långlöts kyrkor, Runstens härad, Öland band II häfte 1, SvK volym 151, av Ragnhild Boström
Almqvist & Wiksell, Stockholm (tr Almqvist & Wiksell, Uppsala) 1973
ISBN 91-7192-112-5

Löt och Egby, Runstens härad, Öland band II häfte 2, SvK volym 163, av Ragnhild Boström
Almqvist & Wiksell, Uppsala (tr Almqvist & Wiksell Tryckeri AB, Uppsala) 1975
ISBN 91-7402-022-6

Gärdslösa kyrka, Runstens härad, Öland band II häfte 3, SvK volym 177, av Ragnhild Boström
Almqvist & Wiksell International (tr Almqvist & Wiksell Tryckeri AB, Uppsala) 1978
ISBN 91-7402-074-9 (häft), ISBN 91-7402-088-9 (inb)

Bredsättra kyrkor, Runstens härad, Öland band II häfte 3, SvK volym 183, av Ragnhild Boström
Almqvist & Wiksell International (tr Almqvist & Wiksell Tryckeri AB, Uppsala) 1980
ISBN 91-7192-465-6 (häft), ISBN 91-7192-464-7 (inb)

Runstens kyrkor, Runstens härad, Öland band II häfte 4, SvK volym 188, av Ragnhild Boström
Almqvist & Wiksell International (tr Almqvist & Wiksell Tryckeri AB, Uppsala) 1982
ISBN 91-7192-505-8 (häft), ISBN 91-7192-506-6 (inb)

Ölands medeltida kapell. En översikt jämte beskrivningar av S:ta Britas och S:ta Margaretas kapell,
Runstens härad, Öland band II häfte 6, med rättelser och tillägg till Öland band II, SvK volym 233,
av Ragnhild Boström under medverkan av Jakob Lindblad
Riksantikvarieämbetet (tr Lenanders Grafiska AB, Kalmar) 2011
ISBN 978-91-7209-574-8

Almqvist & Wiksell tryckeri AB, Uppsala 1973, 1975, 1978, 1980, 1982
Lenanders Grafiska AB, Kalmar 2011

ÖLAND
BAND II
RUNSTENS HÄRAD

Av Ragnhild Boström

HALVBAND 2

BAND II:4-6

KYRKORNA I BREDSÄTTRA OCH
RUNSTEN SAMT S:TA BRITAS OCH
S:TA MARGARETAS KAPELL
MED RÄTTELSE, TILLÄGG OCH
REGISTER TILL BAND II

I verket SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM (SvK) utges sedan 1912 monografiskt upplagda och med bilder och ritningar rikt illustrerade vetenskapliga beskrivningar över Sveriges kyrkliga kulturminnen med särskild hänsyn till deras arkitektur, konstnärliga utsmyckning och inventarier.

Senast utkomna volymer är 223: Nederluleå kyrka, Norrbotten (1998), 224: Näs kyrka, Gotland band IX:1 (1998), 225: Linköpings domkyrka, del III, Östergötland (2001), och 226: Grötlingbo kyrka, Gotland band IX:2 (2001), alla genom Riksantikvarieämbetets förlag, samt 227–232: Uppsala domkyrka, del I–VI, Uppland (2010) genom Upplandsmuseet.

I SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM, ÄR FÖLJANDE PUBLICERAT OM ÖLAND

Kyrkor på Öland. Inledning. Översikt av de skriftliga källorna. Öland band I:1, SvK volym 108 (1966).

ÅKERBO HÄRAD

Böda och S:t Olof. Öland band I:2, SvK volym 116 (1968).

Högby kyrkor. Öland band I:3, SvK volym 119 (1968).

Källa kyrkor. Öland band I:4, SvK volym 128 (1969).

Persnäs kyrkor. Öland band I:5, SvK volym 133 (1970).

Föra kyrkor, med rättelser, tillägg och register till band I. Öland band I:6, SvK volym 142 (1972).

RUNSTENS HÄRAD

Långlöts kyrkor. Öland band II:1, SvK volym 151 (1973).

Löt och Egby. Öland band II:2, SvK volym 163 (1975).

Gärdslösa kyrka. Öland band II:3, SvK volym 177 (1978).

Bredsättra kyrkor. Öland band II:4, SvK volym 183 (1980).

Runstens kyrkor. Öland band II:5, SvK volym 188 (1982).

Ölands medeltida kapell. S:ta Brita och S:ta Margareta, med rättelser, tillägg och register till band II.

Öland band II:6, SvK volym 233 (2011).

SLÄTTBO HÄRAD

Köpings kyrkor. Öland, SvK volym 170 (1977).

ALGUTSRUMS HÄRAD

Vickleby kyrka. Öland, SvK volym 193 (1983).

Resmo kyrka. Öland, SvK volym 203 (1988).

Mörbylånga kyrkor. Öland, SvK volym 222 (1997).

KYRKOBYGGNADER 1760–1860

Del 2. Småland och Öland, SvK volym 216 (1993).

Under utarbetande:

Borgholms kyrkor, med rättelser, tillägg och register till band III.

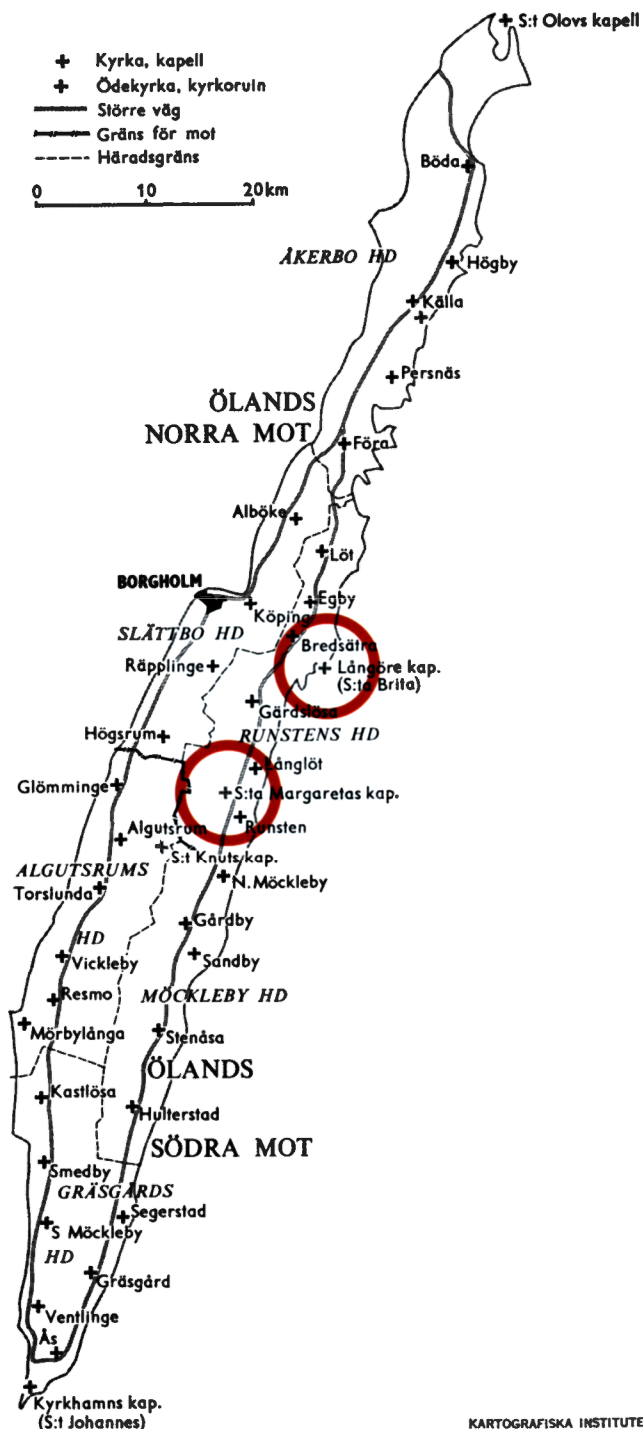

VOLYM 233

ÖLAND

Band II, häfte 6

Runstens härad

ISBN 978-91-7209-574-8 ISSN 0284-1894

SWEDISH NATIONAL HERITAGE BOARD
RIKSANTIKVARIÉÄMBETET

KARTOGRAFISKA INSTITUTET